ŞARIK TARA anlatıyor

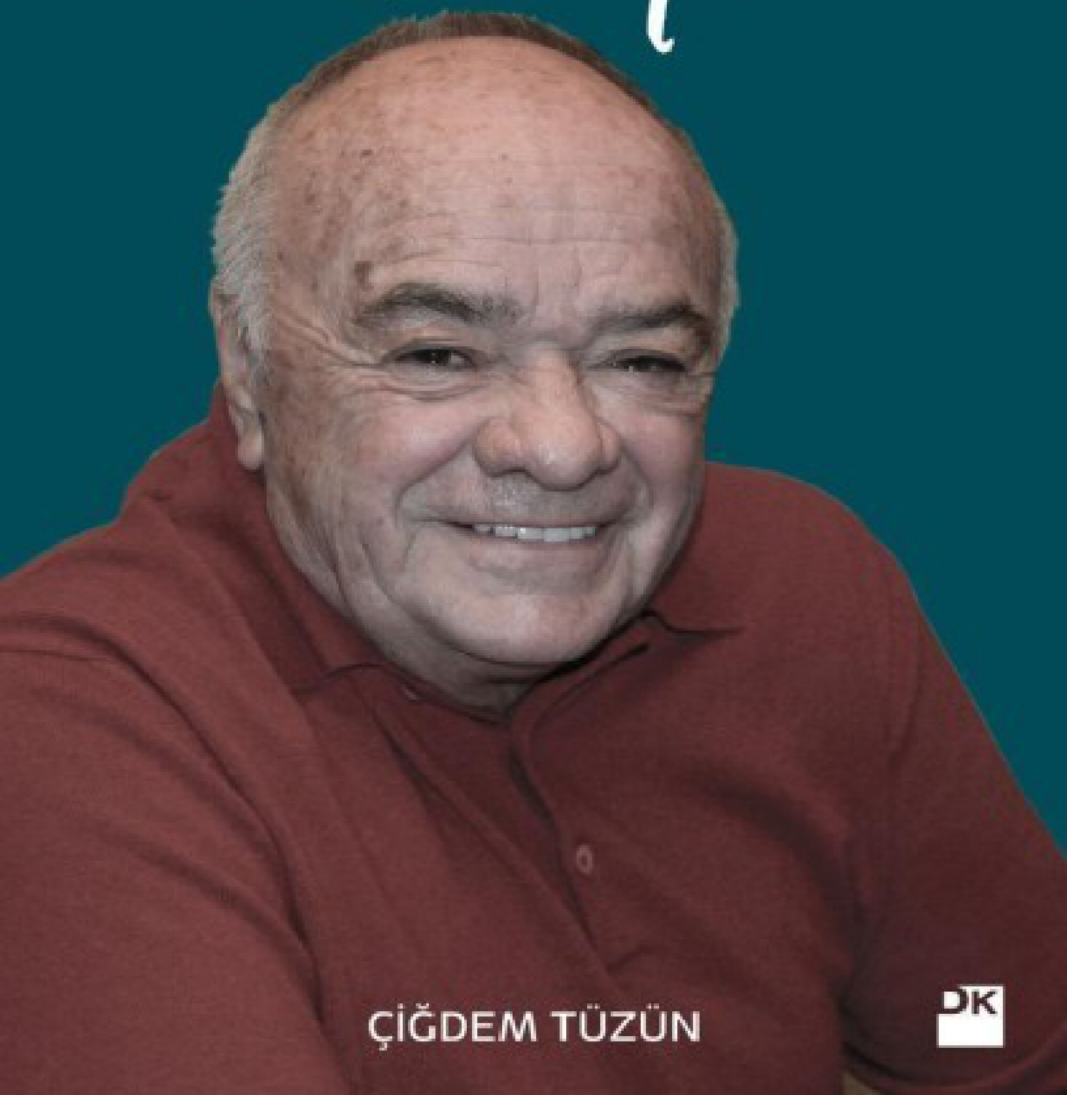

ÇİĞDEM TÜZÜN

DK

ŞARIK TARA ANLATIYOR

Çiğdem Tüzün

Doğan Kitap - 2015

AİLEM ve ÇOCUKLUĞUM (1930-1942)

Yaşama Gözlerimi Üsküp'te Açıyorum

1930 yılının 22 Nisan günü, bir Salı sabahı, sabah saat 4'te, Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Serova boyundaki bir evde ailenin ilk erkek çocuğu olarak doğdum. 542 yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmış olan Makedonya, ben doğduğum tarihte Yugoslavya Krallığı'nın bir parçasıydı.

Benim ismimi Rufai Tekkesi'nin şeyhi olan İkinci Şeyh Hacı Sadeddin koymuş; kendisi büyükannemin kız kardeşiyle evliydi. Yahya Kemal Beyatlı'nın da hocası olan Hacı Sadeddin dönemin en ünlü şeyhlerinden ve bilginlerinden biriydi. Klasik müziğe düşkündü, kendisi de piyano çalardı, yabancı dil bilirdi, çeşitli vesilelerle Üsküp'teki diplomatik misyonlara verdiği yemekler şehrin en önemli olaylarındandı. Şarık Arapçada 'nur saçan', 'parlayan' demektir.

Ben aslında ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmişim. Benden önce doğan ilk bebek kızmış, ama çok yaşamadan ölmüş, bu yüzden ben çok kıymetli olmuşum. İlk bebeğin ismi Vildan'mış. Benden sonra doğan kız kardeşime de aynı ismi vermişler. Hatırladığım kadarıyla çok kalabalık olan ailem üzerime titrerdi. Bir dediğim iki edilmezdi. Bütün çocukluğum el üstünde tutularak geçti diyebilirim. Doğduğum evle ilgili hemen hiç anım yok. Çünkü doğumumdan kısa bir süre sonra, Üsküp'ün merkezinde, modern tarafındaki Bunyakovatz'daki yeni evimize taşındık. Yeni evimiz çok büyük olmamakla birlikte bahçe içinde güzel, bakımlı bir evdi. Çocukluk yaşamımın büyük kısmı orada geçti. Bahçesinde birbirinden güzel çiçeklerin yanı sıra hatırladığım iki kayısı ağacı vardı, biri kokulu, diğeri daha az kokulu meyve verirdi.

Annem

Annem Mahmure, iyi eğitim almış, açık fikirli, ilerici bir insandı. Keza Üsküp'te başını ilk açan kadındır. Kendisi çok eski, köklü bir aileden, 1392'de Üsküp'ü işgal eden komutan Paşa Yiğit Bey'in sülalesinden geliyor. Paşa Yiğit Bey'in babası Seyyid Buzrük Ali 1315 doğumlu, dolayısıyla ailemin geçmişini bu tarihe kadar biliyoruz. Ailenin kökeni Semerkant yakınlarındaki Termiz (Tirmiz) şehrine dayanıyor. Seyyid Buzrük Ali 1386 yılında Edirne'de ölüyor. Oğlu Paşa Yiğit Bey I. Murad döneminde Kosova Muharebesi'nde başkomutan olarak görev yapıyor. Paşa Yiğit Bey'in oğlu İshak Bey ise Sırbistan'ı fethediyor. Onun oğlu İsa Bey İstanbul'un fethine iştirak ediyor, Bosna'nın alınmasından sonra Saraybosna'yı kuruyor. Hepsi sultanlarla yakın dost. İshak Bey II. Murad'la, İsa Bey Fatih'le yakın dost. İsa Bey'in oğlu Pir Hasan Bey 1517 yılında Sultan Selim'le birlikte Mısır savaşına katılıyor. Aileyi İshak Bey ve İsa Bey'in kurduğu vakıflardan ötürü derinlemesine biliyoruz.

Annemin ailesinin 7 büyük çiftliği vardı. Bu çiftliklerden gelen gelir ailenin bolluk içinde yaşamasını sağlıyordu. Büyükbabam Yaşar Bey'i ve anneannem Eşref Hanım'ı tanıyamadım, ikisi de ben doğmadan rahmetli olmuşlar. Büyükbabam Yaşar Bey'in vefatından sonra aile varlığının yönetimini büyük dayım Emin Bey üstlenmiş. Benim çocukluğumda Emin Dayım Üsküp milletvekiliydi. Teyzeler, dayılar hepsi okumuş, öyle bir aile, Yahya Kemal de yakın akrabamız. Annemin gençliğinin bir kısmı İstanbul'da geçmiş. Büyükbabam Yaşar Bey, Yahya Kemal Beyatlı ve Ekrem Dayımı öğrenim için İstanbul'a göndermiş. Annem de Erenköy Kız Lisesi'ni birincilikle bitirmiş. Liseyi bitirdikten sonra tip okumaya başlamış, ancak bazı mecburiyetlerden dolayı Üsküp'e dönmüş, üniversite öğrenimini tamamlayamamış. Bu, annemin adeta bir kompleksiydi, bunu telafi etmek için çok okurdu. Ben onun olumlu etkisiyle büyüdüm. Benim yetişmemde, insanları sevmemde annemin katkısı çok büyüktür. Annem üniversiteyi bıraktıktan sonra tarihe merak sarmış. Osmanlı tarihini çok iyi bilirdi, hatta onun kadar bilen az kişi vardır, diyebilirim. Kendisi çok da Türkçü'ydü.

Türkiye'yi sevmem annem sayesindedir. Çok milliyetçi olan annemin anlattıkları nedeniyle benim aklım hep Türkiye'deydi. Annem Balkanlar'ı nasıl kaybettiğimizi bana içi yana yana ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Balkanlar'ı Kosova Savaşı'yla almışız, Kumanova Savaşı'yla veriyoruz. Bütün Makedonya'yı boşu boşuna, İstanbul'daki iktidar kavgaları yüzünden kaybediyoruz. Bunları bize Türkiye'de öğretmediler, ben hep annemden dinledim. Neler olmamış ki,

İttihatçılar cepheye cephane yerine sabun bile sevketmişler. Bu dönemin ayrıntılarıyla anlatılmaması, gençlere öğretilmemesi bilinçlenme ve aydınlanma adına büyük kayıp.

Ben onun kadar akıllı bir insan görmedim. Öyle boylu poslu bir kadın değildi. Anlayışlı, olgun ve onurluydu. Zaten bu üstün nitelikleriyle babam gibi yakışıklı ve güzel bir adamı kendisine bağlamayı bilmişti. Ben anneme tapardım. O başımızda olmasaydı, aile bütünlük içinde kalamaz ve bugünlere gelemezdi. O ailemizin direğiydi. Varlıklı olduğumuz günlerde ne kadar onurlu ve gururlu bir kişilik sergilediyse, yoksulluğa ve zor durumlara düştüğümüz günlerde de aynı tutum içindeydi. En zor günlerde bile en ufak bir yılgınlık, umutsuzluk içine düşmedi.

Babam

Babam Fevzi'nin ailesi Karadağlıdır. Kuc Kabilesi'nin Meka ailesindendir. Babamın ailesi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Niksiç'ten BosnaHersek'in merkezi olan Mostar'a göç eder. Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimine geçince de, günümüzde Karadağ'ın kuzeybatısında yer alan Taşlıca'ya yerleşirler. Savaşlar ailenin yeniden göç etmesine neden olur. Her ne kadar Karadağlılar "Türkler Asya'ya, yeriniz orasıdır," deseler de her defasında, "Tekrar yurdumuza döneriz" düşüncesiyle sınırın hemen ötesinde bir yer seçilir. Böylece Balkan Savaşı öncesinde aile, Bosna-Hersek sınırından 5 km uzakta olan, babamın doğum yeri Priboy'a yerleşir. Babaannem Türkçe bilmezdi, Boşnakça konuşurdu, ama "Sen nesin?" diye sorulduğunda "Elhamdulillah jasam Türkinja / Elhamdulillah Türküm," derdi. Babaannemin bu cevabı bana hep Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene," sözünü hatırlatır.

Babam Balkanlar'daki karışıklıkların her geçen gün arttığı 1898 yılında dünyaya gelmiş. Ailesi geçimini ticaretle sağlıyormuş. Priboy'a trenle ulaşım mümkün olduğu için iş yapmak kolaymış. Priboy'a yerleştikleri zaman mevcut bir binayı alıp otel yapmışlar. Lim Nehri'nin kenarında bahçesi çayırımsı bir arazileri ve orada da bir evleri vardı. Evin yanında güzel bir de çardak bulunuyordu; babam çocukluğunda orada geçirdiği güzel günleri hep anlatırdı. Ben de çocukken birçok kere Lim Nehri'nde yüzme fırsatı bulmuştum.

Babam ilkokulu Priboy'da bitirdikten sonra önce Taşlıca Rüştiyesi'nde okuyor. Türkçeyi de burada öğreniyor. Türkçe ikinci lisanı olmasına rağmen hatasız, aksansız şekilde yazar ve konuşurdu. Taşlıca'dan sonra Üsküp'te Numune Rüştiyesi'nde, daha sonra da Üsküp Sultanisi'nde öğrenimine devam etmiş. Babaannem çocuklarının iyi bir eğitim almasını teşvik ettiğinden, Balkan Savaşı çıkıp Üsküp Sırplar tarafından işgal edilince, babam okumak için İstanbul'a gelmiş. Zaten amcam Şükrü de İstanbul'da Teknik Üniversite'de okuyormuş, ama amcam savaş çıkınca memlekete dönmüş. Babamı günün şartları Beyrut'a yönlendirmiş, Beyrut Sultanisi'ne gitmiş. Babam Beyrut Sultanisi'nde okurken I.Dünya Savaşı çıkınca güvenlik endişesiyle okulu bir süre Şam'a nakledilmiş, sonra yine Beyrut'a taşınmışlar. Öğrenimini tamamlamak için epey çaba harcamış, sıkıntı çekmiş ama hep başarılı bir öğrenciymiş. Savaş sırasında bir süre Ankara'da kalarak postanede çalışmış, üniversiteyi Viyana'da okumak için uğraşmış ama şartlar elvermemiş. Nihayet savaş sona erdikten sonra Belgrad'da hukuk okumuş, 1921 yılında mezun olmuş. 1927 yılında Humbaracı Yaşar Bey'in kızı, annem Mahmure'yle görücü usulü evlenmiş ve Üsküp'e yerleşip Üsküp Barosu'nda avukatlığa başlamış. Daha sonra bir süre Üsküp Belediye Reis Muavini olarak görev yapmış, görevi sona erince avukatlığa geri dönmüş.

Babam avukatlık yaptığı dönemde büyük dayım Emin Bey'i de savunuyor. Şöyle ki; Büyük dayım Emin Bey, Selanik Hukuk Fakültesi'nden mezun olmasına rağmen derebeyiydi. Bir Sırp voyvodası bizim Butel'deki çiftlikten geçen Breza Deresi'nin suyunu kesiyor, dayım buna çok içerliyor, suyu serbest bırakması için haber gönderiyor, su tekrar akmaya başlıyor. Ama 10 gün sonra aynı olay tekrarlanıyor ve aynı şekilde tekrarlanmaya devam ediyor. Nihayet dayımın sabrı taşıyor, emrindeki Arnavut yarıcılara, "Şu adamı pataklayın," diyor. Büyük dayımı hapse atıyorlar. Avukatlığını babam yapıyor. İlk celsede beraat ediyor, halk Adliye Sarayı'nın önünde toplanıyor, dayım lehine tezahüratta bulunuyor. Dediğim gibi dayım milletvekiliydi; meclise de iki tabancayla girermiş.

1936 yılında babam Yugoslavya Krallığı Adalet Bakanlığı bünyesinde İslam camiasına ilişkin yasal düzenlemelerden sorumlu olan komisyona atanmış, bu görevinde önemli düzenlemelere imza atmış. Hatta İslam camiası için tespit edilen bayrağın tasarımını babam yapmış: Yeşil fon üzerinde beyaz hilal ve Türk Bayrağı'ndan esinlenerek beş köşeli yıldız.

Çocukluğum

Ailemin maddi durumu çok iyiydi. Mürebbiyeler ve hizmetliler arasında büyüdüm. Çocukluk hatıralarım arasında en canlı olanlardan biri, ara sıra büyük dayımın (Emin Bey) gelip beni Üsküp'ün kuzeyinde yer alan Butel kasabasındaki çiftliğe götürmesidir. Çiftliğe her zaman çeza denilen, fevkalade şık, iki tekerlekli, çiftliğin en iyi atının çektiği arabayla giderdik. Ara sıra dayım dizginleri bana verirdi. Giderken, Üsküp'ten çıkmadan önce fırıncı Avram'a uğrar, simit-poğaça alırdık. Bu, Üsküp'ün klasik yemeklerinden biridir, genelde sabah kahvaltısında yenilir, içi tereyağlı börekle doldurulmuş çok lezzetli bir sandviçtir. Yeni yayıktan çıkmış tereyağ ve mevsim meyvelerinden yapılmış reçeller çocukluğumun diğer unutulmayan lezzetleri arasındadır.

En çok sevdiğimiz çiftlik Butel çiftliğiydi, toprağı çok mümbitti. Çiftlikte hem üç katlı bir bina hem de bir av köşkü vardı. Av köşkünde üvey babaannemin yanında bir iki gece kalırdım. Sıkıldığımda, eve dönmek istediğimde, bir araba sesi duyunca hemen, "İşte Şako'nun çantası, işte Şako'nun şapkası" diyerek gitme isteğimi dile getirirdim. Çok net hatırladığım bir başka şey de Alman mürebbiyemize "Bitte Schwester" deyişim.

Bizim evde hiçbir zaman "hayır" lafı yoktu. Çocuk yetiştirmede annemin temel prensibi, "Hiçbir şekilde çocukla inatlaşmayacaksın"dı. Annem de babam da kültürlü insanlar olduklarından evde sevgi ve saygı hüküm sürerdi.

Beş yaşındayken ilk kez annemle İstanbul'a gittim. Üsküp'ten Selanik'e trenle, Selanik'ten İstanbul'a vapurla seyahat ettik. O tarihte küçük dayım (Ekrem Bey) daha evli değildi, İstanbul'da yaşıyordu. İstanbul'da, Bahariye'de büyükbabamın aldığı iki ev, akaret vardı. Dayım bunlardan birinde yaşıyordu: Nevzemin Sokağı'nda, Köçeoğlu Hamamı yanındaydı.

İstanbul seyahatimden hatırladıklarım arasında Kadıköy vapurları ve "Nane, nane beş tane" tekerlemesiyle satış yapan nane şekeri satıcıları

var. O seyahat sırasında annem bana İstanbul'u sevdirmek için elinden geleni yaptı, çok gezdirdi. Gezdiğimiz yerler arasında, Rumeli Hisarı'nın biraz ilerisindeki Necip Bey Bağı, yine oralarda bir hayvanat bahçesi, Taksim Meydanı, Büyükada ve Yalova kaplıcaları vardı.

Büyük dayımın oğlu İskender Ağabeyim o yıl Galatasaray Lisesi'ni bitirmişti, koyu Galatasaraylı'ydı. O tarihten beri yani 1935'ten beri ben de Galatasaraylı'yım. İlk gittiğim maç, 1935 Eylül'ünde, İskender Ağabeyimin götürdüğü Galatasaray-Fenerbahçe maçı oldu ve Galatasaray kazandı.

İskender Ağabeyimin fosforlu bir saati vardı, ben ilk kez görüyordum, çok hoşuma gitmişti; benim ısrarım üzerine karanlıkta defalarca gösterdiğini hatırlıyorum.

İstanbul'dan dönüşümüz farklı bir güzergâh üzerinden oldu. Bu defa Bulgaristan üzerinden trenle Üsküp'e döndük. Bu şekilde birçok yer görmüş oldum; İstanbul'dan Edirne'ye kadar Trakya'yı, Bulgaristan'da Filibe, Pazarcık ve Sofya'yı, Sırbistan'da Niş'i ve Makedonya'da Kumanova'yı trenle geçerken de olsa görmüş oldum. Tabii ki İstanbul'a gelmem o yaşta bile bana büyük ufuklar açtı.

Annem zaten eğitimli, Erenköy Kız Lisesi'ni birincilikle bitirmiş. Beş yaşına kadar sadece Türkçe konuşurdum, Sırpça hiç bilmezdim, beş yaşından sonra mahalleye bıraktılar, Sırpça öğrendim. Annem ise iyi okumuş bir kadın olmasına rağmen hiçbir zaman Sırpça öğrenmek istemedi. Kimse çarşıda onunla Türkçe dışında bir dille konuşmaya cesaret edemezdi.

Okula başlama zamanı gelince annem, "Türk okuluna gidersen burada hiç istikbalin olmaz," dedi ve beni modern bir Sırp okuluna gönderdi. Dört sene orada okudum. Benim için en zor şey, öğrettikleri tarihti; anlatılanlar sonucu, Türk olduğum için utanıyordum, ama evde annem anlatınca iftihar ediyordum. Okulda Türk diye hakaret ederler, "Müslüman dininde bir Sırpım" demeye zorlarlardı.

Spora başladım, iyi futbol oynuyordum. 7-8 yaşındayken üç-dört arkadaş gezmeye, piknik yapmaya sandviçlerimizi alıp güneydeki

Vodna dağlarına giderdik, ailelerimiz buna izin verirdi.

Sırp ve Türk mahallelerinin çocukları arasında sık sık kavgalar olurdu. İki taraf ellerinde sapanlarla birbirlerine girerlerdi. Ben Sirp mahallesinde oturduğum için bu kavgalara katılmazdım. Ama iki tarafın da birbirlerine hiç acımaksızın sapanla taş atmalarını üzüntüyle izlerdim. Çoğunluk Sırplarda olduğu için kavgalar genellikle onların üstünlüğüyle son bulurdu. Bu durum beni, "Demek ki biz hep ezileceğiz" diye düşünmeye sevkederdi.

Üsküp'te Yaşam

Üsküp'te annemin büyük bir arkadaş grubu vardı. Tam anlamıyla kozmopolit bir topluluktu. Sırp'ı da vardı, Selaniklisi de vardı, Üsküp'ten üç aile de vardı, Türk'ü de vardı, Yahudi'si de vardı, aşağı yukarı onon iki aile. Hanımlar buluşurlar eğlenirlerdi. Ben de onların arasında büyüdüm. Tek erkek çocuktum. Hepsi gençti, henüz 23-26 yaş arasındaydılar. Bilhassa annemin Yahudi arkadaşlarını çok severdim. Biri, Rebecca isimli bir kadındı. Pek de güzel bir kadındı. Neredeyse ona âşıktım. Kucağına alır, beni gezdirir, severdi; çok mutlu olurdum.

Üsküp'te eğlenceli bir yaşam vardı, hafta sonu piknikler düzenlenir, öğleden sonra çaylar ve poker partilerinde herkes genelde bizim evde bir araya gelirdi. Kimsede yiyecek içecek yokken bizde boldu. Annem mal mülk satıyor, bizi hiçbir şeyden mahrum etmiyordu. Evin alt katındaki soğuk oda her zaman yiyecekle doluydu. Evde çok sayıda hizmetli vardı. Macar hizmetlilerin kurduğu sofralar çok güzeldi, beyaz kolalı örtülerle çok şık masa düzenlemeleri yaparlardı.

Üsküp'te at yarışlarına giderdik. Üsküp o tarihte at yarışlarının yapıldığı sayılı şehirlerden biriydi. Yazları kaplıcalara gidilirdi, "banyolara gitmek" diye tabir ederdik. Çigan müziği çalan çok sayıda müzisyen vardı. Kendini yabancı hisseden ama çok iyi bir hayat yaşayan durumundaydık. Annemler poker oynarlardı. İyi bir hayattı, ama her şeye rağmen kendini genelden tecrit etmen lazımdı, daha az hakaret görmek ve aşağılanmamak için.

1930'lu yıllarda Türkiye Başkonsolosluğu'nun ağırlama, ziyafet gibi ihtiyaçları genellikle bizim evden görülürdü. Başkonsolosluktan söz etmişken açıkça söylemek isterim ki, Türk sefirinin o dönemde önemli bir Türk nüfusu barındıran Üsküp'ü ziyaret etmemesi son derece yadırganan bir hususdu. Üsküp'te I. Dünya Savaşı'ndan kalma 20-30 kişilik bir Fransız mezarlığı vardı, her sene Fransız sefiri Üsküp'ü ziyarete gelirdi. Üsküp'e bir Türk sefirinin ise bir kez bile geldiğini hatırlamıyorum, bunun belli bir politikadan mı, yoksa sefirin kişisel tercihlerinden mi kaynaklandığını bilemiyorum. Halbuki o tarihte Üsküp'te hiç de azimsanmayacak sayıda Türk yaşardı.

Vranya (Vranjska) şehri kaplıcalarıyla meşhur, Üsküp'e 100 km uzaklıkta, yazları gittiğimiz küçük bir şehirdi. Yahya Kemal Beyatlı'nın annesi Nakiye Hanım Vranjska doğumludur. Kaplıcalara gittiğimizde annemler otelde kalır, bize dağda ev tutarlardı, annemlerin aşağıdaki otelde süiti vardı. Orada çok mutlu olduğumuzu hatırlıyorum. Sabahları pazara gidilir, alışveriş yapılırdı. Yumurta alınca isteyen yumurtasını suya bırakıp pişirirdi; yani su yumurta pişirecek ısıdaydı. Hatta bazıları kafası kesilmiş tavukları tüyleriyle suya bırakır, tavuğu böylece haşlar, sonra tüylerini yolardı. Her akşam şehirde beş-altı tiyatro gösterisi olurdu. Ayrıca, her gün öğleden sonra 4 ila 6 arasında şehir bandosu meydanda müzik yapardı. Bütün bunlar beni etkilemiştir, ama en çok etkileyen, istasyonla kaplıca arasındaki iki tarafı ağaçlıklı yoldur. Osmanlılar döneminde yapılan bu yol, Gökova'da Milas-Marmaris arasındaki okaliptüs ağaçlarıyla bezeli yola çok benzerdi.

Yaz aylarında gittiğimiz bir diğer yer de Ohri Gölü'ydü. Yine orada ev tutulur, bir-iki ay kalınırdı. Babam bizi göle yüzmeye götürürdü. Gölün güzel bir kumsalı olduğunu hatırlıyorum. Ohri'de beni etkileyen şeylerden biri Sveti Naum (Aziz Naum) Manastırı, diğeri de alabalık yetiştiren enstitüydü. Zaten, Ohri Gölü'nden çıkan alabalıkların dünyada en iyiler arasında yer aldığı söylenirdi.

Ben küçükken babam Sancak, Meteyo, Karadağ ve Güney Yugoslavya'dan sorumlu naip olarak görev yapıyordu, yani kral nezdinde Müslümanların temsilcisiydi. O zaman biri Bosna'dan sorumlu olmak üzere iki naip ve bir başnaip vardı, babam Kral'a karşı Güney Yugoslavya ve Sancak Müslümanlarını temsil ediyordu, diğer bir deyişle Müslüman Cemiyeti'nin başkanıydı. Böyle politik bir çevre içinde yetiştim.

Babam naip olarak tayin olunca avukatlık yazıhanesini kapattı. Müslümanların sorunlarına eğildi. Babamın anlattığına göre, o dönemde Güney Yugoslavya'da Müslümanlar zor şartlar altında varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar, her alanda örgütlenmeye ihtiyaç duyuyorlardı. Örneğin, Bosna Hersek Müslümanlarının durumu bizimkinden çok daha iyiydi. Şartlar da onlara yardımcı olmuştu. 33 sene Avusturya'nın medeni yönetimi altında kalmışlar, dini özerklikleri için mücadele etmiş, hemen hemen bütün şehir ve kasabalarında belediye başkanlığını ve yönetimi ellerinde bulundurmuş, eğitime verdikleri önem sayesinde Katolik ve Ortodoks unsurlara karşı varlıklarını korumuşlardı. Ayrica, ticaret, sanayi, hukuk, eğitim, tıp ve basın yayın gibi alanlarda yeterli sayıda eleman yetiştirmişlerdi.

Biz Güney Müslümanları ise bütün bunlardan mahrumduk. Birbiri ardına yaşanan savaşlar nedeniyle zengin ve aydın kesimi oluşturan ailelerin çoğunluğu Türkiye'ye göç etmişti. Her alanda Hıristiyan politikasi egemendi. Halkta da ne okula rağbet ne de bu yönde çocukları teşvik vardı. Müslümanlar olarak sistematik bir imha politikasıyla karşı karşıyaydık. Babam hiç olmazsa dini yönden mümkün olduğu kadar direnmemiz gerektiğini düşünüyor ve çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırıyordu. İmamların özlük işlerini düzenliyor, örgütlenmelerini sağlıyor, üniversiteye gitmek isteyen muhtaç durumdaki gençler için tahsis edilen burs sayısı ile miktarını artırmaya ve dini kadroyu güçlendirmeye yönelik çalışmalar yapıyordu. Babamın çabaları sonucunda Gazi İsa Bey Medresesi kurulmuş ve faaliyete geçmişti. Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ne benzeyen bu eğitim kurumunda müfredatta dini derslerin yanı sıra Türkçe, Arapça, Fransızca, matematik, coğrafya gibi dersler de yer alıyordu. Babam bu okulun açılması için defalarca Belgrad'a gittiğini, Maarif Vekâleti'nde çok uğraştığını anlatırdı.

1938 yılında babamla 20 günlük hoş bir seyahat yaptık; babamın görev alanına dahil olan bütün kasabaları dolaştık, 5-10 arabalık bir konvoyla geziyor, her yerde bir o kadarlık konvoyla karşılanıyorduk, fevkalade ilgi görüyorduk. Gittiğimiz her yerde bizi çok sıcak karşılıyorlar, toplantılar oluyor, babam o kasabanın ihtiyaçlarını tespit ediyor ve önerilerini, yapmak istediklerini anlatıyordu. Böylece geniş bir bölgeyi görme imkânım oldu; Priştine, Prizren, Mitrovitsa, Taşlıca, Pec ve babamın doğum yeri olan Priboy. Prizren ziyaretimizden

unutamadığım iki hatıram vardır: Birincisi, oranın eşrafından birinin konağında kalıyorduk, bahçesinden dere geçiyordu. İkincisi, yemekten sonra, tatlı mesela baklava da yendikten sonra en son kocaman tepsi içinde kaymak geliyordu. Kaymağın üzerine toz şeker ekilip yeniyordu. Bu ikramı çok sevmiştim.

Bir de Pec'deki ağırlanmamız aklımda yer etmiş. Pec, Boşnakçada ipek anlamına gelir, o yüzden buraya biz İpek deriz. Babamla beni bir kulede misafir ettiler. Yaklaşık 20 m uzunluğunda, bildiğimiz bir kuleydi; ne maksatla yapılmıştı, niye orada konakladık, hatırlamıyorum. O seyahatte çok şey öğrendim, ben aslında siyaset içinde büyüdüm. Dış dünyaya karşı Türkiye'nin genelinden daha açık bir ufukla yetiştim.

II. Dünya Savaşı Başlıyor

Bu dönem içinde dünyada birçok değişiklik oldu, 1939 yılının Eylül ayında Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle II. Dünya Savaşı başladi. Nisan 1941'de Almanya birkaç koldan Yugoslavya'yı işgal etti. Savaş nedeniyle babamın doğum yeri olan Sancak'taki Priboy kasabasına kaçtık, babamı da askere aldılar. Babam bizi ağabeyinin yanına Priboy'a gönderdikten sonra Manastır'a askere gitti. Başbakan Dragişa Svetkoviç Almanlarla Saldırmazlık Paktı imzalamıştı. Halk, "Pakt değil harp istiyoruz," diye sokağa döküldü. Ama harp olmadı, Almanlar kuzeyden güneye ülkeyi işgal etti. Başbakan Svetkoviç babamın iyi arkadaşıydı. İlerleyen tarihlerde İstanbul'a geldiğinde de babamı ziyaret ederdi.

Kosova'da komünistlere karşı savaşan Cafer Deva da babamın arkadaşıydı. Üsküp'e geldiğinde mutlaka bize de gelirdi. İyi Türkçe konuşurdu, beni çok sevmişti, hatta güzel yazmam için bana el yazısı dersi vermişti, ona rağmen öğrenemedim. Komünistler gelince Deva'yı vatan haini ilan ettiler, şimdi ise vatan kahramanı diye heykelini dikmek istiyorlar ki doğrusu da budur.

Osmanlı tarihi konusunda önemli çalışmaları olan Franz Babinger, Üsküp tarihi konusunda çalışmalarını sürdürürken annem ve babamla tanışıp ahbap olmuştu. Küçük yaşta tanıdığım Dragişa Svetkoviç, Cafer Deva ve Franz Babinger gibi kişiler bende büyük tesir bırakmıştır.

Priboy'da bizim ailenin oteli vardı, orada kaldık. Priboy'un nasıl işgal edildiğini iyi hatırlıyorum, sadece iki Alman askeri, belki biri subaydı, motosikletleriyle şehre girdiler ve teslim aldılar. Almanya'nın Yugoslavya'yı işgali üzerine Almanya ve İtalya yanlısı Ante Paveliç, Bosna'yı da içine alan bağımsız Hırvatistan Cumhuriyeti'ni kurdu.

1941 yılı Nisan ayında Belgrad'ın bombalanmasından kısa bir süre sonra, biz Priboy'dayken Üsküp bombalanıyor. Üsküp, Vardar'ın iki tarafındadır, bizim ev Sırpların yaşadığı taraftaydı. Türklerin çoğu Vardar'ın öbür tarafında, camilerin olduğu yerde yaşıyordu. Almanlar Müslümanların olduğu tarafı bombalamadılar, sadece Sırpların olduğu tarafa saldırdılar, bizim ev de o tarafta olduğu için bu bombardımandan nasibini aldı. Almanlar Üsküp'ü Bulgarlara verdiler. Babam haber alıp Üsküp'e gittiğinde bizim evi yıkılmış buluyor ama çok da üzülmüyor; bizlerin orada olmadığına şükrediyor. Sonra annem de Üsküp'e gitti, biz çocuklar yazı Priboy'da geçirdik. Ev tamir edildikten sonra bizi almaya geldiler.

Priboy'dan Üsküp'e gitmek için yolcu treni vardı, ama nedense biz yük vagonuyla gittik. Bir vagon güzelce temizlendi, döşendi. O yolculuk sırasında annem yağmur altında kalmış, ıslanmış genç bir Alman askerini içeri çağırdı, çocuğun üstünü kuruttu, karnını doyurdu. Bir sonraki istasyonda asker bizden ayrıldı; o çocuğun o ıslak halini de ayrılırken minnetle anneme bakan gözlerini de unutamıyorum. Priboy'dan Üsküp'e günümüzde trenle 12 saatte gidilen 350 km yolu o trenle dört günde gittik.

Eve geldiğimizde bombardımanın izlerini önce görmedik, ama sonra karyolaların tel örgü somyalarında, tellerin arasında sıkışıp kalmış ufak bomba parçalarını fark ettik; onları o haliyle kullandığımızı hatırlıyorum.

Priboy'dan döndükten sonra hangi okula gideceğim problem oldu. Üsküp'te Sırp okulu kalmamıştı; 1941 ilkbaharında, Alman işgalindeki Üsküp Bulgarların kontrolüne girince hepsi Bulgar okulu olmuştu. O sırada Alman mektebi açılınca 5. sınıfı orada okudum, bir sene gittim, Almancamın temeli oradan gelir.

Bulgar işgali deyince hep aklıma onların, "Karadeniz'den Ohri'ye kadar, Tuna'dan Akdeniz'e kadar Bulgaristan'dır," nakaratı olan şarkıları gelir.

1943 yılında Amerika'nın bombardımanları başladığında ise, daha sonra anlatacağım gibi ben Üsküp'te değil, İstanbul'da küçük dayımın yanındaydım. Vildan hep anlatır, bombalama sırasında yandaki evin sığınağına gidiyorlarmış. Her yer alevler içindeymiş, Hıristiyan kadınların hepsi dua edip haç çıkarıyormuş. Birkaç gün önce ilk kez bir hatim duasına gitmiş olan Vildan bombardıman sırasında kendi kendine, "Allahım bizi kurtar, ben de hatim indireceğim" diyormuş. Bombardıman başlayınca Türk mahallesinde olan teyzemin kocası gelip bizimkileri almış, orasının bombalanmayacağını düşünerek teyzemlere gitmişler. Öbür okullar kapandığı için Vildan Teyzemin kızı Ümmühan'la birlikte mahalle mektebine gitmeye başlamış, orada eski Türkçe öğrenmiş.

Bizimkiler teyzemlerde kaldıkları süre içinde Amerikalılar Türk mahallesini de bombalamışlar. Bunun üzerine Üsküp'ün 15 km dışında bir köye gitmişler, tek odanın içinde 7 kişi yatıyorlarmış. Annem ve babam karda kışta kilometrelerce yol gidip Üsküp'te Türkiye'ye gelmek için gerekli muameleleri yapıyorlarmış.

GENÇLİĞİM ÖĞRENCİLİĞİM (1942-1954)

İstanbul'a Geliyorum

Annem bana hem Türklüğün ne olduğunu öğretmiş hem de sevgisini aşılamıştır. Benim Üsküp'te kalmam durumunda hiçbir şekilde mutlu olamayacağıma inanıyordu. İdeali, benim Türkiye'ye gitmemdi. Savaş sürdüğü için seyahat etmek kolay değildi, yine de annem bir yolunu buldu, gerekli izinleri aldı, sonunda beni Türkiye'nin Üsküp Başkonsolosu Reşat Karabuda'yla İstanbul'a küçük dayımın yanına gönderme imkânı buldular. 1942 yılıydı, 12 yaşındaydım, ailemden ilk defa ayrılıyordum. O tarihte Üsküp Bulgar işgali altında olduğu için Türkiye'ye Bulgar pasaportuyla geldim. Reşat Karabuda'ya müteşekkirim. Beni Sofya İstasyonu'nda ona teslim ettiler, yataklı trenle İstanbul'a geldik. Edirne'yi geçerken bayrağımızı gördüğümdeki heyecanımı unutamıyorum, düşününce hâlâ aynı heyecanı duyuyorum. Reşat Bey Nişantaşı'nda, Rumeli Caddesi'nde bir apartmanda oturuyordu, İstanbul'a vardığımız gün, akşamüzeri dayım gelip beni oradan aldı. Kadıköy'de, oturmakta olduğu büyükbabamın evine götürdü. Dayım, Selanikli Evranoszade Rüstem Bey'in kızı Seniha Hanım'la evliydi.

İstanbul'a giderken ailemden ayrılıyorum diye bir taraftan üzülmeme rağmen, annemin telkinleri sonucu, anavatana kavuşuyorum diye çok sevinçliydim. Yengemin ve dayımın yanında çok sıkıntılı iki yıl geçirdim.

Dayımla yengemin oturduğu evin bahçesi yoktu, Kadıköy'ün dört katlı sefertası evlerindendi. Hani o bodrum, giriş katı, birinci katta konuk odaları, ikinci katta yatak odaları olan tipik evlerden. Bu evdeki imkânlar Üsküp'le kıyaslanamazdı. Ama ben kararımı vermiştim, yeni yaşamıma ne olursa olsun uyum gösterecektim.

Bana üst katta bir odada yer yatağı yapmışlardı. İki bavulum açık duruyordu ve dolap görevi görüyordu. Üsküp'ten güzel eşyalar

getirmiştim. Elbiseler, gömlekler, kazaklar, ayakkabılar... Ama yeni hayatımın Üsküp'tekiyle hiç ilgisi yoktu.

Yengem çok tuhaf bir kadındı. Soylu bir aileden geliyordu. Atatürk'le çok yakın ilişkisi olan bir aile, Selanik'in Evranos ailesi. Atatürk onların evine sık sık gidermiş. Yengem gençliğinde çok güzel bir kadınmış. Ben tanıdığım zaman bile hâlâ güzeldi. Anlattığına göre, Atatürk gençliğinde yengemi çok beğenirmiş, hatta onunla evlenmek bile istemiş. Yengemin babaSi Rüstem Bey, o zaman kolağası olan Mustafa Kemal'e kızını vermemiş. Büyük dayım derdi ki, "Türkiye'nin en büyük şansı, Evranoszade Rüstem Bey'in Kolağası Kemal Bey'e kerimesi Seniha Hanım'ı vermemesidir."

İstanbul'da dayımların yanında kalırken Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'ı tanıma şansına sahip oldum. Kendisiyle birkaç kez görüştüm; Makbule Hanım yengemin iyi ahbabıydı. Yazın Moda'da otururdu, kışları ise Harbiye'den Taksim'e giden cadde üzerinde bulunan El Irak. Apartmanı'nda yaşardı.

Dayım, Çalışma Bakanlığı İstanbul Bölge Müdür Yardımcısı'ydı, beni çok severdi ama yengeme söz geçiremiyordu. Dediğim gibi yengem tuhaf bir kadındı, bana çok kötü davranıyordu. Bana yaptıkları hakikaten eziyetti, ama her şeye rağmen ben bu kitabımda birkaç örnekle bu konuyu geçiştirmek istiyorum.

Mesela, üçümüz aynı sofrada otururken yengem ve dayım benden farkli bir yemek yerdi, onlarınki etli, güzel bir yemek olurdu, bana kabak gibi başka bir sebze yemeği verirlerdi.

İstanbul'a geldiğimizde Alman mektebine başlamıştım, o zaman ilkokul 6 yıldı, 6. sınıfı bitirince henüz çok az Almanca bilmeme rağmen yengem senelik 180 lira tutarındaki ücreti ödememek için beni Alman mektebinden aldı, Kadıköy Birinci Orta'ya verdi. Bu benim bir yıl kaybetmeme neden oldu, ama ben yine de mutluydum.

O zamanlar evlatlık müessesesi vardı. Yengemle dayımın da Güliş isminde bir evlatlıkları vardı, Güliş çok iyi bir kızdı. Yengem Güliş'in terliğini balkondan aşağıya atar, sonra bana döner "Git getir", derdi.

Getirince de, "Bak, sana bunu da yaptım," derdi.

Kahvaltım zeytin, ekmek, çay ve bir şekerden ibaretti. Üsküp'te zeytin yemediğimizden benim zeytin yeme alışkanlığım yoktu, yiyemezdim. Benim zeytinlerimi de Güliş'e verirdim, o yerdi, sonra çekirdeklerini alır benim tabağıma koyardım. Yengemin, "Bak mahsus yemiyorsun," demesinden çekindiğim için.

Alman mektebinde okurken Kadıköy-Karaköy vapuru 1. mevki 5 kuruş, 2. mevki 2,5 kuruştu. Yengem 2. mevkide yolculuk yapmamı uygun görmüştü. Harp zamanı olduğundan 2. mevkide hep askerler seyahat eder ve postal kokusundan içeri girilemezdi. Çok soğuk bir kıştı, güvertede bir yerlere sığınmaya çalışır, açık havada karşıya geçerdim.

Neyse ki çok çalışkan bir öğrenci olduğum, hep iftiharla geçtiğim için en azından bu konuda yengemle bir sorunum olmuyordu.

Ama hiç unutamadığım anılarımdan biri, yengemin beni jimnastik dersine palyaço gibi göndermesiydi. Okuldan jimnastik dersi için bir lastik ayakkabı, bir beyaz çorap, bir şort ve bir atlet istediler. Yengeme söyledim. "Ne gerek var," dedi. "Senin fanilan var -bir mavi beyaz fanilaydı- bu, atlet yerine geçer. Senin donların iyidir, yanına iki dikiş attın mi şort olur. Bak ne güzel Avrupa donlar, kimselerde yok. Beyaz çorap Şart mı? Kahverengi ekose yün çoraplar bal gibi olur. Lastik ayakkabıya ne gerek var? Benim deniz ayakkabılarım var, lastikli ayakkabılar." Beni böyle olmayacak bir kıyafetle okula gönderdi. Öğretmenimin ve arkadaşlarımın karşısında çok utandım. Yapacak bir şeyim yoktu. Utancımı yenmek için herkesten hızlı koşuyor, herkesten fazla atlıyordum.

Annem bana 12 paket çikolata göndermişti. Yengem "Bunların yarısı evin," dedi ve altı paketi elimden aldı, kaldırdı. Sonra kalanlardan ev halkına birer tane vermem gerektiğini söyledi, bir tane dayıma, bir tane yengeme, bir tane Güliş'e verince kaldı mı bana üç tane. Ben hevesle ilk paketi açınca; "Yoksa bize ikram etmeden mi yiyeceksin?" deyince, ilk paketin yarısını dayıma, yarısını yengeme ikram edip bir paketi de Güliş'le bölüşmek durumunda kaldım. Bunun dışında bana da bir paket kaldı. Sonuçta ben annemin gönderdiği 12 paketten

sadece 1,5 paket çikolata yiyebildim.

Bu tür hadiseler o kadar çoktur ki, neredeyse bir kitap yazabilirim. Ama öte yandan, onlar sayesinde ailemden önce İstanbul'a gelebildim, yine de müteşekkirim. Ayrıca, anneme, babama hatta dayıma bile hiç şikâyette bulunmadım; biliyordum ki, bulunsam bu onları üzmekten başka bir işe yaramayacaktı.

Annemden muntazam mektup gelirdi; mektubu annem, zarfı ise babam yazardı. Bir müddet sonra zarfın da annem tarafından yazıldığını gördüm, meğer babamı siyasi nedenlerle hapse atmışlar, 9 ay içeride kaldı, sonra beraat edip çıktı. Şöyle ki; babam naiplikten ayrıldıktan sonra yine yazıhanesini açıyor ama bu kısa sürüyor, İslam camiasının evkaf ve maarif direktörlüğüne atanıyor. Savaş sırasında haliyle şehrin önde gelenleriyle birlikte zaman zaman toplanır durum değerlendirmesi yaparlarmış. Babam Müslümanları temsilen bu toplantılara katılırmış. Ama anlaşılan bu toplantılar kuşku uyandırıyor. Sırp milliyetçi çetelerden oluşan Çetnik hareketinin kurucusu General Draja Mihailoviç'in teşkilatına üye olduğu zannedilerek babam tutuklanıyor. Halbuki babam Mihailoviç'ten nefret ediyor. Bir süre sonra hepsini Üsküp'te merkez hapishanesine götürüyorlar. Nitekim o toplantılara katılanların bazıları gerçekten de üyeymişler, babam bunu çok sonra anlıyor. Sonunda gerçek ortaya çıkıyor ve babam beraat ediyor.

Annem her hafta babamın ziyaretine gidermiş, giderken de beraberinde diğer siyasi mahkûmlara da yetecek kadar yemek götürürmüş. O dönemde bizden hapishaneye muazzam yemek gidiyor. Para çok. Tarla satıp satıp yiyorlar. Annemin de eli bol. Annemin ziyareti dört gözle beklenirmiş. Tek neden götürdüğü lezzetli yemekler değilmiş, annem bol da havadis götürürmüş.

Savaş içinde bütün radyolar mühürlü. Annem her akşam mührü jiletle dikkatlice açıyor ve Ankara Radyosu'ndan Nurettin Artam'ın yorumlarını nefes almadan dinliyor, not alıyor. Annem bunları adeta ezberliyor, sonra gidip babama anlatıyor. Ancak başlarında Türkçe bilen bir gardiyan bulunuyor. Daha önce Türkiye'de bulunmuş olan Varnalı Avram basit konuşmaları rahat takip edebiliyormuş. Nasıl konuşacaklar? Annem zeki kadın, bir yolunu buluyor ve babama her şeyi anlatıyor. Hem edebi bir dil hem de rumuzlar kullanıyor.

Annemin şifreli konuşmalarında Mussolini, Kel Musa oluyor: "Kel Musa'nın vaziyeti şöyle." Hitler, Adil Efendi; Roosevelt, Rıza Efendi; Churchill, Çelebi Efendi; Stalin, İlyas Efendi. Bütün bu isimler bizim çevremizde yaşayan tipler. "Adil Efendi'nin durumu kötü, çünkü Rıza Bey'le kavga etmiş," diye anlatıyor. Babam da bu rumuzlu konuşmaları gayet rahat çözüyor, bütün haberleri öğreniyor ve koğuşa dönünce öteki tutuklulara anlatıyor.

Annem kendi yorumlarını da eklermiş, 1943-44 döneminde Almanların kaybedeceğine kesinlikle inanıyormuş ve bunu hapishaneye ziyarete her gittiğinde ifade edermiş. Babamın mahpus arkadaşları bu yüzden anneme çok itibar eder, çok saygı gösterirlermiş.

O tarihlerde Naziler Yahudilerin birer sarı çiçek taşıması mecburiyetini getirmişlerdi, yapma bir sarı çiçek. Annemden bir gün bir mektup geldi, bana Üsküp'teki son siyasi gelişmeleri şifreli bir şekilde anlatıyordu. Aynen şöyle diyordu: "Bizim bahçıvan Adil Efendi, biliyorsun çok gaddar bir adamdır, bahçedeki bütün sarı çiçekleri kesti. Yine açacak mı? Zannetmiyorum. Geldiğin zaman onları göremeyeceksin. Ne kadar üzüleceğini biliyorum, ama sana bu hakikati anlatmaya mecburum." Nitekim Naziler Üsküp'teki dört bin Yahudi'yi toplayıp, trenlere bindirmiş, toplama kamplarına göndermişler. Bildiğim kadarıyla daha sonraları içlerinden Üsküp'e dönebilen hiç olmadı.

En küçük kardeşim İlhan, babam hapisteyken doğdu. Annem için çok zor günlerdi: ben İstanbul'daydım, savaş devam ediyordu, babam hapisteydi ve ailemize bir bebek katılıyordu, ama o bütün zorlukların üstesinden gelmeyi bilirdi.

Babam beraat edip hapisten çıktıktan sonra Bulgar savcı Naydanov'un babamdan özür dilemek için bizim eve geldiğini Vildan anlatır. Başka bir yerde bunun yapıldığını duymadım, o nedenle çok mühim. Hele şimdi düşününce daha da önemli görüyorum. Hatta geldiğinde daha önce mahkemede gördüğü Vildan'a da Bulgarca birkaç kitap hediye getirmiş. Babamın mahkemesi Kumanova'da yapılmış. Annem küçük kız kardeşim İlhan'a hamile olduğu için akrabamız Rıfat Ağabey'le

birlikte Vildan mahkemeye gitmiş. Vildan da o zaman 9 veya 10 yaşındaydı.

Babamın beraat etmesine rağmen ailece Bulgaristan sınırları içindeki Verşetz isimli kaplıca kasabasına sürgün olarak gönderiliyorlar. Dört ay orada kalıyorlar. Küçük kız kardeşim İlhan oradayken hastalanıyor, havale geçiriyor, bizimkilerin kaldıkları pansiyonun yanında bir gazoz fabrikası varmış. Onun kuyusundan sürekli soğuk su taşıyarak, soğuk suyla kompres yaparak İlhan'ı iyileştirmeye çalışmışlar.

Daha önce de dediğim gibi Müslüman mahallesi bombalanmadığı için ailem Üsküp'e dönünce daha güvenli diye teyzemlerin yanında kalmaya başlamış. Ama artık her yer bombalanıyormuş. 1943 yılının Ocak ayında Vildan'ın yaş günü kutlamasının ardından yaşadıkları bombardiman sonrasında annemle babam İstanbul'a gelmeye kesin karar vermişler ve harekete geçmişler. İstanbul'daki dayımdan bu yönde yardım istemişler. Ancak gerekli izinleri almaları epey uzun sürmüş.

Ailem İstanbul'da Toplanıyor

Hayatımdaki en mesut günlerimden biri annem ve babamın kardeşlerimle birlikte İstanbul'a gelmeleridir. Babam, annem ve kardeşlerim (Vildan, Yaşar ve İlhan) benden iki yıl sonra, 24 Haziran 1944 tarihinde İstanbul'a geldiler. Gelirlerken yolda iki kez bombardımana maruz kalmışlar. İlki Sofya yakınlarında olmuş, trenin bir dağ yamacında saklanmasıyla atlatılmış. O gece Filibe'de konaklamışlar. Ertesi sabah saat 9'da kalkacak olan İstanbul trenine binmek için istasyona gelmişler. 9'a 5 kala bombardımanı haber veren sirenler ötmeye başlayınca tren erken kalkmış ve olanca hızıyla gardan uzaklaşmaya başlamış. Böylece ikinci bombardımandan da kurtulmuşlar.

Babam İstanbul'da ilk iş olarak nüfus kâğıdı çıkarmak için Nüfus Dairesi'ne gitmiş, ancak önce göçmen kâğıdı veriyorlarmış. Memur soyadı hanesine gelince, babam atalarımızın ismini almak için Meka diye cevaplamış ancak Türkçe bir manası olmadığından kabul görmemiş. Bunun üzerine, ecdadının adını alamayınca onların yaşadığı yerden bir isim almak için Tara Vadisi'nden esinlenerek Tara

demiş, anlamını da "Taramaktan geliyor" diye açıklamış. Tara, Karadağ'da, Taşlıca ve Yenipazar Sancağı arasında akan çok güzel bir nehirdir. Tara Kanyonu günümüzde UNESCO tarafından Dünya Mirası alanı olarak ilan edilmiş bulunmaktadır. Avrupa'nın en derin, dünyanın ise 2. en derin kanyonudur.

Tabii, annemler geldikleri zaman dayımlarda kaldılar. Evin içinde annemle yengem arasında büyük bir gizli harp vardı. Dayımlarda kaldığımız süre bir ayı bulmadı. Annem oturabileceğimiz uygun bir ev ararken, bu ev Kadıköy'den ne kadar uzak olursa o kadar mutlu olacağımız düşüncesiyle hareket ediyordu. Sonunda Nişantaşı'nda, Hacı Emin Efendi Sokak'ta, Teşvikiye Apartmanı'nda bir giriş katı bulmuşlardı.

Aylık kirası 30 lira, kapıcı parası 3 liraydı. Ön tarafta iki oda, arka tarafta iki oda vardı. Biz dört kardeş aynı odada kalıyorduk.

Evi ilk görüşümü hatırlıyorum, çok kirliydi, hep hizmetlilerle birlikte yaşamaya alışmış annem ne yapacağını şaşırmıştı. Anneme, "Sen karışma, ben temizlerim," dedim. O zaman arap sabunu kullanılırdı, hemen bakkala gittim, arap sabunu, tahta fırçası ve diğer gereken malzemeleri aldim. Annem üzülmesin diye evi ben temizlemeye başladım, zaten Yenge Hanım artık hayatımda olmayacak diye o kadar keyfim yerindeydi ki temizlik hiç zor gelmedi ta ki, kuburdan çıkan fareleri görünceye kadar. Bir kovaya su doldurdum, uzun bir maşa ile fareleri yakalayıp suyun içine atmaya başladım, 7 tane saydım, hiç unutmuyorum, sonra gidip kovayı Ihlamur Deresi'nin yakınında döktüm. Bugün Ihlamur diye bildiğimiz semt o zaman bomboştu, bir dere ve etrafında tarlalar vardı.

Ailemiz tekrar bir araya geldiği ve İstanbul'da güven içinde olduğumuz için çok mutluyduk, ama evin kirasını ödemekte zorlanıyorduk. Evin Isınması için odun alıyorduk, 35 kiloluk bir çuval odun 17,5 kuruştu. O zaman kömür karneyle alınabiliyordu, 250 kilo kömür almamızı sağlayacak karnemiz vardı, ama para sıkıntımız olduğu için biz karneyi satip, sonra odunla ısınmaya çalışıyorduk. Odunu tasarruflu kullanmaya itina ederdik, mesela bütün kardeşler aynı saatte ders çalışmaya, aynı saatte yatmaya çalışırdık.

Babam İstanbul Çorapçılar Kooperatifi'nde iş bulmuştu. Avukatlık yapması için birçok fark dersi vermesi, imtihanlara girmesi gerekiyordu, ama mevcut şartlar çerçevesinde babamın ders çalışacak hali yoktu. Para kazanmak zorundaydı.

İçinde bulunduğumuz maddi zorluklara rağmen annem babam bir şekilde ayarladılar, beni annemin Erenköy Kız Lisesi'nden arkadaşı, Şişli Terakki Lisesi'nde hoca olan Hasene (Güçlüer) Hanım'ın yardımıyla Şişli Terakki Lisesi'ne, kız kardeşim Vildan'ı ise Dame de Sion'a yazdırdılar. Erkek kardeşim Yaşar da önce Nilüfer Hatun İlkokulu'na, sonra Galatasaray'a gitti. O tarihlerde küçük kız kardeşim İlhan çok ufaktı, henüz okula gitmiyordu. Bizim eğitimimiz öncelikliydi, iyi bir eğitim görmemiz için her türlü fedakârlıkta bulunulurdu.

Alman Lisesi'nde okurken bir öğretmenim vardı; Almancaya gelen Besim Gürmen. Beni çok severdi. Bana Almancayı o öğretmiştir. Alman Lisesi'nden ayrıldıktan sonra onunla ilişkimi kesmedim. Bayramlarda gider elini öperdim. Besim Bey Şişli Terakki'ye geçmişti. Hasene Hanım ile Besim Bey'in yardımlarıyla Şişli Terakki'de indirimli olarak okumam mümkün oldu.

Lisede biz üç yakın arkadaştık: Eşref (Denizhan), Ertekin (Yaşar) ve ben. Eşref'le arkadaşlığımız üniversitede de devam etti, sonra Enka'da uzun yıllar birlikte çalıştık, dostluğumuz hayatının sonuna kadar sürdü. Eşref benim hayatım boyunca en yakın iki arkadaşımdan biri oldu. Ertekin ise şimdi İsviçre'de yaşıyor, çocuklarımız arkadaş, bizim dostluğumuzu şimdi çocuklarımızın devam ettirmesinden çok memnunum.

Çalışmaya Başlıyorum

Aile Üsküp'ten İstanbul'a gelerek varlıktan yokluğa yuvarlanmıştı, annem 10 sene hiç palto almadı. Derken satmalar başladı. Annem değerli takılarını, mücevherlerini sattı, fakat onlar da bitti. Büyükbabamdan kalma, duvarda asılı kıymetli bir ipek halı vardı. Bir gün annem babama, "Bu halı çocuklardan kıymetli değil ya, al sen bunu Kapalıçarşı'da sat," dedi. Böylece bir süre daha zorunlu ihtiyaçlarımızı karşılayacak paraya sahip olduk. Benim de para

kazanmam gerekiyordu.

Artık lise öğrencisiydim, ders vermeye başladım. Saati 125 kuruşa bir saat matematik dersi veriyordum. Eskişehir'in zenginlerinden bir ailenin oğluna 8 ders verdim, matematikte çok zayıf olan bu çocuk son imtihanda 9 aldı. Saati 125 kuruştan 10 lira alacağımı heyecanla beklemeye başladım, ama ne çocuk gelip ödeme yapıyor ne de bir şey söylüyor. Derken bir gün elinde bir kutuyla geldi, içimden eyvah, dedim, anlaşılan 10 lira yerine bir kutu çikolata alacağız. Kutu hakikaten çikolata kutusuydu ama içinden bir de zarf çıktı ve zarfın içinden 100 lira. O 100 lirayı hiç unutamam.

Babam 1949 yılında Manisa'da iş buldu. Manisa Ticaret Odası Genel Kâtibi olduğunda annem en küçük kardeşim İlhan'ı da alarak babamla birlikte gitti. Biz üç kardeş İstanbul'da kaldık.

Sanırım 1950 senesiydi, babam ve annem Manisa'da diye, Şevket (Çambol) Amcam, onlarda kalmamız için ısrar etti. Şevket Amca ile babam. kardeş çocuklarıdır. O tarihte onlar da bir apartman dairesinde hayli mütevazı koşullarda yaşamaktaydılar. Biri henüz bebek olmak üzere üç küçük çocukları vardı; yengemin ne çocuk bakımı ne de ev işleri için bir yardımcısı vardı. Buna rağmen yengem yine de biz üç kardeşe içtenlikle kucak açtı.

Biz de bir akşam yengem ile amcama Tepebaşı'na, tiyatroya gitmeleri için ısrar ettik; "Biz çocuklara bakarız, zaten onların uyku saati, bize de alışkınlar" diyerek yengeme güvence verdik. Ne var ki yengemler gittikten bir süre sonra en küçükleri uyandı ve annesinden ayrılmaya hiç alışık olmadığı için karşısında annesini göremeyince bir ağlama tutturdu. Onun ağlaması diğer iki çocuğun moralini bozdu, onlar da ağlamaya başladı. Vildan'la ben küçük bebeği uyutmak için çok çaba harcadık. Gözlerimiz kapıda yengem ile amcam gelene kadar Vildan'la beraber bebeği arabasına koyarak evin koridorunda bir aşağı bir yukarı dolaştırmıştık.

Şevket Amcamlardaki bu misafirliğimiz uzun sürmedi, Yaşar hastalanınca biz de evimize döndük.

Annemler Manisa'dayken kardeşim Yaşar tifo oldu, ateşler içinde yanıyordu. Karşımızdaki apartmanda oturan komşularımızın iki oğlu vardi, biri Hukuk Fakültesi'nde, diğeri Tıp Fakültesi'nde okuyordu. Onlar vasıtasıyla tanıdığımız İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Dr. Ekrem Şerif Bey'e rica ettim, eve geldi, kardeşime baktı. Dr. Ekrem Şerif Egeli ileriki yıllarda ordinaryüs profesör olan ve İstanbul Üniversitesi rektörlüğü de yapan çok kıymetli bir iç hastalıkları uzmanıydı. Ders vererek kazandığım 100 liradan 50 lira kalmıştı, onu Ekrem Şerif Bey'e vermeye kalktım, almadı; "Oğlum ben baban sayılırım, kardeşine çok pahalı bir ilaç yazdım, sen paranı ilaç için kullan," dedi. İlaç olarak 3 gram kloromisetin (mantardan elde edilen bir tür antibiyotik) yazmıştı. Karaköy'de bir ecza deposunda buldum; gramı 17,5 lira, 3 gramı 52,5 lira ediyor ama bende sadece 50 lira var, neyse ki eczacı, "Oğlum sen ilaci al, 2,5 lirayı sonra getirirsin," dedi. Yaşar'ın tifo olduğunu öğrenince annem de hemen İstanbul'a geldi.

Bu arada akşamları çalışabileceğim bir iş arıyordum. Beşiktaş'ta bir tekstil fabrikası vardı, beni bir şekilde oraya aldılar, 17,5 lira haftalıkla işe başladım. Bana mavi yepyeni bir tulum verdiler, o tulumu koklaya koklaya giyiyordum. Ama her zaman şanslı bir adamdım. Tekstil fabrikasında çalışırken de şansım yaver gitti. Fabrikanın modernizasyonu için yabancı bir mühendis geldi, meğerse Yugoslav'mış, ben tercümanlığını yapmaya başladım, statüm değişti, mavi yakalıyken beyaz yakalı oldum, haftalık yerine maaş almaya başladım. Aylığım 150 liraydı. Ne para kazanırsam hemen anneme verirdim. O Yugoslav mühendis daha sonra başka fabrikaların da modernizasyonunda çalıştı, gittiği her yere yanında beni de götürdü, hep birlikte çalıştık. Maaşım 250 liraya çıkmıştı ama adamın işleri bitti, ülkesine döndü, ben yine işsiz kaldım. Bütün bu işlerde okul zamanı, okuldan sonra saat 16.00-20.00 arasında, yazın ise tam gün çalışıyordum.

Ben, matematik eğilimi olan, başarılı bir öğrenciydim. İdealim de mühendis olmaktı. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) en itibarlı üniversite, İnşaat Fakültesi de en makbul bölümdü. Baktım en çok buradan para kazanılıyor, büyük bir arzuyla İTÜ İnşaat Fakültesi'ne girdim. O zaman lise bitirme derecesi ve olgunluk sınavındaki başarınıza göre üniversiteye giriyordunuz.

Liseyi bitirdiğim sene çok sevdiğim İskender Ağabeyimin yanında çalıştım. İskender Ağabeyimin Tayyar Ispanakçı'yla müşterek bir

inşaat firması vardı. Ayda yalnız 80 lira kazanıyordum ama aileden bir çocuk diye varlığım Tayyar Ağabey'e batıyordu. Bir gün Tayyar Ağabey bir mektup yazdı ve Haliç'in öbür tarafında bir adrese o mektubu teslim etmemi istedi. Gittim, baktım, söylediği adreste öyle bir dükkân yok, ama vazgeçmedim, Haliç'in bu tarafında aradım ve buldum. Mektubu demirci Antranik Usta'ya teslim ettim, yazıhaneye döndüm, anlattım. Tayyar Ağabey, "A, ben karşıda mı dedim?" diye tepki verdi, ama bu olaydan sonra dost olduk.

Tayyar Ağabey daha sonra Kartal mendirek inşaatını aldı. Kendisi huysuz, iyi bir mühendis ama hep teorik kalıyor, sahada iş yapmasını bilmiyor. "Ağabey, sen iki ay gelme, ben burayı hallederim," dedim. Önce "Sen yapamazsın," dedi, sonra ben ısrar edince razı oldu. 19 yaşında çocuğa mendirek inşaatını teslim etti. 150-200 bin liralık bir işti. Yaptım ve Tayyar Ağabey'e 50 bin lira kazandırdım. Hiç unutmam, bana tam 500 lira prim verdi. Büyük para, sonra da maaşımı 80 liradan 200 liraya yükseltti.

Dame de Sion'u bitirince Vildan da aile bütçesine katkıda bulunmak için çalışmaya başladı, o da tüm parasını getirir anneme verirdi. Önce Banca di Roma'da çalıştı, o sırada Hukuk Fakültesi'ne yazıldı. Sonra İstanbul Ticaret Odası'na girdi. Orada çalışırken İTÜ sınavlarına girerek Mimarlık Fakültesi'ni kazandı. Ama evlenince okulu da işi de bıraktı.

Ertesi yıl liman inşaatlarında iş buldum. Amerika'dan yeni dönmüş olan mühendis Ayhan Ülgen'le birlikte Şile Liman Etüdü'nde çalıştım. Ayhan Ağabey'den çok şey, öncelikle de mühendislik öğrendim.

İTÜ son sınıftayken Almanya'da staj yapmak için açılan sınava girdim. Arnold Hornfeld birinciliği kazandı, ben ikinci oldum. 180 lira yol parası bulmamız gerekiyordu. Ben bulamadım, benim yerime Yüksel Polat gitti. Ama dedim ya şanslıyım diye, Ayhan Ağabey vasıtasıyla Adapazarı'nda iş buldum. İş, Gökçeören Bataklığı'nın kurutulması ve Çark Suyu'nun ıslahıydı. Gittim, baktım; işin asıl müteahhiti Tarık Bey'in usulüyle yapsak proje yıllarca sürer. "Tarık Ağabey, sen bu işi bana bırak, ben yaparım" dedim. Hızla projeyi yapıp, tasdik ettirince Tarık Ağabey işi bana bıraktı.

Adapazarı'nda çalışırken Enver isimli bir işçinin isteği üzerine onunla Ekince köyünde cuma namazına gittim. Ekince, eski başbakan yardımcılarından, Yeni Türkiye Partisi Kurucu Başkanı Ekrem Alican'ın doğum yeridir. Namazdan sonra hoca vaaz vermeye başladı. Bir ara sözü İstanbul'daki yabancı okullara getirdi; "Bu okulların çoğunluğu dini okullardır, genç, körpe kızlarımızın ya Hıristiyan ya da ahlaksız olarak yetişmelerine neden olurlar," dedi. O sırada sevgilim Lale ve kız kardeşim Vildan Fransız lisesinde, Notre Dame de Sion'da okuyorlardı. Aldı mi beni bir düşünce; şimdi hangisi Hıristiyan, hangisi ahlaksız, diye. O günden beri camide vaaz dinlemekten hoşlanmam. Bu olay babamın Gazi İsa Bey Medresesi Mütevelli Heyeti'ndeki yaklaşımını daha iyi anlamama ve takdir etmeme yol açtı. Babam, imam olmak için din dersi de verilen normal bir liseden mezuniyeti, müftü olmak için Belgrad Üniversitesi Hukuk veya İlahiyat Bölümü'nü bitirmeyi ve başmüftü olmak için Sorbonne Üniversitesi'nde doktora yapmayı şart koşmuştu.

Adapazarı'ndaki işi başarıyla tamamladım, iyi para kazandırdım, ben de iyi para kazandım; 1.000 lira prim aldım, o yaz o işten toplam 5.500 lira gelir sağladım. "Her şerde hayır vardır" lafı bir kez daha doğrulandı; Almanya'ya gidemedim ama hem iyi para kazandım, hem de iyi tecrübe.

Hiç unutmam, ilk mor 1000 lirayı o zaman gördüm. Kazandığım bütün paraları anneme verdiğimi söylemeye gerek yok. Ev, bir bakıma benim kazandığım paralarla dönüyordu. Bu paranın aile bütçesine önemli katkısı oldu. Annem o paradan bana 300 lira verdi. Sadi'yle (Gülçelik) de iyi arkadaşız o zaman. Sadi'nin bir terzisi vardı, Murat Arman diye, yeri Beyoğlu'ndaydı. Gittik, Beyazıt Meydanı'na çıkan Rızapaşa Yokuşu'ndan Sadi'nin ısrarıyla güzel bir İngiliz kumaşı aldık. Kumaşa 220 lira verdim. Dikiş için 80 lira kaldı. Murat Arman dikiş parası olarak 150 lira isteyince mahcubiyet içinde, "80 liram var," dedim. Bunun üzerine, "Peki evlat, sana 80 liraya dikerim," cevabını alınca çok sevindim. Böylece, ilk defa terziye gidip elbise yaptırdım. Elbise tamamdı, ama içine giyecek ne gömlek vardı, ne kravat, ne de ayakkabı. Biraz zorlandım ama sonunda onları da aldım. Baştan aşağı donanmıştım. Artık keyfime diyecek yoktu.

Üniversite son sınıfta diploma projesini yapabilmek için bütün derslerden geçmiş olmak gerekiyordu. Ama son sınıfta hiç huyum olmadığı halde bir hocamla, Prof. Necati Engez'le kavga ettim. Beni

odasından kovdu, bu davranışına çok içerledim; hiç yapmayacağımı düşündüğüm bir şeyi yaptım ve kendisine, "Siz benim odamda olsaydınız, ben de size aynı şeyi söylerdim," diye cevap verdim. Neticede 1954 yaz dönemi yerine 1955 yılında Şubat ayında mezun oldum. Burada yine şans bana güldü, Ayhan Ağabey vasıtasıyla 1954'ün başından itibaren mühendis olarak çalışmaya başladım ve sınıf arkadaşlarımın 6 ay önüne geçtim. Sınıf arkadaşlarımın hepsi benim altımda çalıştı, bu sayede kısa sürede proje mühendisi oldum, bu da bana birçok imkân yarattı. Doğrusu bu da hayatımın büyük bir şansı oldu.

Lise ve üniversite yıllarında parasızlığa rağmen İstanbul sosyetesinde bir şekilde yer almayı becermiştim. O zaman Cumartesi günleri 5 çayları yapılırdı. Masraflar için adam başı 2,5 lira toplanırdı, bazen bu parayı bulamazdım. Babamın kuzeninin kızı Sacide bütün popüler dansları iyi bilirdi. Sacide'den dans dersleri aldım, kısa sürede çok güzel dans etmeye başlayınca çaylara davet edilmeye, para ödemeden gitmeye başladım.

Daha önce de söylediğim gibi, annem babam bizlerin eğitimine çok önem veriyordu. İlhan ilkokulu bitirince nerede okuyacağı gündeme geldiğinde bu defa Vildan bu işi üstlendi ve İlhan'ı Dame de Sion'a kaydettirdi. Ortaokulu ikmalsiz bitirince de Kolej'e gitmesinin daha iyi olacağını düşünerek İlhan'ı Kolej sınavına soktu ve İlhan Amerikan Kız Koleji'nde okudu.

Akrabam Yahya Kemal

Bizim Yahya Kemal Beyatlı'yla bir akrabalığımız var. Kendisiyle kardeş çocuklarının torunlarıyız. Bununla her zaman gurur duyarım. Yahya Kemal Üsküp doğumludur. Yahya Kemal'in annesi öldükten sonra büyükbabam Yaşar Bey ve yakınları ona sahip çıkıyorlar. Onun yeteneğini görerek okumak üzere İstanbul'a gönderiyorlar. Benim iki dayım, yani Emin ve Ekrem dayılarım da Yahya Kemal'le yakın dostlardı, özellikle Ekrem Dayım.

Ben Yahya Kemal'i 1943 yılında tanıdım. Birçok hatıram oldu, ama bana tesir eden üç olay vardır. Birincisi şöyle: Bir gün dayımların Moda Plajı'nın üzerindeki Bomonti Gazinosu'nda bir yemek davetleri

vardı. Yahya Kemal Beyatlı erken gelmişti, ben karşıladım, bir saat birlikte oturduk. Bu süre boyunca bana Moda Koyu'nun tarihini anlattı. Yahya Kemal aslında büyük bir tarihçiydi ve kendisiyle beraber, yazamadığı tarih bilgisi de yok olup gitti.

İkinci olay ise daha ilginçtir. Bir gün çok aziz dostumuz Enis Behiç Koryürek'le Yahya Kemal'i annem yemeğe davet etmişti. Ayrıca yemekte dayım ve İstanbul Çalışma Müdürü Kemal (Tilkicioğlu) Bey de vardı. Enis Behiç Koryürek Çalışma Bakanlığı Müsteşarı'ydı. Hatta kendisi ve eşi Müfide Hanım ailemin İstanbul'a gelmesinde, izinlerin alınmasında önemli rol oynamışlardı. Masada yine annemin yaptığı nefis Üsküp yemekleri vardı, ıspanak böreği, fırında kuzu gibi. Yahya Kemal genelde bu yemekleri isterdi.

Bir ara Enis Bey şiirle ilgili görüşlerini açıklarken hece veznini savundu. Yahya Kemal ise aruzcu. Tabii kıyamet koptu. Sert bir hece-aruz tartışması başladı. Biz dinliyoruz ama tartışma büyüyecek diye ödümüz kopuyor. Enis Bey çok kibar bir insandı. Fakat Yahya Kemal birden çok sinirlendi. Enis Bey'e çocuk muamelesi yapar gibi, "Bak Enis, heceyi en az senin kadar yazarım, hatta daha da iyi yazarım. Bu tartışmayı sürdürürsen, ikimizden birinin bu odayı terk etmesi gerekir. O da herhalde ben olmam," dedi.

Tabii Enis Bey çok utandı. Büyüğü olduğu için Yahya Kemal'e hiç sesini çıkarmadı. Fakat Yahya Kemal'in bütün kibarlığına rağmen ne kadar sert bir insan olduğunu ilk defa orada gördüm.

Son olay ise 1958 yılında, ölümünden birkaç gün önceydi. Yahya Kemal annemden en az 10 yaş büyüktü. Annemi hastaneye çağırmıştı, ben de gittim. Yatıyordu; "Mahmure kızım; pite istiyorum; doktorlar bir porsiyon yememe müsaade etti," dedi.

Böreğe Rumeli'de pite derler. Ne pitesi istediğini bir türlü söyleyemiyordu. Biz de her zamanki gibi ıspanaklı, peynirli filan sandık. Boğazına çok düşkündü. Hem çok yerdi, hem çok yemek seçerdi. Sonunda annemin aklına geldi; "Tavuklu mu istiyorsun, yoksa bıldırcınlı mı?" diye sordu. "Tamam, bıldırcın pitesi," diye cevap verdi. Yahya Kemal biz tam çıkarken "Mahmure, Mahmure" diye tekrar seslendi. "Boş ver, sen bana iki porsiyon getir" diye tembih etti.

Bu, benim kendisini son görüşüm oldu, iki üç gün sonra vefat etti.

Büyük bir şairdi. Yahya Kemal, lise bitirme imtihanlarında da edebiyattan geçmeme vesile oldu. Bitirme imtihanları sözlü olurdu, dışarıdan da hocalar gelirdi. İmtihanda benden bir şiiri okumamı istediler, hangisiydi şimdi hatırlamıyorum ama okuyamadım, başka bir şiiri söylediler, yine okuyamayınca misafir hoca Zahir Bey üçüncü olarak "Rindlerin ölümü" dedi. Yine başarısız oldum. Edebiyat hocam, şair Zeki Ömer Defne müdahale etti, beni korumak için Yahya Kemal'in yakını olduğumu söyledi. Ama bu ters tepti; Zahir Bey, "Yakınının şiirini bile okuyamıyorsun, çık dışarı," diye beni odadan attı. Arkamdan uzun süre münakaşa etmişler, sonunda Zeki Ömer Defne'nin yanı sıra Müdürümüz Ecvet Bey'in ısrarıyla 5 verdiler de imtihanı geçtim. Karnemde bir sürü 10'un arasında bu tek 5 çok sırıtıyordu.

Fakat edebiyat dersindeki başarısızlığım beni bu alanda kendimi yetiştirmek üzere şiir okumaya sevketti. Okudukça sevdim, zevk aldım, giderek daha fazla okumaya ve sevdiğim şiirleri ezberlemeye başladım. Daha sonraları yeri geldikçe bazı olaylara tepki, bazı laflara cevap olarak uygun olan bir şiirden iki-üç mısra mırıldanmayı alışkanlık haline getirdim. Bugün bile sık sık hatırladığım, ezbere bildiğim şiirlerin başında Ali Mümtaz Arolat'ın "Havuzdaki Fıskiye" şiiri gelir:

"Mehtap on beşindedir

Havuzdaki fıskiye

Belki tutarım diye

Mehtabın peşindedir."

Çok sevdiğim şiirlerden biri de Atatürk'ün de sevdiği söylenen Fuzuli'nin şiiridir:

"Canımı isterse canan minnet canıma,

Bir can nedir ki feda etmeyeyim cananıma."

Arkadaşım, Enişte m ve Ortağım Sadi Gülçelik

Sadi'yi Taksim Lisesi'nde girdiğim olgunluk imtihanında tanıdım; o, Taksim Lisesi'nde okuyordu. Biz özel liseden mezun olduğumuz için iyi niyetle yardım etmek istedi; o zamanlar özel liselerin adı kötüye çıkmıştı. İmtihana dokuz kişi girdik, beşimiz pekiyi, dördümüz de iyi dereceyle mezun olduk. Taksim Liseliler Haziran'da 60-70 kişi imtihana girdiler, sadece 5-6 kişi mezun oldu; bunlardan biri de Sadi'ydi.

Sadi çok çalışkandı, üniversiteye giriş derecesi benden iyiydi. Onun numarası 2764, en iyi derece Eşref'in (Denizhan) 2739, benimki ise 2798'di.

Olgunluk imtihanında çok iyi arkadaş olduk ve yürüyüşlere başladık. Biraz da memleketlilik vardı, bu da bir yakınlık yaratıyordu. Sadi'nin ailesi Karadağlıydı, Bar şehrindendi. Beraber üniversiteye girdik. Ben 12 yaşına kadar spor yapmıştım, çok iyi futbol oynuyordum, ama sonra imkânım olmadı. Sadi büyük bir sporcuydu, milli takımda 50 defa oynadı. Sadi'yle yakın arkadaş olduk; birlikte ders çalışıyorduk, gece gündüz birlikteydik. Birimiz bir imtihandan kalınca kızıyorduk, arkadaşlarımızdan birbirimizi kıskanıyorduk.

Sadi her spora fevkalade kabiliyeti olan bir insandı. İTÜ'de ilk sene çok iyi masa tenisi oynayan Güneri Artunkal'ı yeniyordu. Sadi'nin teşvikiyle ben de basketbol oynamaya başladım, ama vaktim azdı. Sadi ikinci sene basketbol milli takımında oynamaya başladı. Helsinki Olimpiyatları'na basketbol milli takımında katıldı.

Hatta voleybol milli takımında da oynayacaktı, ama kendi isteğiyle yerini Sinan Erdem'e verdi. Galatasaray basketbol takımında oynadığı dönem birçok kez şampiyon oldular. İlerleyen yıllarda da tenis, kayak ve yelkene merak sardı, bu dallarda da çok başarılıydı.

Sadi'yi tanıdıktan sonra spor dünyam da değişti. Çünkü dediğim gibi o çok iyi bir sporcuydu. İnanılmaz bir yeteneği vardı. Çok iyi voleybol oynuyordu. Teknik Üniversite'ye girince birlikte basketbol oynamaya başladık.

O yıllarda İstanbul Teknik Üniversitesi basketbol takımı çok güçlüydü. İçinde milli takımda oynayan altı-yedi arkadaşımız vardı; Sadi gibi, Güney, Haşim gibi. Ben de böyle bir takıma girmeyi başarmıştım.

Bu benim için çok önemli bir olaydı. Böyle bir takımda oynayabilmek için yoğun bir çalışmaya girmem gerekiyordu. Halbuki ben hem üniversiteye gidiyor hem çalışıyordum. Örneğin, 25 kuruşa yazdığım bir sayfa betonarme hesabı veya 125 kuruşa verdiğim matematik dersi benim için çok önemliydi. Çünkü ben yaşamımı bu paralarla sürdürebiliyordum.

O dönemde Sadi'yle aramızdaki fark şuydu: Ben hem çalışıp hem okumak zorundaydım, o ise hem okumak hem de basketbol oynamak durumundaydı.

Sadi'nin hayatında en çok önem verdiği konu spordu. Akşamları arkadaşlar toplandığımızda Paris'te Fransızları yenip Avrupa dördüncüsü oldukları maçı yüzlerce defa anlatırlardı. Ben uykumun geldiğini bahane edip kaçardım, onlar sabah 3'e kadar o maçı konuşurlardı.

Bir gün gelip utanarak Vildan ile nişanlanmak için izin istedi. Onlar zaten anlaşmışlardı. "Beni ilgilendirmez, sizin bileceğiniz bir iş; ne seni ona, ne de onu sana tavsiye ederim, ben karışmam," dedim. Sadi Vildan'la evlenince daha da yakınlaştık.

Kardeşimin ölümü

Yoksulluk hepimizi çalışmak zorunda bırakmıştı. Hepimiz ekmek parası peşine düşmüştük. Rahmetli kardeşim Yaşar da bir izole bant atölyesinde çalışıyordu. Ölüm, onu o atölyede 19 yaşında yakaladı. O acı kazayla hepimizin dünyası karardı. Onun acısı yüreğimden hiç

silinmez.

Yaşar çok sevilen bir çocuktu. Yakışıklı ve sempatikti. 1955 yılında Galatasaray Lisesi'nde son sınıfa geçmişti. Fransızca ve İngilizce biliyordu. Bir bayram günüydü; bana, "Ağabey, beni arkadaşlar pikniğe davet ettiler, atölyede de iş var. Ne yapayım?" diye sordu.

Ben de, "Sen karar ver," dedim. Nutkum tutuldu işte. Bayram günü normalde çalışmaması gerekirdi. "Boş ver işi, git eğlen," demedim. Bunu söyleseydim, kardeşim yanarak ölmeyecekti.

Alın yazısı böyleymiş. O gün atölyeye gidiyor, çalışırken birden benzin parlıyor. Çalışanların hepsi birden dışarı fırlıyor. Ancak çıraklardan biri içerde kalıyor.

Bizim Yaşar yürekli bir çocuk olduğundan çırağı kurtarmak için kendini alevlerin içine atıyor. Çırağı dışarı çıkarmış ama ikisi de yanmışlar. Çocuk hemen ölmüş. Yaşar'ı ağır yaralı olarak Amerikan Hastanesi'ne kaldırıyorlar. Bana haber geldi, hemen hastaneye koştum. Maalesef vücudunun üçte biri yanmış, herkes "Durum ümitsiz" diyordu ama ben belki bir şey yapılabilir diye derhal gidip Dr. Ekrem Şerif (Egeli) Bey'i hastaneye getirdim. O da yapılabilecek bir şey olmadığını teyit etti. Annemle babam biz iki kardeşi yani Vildan'la beni eve gönderdiler. Gece olmuştu, ben pencere kenarına oturup beklemeye başladım. Sabaha karşı gecenin sessizliğinde uzaktan topuk sesleri gelmeye başladı, hemen tanıdım, annemin ayak sesleriydi. Biliyordum, annemle beraber felaket haberi de gelecekti. "İnşallah yanılıyorumdur, başkasıdır," diye çaresizce dua ediyordum. Bir müddet sonra annemle babamın omuzları düşmüş, büyük bir üzüntü içinde, birbirlerine yaslanmış vaziyette yürüyerek eve geldiklerini gördüm. Onların o halini unutmam mümkün değil.

Bu olay bütün aileyi perişan etti. Hepimiz yıkıldık. Uzun süre kendimize gelemedik. Sevgili kardeşimin arkasından sürekli ağladık, dövündük. Annemle babam için çok zor oldu, evlat kaybı hiçbir şeye benzemiyor.

Acısı hiç kaybolmadı, her hatırladığımda aynı acıyı yine duyarım.

Yaşar, sınıf arkadaşları tarafından da çok sevilen biriydi, sınıf arkadaşlarından birini her gördüğümde konu muhakkak sonunda Yaşar'a gelir, onu sevgiyle anarız.

ÇALIŞMA HAYATIM BAŞLIYOR (1954-1957)

Daha önce anlattığım gibi son sınıfta bir hocamla kavga etmem üzerine mezuniyetim 1955 Şubat ayına uzayınca Ayhan (Ülgen) Ağabey'in yardımıyla 1954 yılında mühendis olarak Haydarpaşa Silo Şantiyesi'nde çalışmaya başladım. Öğrencilik hayatım boyunca çalışmamın sonucu olarak kazandığım tecrübe ve bilgi birikimi İTÜ'den mezun olmadan mühendis olarak çalışmaya başlamamı sağladı. Bu işteki itinalı ve fedakârca çalışmam, ertesi yıl Haydarpaşa Soğuk Hava Deposu inşaatında şantiye şefi olmama yol açtı. Türkiye'de en genç şantiye şefi olan insanlardan biri oldum. Daha mezun olmadan kazandığım iş tecrübesi de kendime olan güvenimi artırdı.

Haydarpaşa Silo Şantiyesinden Anılar

Haydarpaşa'daki Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) silolarının inşaatını AHI-BAU Düsseldorf isimli Alman firması ve İbrahim Yolal'ın sahip olduğu YOLAL firması birlikte üstlenmişlerdi. O tarihte YOLAL firmasında çalışan Sedat Üründül ve AHI'den Dr. Bezant şantiye şefliğini birlikte yapıyorlardı. Ben silo inşaatının taşeronu olarak çalışan İhsan Ruhi Berent firmasının gece vardiyası mühendisliğini yapıyordum. Kayar kalıp sistemi Türkiye'de ilk kez bu projede uygulanıyordu. İnşaatta görevli çok sayıda Alman vardı, hatta içlerinde Nazi ordusunda hizmet etmiş kalfalar olduğu söylenirdi. Almanların yemekhanesine Türkler giremezdi.

Bir gün Dr. Bezant beni çağırdı; "Kayar kalıpta vardiyayı tutan Alman mühendis hasta, senin orada onun yerine çalışmanı, bu işi yapmanı istiyorum," dedi. Hemen kabul ettim, bu iş çok hoşuma gitti, artık Alman kalfalar, ustalar hepsi emrimdeydi.

Haydarpaşa silo inşaatında çalışırken 24 yaşındaydım. Şantiyedeki bütün işçiler beni çok seviyordu, bana ağabey diyorlardı. Bir gün geldiler; "Ağabey gelir misin, koğuşu kan götürecek," dediler.

Erzurum'un bir köyünde kan davası varmış. Kan davasının tarafları bizim şantiyede karşı karşıya gelmişler. Hemen koğuşa gittim, sevdiğim iki çocuk kocaman bıçakları çekmişler. Karşılarında beni görünce şaşırdılar, bıçakları yere düştü, hemen aldım. Birine döndüm, "Sen bir tokat at," dedim. Tereddüt etti, tokat atmadı. Ben de ona iyi bir tokat attım. Ondan sonra sırayla birbirlerine tokat atmalarını istedim. Sonunda turşu gibi oldular. Diğer işçiler pencereden içeride ne olduğunu görmek için bakıyorlardı. Bir tarafın başı Aslan Çavuş'tu; içeriye, "Öldüreceksin," diye haber göndermiş. Ben de birbirlerini bıçakla öldüreceklerine tokatla öldürsünler, diye düşünüyorum. Sonunda ikisi de bitap düşünce, "Şayet iki taraf, herkes, birbirini kucaklarsa ve kan davasına tövbe ederse bırakın," dedim. Geldiler, tövbe ettiler ve o köyde gerçekten kan davası bitti.

Haydarpaşa Soğuk Hava Deposu Şantiyesi Şefliği

1955 yılında, İhsan Ruhi Berent'in inşaatını yaptığı Haydarpaşa Soğuk Hava Deposu'nun şantiye şefi olarak işe başladım. Net 4 bin lira para alıyordum, büyük paraydı. İnşaat şirketinin sahibi İhsan Ruhi Berent ilginç bir kişiydi. İnönü döneminin en genç genel müdürüydü. Çok yakışıklı, ABD'de eğitim görmüş bir adamdı. Demokrat Parti iktidara gelince bürokrasiden ayrılmış, müteahhitliğe başlamıştı.

Şantiye şefi Nejat ölçen adında bir mühendisti. İşe başladık, ertesi sabah saat 8'de gittim, baktım Nejat Ağabey orada. Ertesi sabah 8'e çeyrek kala gittim, Nejat Ağabey yine orada. Bir sonraki sabah 15 dakika daha erken gittim, yine orada; aramızda amansız bir yarış başladı.

Sonunda dayanamadım, "Ben bekârım, burada yatarım, sen benden erken gelemezsin," dedim. Baktı, benimle baş edemeyecek, vazgeçti. Nejat Ağabey'den çok şey öğrendim. Kendi şirketimi kurmadan önce çok iyi yetişmiş mühendislerin yanında çalışmam benim için büyük şans oldu.

Değerli mühendis Ayhan Ülgen'in de bende emeği büyüktür, ne yazık ki kendisini 1973 yılında bir trafik kazasında erken yaşta kaybettik. Onunla Şile'deki balıkçı barınağı etüdü ve projesini yaparken tanıştım, çok iyi anlaştık, birbirimizi çok sevdik. Beni yetiştiren mühendislerin

arasında İhsan (Ruhi) Bey'in ortağı Süleyman Nural'ın da katkısı büyüktür. Süleyman Ağabey'le yakın zamana kadar görüşüyorduk, kendisini Ekim 2012'de kaybettik.

Haydarpaşa Soğuk Hava Deposu'nda çalışırken bir gün kocaman siyah bir otomobil şantiyeye giriverdi. İçinden Başbakan Adnan Menderes indi. Birden elim ayağım titredi, çok heyecanlanmıştım. Üstüm başım da berbat haldeydi, iş kıyafetleri içindeydim, başbakanın geleceğini tahmin etmem söz konusu değildi. Hemen karşılamaya koştum, yüzüme bakmadan sordu:

"Buranın şantiye şefi kim?"

"Benim," diye cevaplayınca beni baştan aşağı uzun uzun süzdü, sonra sinirli bir şekilde şöyle dedi:

"Böyle şantiye şefinden daha iyi bir şantiye zaten beklenemez."

Çok bozuldum, dünya başıma yıkıldı, diyebilirim. Ama karşımdaki başbakan, fazla bir şey de söyleyemiyorum. Oysa yaptığımız kolay bir iş değildi. Aşağı yukarı 400 tane 30 metre boyunda kazık vardı. Bina ve temel onun üzerine oturuyordu. Uzun ve yorucu bir çalışma gerektiriyordu. Bunları anlatmadım, ama dayanamayıp şunları söyledim:

"Biz bu inşaatı ters çevirsek, İstanbul'un minareleri kadar her biri 30 metre yüksekliğinde kazık görürsünüz." Benim bu cevabımdan hoşlanmadı, sinirli bir şekilde ne zaman biteceğini sordu. Çaresiz kaldım ve "45 günde," diye iddialı bir cevap verdim. Bunun üzerine:

"Ben buraya 45 gün gelmem, ama 46. günün sabahı buradayım. O zamana kadar ne yaparsan yap, ama bu inşaatı bitir. Sen de herhalde bu söylediğine inanmıyorsun," diyerek arkasını döndü ve gitti.

Ben ne yapacağımı şaşırdım; 45 günde bitmesi imkânsız sayılır, ama ağzımdan öyle çıktı bir kere. İhsan Bey de sonra bana, "Niye

yapamayacağın işe söz veriyorsun?" diye söylendi. Bir batağa saplanmıştım, bu işi ya temizleyecektim ya da rezil olacaktım. Hemen anneme telefon ettim:

"Anneciğim, böyle böyle oldu. Bu işi söz verdiğim süre içinde bitirmem lazım. Sen bana hemen bir yatak yorgan gönder. Burada yatıp kalkacağım, başka çarem yok," dedim. Annem beni sakinleştirdi: "Anladım yavrum, hiç endişelenme, sen dediğin sürede bu işi bitirirsin."

Birkaç saat sonra bir taksi annemin gönderdiği yatak yorganı getirdi. Tam 45 gün şantiyede kaldım, işin başından hiç ayrılmadım ve deli gibi çalıştım. Tabii işçiler de benimle birlikte aynı tempoda çalıştılar. Sonunda inanılmayacak bir işi başardık ve inşaatı bitirdik.

Gerçekten de 46. günün sabahı Adnan Menderes tekrar şantiyeye geldi. Otomobilinden indi, çevreyi inceledi, sonra uzun uzun yüzüme baktı ve şöyle dedi:

"Herhalde sen de inanmıyordun bitireceğine, doğrusu ben inanmamıştım. Ama iş bitmiş, seni kutlarım. Bazı ufak tefek eksiklikler var ama onları da nasıl olsa tamamlarsın, önemli değil."

Menderes sirtimi sıvazladı ve çok keyifli bir şekilde otomobiline bindi, gitti. İhsan Bey başta olmak üzere hepimiz büyük bir mutluluk içindeydik. Birbirimize sarılıp başarımızı kutladık. İhsan Bey o sıralarda Arnavutköy rıhtım inşaatını almıştı. Bu olay üzerine o inşaatın proje müdürlüğünü ve şantiye şefliğini bana verdi.

Daha sonra 1960 yılına kadar Adnan Bey'le her yıl en az 8-10 kere bir araya geldim. İnşaatların nasıl gittiğini yakından izlerdi, sabah erken saatlerde şantiyeleri gezerdi. Ben radyoda Menderes'in İstanbul'a geleceğini duyunca erkenden şantiyeye giderdim. Hep karşısında beni bulurdu. Çok hoşuna giderdi, böylece senli benli konuşacak kadar yakın dost olduk. Adnan Bey beni o kadar sevdi ki, "Seni de bir evladım gibi görüyorum," demişti.

Tüm iş yaşamım boyunca titizlikle koruyacağım bir ilkenin önemini Haydarpaşa Soğuk Hava Deposu inşaatı sırasında Menderes'le yaşadığım tecrübe nedeniyle anlamış oldum:

"Üstlendiğim işi zamanında, hatta zamanından önce tamamlamak."

Lale'yle Evleniyorum

1949 yılı benim yaşamımda önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü ben 1949 yılında evleneceğim kızı, Lale'yi tanıma olanağına kavuştum. Kız kardeşim Vildan, Fransız Kız Lisesi'ne (Notre Dame de Sion) gidiyordu. Ben de o sırada İTÜ'de okuyordum. Bir gün Vildan bana, "Biz bütün dersleri çok iyi anlıyoruz, ama kimyada zorlanıyoruz. Sen bize kimya dersi verir misin?" dedi. Benim kimyam da çok iyi. Kabul ettim, çünkü gencim, üç-dört genç kıza ders vermek o yaşlardaki her genci olduğu gibi beni de heyecanlandırdı. Kızlar geldiler, ben gayet ciddi onlara ders veriyordum. İçlerinden biri benim dikkatimi çekti. Hem akıllı hem de güzeldi. İşte karım Lale'yi böyle tanıdım.

Lale çok güzeldi, Audrey Hepburn'den daha güzeldi. On yedi yaşındaydı, güzel olmasının yanı sıra çok zarif ve sadeydi. Görür görmez aşık oldum. Onunla hemen arkadaş olduk. Birbiriyle anlaşan bir grubumuz vardı. Pikniğe, dansa, partiye giderdik. Bu tür yerlerde Lale benden, ben de onun yanından ayrılmaz olduk. Dans etmek, el ele tutuşmak o zamanlar bizim için büyük bir heyecandı.

Ben üçüncü sınıfa geçtiğim yıl o da liseyi bitirdi. İşte bu hiç iyi olmadı, çünkü birbirimizden ayrılmamız gerekiyordu. Lale İzmir'e, ailesinin yanına dönmek zorundaydı.

Lale'nin babası Şakir Ataman, Ereğli Kömür İşletmeleri Müdür Muavini'ydi. Ama Demokrat Parti iktidara gelince işine son verildi. O da Garanti Bankası İzmir Bölge Müdürü oldu. Lale İzmir'e gidince doğrusu bütün neşem kaçtı. Paramız olmadığı için sık sık İzmir'e gitmem de söz konusu değildi. Ancak o arada babam Manisa'da iş bulup orada çalışmaya başladı. Bunu bahane ederek Manisa'ya gidiyor, oradan İzmir'e geçip Lale'yi görüyordum.

Lale'nin ataları Kırım eşrafındandır. Kırım'a, Yalta'ya gittiğimiz zaman evlerini arayıp bulduk. Ev günümüzde çocuk sanatoryumu olarak kullanılıyor. Hâlâ görkemini koruyan bir bina, görünce hayran oluyorsunuz. Lale'nin eniştesi de Kırım'ın eski Cumhurbaşkanı Cafer Kırımer, onu da tanıdım ve çok saygı duydum.

1950'li yılların başlarında Lalelerin evinde akşam yemeğinde şarap servisi yapılır ve klasik müzik dinlenirdi. Bazen de kayınpederim kendi kemanıyla klasik müzik parçaları çalardı. Geçen yüzyılın başındaysa Lale'nin aile büyükleri akşam yemeğinden sonra enstrümanlarını alıp küçük bir klasik müzik konseri verirlermiş. Bu anlattığım, Lale'nin ailesi hakkında çok şey söylüyor.

Benim İzmir ziyaretlerim çok seyrek oluyordu. Birbirimize karşı duyduğumuz özlemi mektuplarla gideriyor, karşılıklı hasret dolu mektuplar yazıyorduk.

Çok küçük yaşta çalışmaya başladığım için öyle aşka ayıracak pek zamanım olmadı. Yani ilk aşkım karım oldu. Lale'yle altı yıl flört ettik. Çok güzel yaşadığımız flört hayatımızın son iki yılı kötü geçti. Bu süre içinde dargın kaldık. Gençlik işte... Ne olduysa pek anımsamıyorum ama sebebi bendim. Bir inatlaşma, belki gereksiz bir gurur. Darginken hiç mektuplaşmadık.

Çok sık Lale'yi düşünüyordum, fakat bir noktada ümitsizliğe kapıldım. Lale'yi unutup, farklı bir yöne gidersem sanki daha iyi olabilir gibi geldi.

Sonra Lale İstanbul'a geldi, Rar İnşaat şirketinde çalışmaya başlamıştı. Bazen ona rastlıyordum. Beni görünce hemen kaldırım değiştiriyordu. 1956 yılıydı, bir gün kaçamadı, yüz yüze geldik. "Merhaba" dedim, o da aynen cevap verdi, nereye gittiğini sordum. "Sen nereye gidiyorsun?" dedi. Ben "Tünel'e" diye cevap verince, tam aksi istikameti söyledi, "Ben Taksim'e" dedi ve arkasını dönüp yürüdü. Bu hareketi beni çok kızdırdı. Birkaç gün sonra ona otobüste rastladım. Bir cuma öğleden sonrası, mesai bitimiydi. Onu seviyordum. Hemen yanına gittim ve pat diye, "Benimle derhal evlenir misin?" diye sordum. Şaşırdı, çünkü çok kararlıydım ve kesin yanıt istiyordum. Her

halimden bu belliydi. Pazartesi günü cevabını vereceğini söyledi. O gün eve gidince heyecanla anneme, "Anne, Lale'ye evlenme teklif ettim. Pazartesi'ye kadar düşüneceğini söyledi. Ne yapmalıyım? Bir şey yapmalı mıyım?" diye sordum. "Hayır, bir şey yapma, oluruna birak," dedi annem. Lale de eve gidince konuyu annesine açmış, "Ne yapayım?" diye sormuş. Annesi pek istememiş, hatta "Boş ver onu" demiş. Pazartesi günü Lale'yi arayıp yemeğe davet ettim. Lale "Olur" dedi.

Güzel bir restorana, Abdullah Efendi'ye, öğle yemeğine gittik; hemen kararını sordum, cevabını duymak için sabırsızlanıyordum. Yemeğe gelirken evet deme konusunda pek de kararlı olmayan Lale benim heyecanımı görünce olumlu cevap verdi. Kararını öğrenince mutluluktan havalara uçtum.

Önce mütevazı bir nişan ardından nikâh yaptık. Unutamadığım bir tarihtir 12 Ekim 1956. O zaman imkânlarımız son derece kısıtlıydı. Denkleştirdiğimiz parayla ancak ev kurabildik ve tabii düğün yapmadık. Hatta nikâh şekerleri için epey zorlandık. İyi bir şey olmasını istiyorduk. Bunun için gidip bakırdan, küçük sigara tablaları bastırdım. Sonra Hacı Bekir'den şeker aldım, tablaları şekerle doldurduk, jelatin kağıtla güzelce sardık ve kurdelelerle süsledik.

Beyoğlu Evlendirme Dairesi'nde yapılan nikâh törenimize katılım beklediğimizin çok üstünde oldu. Bin kişiye yakın konuk geldi. Bu bizi çok mutlu etti. Şekerler yetmedi, az geldi, idare ettik.

Balayına Uludağ'a gitmeye karar verdik. Büyük Otel'e gitmek niyetiyle yola çıktık. Bursa'dan bir taksiye atlayarak Uludağ'a çıktık. Ama Büyük Otel'e gidince şaşırdık kaldık, henüz mevsim başlamadığı için in cin top oynuyordu, hatta garson bile yoktu. Bize Kirazlıyayla'daki sanatoryumu tavsiye ettiler. Çaresiz Kirazlıyayla'ya indik. Oradaki sanatoryumun misafirhanesine gittik. Çok hoşumuza gitti ve orada kaldık. Her şey çok güzeldi, orada yeni dostlar bile edindik. Ama iki gün sonra aldığımız bir telgrafla bu güzel günlere veda ettik. İşe derhal geri dönmemi istiyorlardı. İster istemez balayımızı yarıda bıraktık. İstanbul'a döndük ve Nişantaşı'ındaki evimizde yeni yaşantımıza başladık.

Evlilik hazırlıklarını sürdürürken Valikonağı Caddesi'nde, Sümbül Apartmanı'nda iki odalı bir daire beğenmiştik, ancak kirası çok pahalıydı; 350 lira. Aslında bizim ödeme gücümüz vardı, ikimizin maaşını birleştirince ödeyebiliyorduk ama o tarihte annemlerin ev kirası 30 lira, kayınvalidemlerinki 45 liraydı. Onlara bizim kirayı nasıl söyleyeceğiz diye tereddüt etmiştik, sonra onlara söylemeksizin evi tutmaya karar verdik. O evde çok mutlu olduk, ilk çocuğumuz Sinan da o evde doğdu.

Karımla her zaman iftihar ederim. Gerek eşim olarak, çocuklarımın annesi olarak, gerek iş hayatımda bana verdiği desteğin öneminin bilincinde olarak.

MÜTEAHHİTLİĞE BAŞLIYORUM (1957-1970)

Şirketimi Kuruyorum

Genç yaşta kendi işimi kurmayı aklıma koymuştum. Arnavutköy rihtim inşaatını bitirdikten sonra söz verilen miktarda prim ödenmeyince, İhsan Ruhi Berent'in yanından ayrılmaya ve kendi şirketimi kurmaya karar verdim. Bu olayda İhsan Bey'in bir rolü yoktu, ama İhsan Bey'in altındaki yöneticiler, kendi gelirlerini aşan bir rakam olunca bu ödemeye engel oldular. Öğrenciliğimden bu yana çalıştığım değişik işler sayesinde kendi başıma iş yapacak kadar bilgi ve deneyim edinmiştim. 1956'da zaten proje yapmak amacıyla İstanbul Ticaret Odası'na kaydolmuştum. İyi bir çevre de edinmiştim. 1957 yılında kendi firmami kurup müteahhitliğe başlamaya karar verince en büyük desteği İskender Ağabey'in ahbabı olan Bahir Törümküney'den gördüm. Ben Yapı Kredi Bankası'ndan 5 bin lira meslek kredisi almıştım, tabii hiçbir şeye yetmiyordu. Bahir Bey çok nitelikli ve iyi bir insandı, babası Atatürk'ün ilk Maliye Bakanı'ydı. İş hayatına atılmaya karar verdiğimi öğrenince, hemen 150 bin lira koydu ve yarı yarıya ortak olduk; para ondan, emek benden.

Bahir Bey'le birlikte firma kurduğumuzu anneme anlattığımda annem birden kızdı ve "Ayıp değil mi, niye Sadi'yle ortaklık yapmıyorsun?" diye bana çıkıştı. Doğrusu bu hiç aklıma gelmemişti. Sadi ayrıldığım şirkette şantiye şefi yardımcısı olarak çalışıyordu. Annemin bu uyarısı üzerine hemen gidip Sadi'ye ortaklık teklif ettim. Önce tereddüt etti, ama sonra kabul etti.

Bahir Ağabey bu gelişmeyi memnuniyetle karşıladı, Sadi'nin ortak olmasıyla Bahir Ağabey'in hissesi yüzde 45'e indi, kalan yüzde 55'i biz Sadi'yle yarı yarıya paylaştık. Firmanın ismi iki yıl daha Şarık Tara olarak kaldı.

Firma kurulur kurulmaz taşeron olarak iki iş aldık. Biri İstinye köprüsünün temel yapımı, öteki Yeşilköy'de denizin önündeki koruma

duvarlarıydı.

Bir süre sonra ayaklarımızın üzerinde durmaya başladığımızı görünce Bahir Ağabey bizden ayrıldı, zaten aslında bize yardımcı olmak için bu işe girmişti, kendisinin bir ihtiyacı yoktu. Daha çok belediyeden aldığımız işler yeni kurulan bir firma için hiç de fena değildi.

Daha sonra Sadi'nin ağabeyi Sabahattin Gülçelik ve babam Fevzi Tara'ya kendi hisselerimizden yüzde 10'ar hisse verdik. Anonim şirkete dönüştüğümüz 1967 yılında beşinci ortağa ihtiyaç duyunca tereddütsüz Vural Arıkan'ı düşündük, Sadi ile benim hissemi yüzde 79'a düşürerek yüzde bir payla Vural'ı ortak yaptık.

Vural hesap uzmanıydı, hayatımda tanıdığım en akıllı insanlardan biriydi, hesap uzmanlığından ayrılıp mali müşavirliğe başlaması için zamanında ben teşvik etmiştim.

Müteahhitliğe başlarken hep sağlam esaslara dayalı, kimsenin yapmadığı işleri yapan ve her şeyden önce iş bitiren, güvenilir bir inşaat şirketi kuralım diye yola çıktım.

Annem Şirketin İsmini Koyuyor: Enka

1961 yılıydı, işlerimiz büyümüştü, ileride yurtdışına açılmayı düşlediğimiz için şirkete kolay telaffuz edilecek ve akılda kalacak bir isim aramaya başladık. Önce Sadi'yle benim isimlerimizin baş harflerini almayı düşündük. Tutmadı, onunki Sa ile başlıyor, benimki Şa ile. Güzel değil. Onlarca isim bulduk ama aklımıza ve gönlümüze yatan bir tane bulamadık.

Benim o akıllı anacığım yine yardımımıza koştu. Bir gün anneme dert yandım; "Anneciğim, şirkete yabancıların da aklında kalacak, kolayca söyleyebilecekleri bir isim arıyoruz." Annem her zamanki sakin haliyle cevapladı: "Niye düşünüyorsunuz? Siz enişte-kayınbirader kurmadınız mi bu şirketi? Neden eniştenin En'i ile kayınbiraderin Ka'sını birleştirmiyorsunuz? Neden Enka demiyorsunuz?"

Bu cevabı duyar duymaz ayağa fırladım ve annemi kucakladım. Günlerden beri arayıp da bulamadığımız isim işte buydu. Enka çok kısa zamanda hem yurtiçinde hem de yurtdışında benimsendi. Uluslararası piyasaya uygun bundan daha iyi bir isim bulunamazdı. Enka piyasaya çok hızlı girdi. Aldığı her işin altından kolayca kalkıyordu. Her zaman ileri teknoloji ve beceri gerektiren işlere yönelerek piyasada rekabet gücümüzü artırmaya çalışıyorduk. İlk yaptığımız işler sanayiye yönelikti, yerli ve yabancı şirketlerin fabrikalarını yaptık. Yaptığımız binalar, köprüler, yollar bizim reklamımız oluyor ve yeni işler getiriyordu.

İlk büromuz, Tünel ile Galatasaray arasında, Asmalımescit'te Nil Han'daydı. Daha sonra Fındıklı'ya taşındık. Şimdi Akbank'ın olduğu köşede bir bina vardı, oraya taşınmak, ev sahibini ikna etmek için çok uğraştığımızı hatırlıyorum. Şirket büyüdükçe bürolarımız da büyüyordu. Üçüncü büromuz ise Şişli'de bir apartman katıydı. Dördüncü büromuz Salıpazarı'nda Dursun Han'da, beşinci büromuz Mecidiyeköy'de Ercan Holding binasındaydı. 1970'lerde Ortaköy viyadüklerini yaparken, Balmumcu'da eski, karkas halindeki bir binayı aldık, onardık ve 1975 yılında taşındık. Bu ilk binamız oldu, 2. bina 1980 de, 3. bina ise 1984 yılında devreye girdi.

Oğlum Uğurlu Geldi

1958 yılının Mayıs ayında ilk çocuğumuz, oğlumuz Sinan dünyaya geldi. Onu karı-koca bağrımıza bastık. Oğlum bana çok uğurlu geldi. Onunla birlikte işlerimiz daha da açıldı, maddi durumumuz epeyce düzeldi. Lale de evlendikten sonra çalışma hayatını bırakmıştı, bütün zamanını Sinan'a ayırıyordu.

Artık babaydım ve İstanbul'da adı duyulmaya başlayan bir müteahhittim. Çok mutluydum. Oğlum uğurlu geldi diyorum ya, belediyeden Kefeliköy rıhtım inşaatının ikinci ve üçüncü kısmını da aldık. Bu projenin içinde köprü de vardı. Basbayağı müteahhit olmuştuk artık. Daha sonra İstinye rıhtım inşaatına başladık.

Rahmetli Adnan Bey şantiyeye sık sık uğrardı. O sırada demir sıkıntısı vardı. Bu yüzden işlerimiz aksıyordu. Ondan bu sorunumuza çare

bulmasını istedik. Hemen 50 ton demir tahsisi yaptırdı. Bu rakamlar o zaman büyük rakamlardı.

Bir gün Adnan Bey yine şantiyeye geldi. Yanında Belediye Başkanı Kemal Aygün vardı. Bana döndü ve yumuşak bir sesle sordu: "İstinye rıhtım inşaatı iyi gidiyor, ama Kefeliköy köprüsünü bir türlü yapamıyorsunuz. Neden?" Bu soruyu şöyle cevapladım; "Beyefendi kabahat sizde." Sonra açıkladım: "Siz şakuli kurb (köprünün bombesi) istemiyorsunuz." O zamanlar çok yaygın bir söylemdi; "Adnan Bey şakuli kurb istemiyor" diye... Halbuki burada mecburen şakuli kurb olması lazım. Aksi takdirde kirişler suyun içine giriyordu.

Adnan Bey çevresindekilere döndü ve şöyle dedi: "Ben derdimi anlatamadım. Şüphesiz mecbur olunan yerde şakuli kurb yapılır. Kemal Bey, lütfen Şarıkların gönderdiği projeyi hemen tasdik ettirin. Bu çocukları geç bırakmayın." Doğrusu Adnan Bey'in gösterdiği bu güven beni çok gururlandırmıştı.

Belediyede herkes bizi seviyordu. Hak edişlerimizi çoğunlukla zamanında, bizi üzmeden ödüyorlardı. Çünkü hem temiz iş yapıyorduk hem de zamanında bitiriyorduk, en ufak bir aksama olmuyordu. Aldığımız bu işler yeni kurulan bir firma için hiç de fena değildi.

İlk Yurtdışı Seyahatim

Benim 1959'a kadar yurtdışına gitme imkânım olmadı. O yıl, yakın dostumuz Prof. Adnan Sokullu, karısı, ben ve Lale arabayla Avrupa'yı dolaştık. Benim arabamla seyahat ettik, Adnan Bey ve ben sırayla kullanıyorduk. Devlet Malzeme Ofisi'nden hiç incelemeden 50 bin 500 liraya aldığım kullanılmış bir araba olan 8 silindirli, iki kapılı Chevrolet'yle Almanya, Fransa ve İtalya'yı gezdik. Avrupa'da gördüğüm birçok şey benim için yeniydi. Avrupalı firmalardan çok şey öğrenebileceğimizi anladım. İnsan ister istemez gördüklerini Türkiye'yle mukayese ediyor. Çok acıdır ki o tarihte Türkiye'de hiçbir şey yoktu, plastik çöp kutusunu bile yurtdışından alıyorduk.

1959'da Türkiye'de yol yoktu, ama Fransa'da da yoktu; Almanya'da

otoyollar vardı. Otoyolda araba kullanmasını öğrendik. Fransız lokantalarına gittik, hepsini önceden seçmiştim. Konserlere gittik. Bunların hiçbiri Türkiye'de yoktu. Parkları, caddeleri, temizliği başka türlüydü. Hatta insanlara karşı muameleleri farklıydı. Hiç unutmam; Paris'te arabamız yandı, bir adam yangın söndürücüyle geldi, kaputu açtı, söndürdü ve gitti, adamı bir daha görmedik. Sonra mahalleden adamlar gelip arabayı çektiler, Cumartesi günü olmasına rağmen bütün elektrik tesisatını değiştirdiler ve bunu çok makul bir fiyata yaptılar. Bazen Avrupa'yı tenkit ederiz, ama iyi taraflarını da görmek lazım. Tabii Lale ve Adnan Bey Fransızca konuştuğu için şanslıydık, kolay anlaşıyorduk. O zaman rezervasyon yapmayı yeni öğrenmiştik; nitekim Paris'te açıkta kalınca tuhaf bir pansiyona gittik, odada iki karyola ve ortasında bir bide vardi, penceresi bile yoktu, sadece tavanda bir havalandırma camı vardı. Anlaşılan kısa süreli randevular için rağbet edilen bir yermiş, ona göre düzenlenmiş. Ertesi gün hemen dört yıldızlı bir otele geçtik, banyoya girince Adnan Bey'le karşılaştım, meğerse iki odanın banyosu ortakmış.

Dönüşte hep beraber babamın doğum yeri olan Priboy'u ziyaret ettik. Gayemiz, Şükrü Amcamı ve ailesini İstanbul'a gelmeleri için ikna etmekti. Gelmeye karar verdiler, bu amaçla önce Zagreb'e taşındılar, ama amcamın ömrü yetmedi, vefat etti, daha sonra çocukları geldiler.

Askerlik

1960 yılında, ihtilal olmadan önce askere gittim. Kâğıthane'deki İstihkâm Okulu'nda 51. Dönem olarak askerliğe başladım. Komutanlarımla aram çok iyiydi. Sinan çok küçüktü, Sadi şirketin başındaydı. Durumu bilen komutanlarım bana her fırsatta izin veriyorlardı. Sabahları erken saatte ve cumartesi-pazar günleri şantiyeye gidiyordum.

Bir sabah Menderes, İstinye rıhtım inşaatına geldi. Hatırımı sorunca, "Herhalde bir dahaki gelişinizde beni burada göremeyeceksiniz, yedek subay okulu bitiyor, kim bilir nereye gideceğiz?" diye cevap verdim. "Benim için İstanbul'da kalmak çok önemli, işim burada, karım ikinci çocuğumuza hamile. İstanbul'dan ayrılmayı hiç istemiyorum."

Bunun üzerine Adnan Bey, "Kemal (Aygün) halletsin" dedi. Çok

sevindim, heyecanla beklemeye başladım. Derken Belediye Başkan Yardımcısı Turgut Toker belediye hoparlöründen yaptırdığı anonsla beni belediyeye çağırdı. Eskiden herkesin duyması gerektiğine inanılan duyurular şehrin çeşitli yerlerine yerleştirilmiş hoparlörlerden oluşan anons sistemiyle yapılırdı. Sanırım günümüzde de küçük yerlerde hâlâ bu sistem mevcut. Neyse, hemen arabaya atlayıp belediyeye gittim. Turgut Toker'le birlikte Birinci Ordu Komutanı Fahri Özdilek'e gittik. Turgut Bey durumu, Menderes'in ricası olarak anlattı. Fahri Paşa, "Memleketin sathi birdir, İstanbul'da da sana ihtiyaç var," deyince dünyalar benim oldu. Karım yalnız kalmayacak, işimle de meşgul olabileceğim. Ayrılırken Fahri Paşa, "Kemal'in gözlerinden öperim, Beyefendi'ye arz-ı ubudiyet ederim," dedi.

Okul dönemi bitmek üzereyken 1960 İhtilali oldu. Ben okul ikincisiyken, Menderes'e yakınlığım dolayısıyla beşinciliğe düşürdüler ve kuraya soktular. İskenderun 39. Tümen'e bağlı Kırıkhan İstihkâm Taburu'nu çektim. Kırıkhan'a gittim, ama daha sonra ihtiyaç olduğu için beni İskenderun'a aldılar. Orada aşağı yukarı 7 ay kaldım. İskenderun'un çok güzel bir kışlası vardı.

Menderes'e arz-ı ubudiyet eden yani kulluk kölelik yapmaya hazır olan Fahri Paşa, ilerleyen tarihlerde Milli Birlik Komitesi'nin ikinci başkanı oldu ve Adnan Menderes'in ölüm fermanını utanmadan imzaladı.

39. Tümen'de teğmen olarak görev yaparken hiç istemeden birini dövmek zorunda kaldım. Kürtlere hep ikinci sınıf muamele yapılıyor, ne angarya varsa onlara yıkılıyordu. Sonunda bir gün bir Kürt askerin sabrı taşmış, Kürt olmayan bir arkadaşının başına taşla vurmuş ve o askerin kulağı yarılmış. Tabii büyük kıyamet koptu, kulağı yarılan asker şikâyet etmeye kalktı. Kürt asker bana geldi; "Teğmenim, şikâyet ederse haklıdır, ama ne olur, ne yaparsan yap bizi barıştır, eğer şikâyet ederse hem askerliğim yanar hem de hapse mahkûm olurum," diye yalvardı. İşin içinden çıkmak zordu, kulağı yarılan asker şikâyet etmekten vazgeçmiyordu. Bütün bölüğü bahçede topladım, vuran çocuğu herkesin gözü önünde adamakıllı dövdüm, çünkü bana, "Ne yaparsan yap, razıyım" demişti. Sonra kulağı yırtılan çocuğa sordum; "Yeter mi?" diye. "Yeter Teğmenim" cevabını alınca bıraktım. İki genç askeri yanıma çağırdım, el öptürdüm, barıştırdım.

Ben azınlık olarak yaşadığım için bunun ne demek olduğunu çok iyi

bilirim, anlarım. Kürtler konusunda çok yanlışlar yapmışız, hem de çok lüzumsuz yere.

27 Mayıs İhtilali

Yedek subay okulundayken bazı geceler kaçar, evde kalırdım. İhtilalin olduğu gece yine evdeydim. Nişantaşı'nda Valikonağı'nın sonundaki Sümbül Apartmanı'nda oturuyoruz. Bizim yatak odaları diğer dairelerin aksine ön tarafa bakıyordu. Sabaha karşı büyük bir gürültüyle uyandik. Perdeyi açtım, karşımda bir tank duruyor. Lale'yle ne olduğumuzu şaşırdık, hemen radyoyu açtık, Alparslan Türkeş'in okumakta olduğu bildirinin ilk cümlesini duyduk ve ne olduğunu anladık. O tarihte Alparslan Türkeş albaydı; onun okuduğu bildiriyle Türkiye ve bütün dünya ihtilali duydu.

İki apartman aşağıda İstanbul Emniyet Müdür Muavini oturuyordu, meğerse onu gözaltına almaya gelmişler, tank o nedenle bizim caddedeymiş. Prof. Adnan Sokullu bizim üst katımızda oturuyordu. Hemen onlara çıktım, uyandırdım. "Ağabey, ihtilal oldu," dedim ve radyoyu açtırdım. Adnan Ağabey iktidara karşı olmasına rağmen, "Her şey olacakti ama bu yapılmayacaktı," diye söylendi. Ama olan olmuştu.

Benim hemen okula gitmem gerekiyordu. Sokağa çıkma yasağı vardı. Açtım telefonu, bizim komutanı, Nurettin Binbaşı'yı buldum. Binbaşı bana, "Hiç merak etme, atla arabana gel, parola 'vatan' ve işareti 'millet' dedi. Komutanın bu tutumu beni çok rahatlattı. Bunun üzerine bindim arabaya, gençlik var ya, okula gitmeden Taksim turu yapmaya karar verdim. Arabayı kendim kullanıyorum, üzerimde üniformam var. Beni gören askerler hemen selam duruyorlar. Çok hoşuma gitti.

Bence toplum olarak demokrasiyi hazmedemediğimizden 1960 İhtilali yaşandı. Aydınlar orduyu yanlış yönlendirdi. Basın ihtilalden önce olmadık yayınlar yaptı. Gerçeğe dayanmayan yayınlar, kulaktan kulağa fısıldanan söylentiler ve belli grupların kışkırtmaları gençleri sokağa döktü. Caddeler, meydanlar günlerce, "Olur mu böyle olur mu, kardeş kardeşi vurur mu?" diye inledi. Olaylar sırasında üç genç öldü. Bu ölümler nedeniyle iş çığırından çıktı.

Ortalıkta bir sürü rivayet dolaşıyordu. Üniversitelilerin fırınlarda yakıldığı, ayaklarına taş bağlanıp denize atıldığı, kıyma makinelerinden geçirildiği gibi söylentilerle insanlar kışkırtılıyordu.

Polise, yönetime karşı gösteriler sonunda ihtilal oldu. Zaten İsmet Paşa da, "Şartlar tahakkuk ederse ihtilal olur" diyerek ihtilale destek vermişti. O günlerin duygusal ortamı içinde birçok insan buna sevindi. Ama sonra görüldü ki 27 Mayıs İhtilali bizi en az 10 yıl geriye götürdü. Bana göre Menderes serbest piyasa ekonomisini uygulamak isteyen bir liderdi. Yani o ihtilal ekonomiyi düzeltmeye çalışan ilerici bir lideri darağacına götürdü. Üç değerli Türk evladı asıldı. İdamlar çok yanlıştı.

Kızlarım Doğuyor

Askerliğimi yaparken Lale ikinci çocuğumuza hamileydi. Doğum tarihi yaklaşınca Kasım ayında bir hafta izin aldım. İstanbul'a gitmek için İskenderun'dan yola çıktım; amacım, doğumda Lale'nin yanında bulunmaktı. Ankara'ya amcamlara geldim. Türkiye karmasıyla Rostov takımının futbol maçı vardı. Hemen Lale'yi aradım, ona, "Aman bir gün daha doğurma, çünkü burada maç var, onu seyredip yarın İstanbul'a geleceğim," dedim. Söylediklerim biraz ciddi, biraz da şakaydı.

Lale de, "Merak etme, seni beklerim," dedi. Gülüştük, kalktım, maça gittim. Döndüm ki haber geldi. Lale doğum yapmış ve bir kızım olmuş. Hemen yola çıkmak istedim ama Ankara'daki yoğun sis izin vermedi. Ancak iki gün sonra İstanbul'a gidebildim.

Doğum beklediğimizden erken olduğu için ben yetişemedim. Doğumda bulunamadığıma hep hayıflanırım. Sevgili kızımın adını Zeynep koyduk.

Bu olay bana ders oldu ve üçüncü çocuğumun doğumunu kaçırmadim. Beş yıl sonra Lale üçüncü çocuğumuza hamile kaldı. Ben bu kez Lale'nin yanından hiç ayrılmadım. Bütün seyahatlerimi erteledim ve İstanbul'da kaldım. Kızımız Leyla'nın doğumu bizi çok mutlu etti.

Leyla'yla birlikte çocuk işini noktaladık.

Askerliğim İstanbul'da Bitiyor

Şimdi yine askerlik yıllarına dönelim. Etiler Uçaksavar'da subaylar için evler inşa edilecekti. Bunun için beni Ankara'ya çağırdılar. Milli Birlik Komitesi'nden Suphi Karaman beni karşıladı. "Şarık Bey, sizden bir ricam var. Şu Uçaksavar inşaatlarının ihalesini hazırlamak için İstanbul'a gider misiniz?" dedi.

Hemen kabul ettim. Benim için çok iyi bir teklifti. İstanbul'a geldim. Hızla gerekli bütün çalışmaları tamamladım. İhaleyi yaptım. İnşaatlar zamanında bitti. O arada askerliğim de bitti. Askerlik biter bitmez hemen işlerin başına döndüm. İhtilal nedeniyle azalan işlerin yerine yenilerini bulmak gerekiyordu. Önümüze çıkan her fırsatı değerlendirmek zorundaydık.

Amerikalılarla İlk İş

1962 yılıydı, bir gün arkadaşlar bir Amerikalının Çınar Otel'de benimle görüşmek istediğini söylediler. Gittim, meğer bir Amerikan petrol şirketinin (American Overseas Co.) ikinci başkanıymış. Hemen söze girdi, "Sizi duyduk, çok çalışkanmışsınız. 16-17 kilometrelik bir yol var. Bunu bize yapın." Edirne yolundan içeride, Muratçallı'da petrol arayacaklarmiş. Kalktık Edirne'ye gittik. Kıştı (Şubat); her taraf kar, buz, çamur. Yolun 16 günde bitmesini istiyorlar, olacak iş değil. İstanbul'a dönüp konuyu Sadi'ye (Gülçelik) bütün ayrıntılarıyla anlattım. Sadi dinledi, "Yapamayız," dedi. "Dur bakalım, önce bir fiyat çıkar," dedim. Hesap yaptı ve bir fiyat çıkardı. Çıkan rakamı üçle çarptım. "Bu koşulla da yapmaz mısın?" diye sordum. Şaşırdı, "Vallahi yaparım," dedi.

O zamanlar elimizde makine yok. Bütün parkımız, üç damperli kamyonla bir yükleyici. Ne greyder var, ne de başka araç. Amerikalıya çıkardığımız fiyatı götürdüm. "Tamam" dedi, sonra da ekledi: "Ama geciken her gün için 20 bin dolar ceza alırım. Yağmur yağarsa, o günü süreye ekleriz." Doğrusu şansımız yardım etmişti. Baktık, petrol kuyusunun açılacağı yerde yepyeni bir buldozer, bir de greyder yok

mu! Hemen, "Kullanabilir miyiz?" dedik ve müspet cevap aldık. Oradaki bütün kamyonları tuttuk. Yolu sürenin bitimine dört saat kala bitirdik.

Fark Yaratmaya Odaklandık

İlk günden özel teknik ve beceri geliştiren işlere yönelerek rekabet gücümüzü artırmaya, diğer müteahhitlerden farklılaşmaya önem verdik. 1963 yılında Milli Savunma Bakanlığı için yaptığımız Gölcük gemi kızağı ve kreyn yolu tesisleri böyle bir işti. Proje bedeli üç milyon liraydı. En düşük teklifi verdik. Askerlerin aklı yattı ve işi bize verdiler. O iş için dünyada hiç uygulanmamış bir yöntem geliştirdik. Beton blokları dışarida döküp sonra denizdeki kazıklara oturtuyorduk. Bu yöntem büyük kolaylıklar getiriyor, işi hızlandırıyordu. Seksen tonluk blokları yüzer vinçle kaldırıp, oturtuyorduk. Suyun içinde hiç çalışmadık. Çok kısa sürede işi bitirip teslim ettik. Askerler bayıldı.

Meslek hayatımda çok hoşuma giden işlerden biri Çikvaşvili firmasının inşaatıdır. Büyük bir bina yapmışlar, ama toprak oturmuş, bina da aşağı doğru kaymış. Yana yakıla bize geldiler. Gidip baktım, "Bunu yaparım, ama 100 bin lira isterim," dedim. Pahalı buldular, ama bizden başka yapacak kimse olmadığı için kabul ettiler. İşi dört haftada bitirme sözü verdik. Bina dolgu üzerine yapılmış, yağmur yağınca da çökmüş. Kazıklar çaktık aşağıdan. Krikolar buldum, bütün binayı havaya kaldırıp altına betonu döktük, oturttuk. İşi 2 hafta içinde yaptık, bitirdik. Paramızın kalan kısmını almaya gittik. Firmanın sahibi yan çizdi; "Bu kadar çabuk biten işe bu kadar çok para vermem," dedi. Ben, "Şimdi dışarı çıkıp üflerim, bina bir daha çöker," deyince adamcağızın nasıl telaşlanıp hemen parayı verdiğini hep gülerek hatırlarım.

Pimaş'ı Kuruyoruz

Sanayi alanındaki en önemli yatırımlarımızdan biri olan Pimaş'ı 1963 yılında Sadi, sınıf arkadaşım Ergun Çağlar ve Süha Erler'le birlikte kurduk. Şirket plastik yer döşemesi yapacaktı ama olmadı. Plastik boru üretmeye karar verdik. Almanya'ya gittim, Gebrüder Anger'le lisans anlaşması yaptım. Pimaş hem bizim ilk sanayi kuruluşumuzdu hem de yabancılarla ilk merhabamızdı.

Gebrüder Anger'le Vehbi Koç sayesinde tanıştım. Pimaş'ı yeni kurmuştuk, plastik boru üretmeye başlamıştık. Vehbi Bey beni Beyoğlu'ndaki yazıhanesine davet etti. O güne kadar kendisiyle tanışmamıştım, T , Türk sanayisinin duayeniydi, bu daveti alınca çok heyecanlandım.

Beni çağırdığı saatte yazıhanesine gittim. Bana Gebrüder Anger firmasının plastik boru lisansı vermek için Türkiye'de bir firma aradığını, bunun için kendisine başvurduklarını, ama Koç Grubu'nun böyle bir üretimi olmadığı için bizi önermek istediğini söyledi. "Eğer istiyorsanız Almanlarla ilişki kurun," dedi.

Vehbi Bey'e çok teşekkür ettim; hem kendisiyle tanıştığıma hem de bize böyle bir öneri yapmasına çok memnun oldum. Bizi izliyor ve beğeniyormuş onun için Almanların önerisi üzerine aklına biz gelmişiz. Bu vesileyle Vehbi Bey'le başlayan tanışıklığım uzun yıllar süren güzel bir dostluğun ilk adımı oldu.

Plastik borular çok ucuza mal oluyordu ve köylere su getirmede büyük kolaylık sağlıyordu. Türkiye'de ilk kez yapılıyordu. Ayrıca Türk tarımı için çok önemli bir olaydı. Köy İşleri Bakanlığı'yla uzun uzun konuştuk ve Bakanlık büyük miktarda boru almaya başladı. Köylerin içme suyu projelerinde plastik borular kullanıldı. Yaklaşık 30 bin köye bu sayede su geldi. Köy İşleri Bakanlığı'nda o zaman bu işlerle uğraşan, sonradan bakan olmuş Ekrem Ceyhun, Mehmet Gölhan, Turgut Yücel gibi bürokratlar vardı. Onların bu su işinde büyük emekleri vardır. Pimaş Türkiye'de önemli bir yeniliğin öncüsü oldu, bu yüzden de büyük başarı kazandı.

Pimaş'ın kurulduğu dönemde işverenlerin sendikalardan ödü patlıyordu. Bir gün işçilerin sendikaya girdiği haberi geldi, bu işe birçok kişi kızarken ben çok olağan karşıladım. Çünkü sendikal haklar er geç kullanılacaktı. Bu, işçinin en doğal hakkıydı. Fakat girdikleri sendika biraz zor bir sendikaydı, DİSK'e bağlı Lastik-İş.

Ben sol eğilimli değildim ama bizim evde bir kız kardeşim sola, bir kız kardeşim ise sağa meyilliydi. Biri her şeye omuz silker, solculuk yapar

ama yatağına kahvaltı giderdi. Siyasi düşünce başka şey, mevcut imkânlardan yararlanmak başka şey. Biri inandığın felsefe, diğeri sahip olduğun imkânlar. İmkânın varsa yatağına servis yapılır, önemli değil. Ben sol eğilimli değilim ama işçilere karşı patron gibi davranmaktan nefret ederim, şantiye tecrübem olduğu için işçilerle yakın ilişki kurmayı bilirim. Daha da önemlisi, eğer büyüyecekseniz çalışanınızla birlikte büyüyeceksiniz, buna inanırım.

Lastik-İş daha çok büyük şirketlerin toplu sözleşme yaptığı bir sendikaydi. Pirelli, Goodyear, Uniroyal'le sözleşme yapıyordu ve bu şirketler genellikle sendikanın isteklerini daha kolay karşılayacak imkânlara sahipti.

Pimaş toplu sözleşme müzakerelerine davet edildi. O dönemde LastikİŞ'in Başkanı, 1961 yılında faaliyete geçen Türkiye İşçi Partisi'nin de (TİP) kurucularından olan Rıza Kuas'tı. Bizim o zaman murahhas üyemiz ve genel müdürümüz sınıf arkadaşım Ergun Çağlar müzakereleri yürütüyordu. Bir iki defa gitti, geldi. Ağlamaklıydı geldiğinde, sesi berbattı:

"Şarık, bunlarla konuşmaya imkân yok. Fevkalade saldırganlar ve olmayacak şeyler istiyorlar."

Bunun üzerine ben gidip görüşmeye karar verdim. Hiç unutmuyorum, Bakırköy'e yakın bir yerdeki sendika merkezine gittim. Beni Başkan'ın odasına aldılar. Rıza Kuas'ın suratı asıktı, beni doğru dürüst karşılamadi bile.

Neyse, orada alinganlık göstermenin anlamı yok diye bu tutumuna aldırmadım ve masanın başına oturdum. Rıza Kuas daha merhaba demeden, "Kompradorlar, kapitalistler" diye söze girdi ve masayı yumruklayarak bağırıp çağırmaya başladı.

O masaya vurunca, ee o zaman biz de genciz, dayanamadım, ben de bütün gücümle masaya vurdum. Masa çaat diye ikiye bölünmez mi? Benim umurumda değil, gözüm dönmüş. Ama Rıza Kuas şaşırdı, bir bana baktı, bir masaya baktı sonra da, "Yahu, ne oluyor?" diye sordu.

Ben sesimin tonunu hiç ayarlamadan, "Ne olacak, sen vururken iyi de ben vururken mi kötü? Ben daha gencim, güçlüyüm. Ben vurunca işte böyle parçalarım," dedim. Hiç unutmam o anı. Rıza Bey bir süre yüzüme baktı sonra şöyle dedi:

"Yahu, seni çok sevdim, galiba biz seninle iyi ahbap olacağız."

Rıza Bey zaten sempatik bir adamdı, liderdi. "Bana 5 lira verir misin?" dedi. Çıkardım 5 lira verdim. Bana TİP'in program kitapçığını uzattı. "Al, senin okuman lazım" dedi.

Bu olaydan sonra sendikayla ilişkilerimiz olumlu ve yapıcı bir şekle döndü. Anlaşmazlığımız sona erdi. Kısa sürede görüşmeleri tamamlayıp toplu sözleşmeyi imzaladık.

Daha sonraki senelerde toplu sözleşme müzakereleri başladığında sendikaya bir öneri götürdüm. Tam toplu sözleşme müzakereleri bitmiş, imzalamak üzereyiz, ben, "Yeni bir madde ilave edelim" deyince sendikacılar, "Ama biz bu metinle mutabıkız," diye itiraz ettiler. Ben, "Bir dakika önce bir dinleyin," diye ısrar ettim, önerim şöyleydi:

"Gelin toplu sözleşmeye yeni bir madde koyalım. Bu hiçbir toplu sözleşmede yok ama biz ekleyelim. Her işçinin ilkokula giden çocuğu için şu kadar, ortaokula giden için bu kadar, lise ve üniversiteye giden için daha da yüksek miktarda para verelim, işveren bu paraları ödesin."

Yalnız bunu çocuğun sınıfını geçmesi koşuluna bağladık. Bu eğitim yardımını ailelerin çocuklarının eğitimiyle ilgilenmesini sağlamak için koymuştum. Yani Türk sendika tarihinde ilk defa Lastik-İş'le böyle bir anlaşma oldu. Daha önce hiçbir toplu sözleşmede böyle bir madde yoktu. Ben çok zor şartlar altında okuduğum için eğitim yardımını istedim. Gençlerin olanaksızlıklar yüzünden okuyamaması büyük bir haksızlık oluyor. Artık bütün sözleşmeler bu eğitim yardımı maddesiyle imzalanmaya başlamıştı, ben de kendimi eğitime katkıda bulunan bir insan olarak görüyor, mutlu oluyordum.

Daha sonraki dönemlerde Lastik-İş başkanlığını Kenan Akman üstlenmişti. Kenan Akman ilerleyen tarihlerde Kocaeli'nden Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili oldu. Kendisiyle dostluğum uzun süre devam etti. Bir gün Kenan Akman bana geldi:

"Pimaş'la anlaşamıyoruz, ben hakeme gideceğim" dedi. Sonra da tuttu, garip bir öneri getirdi: "Ama hakemliği sen yapacaksın, tek hakem sen olacaksın."

Ben şaşırdım, patron benim, Kenan benim hakem olmamı istiyor. Olacak iş değil, çünkü ben Pimaş'ın yönetim kurulu başkanıyım. Nasıl hakem olabilirim?

Fakat çok ısrar edince çaresiz kabul ettim. Sendika tarihinde böyle bir şey görülmemiş. Ne yapayım, iş başa düştü. Hemen kolları sıvadım. Önce sendikayı çağırdım. Anlattılar, hiç görüş belirtmeden onları sonuna kadar dinledim. Sonra bizim genel müdürü çağırdım, onu da dinledim. Daha sonra kendi kafamda bir değerlendirme yaptım, arkasından bu kez hem sendikayı hem Pimaş yöneticilerini çağırdım, yine dinledim.

Sonunda kararımı verdim ve şöyle dedim:

"Arkadaş sen şurada şurada haklısın, ama şurada şurada haksızsın. Sen de şunlarda haklı, şunlarda haksızsın. Şimdi ikiniz de haksız olduğunuz konularda direnmekten vazgeçip öpüşeceksiniz ve anlaşmayı imzalayacaksınız. Tamam mı?"

Hiç unutmuyorum iki taraf da "tamam" dedi ve kalkıp öpüştüler. Böylece işi tatlıya bağladık. Bu deneyim diyalogla her zorluğun üstesinden gelinebileceğine ilişkin inancımı güçlendirdi.

Bu olaydan sanırım bir yıl sonraydı bizim işçimiz sektördeki rakip şirketin teşvikiyle Lastik-İş'ten, TÜRK-İş'e bağlı Kauçuk-İş'e geçti. İşverenin baskısı olmadan DİSK'ten TÜRK-İş'e geçme olayı Türk

sendika tarihinde bir ilkti. Kenan Akman geldi, elinden bir şey gelmediği için üzüntüsünü belirtti.

"Sen üzme canını, üç gün sonra bunlar yine Lastik-İş'e geçer," diyerek onu rahatlattım. Söylediğim çıktı, gerçekten bir süre sonra bizimkiler yeniden Lastik-İş'e geçtiler. Yani sendikalarla ilişkilerimiz hep iyi oldu. En zor zamanlarda bile. Tabii bu durum genç yaşımdan beri işçiyle iç içe yaşamak, beraber olmak, onların dertlerini dinlemek, problemlerini halletmek, aynı masada yemek yemek, aynı çadırda yatmaktan kaynaklanıyordu.

Bebek'teki Evimiz

Bebek'in manzarası çok güzeldir; güneş doğarken ayrı, batarken ayrı güzel, gündüz yine güzel, mehtapta daha da güzeldir. Biz de Lale'yle ve arkadaşlarımızla sık sık Bebek'e gider, İstanbul Boğazı'nın bu eşsiz manzarasını seyrederdik. Etraf yemyeşildi; 1960'larda Bebek'te yapılaşma azdı.

Ayşe Sultan Korusu'nun sahibi Sami Serozan'dı. Parselasyonu yaparken çok akıllica davranarak yüzde 20'si için imar izni almış, dolayısıyla Ayşe Sultan Korusu korundu, hâlâ yeşil, örneğin yakınımızdaki Arifi Paşa Korusu zamanında böyle bir önlem alınmadığı için şimdi beton yığınına dönüştü.

1965 yılında arsayı Sami Serozan'dan iki yakın arkadaşımla, Süha (Erler) ve Sadi'yle (Gülçelik) birlikte aldım. Süha Erler benim çok yakın arkadaşımdır. Süha'nın karısı Suna, eşim Lale ve kardeşim Vildan, Dame de Sion'da aynı sınıfta okudular, aynı yıl mezun oldular. Hepimiz çok iyi arkadaşız.

Bebek'teki bu arsaya üç katlı bir ev yaptık. Uzun yıllar orada Sadi, ben ve Süha mutluluk içinde oturduk. Bu arsanın alınmasında ve evin yapılmasında Lale ile Süha'nın katkısı büyüktür. Lale Bebekli, Süha Arnavutköylü olduğu için ikisi de Boğaz'da yaşamayı istiyorlardı ve arsayı çok beğenmişlerdi. Şansımıza Esat Demirel bizimle (Robert) Kolej arasındaki arsayı bina yapılmaması koşuluyla Kolej'e hediye edince bizim arsa daha da kıymetlendi.

İnşaatı yaptık, üç katlı bu binada arsanın alınmasından inşaatın yapımına kadar her şeyle ben uğraştığım halde sonunda en alttaki daire bize kaldı. Bir yandan da herkesin istediği oldu, diye düşünüyorum. Lale bir taraftan deniz manzaraSi, öte taraftan yeşilin her tonuna sahip koru manzarasından çok memnundu. 1968 yılında yeni yuvamıza yerleştik. Sonuçta biz o daireden çok memnun kaldik. Bahçeye küçük bir tenis kortu yaptık. Orada tenis turnuvaları, 3'er kişilik takımlarla futbol maçları düzenlerdik. Nişantaşı'nı bırakıp, Bebek'e gitmemize akıl erdiremeyen ahbap ve dostlarımıza da Bebek'teki yaşamımızdan çok mutlu olduğumuzu anlatırdık.

Üç aile yaşadığımız bu evde her ailenin iki kızı, bir oğlu vardı, üç çift, 9 çocuk çok güzel günlerimiz oldu. O güzel günleri yaşamamıza neden olduğu için Lale'ye müteşekkirim.

Evimizden hiç misafir eksik olmazdı, halen de olmaz ama tabii eskisi kadar sık değil. Arkadaşlarımızla genelde bizim evde bir araya gelirdik, biz davet ederdik. Lale dostlarımızı her zaman zevkle ağırlar. Evdeki unutamadığımız davetler içinde değerli müzisyen, besteci ve ses sanatçısı Münir Nurettin Selçuk ve Macar asıllı, dünyaca ünlü kemancı Halil Darvaş'ın katıldıkları başta geliyor. Münir Nurettin Selçuk'u evimizde dinlemek büyük bir ayrıcalıktı. Büyük Çigan ustası Halil Darvaş'a da korudaki bülbüllerin eşlik etmesi hâlâ kulağımdadır.

İlerleyen yıllarda iş hacmimiz genişledikçe Enka adına benim vermem gereken veya gerekmeyen bütün davetler yine bizim evde olmuştur. Lale seve seve bu yükün altına girmiştir.

Birbirini İzleyen Fabrika İnşaatları

1960'larda Türkiye'nin sanayileşme hamlesine katkıda bulunan yerli ve yabancı şirketler peş peşe fabrika kuruyorlardı. Biz de bu fabrikaların inşaatlarını yapmaya başladık. Adapazarı'nda US Royal Lastik Fabrikası, Gebze'deki Chrysler Oto Montaj Fabrikası, İzmit'te Türk Kablo Fabrikası, Mudanya'da Siemens Kablo Fabrikası, Gebze'de Goodyear Lastik Fabrikası tevsiatı, General Elektrik Motor Fabrikası, Çayırova'da Türk Otomotiv Endüstrileri Fabrikası tevsii ve büro inşası,

Çayırova Cam Fabrikaları, Silahtarağa'da Türk Demir Döküm Fabrikası tevsii ve Çayırova'da Arçelik Fabrikası ilk planda aklıma gelenler. Bu inşaatlar hem bizim sanayiye ilgimizin artmasına hem de yabancılarla çalışma deneyimi kazanmamıza sebep oldu.

1969'da 110 bin ton kapasiteli Giresun Kâğıt Fabrikası gibi büyük ve entegre bir tesisi başarıyla tamamladık. Devlete yaptığımız bu iş sonucunda artık güçlü mali yapısı ve uzman kadrosuyla Enka'nın her türde ve her ölçekte işin altından kalkabileceğinden kimsenin şüphesi kalmamıştı. Biz şirketi kurduğumuz zaman hep zor işler yaptık. Kimsenin yapmadığı, yapamadığı işleri yaptık. Mesela fabrika çöker, gider o binayı ayağa kaldırırız. Gemi indirme kızağı yapılacaktır, kimse nasıl yapılacağını bilmezdi ama biz o işi bitirirdik. Zor işler yaptık. Bu işler sayesinde şirketin uzmanlık alanları arttı ve uzman şirketler doğdu.

Annemi Kaybediyorum

Canım kadar sevdiğim annemi 1967 yılında kaybettim. O sırada 61 yaşındaydı. Daha çok gençti. Ailemizin direğiydi, daha uzun yıllar yaşayıp başımızda kalabilirdi.

Aynı apartmanda oturuyorduk. Ben her sabah ona uğrar, kahvesini içer, elini öper, işe öyle giderdim. Her pazar bana kendi eliyle ıspanaklı Üsküp böreği yapardı.

Benimle ilgili her şeyi bilirdi. Nasıl öğrendiğini de bir türlü anlayamazdim. Örneğin bana, "Şarık senin canın sıkkın. Sebebi de şu," derdi. Gerçekten de söyledikleri kelimesi kelimesine doğru olurdu. Bu kadar ayrıntılı bilgiyi nasıl edinirdi, bir türlü öğrenemedim. Sonra da başımdaki her problem için çözümler önerirdi. O kadar pratik yollar gösterirdi ki şaşırır kalırdım. Çoğu kez onun dediğini yapar ve o problemden kurtulurdum.

Onu çok severdim. Çok akıllı bir kadındı. Kalbinden rahatsızdı. Bir keresinde sıkıntıları arttı, o zaman iyileşinceye kadar 10 gün hiç yanından ayrılmadım. Rahatsızlığı süresince çoğu zaman aynı yatakta el ele yattık.

1967 yılında sarılık oldu. Fazla kortizon verdikleri için böbrekleri bozuldu. Bu yüzden tansiyonu çok oynak hale geldi, sürekli inip çıkıyordu. Ölümü de tansiyon yüzünden oldu. Hiç unutmam, ölümünden bir gün önce bana şunları söyledi: "Şarık, ben Yaşar'ın yanına gideceğim, artık gelme."

Sonra da sarılıp beni öptü. Dediğini yaptım, ertesi gün ben yanına gitmedim onun ölüm haberi geldi. 14 Aralık 1967 günü annem bu dünyadan ayrıldı. Annemle birlikte ben çok şeyimi kaybettim. Benim için yeri doldurulamaz bir insandı. Sanki ayağımın altından yer kaydı. İlk kez çok zor bir durumla annemin yardımı olmaksızın kendi kendime baş etmek zorundaydım.

Annem, "Gece yattığın zaman o gün neyi eksik veya yanlış yaptın diye bütün yaptıklarını bir düşün," derdi. "Eğer bir hata bulamazsan çok kötü, o zaman kendini geliştiremezsin."

Annem, "Yardım etmek kolaydır; üstün nitelikli insan, yardım talep etmesini ve kabul etmesini bilen insandır," derdi.

Bir de, "Dünyada en önemli şey mutlu olmaktır," derdi. Gerçekten de öyle, bu dünyaya gelmişsiniz mutlu olun. İnsan, kendi kendini mutlu veya mutsuz yapar; bu, kendi elindedir. Mutsuz birini görünce şöyle derdi "Buna bak, doğduğuna pişman."

İTÜ Spor Kulübü ve Yüzme İhtisas Kulübü Yöneticiliği

1966 yılında İTÜ Spor Kulübü'nün ikinci başkanı oldum. Başkan mevzuat gereği rektördü, dolayısıyla ben fiili başkandım. İTÜ takımı birinci ligde oynuyordu. Şampiyonluğa oynamamız icap ettiğini söyledim. İlk yıl İstanbul'daki tüm maçları kazandık. O sene rahmetli Hüseyin Alp de bizde oynuyordu. Ankara'ya gittik; bir maç kazansak, kalanların hepsini kaybetsek de Türkiye şampiyonu oluyorduk. Maalesef hakemler sayesinde bir tek maç bile kazanamadık. Örneğin, Fenerbahçe maçında hakem Yuda Çerasi'nin Fenerbahçe lehine çalmadığı düdük kalmadı. Maç bir sayı farkla Fenerbahçe lehine bitti.

Maçtan sonra Sadi Gülçelik gibi terbiyeli bir adam kontrolünü kaybetti ve Yuda Çerasi'nin yakasına yapıştı, ayaklarını yerden kesti.

Hayatında hiç ceza almamış olan Sadi Gülçelik bu olay üzerine idareci olarak Federasyon'dan altı ay ceza aldı. Bunun üzerine hakemlerin de yenemeyeceği bir takım oluşturmaya karar verdim ve başardık. Nitekim yedi kez Türkiye şampiyonu olduk; 1968-73 arasında dördü arka arkaya olmak üzere beş kez lig, iki kez de kupa şampiyonluğu.

Üniversitede talebe hareketlerinin olduğu dönemdi, bir seçimde idareyi talebeler aldı, ben ve Turhan Tokça ancak iki kişi kaldık idare heyetinde. Antrenörü değiştirmeye karar verdik. Talebelerden biri, "Niye değiştirdiğinizi biliyorum" dedi. "Niye?" dedim. "Politik anlayışı sizden farklı," dedi. "Evladım, ben politika ile sporu karıştırmam," dedim ve o gün istifa ettim, bir daha da İTÜ şampiyon olmadı.

Süha (Erler) beni Yüzme İhtisas'a çağırdı. Kabul ettim ve ikinci başkan oldum. Yüzme İhtisas'ın da hiçbir zaman başkanı olamadım. Fakat çok büyük hizmetim olduğuna inanıyorum. O zaman başkan Suat (Erler) Ağabey'di. Aynı zamanda Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Başkanı'ydi. Çok iyi bir insandı ama düşüncelerimiz hiç uyuşmuyordu. Kulüpte havuz yoktu. Antrenmanlar Boğaz'da, dubalar arasına çekilen kulvarlarda yapılıyordu. Yirmi metrelik havuz yapma girişiminde bulunduk. Suat Ağabey çok tutucuydu, yatırım yapmaktan korkardı. Ama ben ısrar ettim ve kulübün sınırlı imkânlarına rağmen herkes yardımcı oldu, 20 metrelik havuzu yaptık. Çocuklar bu havuzdan çok yararlandılar. Lale ise daha çok Boğaz'da yüzerdi, o tarihte Boğaz daha kirlenmemişti.

"Sosyal hayatımızı geliştirelim" dedim, [Suat Ağabey] ona engel olmaya çalıştı. Onun muhalefetine rağmen bütün üyelerin bir araya geldiği, tüm İstanbul'un imrendiği keyifli geceler, oyunlar, partiler düzenlemeye başladık, eşlerimiz de bu konuda bize çok yardımcı oldular. Böylece bütün üyeler tanıştı, yakın arkadaş oldular. Tüm etkinliklerimizde birliktelik, neşe ve keyif vardı. Şampiyon olma hırsıyla, yüzmede hem kızlarda, hem erkeklerde, hem de sutopunda bütün ödülleri toplamayı başardık.

Yüzme İhtisas'ta çok güzel günlerimiz oldu; ailece hem spor yaptık,

eğlendik hem çalıştık, çocuklarımız, arkadaşlarımız hep birlikte olduk. Çocukların spor yapması için de iyi bir teşvik unsuruydu. Sinan sutopunda milli oldu, Zeynep yüzmede şampiyonluklar, dereceler aldı.

Boğaziçi Köprüsü'nün inşaatı nedeniyle kulübün tahliyesi istendiğinde, yeni bir yer tahsisi için çok uğraştım, İstanbul Valisi Vefa Poyraz'a gittim, durumu anlattım. Sonunda kulübün yanındaki binayı bize verdiler, orada daha güzel tesisler yaptık. Örneğin, 20 metrelik havuz yerine 33 metrelik havuz yaptık. Yakın tarihe kadar Yüzme İhtisas Kulübü bu ikinci binasında hizmet verdi. Ne yazık ki birkaç sene önce o binadan da çıkardılar, şimdi kulübün doğru dürüst bir tesisi yok.

Amerika'da İlk Toplantım

1969'da beni San Francisco'daki büyük bir sanayi konferansına davet ettiler. Konferans, Stanford Araştırma Enstitüsü ve New York'ta yerleşik "Conference Board" tarafından düzenleniyordu. O zamanlar gençtim, niye davet ettiklerini anlamadım. Benimle beraber Nejat (Eczacıbaşı) Bey davetliydi, Garanti Bankası İdare Meclis Başkanı Cabir Selek davetliydi. Halis Kaynar da vardı. Amerika'ya ilk gidişimdi, 39 yaşındaydım. Konferansa katılanların en genciydim.

Aralarında Siemens, Kaiser, Rockefeller, Agnelli gibi dev isimlerin bulunduğu büyük işadamlarıyla üç-dört gün beraber olacağım için çok heyecanlıydım. Ancak en büyük sorunum dildi, Almancam iyiydi ama İngilizce konuşamıyordum. Gitmeden önce İngilizce ders aldım.

Robert Kolej'den bir hocayla anlaştım. Hoca, Newsweek'ten bir makale okumamı istedi. Denedim, ama anlaşıldı ki ben İngilizce okumasını bilmiyorum; o zaman ben nereden bileyim iki "o" yan yana gelince "u" diye okunacak. Hocanın okumasını istedim, onun okuduklarının da ancak bir kısmını anlayabildim. İşte toplantıya giderken benim İngilizce seviyem buydu. Zayıf İngilizcemle konuşmaları anlayabilmek için konuşmacının her sözünü içimden tekrar ederdim.

Konferans sırasında çok kişiyle dost oldum ve baktım ki oradakilerle aramızda büyük bir fark yok. Neden başarılı olduklarını merak ettim. Rekabetin, dışa açılmanın ne kadar önemli olduğunu gördüm;

uluslararası ne demek daha iyi anladım. Halbuki o zamanlar Türk ekonomisi tamamen içine kapalı bir yapıdaydı, ihracat hiç düşünülmezdi. Orada çok dost edindim; mesela ilk defa bir Meksikalıyla, bir Malezyalıyla, bir Ugandalıyla konuştum. O zamana kadar yalnız Türkiye ve Almanya'yı bilirdim. Türkiye'nin ancak dışa açılarak kalkınabileceğine inandım. O konferans bu açıdan bana çok yararlı oldu.

Ayrıca, dünyada telekomünikasyon alanında ne gibi yenilikler olduğunu ve neler üzerinde çalışıldığını yakından görme fırsatım oldu. Böylece teknolojik gelişmenin öneminin bilincine vardım. İlk kez Amerika'dan Avrupa'nın direkt arandığına o konferansta yapılan bir tanıtımda tanık oldum. Türkiye'de biz o tarihlerde yurtdışını aramak için santrala numarayı yazdırır, bazen 48 saate yakın beklerdik. Hatta Libya'yla telefon bağlantımız olmadığı için Wiesbaden'de bir şirket kurmuştuk. Türkiye'den Almanya'yı arar, Almanya'dan Libya'yı arayarak Libya'daki işlerimizi takip ederdik. Yine telekomünikasyon oturumunda bir Amerikalı şirket beş adet televizyon ekranını yan yana dizdi ve şirketinin New York, Houston ve daha iki eyaletteki ofisleriyle görüntülü konferans görüşmesi yaptı. Bu bizim için o kadar yeniydi ki... Bizde TRT bir yıl önce Ankara'da siyah-beyaz deneme yayınına başlamıştı!

Böylece bu konferansta iletişim teknolojisindeki gelişmelerin ne müthiş olanaklar sağladığını gördüm. Kıtalararası otomatik telefon görüşmesine ve ABD içinde görüntülü telekonferans sisteminin kullanılmasına ilk kez tanık olmanın mutluluğunu yaşadım, ufkum genişledi.

Konferansa ev sahipliği yapan Amerikalı işadamları misafirleri evlerinde de ağırlıyorlardı. Evlerin büyüklüğüne göre 20-30 kişi davet ediyorlardı. İnşaatçı olduğum için Bechtel'in ikinci adamı Bill Canes evinde verdiği yemeğe beni de davet etti, smokinli bir yemekti. Bechtel'le ilişkimiz bu yemekte başladı. Canes'in verdiği yemekte dünya tatlısı bir çiftle tanıştık: Isabella ve Francesco. Isabella o dönemde özel olan Meksika Merkez Bankası'nın sahibinin kızıydı, kocası Francesco da müteahhitti. Çok iyi anlaştık, daha sonra da dostluğumuz devam etti. Yemek saat dokuzda bittiğinde onlarla barları gezmemizi istediler, o akşam sekiz bara uğradık.

Gece saat birde her yer kapanıyordu, sadece Alexi adlı barın saat üçe kadar açık olduğunu öğrendik. Bizim kaldığımız Fairmont Oteli'ne 100-150 metre uzaklıktaydı, İngiliz stili döşenmiş şık bir yerdi. İki kişi keman çalıyordu, Lale'ye, "Bunlar bizim taraftan" dedim ve Macar olduklarını öğrendim. Türk olduğumuzu söylediğimde, “Hayatımızın en güzel günleri Ankara'da geçti" dediler. 1960'ların başlarında Ankara Bellevue'de keman çaldıkları için önemli kişilerin hepsini tanıyorlarmış, çok da seviliyorlarmış. Bizim masaya gelip birçok parça çaldılar, herkes bize bakıyordu. "Burası nasıl?" diye sorduğumda, "Türkiye'deki bahşiş çok iyiydi, burası öyle değil," dediler. Ben durumu anladım ve 100 dolar verdim; o zaman için çok paraydı. Baktım, hovarda olan Meksikalı arkadaşım da bu davranışımdan çok hoşlandı. Fairmont Oteli'nde çok büyük bir odada geceliği 45 dolara kalıyorduk, Sinatra standardında bir şarkıcının olduğu yerde yemek adam başı 25 dolardı. Saat üç oldu, barın kapanma vakti geldi. Kemancı oradan sonra gidilebilecek bir yer olmadığını, ama bizi sevdikleri için bir iyilik yapacaklarını söyledi.

Biz, iki güzel ve tuvaletli hanım ile iki smokinli bey sokakta yürüyoruz, yanımızda iki kemancı "Mavi Tuna" çalıyor; bu şekilde dans ederek otele geldik ve içeri girdik. Kemancılar çalmaya devam ediyorlardı, resepsiyondaki kızın gözleri fal taşı gibi açıldı. Oda servisinden yemek almak istedim, ama kapalıydı; resepsiyonist kız annesinin kendisine hazırladığı iki sandviçi bize ikram etti. Otelin kırmızı halılı geniş bir merdiveni vardı, merdivende oturup bölüştüğümüz sandviçleri yerken kemancılardan müzik dinledik. Unutulmayacak bir akşamdı.

Toplantıya, dediğim gibi, Türkiye'den Nejat Eczacıbaşı, Halis Kaynar ve Cabir Selek katılıyordu. Bizim o geceki eğlencemiz nereden duyulmuşsa duyulmuş, ertesi gün bizimkiler, "Bu akşam bizi de götür,” demeye başladılar. Ben de yorgun olduğumu, erken yatacağımı söyledim ve Francesco'ya akşama otelin arka kapısında buluşmayı teklif ettim.

O seyahatte Kaiser'in çiftliğine de gittik, çok büyüktü; o kadar büyüktü ki, içinde atlı tramvay çalışıyordu. O boyutta bir çiftliği ilk kez görüyorduk.

Dünya Turu Yapıyoruz

Nejat Bey sürekli bana öteki ülkeleri anlatıyordu. San Francisco'ya giderken Frankfurt, Londra, New York ve Cleveland'a uğramıştık. Dönüşte ise Lale'yle dünya turumuzu tamamlamış olduk. Los Angeles'tan önce Hawaii'ye gittik. Honolulu'da çiçeklerle ve mohito ikramıyla karşılandik. Oradan Tokyo'ya uçtuk, sonra sırasıyla Bangkok, Hong Kong, Yeni Delhi ve Beyrut'u gezip Türkiye'ye döndük. Birlikte Hong Kong'a giderken Nejat Bey'e dönüp demişim ki, "Artık bütün sanayi sistemini değiştirmen lazım, bütün Türkiye'nin değiştirmesi lazım. Dışarıya açılmalıyız." O da, "Bu çocuk ne hayali şeyler konuşuyor," diye gülermiş. 15-20 yıl sonra ona söylediklerimi bana hatırlattı ve haklı çıktığımı söyledi.

Yeni Delhi'de kaldığımız zaman Agra'ya gittik, Tac Mahal'i yürüyerek gezdik; öyküsüyle, görüntüsüyle, mimarisiyle çok etkileyiciydi. Sonra bir restorana gittik, mükemmel bir servis vardı. Çalışanların hepsi Hintliydi, beyaz takım elbiseler içinde çok zarif bir şekilde görevlerini yapıyorlardı. İngiliz eğitimiyle fevkalade bir iş çıkardıklarını gördük, hayran olduk.

Bangkok'ta Siam International Oteli'nde kalıyorduk, havuzda yüzerken şiddetli bir yağmur bastırdı, unutulmaz bir deneyimdi. Tokyo'da yerel bir otelde rezervasyon yaptırmışız, bir gece kalabildik, yadırgadik, ertesi gün Batı tarzı bir otele geçtik. Bu seyahatin ilginç tarafı, bütün rezervasyonları ve ödemelerini Türkiye'de yaptırmıştık, zaten yurtdışına çıkarken döviz kısıtlaması vardı, dolayısıyla yanımızda son derece sınırlı miktarda para vardı, o parayla idare etmek mecburiyetindeydik. O kadar yer gezmemize rağmen Lale çocuklara hediye olarak sadece birer Speedo yüzücü mayosu alabildi.

İstanbul'da İlk Uluslararası Toplantı

Düsseldorf'ta Pimaş'a lisans veren Gebrüder Anger şirketinin düzenlediği lisansörlerin senelik toplantısına katıldığımda sonraki toplantının İstanbul'da yapılmasını istedim. Gebrüder Anger'in başında olan Dr. Joseph A. Dotzauer'e teklifimi kabul ettirdim. 1969'da bu toplantıyı İstanbul'da yaptık. Bu, Türkiye'de özel sektörün yaptığı ilk uluslararası toplantılardan biriydi. Bu toplantının mükemmel olması için çok uğraştım, eşzamanlı çeviri gibi yurtdışında hangi teknik

imkânlar varsa hepsinin bunda da olmasını sağladım. Misafirleri en iyi şekilde ağırladık, İstanbul'u ve Türkiye'yi tanıttık. ABD, Kanada ve Avustralya gibi birçok ülkeden üst düzey 50 işadamı toplantıya katıldı. Bu, benim ev sahipliği yaptığım ilk uluslararası toplantıydı.

Yabancı Dil

Benim anadilim Türkçedir, Üsküp'te Türkçe konuşurduk. Annem Türkiye'de eğitim gördü, diğer dilleri bilmezdi, öğrenmek de istemedi. Bizim evde Üsküp lehçesiyle konuşulmazdı, İstanbul Türkçesi konuşulurdu. Ben de Üsküp lehçesiyle konuşmam.

Mahmure Hanım'la kimse Sırpça konuşmaya cesaret edemezdi. Mahallede oynamaya başlayana kadar Türkçeden başka lisan bilmezdim. Orada ilkokula gittim ve bitirdim, Sırpçayı böyle öğrendim. Bugünkü tabirle Sırpça öğrenince hem Sırpça, hem Hırvatça, hem Boşnakça, hem de Karadağca konuşuyorsun; bunlar pek farklı değil. Ama Makedoncayı sadece anlıyorum; hiç konuşma imkânım olmadı, çünkü krallık zamanında Makedonca konuşmak yasaktı. Aynı bizdeki Kürtçe gibi.

Bir sene Üsküp'te, bir sene İstanbul'da Alman mektebine gittim; orada Almancayı gramerle öğrendim. Sırpça bildiğim için Rusya'da çalışırken epeyce Rusça öğrendim. İngilizce okumayı ve yazmayı hiç bilmiyordum. Konferanslara gittim ve İngilizceyi tam alaylı olarak öğrendim. Kolay öğreniyorum, bu İngilizcemle neredeyse rahatça konferans verebiliyorum. Nitekim ABD'de birkaç önemli konferansta konuşma bile yaptım.

Dr. Dotzauer'le Dostluğum

Dr. Dotzauer'le iş ilişkim kısa sürede uzun soluklu bir dostluğa dönüştü. Klasik müziğe ilgimin ve sevgimin artmasında kendisinin rolü büyüktür. Avrupa'daki iş seyahatlerimizin programlarını yaparken mutlaka gittiğimiz kentte veya yakınında hangi konserler var diye araştırır ve önceden bilet alırdı. Böylece birçok ünlü şefi, solisti ve orkestrayı dinleme, bilmediğim önemli eserleri tanıma fırsatı buldum. Tanıdıkça da hoşlanmaya ve kendiliğimden takip etmeye başladım.

Dr. Dotzauer'in sayesinde şarap kültürüm de arttı. Hangi şarabın ne tür kadehte içileceğinden tutun, üzüm çeşitlerine, bağların özelliklerine, bunların şarabın tadına etkisine ve tabii nasıl servis edileceğine, hangi yemeklerle hangi şarapların eşleştirileceğine, nasıl saklanacağına ilişkin ilk bilgilerimi kendisinden aldım. Dolayısıyla yıllar içinde gelişen damak tadımın oluşmasında kendisinin payı büyüktür.

YURTDIŞINA AÇILIYORUZ (1970-1980)

12 Mart Darbesi

Toplum olarak 1960'ta yaptığımız hataların benzerlerini 1970'lerin başlarında tekrarlayınca 12 Mart kaçınılmaz oldu. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra Süleyman Bey'le Ankara'da görüştük. Ama yapılabilecek bir şey yoktu. Olan olmuştu. Parlamento dağıtılmamıştı. Bir geçiş dönemi yaşanıyordu. Buna katlanılacak, demokrasiye dönüşün hızlandırılmasına çalışılacaktı. Başka çare yoktu. Süleyman Bey de bu tutum içindeydi.

Nihat Erim başbakan olmuştu. Benim çok iyi dostumdu. Kendisi de karısı da çok saygın insanlardı. Nihat Erim'i çok kişinin eleştirdiğini biliyorum ama ben bir yanlışını görmedim. Bu işe iyi niyetle girmişti ama vaat ettiği reformları yapamadı.

Ben şuna kuvvetle inanıyorum. Biz demokrasinin işlemesini istiyorsak, seçime kadar her şeyi tartışmayı, ama seçimden sonra kendi işlerimize dönmeyi öğrenmeliyiz. Muhalefet muhalefetliğini, iktidar da iktidarlığını yapmalıdır.

Vatandaşların da gelecek seçime kadar o iktidara yardımcı olması gerekir. Yani hem kurumlar hem vatandaşlar sorumluluğunu bilip ona göre hareket etmelidirler. Demokrasinin gereği budur.

İktidar da ülkeyi dört yıl rahat idare etmelidir ki ne yapacağı görülsün. Eğer başarılı olamazsa, bunun yanıtını sandıkta alsın. Demokrasinin kuralı budur. Bunun dışına çıkılmaması gerekir. Ancak iktidardaki parti veya partiler de demokrasinin kurallarına uyarak devleti yönetmelidir. Sandık demokrasi için gerekli bir şarttır, ama yeterli değildir.

AET'ye Müracaat

Türkiye'nin AET'ye katılmasını ilk günden itibaren destekledim. Bu yönde elimden gelen katkıyı esirgemedim. Katma Protokol'ün imzalanmasından bir süre sonra, 1971 yılında Başbakan Demirel'e bir mektup yazarak görüşlerimi açıkladim. Bu mektupta; Ortak Pazar'a geçiş dönemi başladığına göre içedönük bir ekonominin devamının imkânsız olduğunu, ancak gümrük duvarları arkasında yaşayabilen sanayimizin zor durumda olduğunu, özel kesimde ise dışarısıyla rekabet edebilecek bilgi ve tecrübenin oluşmaya başladığını anlatarak, ihracata dönük sanayi kuruluşlarına yatırım yapılmasını ve özel sektörün bu yönde teşvik edilmesini istedim.

1971 Yılında Süleyman Demirel'e İlettiğim Görüşlerim

1. GENEL DURUM

Türkiye'de özel sektörün sanayiye girişi, mensucat ve değirmencilik gibi bazı dallar hariç son 20 yılda olmuştur.

Müteşebbis sermaye ilk başta tacirler elinde bulunuyordu. Bunlardan özellikle ithalatçılar, döviz tıkanıklıkları iş piyasasının alıştığı ve ticaretinde tecrübe edindiği malların (gerçek ihtiyaç karşılığı olsun olmasın) satışına devam imkânı vermediğinden, bu malları memleket içinde üretmeye yönelerek sanayiye girmişlerdir. Öte yandan devlet de dış ticaret açığı endişesiyle ithalatı ikame eden bu endüstriyi teşvik etmiştir. Böylece özel sektörün iştigal ettiği sanayinin büyük bir nispeti nihai ürünleri hasıl eden "işletme sanayii" olagelmiştir. Başlangıçta ithalat güçlükleri nedeniyle yükselen fiyatlar, bu mamullerin rasyonel kapasitelerinin çok altındaki kapasitelerde dahi kârlı olarak istihsalini mümkün kıldığından, sırf iç pazara hitap eden ve rasyonel kapasiteye göre küçük olan bu teşebbüsler az sayıdaki müteşebbislerin dar çevrelerinin sermaye imkânları ile kurulabilmişlerdir.

2. BUGÜNKÜ DURUM

Sınırlı olan yatırım gücünün uzun süre bu tip ikame endüstrisine tahsisi, dış ticaretin memleketin toplam cirosundaki nispetini çok düşük tutan, içedönük, kapalı bir ekonominin hasıl olmasında başlıca etken olmuştur.

Öte yandan Ortak Pazar'a geçiş fiilen başladığına göre içe dönük bir ekonominin devamı imkânsızdır ve bugüne kadar ancak gümrük duvarları arkasında yaşayabilen sanayimiz büyük tehlikelerin tehdidi ile karşı karşıyadır. Oysa tecrübe devresini geçirmiş, düşünme ve iş yapabilme kapasitesini çatısı altında toplamış olan özel sektörde bu tehlikeleri bertaraf edecek kabiliyet mevcuttur. Bazı sanayi dallarında dış piyasa karşısında da yaşayabilir duruma gelinmiş, geri kalanlarin bir kısmında ise bunun için gerekli bilgi ve tecrübe potansiyeli hasıl olmuştur.

3. ÖZEL SEKTÖRÜN YÖNELMESİ GEREKEN YOL

a. Mevcut sanayinin en kısa zamanda gerek kapasite artırmak ve gerekse düşey ve yatay entegrasyona gitmek suretiyle ve faaliyetlerini daha da rasyonel hale getirerek dış piyasa ile kıyaslanabilir maliyetleri sağlaması,

b. Sanayi ilk maddeleri üretiminde ithalatı ikame etmek üzere ve rasyonel kapasitelerin gerektirdiği hallerde ihracat kabiliyeti de olan yeni yatırımları özel sektörün yapması. (Böylece sanayi girdileri hem devlet sektörünün maliyetleri yükselten sakıncalarından arınacak, hem de devletin yatırım gücünün altyapı yatırımlarına yönelmesi mümkün olacaktır.)

c. Yerli hammadde ve tarım ürünlerimizi kullanan ihracata dönük sanayi kuruluşlarına yatırım yapılması gerekmektedir.

4. BU YOLA GİRİLEBİLMESİ İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR

Özel sektörün yukarıda belirtilen sorumlulukları yüklenip başarıya götürebilmesi için gerekli şartları belirtmeden önce içinde bulunulan ortamın belirtilmesi ve şartların buna göre değerlendirilmesi uygun

olacaktır.

Tabii kaynakların mevcudiyeti, insan gücü potansiyeli ve ileri memleketlerle münasebetler gibi birçok avantajlara rağmen Türkiye İkinci Cihan Harbi'nden sonra en az gelişen ülkelerden biri olmuştur.

Karma ekonomide kamu sektörü hangi, özel sektör hangi işleri yapmalıdır? Ortak Pazar'a girmeli mi, girmemeli mi? Tarımla mi, endüstri ile mi kalkınmali veya kalkınmada hangisine ağırlık verilmeli? gibi temel ekonomik sorunlarda dahi birbirine tamamen zit fikir ve uygulamaların aynı siyasi parti içinde dahi kutuplaşması, ekonomik gelişme konusunda bir milli politikaya hâlâ varamamış olmamızdandır. Planlı kalkınmanın en büyük faydası, değişebilen siyasi iktidarların benzer ekonomik politika gütmelerini sağlayıcı etkisi ve hiç olmazsa bir plan devresi içinde istikrar sağlamasıdır.

Memleketimizdeki tatbikatta bu fayda hasıl edilememiş, ya birçok tatbikat plana rağmen yapılmış ya da siyasi iktidarlar yıllık programlara müdahale ederek planın kendi içindeki istikrarını dahi bozabilmişlerdir.

İstikrarsız ortamda uzun vadeli teşebbüsün değil kârlılığı, idame-i hayatı dahi meçhul olduğundan, müteşebbis için ancak kısa vadede kâr getiren ciro/yatırim nispeti yüksek olan konular cazip olur. Esasen ciddi müteşebbisin mümeyyiz vasfi meçhule sermaye yatırmamak ve hele başkalarının sermayesini davet etmemektir.

Halen iş idarecileri son bir yılda alınan sık frekanslı ve çoğu zaman zit, zamanı iyi seçilmemiş ekonomik tedbirlerin ekonomik hayatı felce uğratan etkileri ile uğraşmaktadırlar. Bir yılda aynı temel maddelere birkaç defa zam yapılması, sadece hazine gelirlerini artırmak amacını güden vergiler salınması ve ne mevcut vergilerin ne de yenilerinin tatbiki için yeterli ve objektif tedbirlerin alınmamış olması, bunları yeni vergilerin izleyeceği söylentileri, özel sektörü yeni iş alanlarina yöneltmek amacıyla getirilen yeni mevzuatın tam bu işler başladığı sırada iptal edilmesi ve yerine yeni mevzuatın getirilmemesi (Yurtdışında İş Alacak ve Yapacak Türk Müteşebbislerinin Tabi Olacakları Esaslar Hakkındaki 6/12179 sayı ve 21.7.1969 tarihli karar gibi), mevzuatı yürürlükte olan teşvik tedbirlerinin dahi işlememesi

(40 sanayi müessesesinin gümrük taksitlendirme işlemleri 14 aydır bekletiliyor), dış ticaret rejiminde umulan yararın justifiye edemeyeceği bir karışıklığa yol açan değişiklikler (5.5.1971'den 5.8.1971'e kadar geçen 76 iş gününde çoğu yeni ve ek yönetmelik, düzeltme ve tadilat ilan eden 104 bildiri yayınlandı) bazı misallerdir.

Ekonomik alandaki bu istikrarsızlık ve kargaşalık yanında psikolojik ortam da en az o kadar gayri müsait bulunmaktadır. Anayasanın öngördüğü reformların bugüne kadar yapılmamış olması, hayat şartları her geçen gün biraz daha ağırlaşan büyük nüfus kitlelerinin sosyal adalet ümitlerinin zayıflaması, siyasi iktidarların birçok basiretsiz icraatının neticeleri, eleştiren çevrelerce "tutucu kuvvetler" diye adlandırılan özel sektöre mal edilmiş ve kamuoyu buna inandırılmıştır. Bugün işadamı, namusundan ve hatta vatanseverliğinden şüphe edilen kimse durumuna getirilmiştir. Bunda maksatlı propagandalar kadar, devletin şüpheci tutumu ve hükümet mensuplarının davranışları da rol oynamaktadır. Artık ileri gelen işadamları başladıkları işlerle öğünmek, başarı hissinin zevkini duymak olanağını kaybetmektedirler.

Mevcut müteşebbis sermaye sahiplerinin yeni teşebbüslere atılması, yeni müteşebbisler hasıl olması ve özel sektörün, gereği yukarıda ifade edilen hamleyi yapabilmesi için gerekli ortamın şartları şöyle sıralanabilir:

- Ekonomimizin bugünkü durumu ve alması gereken yön hakkında başta siyasi partiler olmak üzere milli müesseselerimizin birleştiği bir milli ekonomik politika tesis edilmeli ve istikrarla uygulanmalıdır.

- Ekonomik faaliyetleri düzenleyen kanun, kararname ve yönetmelikler, gayri meşru kazançları önlemek ve takip etmek endişesi ile değil, ekonomik faaliyetleri düzenlemek ve yön vermek gayesi ile yeniden hazırlanmalıdır.

Gayri meşru kazançlar, vergi ve döviz kaçakları gibi davranışları bütün iş erbabini peşinen suçlu farzeden zihniyetle önlemek değil, görevleri sadece bu olan örgütlerle takip ve tespit etmek yolu seçilmelidir. Böylece ekonominin tedvini ile görevli merciler de asli görevlerini yapma olanağına kavuşabileceklerdir.

Ancak bu takdirde özel sektörün daha büyük ve daha uzun vadeli teşebbüslere atılması, kendi dışına da taşan sermayenin sorumluluğunu yüklenecek ciddi müteşebbislerin çoğalması mümkün olabilecektir.

Girilecek dönemde özel sektöre düşen bu hamleler bugüne kadarkine kıyasla daha ileri teknolojik bilgilere, daha ileri idare tekniğine, daha büyük sermayelere ve daha yüksek prodüktiviteye ihtiyaç gösterecektir. Birçok misalde bunun sadece yerli kaynaklarla yetinilerek sağlanması kabil olmayacaktır. Yerli kaynaklarin seferber edilmesi için sarf edilecek çabanın yanında dış sermaye piyasasına da ölçülü ve bilgili olarak ve dış sermayenin de kâr gayesi ile geleceğini bilerek açık olmak gerekecektir.

Bu kaynakların sağlanması:

- İçte sermaye piyasasını süratle hasıl etmek,

- Memleket dışındaki vatandaş tasarruflarını içe çekmek,

- Yabancı bilgi ve sermaye kaynaklarını şuurlu bir açıklıkla cezbetmekle mümkün olabilecektir.

Bu hamleyi gerçekleştirmesi beklenen özel sektörün de:

- Daha büyük sermaye grupları teşkil etmek üzere kollektif çalışma düzeyine girmek,

- Memleketin kalkınması ve sosyal problemlerin de imkânları ile orantılı sorumluluğu olduğunun bilinci içinde olmak,

- Daha yüksek prodüktiviteyi ve daha rasyonel sevk ve idareyi gerçekleştirecek işçi ve idarecilerin müesseseler içinde yetiştirilmesine

yönelmek,

- Kısa vadeli ve spekülatif faaliyetlere iltifat etmeyerek uzun vadeli, ciddi teşebbüslere itibar etmek,

- Gayri meşru davranışları kendi içinden en kısa zamanda silmek için görevli devlet kuruluşlarına yardımcı olmak gibi davranışların da süratle artan bir müteşebbis çevresine yayılması gerekecektir.

Yurtdışında İlk İşlerimiz

Enka'nın yurtdışına açılması için yabancı şirketlerle çalışmaya öncelik verdim. Dediğim gibi, inşaat işlerinde ilk olarak Türkiye'de yabancılarla ortaklık yapılması icap eden işler çıktı. Bunlardan biri Boğaziçi Köprüsü yaklaşım viyadükleriydi; dışa açılmadaki başlangıcımız olarak bunu alıyorum. Alman Wayss & Freytag firmasıyla ortaklık yaptık. Ortak olarak çok iyi anlaşmamıza rağmen Karayolları'nın tutumu nedeniyle Almanlar bu iş bittikten sonra Türkiye'de iş yapmaktan vazgeçti. Ben ortak aramaya çıktım. Gebrüder Anger firmasının ikinci adamı ve inşaat mühendisi olan Karl Müller adında bir arkadaşım vardi; Mannheim'daki Grün und Bilfinger firmasını tanıyordu. Onların idare meclisindeki Rolf Hager'i çağırdı, sonra çok iyi ahbap olduk. Rolf Hager'le konuşurken Libya'da bir iş yaptıklarını söyledi; beton dökme, demir bağlama ve kalıp işlerini bizim yapıp yapamayacağımızı sordu. Hiç kimseyle konuşmadan hemen kabul ettim. Grün und Bilfinger'le bir anlaşma yaptık, onlar da biz de bu anlaşmadan çok memnun kaldık. İlk yurtdışı işimiz Libya'dadır.

Libya

Libya'ya 1971'de gittiğimizde, ihtilal olalı 2-3 yıl olmuştu. (Muammer) Kaddafi ihtilalin heyecanını taşıyordu. Köklü değişiklikler yapmak istiyor, ülkesinin kaderini değiştirmek hayaliyle yanıp tutuşuyordu. Bu hızla kolları sıvayıp yatırımlara başlamıştı. Libya bizim için, Türk ekonomisi için büyük bir fırsattı, çünkü Türk müteahhitler nereye giderse o ülkeye ihracatımız artar. Libya'ya gittiğimiz zaman, hafızam yanıltmıyorsa, Türkiye'nin tüm ihracatı 1 milyar doların altındaydı.

Libya o zaman aşağı yukarı günde 2,5-3 milyon varil petrol satıyordu; bu, yılda 30 milyon ton ediyor. Yıllık petrol geliri de takriben 5 milyar dolardı, hele fiyat artınca daha büyük rakamları buluyordu. Biz faaliyete başladıktan sonra, "Neden bu ülkeye mal satmıyoruz?" diye kafa yormaya başladık ve hemen bazı girişimlerde bulunduk. Kısa zamanda her şeyi satar hale geldik. Libya da bizlere, Türklere bağrını açtı. İhracatımız büyük rakamlara ulaştı.

Daha sonra iş çığırından çıktı, Libya'ya 120'den fazla müteahhit iş yapmaya gitti. Çantasını alan müteahhit olarak gidiyordu. Uluslararası müteahhitliğin bazı kuralları vardır, onları bilmezseniz müteahhitlik yapamazsınız. Nitekim bugün Almanya'da on binlerce müteahhit firma vardır, ama uluslararası müteahhit firmaların sayısı 20'yi geçmez. Müteahhitim diye Libya'ya gidenler bize çok şey kaybettirdi, ama bazı şeyler de kazandırdı. Bütün bu olumsuzluklara, düzensizliklere rağmen Türk müteahhitleri Libya'da büyük işler yaptı. Çok sayıda Türk işçisi gitti, orada çalıştı. Dünyanın malzemesi taşındı.

1973 yılına geldiğimizde Libya'da çok sayıda şantiyemiz vardı ama haberleşmek büyük problemdi. Türkiye ile Almanya arasında, Almanya ile de Libya arasında telefonla konuşulabiliyor veya teleks çekilebiliyordu; haberleşmeyi ancak Almanya üzerinden sağlayabiliyorduk. Bunun için Wiesbaden'da güzel bir ofis kurduk.

Kaddafi'yle hiç beraber olmadım. Bir defa karşılaştık, bir temel atma törenine geldi. Ne Kaddafi, ne Saddam (Hüseyin), ne de Suudi Arabistan Kralı'yla beraber olmaya gayret ettim. Onlarla beraber olmak, görüşmek insana hoş geliyor, ama tehlikesi var. Bir şey istediği zaman münakaşa edemezsiniz, reddedemezsiniz. Biz daha çok başbakanlarla, bakanlarla, bürokratlarla işi yürüttük. Onlarla her yerde her şeyi konuşma olanağım oldu.

Yurtdışında iş almak Enka'nın düşüncesini tümüyle değiştirdi. Uluslararası piyasalarda nasıl rekabet edilebilir, nasıl iyi iş yapılır, kalite nedir? Bunları öğrendik. Bizim gidişatımızı, o ilk taşeronluk işi belirledi. İnşaatı hepimiz yurtdışında öğrendik, mesela kalkülasyonu Almanlardan öğrendim. Kiriş yerleştirme aleti (launcher) ilk geldiğinde hadise olmuştu; şimdi 25 yaşındaki mühendisler kullanıyor.

Suudi Arabistan

Suudi Arabistan'a ilk kez 1971 yılında Kral Faysal'ın davetlisi olarak gittim. Stanford Araştırma Enstitüsü, Suudi Arabistan için beş yıllık kalkınma planı yapmıştı. Kral'ın başkanlığında yapılan plan tanıtım toplantısına beraberimde Şerif Egeli'yle katıldım. Petrol Bakanı (Zeki) Yamani de oradaydı. Çoğunluğu Avrupa'dan olmak üzere çok üst seviyede 40 işadamı vardı, Türkiye'den bizden başka kimse yoktu. Toplantida Stephen David Bechtel'le tanıştık ve hemen dost olduk. Shirley Temple'la tanıştım, kocası Charles Black işadamıydı. Avusturya'dan Dr. Hendricks vardı. Orada, ilk kez San Francisco'daki toplantıda karşılaştığım, Uganda'da yaşayan Hintli büyük bir sanayici olan Jayant Madhvani ve eşi Mina'yla tanıştım, sonra ailece dost olduk. Çok genç yaşta öldü, ailesine her konuda benimle görüşmelerini tavsiye etmiş. Mina da eşini kaybettikten sonra ilk seyahatini İstanbul'a yaptı ve bize geldi. Çok güzel bir kadındı, zamanında İdi Amin'in de dikkatini çekmiş, onun ilgisinden kaçmak için bir süre Tanzanya'da kalmış. Tanzanya, Uganda ve Kenya'da sanayinin büyük kısmı Madhvanilerin kontrolündeydi. Oğlu Nithin Madhvani'yle dostluğumuz devam etti. Şimdi hatırlayamadığım daha başka birçok meşhur insan gelmişti.

Bu toplantı sırasında tanıştığımız Cidde Ticaret Odası Başkanı'na, ki kendisi güzel Türkçe konuşuyordu, "Niye Türkiye'den ithalat yapmıyorsunuz?" diye sordum. "Nasıl yapayım? Sizden bir şey almak için insanın bürokrasiyle o kadar uzun uğraşması gerekiyor ki. Halbuki ben Almanya'ya telefon ediyorum, Hans Efendi bir telefonum üzerine akreditif açmadan malı sevkediyor." Adam o zaman haklıydı, tabii 1980'den sonra bizde de işler kolaylaştı.

Bir akşam şimdi Suudi Arabistan Kralı olan Riyad Valisi Prens Selman bin Abdülaziz çöle davet etti. Bu yemeğe hanımlar da katıldı. Zaten sadece Shirley Temple, Bayan Bechtel ve Bayan Madhvani vardı. Önce kılıç oyunlarını izledik, sonra çadıra davet ettiler, yere örtüler serilmiş üzerine yemekler dizilmiş, çatal bıçak da vardı. Nasıl Avrupalılar çatal bıçaksız yiyemiyorsa, karşımda oturan iki şeyh de çatal bıçakla yemek yiyemiyordu. Yanımda Pakistan Meclis Başkanı oturuyordu. Kollarını sıvadı, eliyle, sadece üç parmağını kullanarak son derece estetik bir şekilde yemek yemeye başladı. Bundan cesaret alan Suudiler de elle yemeye giriştiler.

Suudi Arabistan'da yemek davetleri çok enteresan olurdu. O tarihlerde yeni zengin oldukları için dünyanın her bir tarafından aşçı getiriyorlardı. Örneğin, Alman aşçı et, Türk aşçı dolma, İsviçreli tatlı hazırlıyor, sonuçta birbiriyle tutarsız, garip bir mönü ortaya çıkıyor, karmakarışık bir ikram oluyordu. Davetli sayısının birkaç katını doyurabilecek miktarda yemek ve tatlı birbiriyle uyumuna dikkat edilmeksizin topluca sunuluyordu. Suudilerin vazgeçilmez ikramı pilav üzerinde yağlı kuzu etiydi. Deve hörgücü de sofranın ortasında yer alan, sevdikleri bir ikramdı.

1970'li yıllarda Suudi Arabistan'da çok iş yaptık. Bunlar arasında Mekke içme suyu projesi, Yamama çimento fabrikası, Cidde ve Riyad tuğla fabrikaları ile Vasia su arıtma tesisi hemen aklıma gelenler. Alireza ailesine ait Xenel firmasıyla birlikte Enka Arabia'yı kurduk.

Şirketi kurduktan sonra ilk gittiğimde Muhammed Alireza'yla birlikte Büyükelçiden randevu istedim. Ertesi gün saat 10.00'a randevu verdi. Gidince bizi hiç dinlemeden, "Şayet siz, benim sizi 'prequalify' etmem için geldiyseniz, boş yere uğraşmayın," diye söze başladı. Bunun üzerine ben de, "Sayın Büyükelçi, siz evvela kendinizi 'prequalify' edin, sonra başkalarını düşünün, boş yere konuşuyoruz, biz sadece bir nezaket ziyareti için gelmiştik," diye cevapladım.

Çalışma yaşamım sırasında iki tür büyükelçi tanıdım. Biri, özel sektörle ilişki kurmak istemeyen ve sizi angarya gibi görenler, diğeri ise sizi havaalanında karşılayıp, uğurlamaktan bile çekinmeyen, her alanda yardımınıza canla başla koşanlar. Türkiye'nin dışarı açılmasına paralel olarak ikinci türdeki büyükelçilerimizin sayısı arttı.

Enka Arabia faaliyetleri çerçevesinde 1980 yılında Cubail Sanayi Sitesi soğutma suyu kanalı inşaatını üstlendik. Bu, Suudi Arabistan'da aldığımız ilk büyük işti. İdare adına, [onları temsil eden] Bechtel'le muhatap oluyorduk. Amerikan metotlarına, sistemine nasıl uyum sağlayacağımızı da bu iş sayesinde öğrendik.

Ortağımız Muhammed Alireza, Suudi Arabistan'ın en önemli ailelerindendi. Onunla kardeş gibiydik. Rivayet edilir ki o zaman 3-5 milyar dolarlık servete sahiptiler. Muhammed'le ertesi sabah kaçta

buluşacağımızı konuşurken, "Şarık, saat 10'da gel, oturup iş konuşalım," derdi. Ertesi sabah 10'da giderdim, saatlerce beklerdim. Saat 2'ye doğru fevkalade heyecanla gelir, "Kusura bakma, uyuyakaldık gelemedim, ama şimdi iş konuşmayalım, yemeğe gidelim," derdi. Tabii, onlar yemeğe meraklı, gideriz. Yemekten sonra Suudi Arabistan'da herkes yatmaya gider. Bu sefer randevu saat 5'tedir, ben yine 5'te gidip onu beklemeye başlarım. Böyle olacağını bildiğim için yanımda kitap taşırdım. Beklerken 2-3 saat hep kitap okurdum. Sonra saat 8 olur, "Şarık gel şimdi eve gidelim," der. Eve gideriz; yüzme havuzu, tenis kortu, hepsi mükemmel. Dışarıdan getirilmiş aşçılar en güzel yemekleri yaparlar. Akşam 11'de ben ayrılırım, ertesi gün 10'da yine randevuya giderim. Hiç kimse inanmaz bu işe, ama bu uzun süre devam eder ve en nihayet toplantıyı yaparız. Devlet dairelerinde de durum aynıdır. Okuma alışkanlığımı geliştirdiği için Suudi Arabistan'a şükran borcum var!

Irak

Irak'ta 1970'lerin ikinci yarısında çalışmaya başladık; ilk işimiz Şattül Arap Köprüsü oldu, 1979 yılında tamamladık. Bu, bizim Irak'ta önümüzü açtı, kısa zamanda Irak bizim en büyük pazarımız oldu. Irak'ta büyük işler yaptık, çimento fabrikası, termik santral, gübre fabrikaları, Bağdat sigara fabrikası gibi.

Yaptığımız çimento fabrikalarından biri Süleymaniye'deydi. Süleymaniye'de Kürt nüfusu yoğundur. Bize genellikle çok iyi davranırlardı, sevgileri vardı.

Yıl 1978, bir gün şantiyeye gittik. Kontrol mühendislerinin hepsi Kürt; bana geldiler, "Şarık Bey, sizden bir ricamız var," dediler. "Bu akşam sizi yemeğe davet ediyoruz, gelirseniz çok seviniriz. Yemekte biz bize olacağız. Yani Alman, Arap veya Yugoslav kimse bulunmayacak," diye eklediler.

Memnuniyetle kabul edip gittim. O geceki yemek, hayatımda yediğim en güzel akşam yemeklerinden biri oldu. Bunlar heyecan içinde Türkçe şarkılar söylüyorlardı. Emel Sayın orada çok sevilir. Onun plaklarını dinliyorlardı. Çok güzel ağırladılar bizi. Hepsi durmadan elimi öpüyordu.

Zaten bu ilgi yalnız Süleymaniye'de değildi. Aynı ilgiyi daha sonra Bekhme Barajı inşaatı sırasında Iraklı Kürtlerden de gördük.

Bekhme Barajı o zamana kadar aldığımız en büyük işti. Böyle büyük bir projenin peşinde koşan çok şirket vardı. Biz üç firma; Enka, Hydrogranija ve Bechtel olarak bu projeyi üstlendik. Bechtel'in teknik müşavir olarak küçük bir hissesi vardı. Kalanını biz Hydrogranija'yla yüzde 50-50 paylaştık. Bu işi alıncaya kadar belki 15 defa Bağdat'a gittim. Sonunda 1986 sonbaharında imzayı attık, Irak-İran Savaşı'nın olduğu zor günlerdi. Proje Kuzey Irak'ta, Kürt bölgesindeydi.

Bekhme'de şöyle bir hatıram var. İlk Körfez Savaşı'ndan bir sene evvel Bekhme'de Araplar ve Amerikalılarla toplantı yapıyorduk. Çok güzel bir şantiyeydi, yüzme havuzu ve tenis kortları vardı. Oranın ileri gelen ailelerinden Mehmet Surçi'nin ziyarete geldiğini haber verdiler. Mehmet Surçi, 106 köyü olan bir ağa ve Saddam'la iyi geçinmek mecburiyetinde. Toplantıya başkanlık ediyordum, ama bir saatlik işim olduğunu söyleyip ayrıldım. Mehmet Surçi yanında iki oğluyla gelmişti, ikisi de Cambridge'de okumuş. Yakınlık gösterdiler, konuştuk. "Yarın sizi öğle yemeğine bizim köye bekliyoruz," dediler. Geleceğimi söyledim, randevulaştık. Bizimkiler "Ağabey hata ettin, çok tehlikeli," dediler. Ben de "Size ne?" dedim.

Ertesi gün üç tane cip geldi; önde üç peşmerge ve şoförün olduğu bir cip, arkada üç peşmerge ve şoförün olduğu bir başka cip vardı. Ben de genç bir mühendisle beraber gittim, başka kimse gelmeye cesaret edemedi. Çok güzel bir eve gittik. İçki hazırlamışlardı, öğlende içmediğimi söyledim. Yandaki eve gittik; 12-14 kişilik bir masada 6 kişiydik, masada 50 kişilik yemek vardı. Odada emniyetimiz için 40 kadar makineli tüfekli peşmerge duruyordu. Mehmet Surçi, "Şarık Bey yaptıklarınıza çok teşekkür ederiz, sizi çok seviyoruz. Hepinize söylüyorum; bugüne kadar ben dahil Şarık Bey'in istekleri rica idi, bundan sonra emirdir. Enka'dan bir kişinin burnu kanarsa sizden sorarım," dedi. Halbuki bizim şantiyenin etrafında Kürtlerden korumak için 4 bin Irak askeri vardı. Şaşırdım, teşekkür ettim. İnşaat süresince hiçbir sorunumuz olmadı, Irak askerleri boşu boşuna bizim şantiyede nöbet bekledi.

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından Ocak 1991'de Körfez Savaşı başlayınca Bekhme projesine devam edemedik. Projenin en zor aşamalarını, derivasyon ve enerji, ulaşım tünellerini tamamlamıştık. Malzeme temin edemediğimiz gibi gıda maddeleri de boykot nedeniyle gelmez oldu. Savaş çıkınca önceliğimiz çalışanların, işçilerin zarar görmeden ülkelerine dönmesini sağlamak oldu. Büyükelçiliğimizle yakın işbirliği içinde bunu başarıyla yaptık.

Enka Pazarlama

1972 yılında ihracat yapmak kimsenin umurunda değilken biz Şerif Egeli'nin önayak olmasıyla, ısrarıyla Enka Pazarlama'yı kurduk. Ortadoğu ülkelerinde inşaat yapmaya başlayınca bu ülkelerin ihtiyacı olan birçok malı Türkiye'den karşılayabileceğimizi gördük. Enka Pazarlama, topluluğun kendi sanayi ürünlerini ihraç ederek işe başladı, kısa sürede ülkenin en büyük ihracatçısı haline geldi. Hem Enka'nın hem de Türkiye'nin yurtdışına açılmasında önemli rol oynadı.

O dönemde ihracat kalemleri sınırlıydı; üzüm, pamuk, incir, fındık gibi, geleneksel ihraç malları dediğimiz kalemler vardı. İthalatta da sınırlamalar vardı, hep lisans alırdık. Pimaş için 450 bin dolarlık PVC tahsisimiz vardı, çıkarılan tahsisle ithalatımızı yapıyorduk. Daha ucuz mal bulabilirsem fazla mal alıp fabrikayı daha fazla çalıştırabiliyordum. Yani sorun fiyat değil, miktardı.

Son derece olumsuz koşullar altında Türkiye'de ilk ihracat firmasını kurduk ve ihracatta çok yüksek değerlere çıktık. Gerçi sonra bize çok pahaliya mal oldu, ama hiç üzülmüyorum. O zaman 1 milyar dolar ihracattan konuşurken şimdi 150 milyar dolardan bahsediyoruz, demek ki 150 kat artmış.

İlk yıllarda Irak'a 2,8 milyon dolarlık kavanoz sattık. Bağdat'ta bizim sefarete gittim ve yaptığımız işleri sefire anlattım. "Benim haberim olmadan nasıl satarsınız?" diye beni azarladı. Anlattığıma pişman oldum ve üzüldüm. Dediğim gibi, büyükelçiliklerin, büyükelçilerin dış ticareti, iş dünyasını desteklemeleri 1980'den sonra, 24 Ocak Kararları'ndan sonra başladı. Tam anlamıyla bir yaklaşım değişikliği yaşandı. Daha önce ya hiç ilgilenmezler ya da her şeyi kontrol etmek

isterlerdi.

Bir gün Enka Pazarlama'da otururken bana hevesle, kot sattıklarını söylediler. Bir kot 10 dolar. Tartmalarını istedim, bir kilodan az. Pamuğun kilosu 1 dolar, yani kot, pamuğun 10 misli fiyata. Diğer girdilerin payını da hesap etsek bile yine de ihracat yaparak pamuğu 10 misline satabileceğimizi gördüm.

Sıkıntılar içinde 70'lerin sonuna geldik. Geldik ve tıkandık. Devletin kasasında bir kuruş yoktu. Devlet gemisi karaya oturmuştu. Çaresizlik içinde kıvranıyorduk. Demirel bu acı dönemi, "Ülke 70 sente muhtaç," diye özetlemişti. Petrol alımları durmuş, ilaç bile ithal edilemiyordu. Bana söylendiğine göre, yurtdışındaki diplomatlarımızın maaşları ancak kuryeyle gönderilebiliyordu, çünkü banka kanalıyla gönderilirse borçlar nedeniyle paralara el konuluyordu. Ülkede temel mallar bulunmuyordu. Ama karaborsada her şeyi bulmak mümkündü. Dükkânların önünde kuyruklar giderek uzuyordu. Durum feciydi. O yıllarda Türkiye'nin bu sıkıntılı durumunda dahi biz işimizi yürütebiliyorduk, çünkü Libya'da iş yapıyorduk ve döviz kazanıyorduk.

1980'den sonra ihracat şirketlerine teşvikler sağlandı. İhracata dayalı büyüme politikaları geliştirildi. Hükümet ihracatın artması için yeni modellere ihtiyaç olduğunu açıkladı. O tarihe kadar biz birçok Ortadoğu ülkesinde örgütlenmiş ve isim yapmıştık. Biz bir "trading house/ticaret merkezi" modeli yaratmaya çalıştık. Türkiye'nin ihtiyacı olan ihracatı yaparak yurda döviz girdisi sağlamaya çalıştık. İhracatta sistem oluşturmak için uzun zaman ve emek harcamak gereklidir. Böylesi bir sistemi kurmak zaman işidir. Biz de sabırla bu yönde çalıştık.

Ancak, dış ticaret sermaye şirketleri hususunda kabul edemeyeceğim durumlar da oldu. Herkes dış ticaret şirketlerinin vergi iadelerinin tamamını aldığını sanıyordu, halbuki biz sadece komisyon kadarını alıyorduk ama adımız kötüye çıkıyordu. Biz dış ticaret sermaye şirketi olarak bazı küçük şirketlerin yanı sıra bazı büyük şirketlerin de mallarını ihraç ediyorduk. Hayali ihracat ve/veya benzer nedenlerle şirketlerin kredi almaları engellendiğinde, bizim ihracat kredisi alıp ilgili şirkete kullandırmamız isteniyordu. İhracat kredileri sınırlanan şirketlerle sorunu halletmek için bizim üzerimizden çok sayıda talep

olduğunu hatırlıyorum; bunu en çok talep eden de Ekrem Pakdemirli'dir. Biz onlar adına borçlanip parayı onlara veriyorduk ve onların ödemesine tabi oluyorduk. Birçok şirket parasını ödemedi, bunun için çok misal verebilirim. Mesela bu nedenle Güney Sanayi'nin üçte birine ortak olmak mecburiyetinde kaldık, sonra da 7 milyon TL'ye İş Bankası'na sattık. 1985'te alacakları ve kazançları hesap ettiğimizde baktık ki şirket 106 milyon dolar zarar etmiş. Enka İnşaat bütün zararı ödedi. Sinan ihracat bölümünü kapattı, Enka Pazarlama artık sadece inşaat makineleri mümessilliği yapıyor. Yazık oldu; hem töhmet altında kaldık hem de ciddi zarar ettik.

Yurtdışında 28 ofisimiz vardı; New York, Londra, Tokyo, Moskova, çeşitli Arap ve Avrupa ülkelerinde. Yurtdışında ofis kurmaları için iyi niyetle ben zorluyordum, ama sonra bunda hata yaptığımı anladım, değmezmiş. Bugün öyle ihracat şirketleri neredeyse kalmadı.

Baktık ki Enka Pazarlama büyük zarar içinde. Üstelik "hayali ihracat", "büyük şirketlere yardım ediliyor" diye gazetelerde çıkan haberlerin yarattığı sıkıntı da cabası. Çok yakın arkadaşlarımın dahi eleştirileriyle karşılaştım. Hem zarar edeceksiniz hem de eleştirileceksiniz. Halbuki amaç neydi? Türkiye'nin ihracatını artırmak...

Türkiye ne kadar sıkıntı çektiyse, ihracatta yeterli düzeye gelememekten çekmiştir. Türkiye ne zaman döviz darlığına girmişse, hemen arkasından bir ihtilal olmuştur. Bunu 1960'ta, 1971'de, 1980'de gördük. Bu gayretimiz sonucunda Türkiye'yi dışarıya taşıma konusunda büyük yollar katettik, bu işin öncülüğünü yaptık. Bizim bu başarımız ülkenin yararına oldu, ama biz çok büyük zarar ettik. Olsun, bugün bundan hiç şikâyet etmiyorum. Ülke kazandı ya, bu bize yeter. Bugün artık Türkiye satmayı öğrendi. Enka Pazarlama'da dünyayı dolaşan 500'den fazla satış elemanı vardı. Bu çocuklar küçülme operasyonu sırasında bizden ayrılıp ya kendi işlerini kurdular ya da başka firmalarda bu işi sürdürdüler. Enka Pazarlama önemli bir okuldu.

Davos

San Francisco'daki sanayi konferansında tanıştığım Belçikalı bir

işadamının önerisiyle 1973 yılında ilk kez Davos toplantısına katıldım. O tarihte henüz World Economic Forum (Dünya Ekonomik Forumu) ismini almamıştı. 1971 yılında Prof. Klaus Schwab tarafından European Management Forum (Avrupa İşletme Forumu) ismiyle kurulmuştu.

Schwab'la çok iyi arkadaş olduk. Karısı da Lale'yle iyi anlaştı, halen de öyle. Onları Türkiye'ye davet ettik. İlk toplantıya katıldıktan sonra, bu Schwab'ın Türkiye'de düzenlediği ilk toplantıda Lale'yle beraber Zehra-Vahit Halefoğlu ve Klaus-Hilde Schwab çiftine evsahipliği yapıyoruz.

forumu Türkiye'nin çıkarları için nasıl kullanabileceğimizi düşündüm. Kısa süre sonra da bunun yolunu bulduk ve çok yararlı bir platform olarak kullandık.

Schwab'la çok iyi anlaştığımızı görünce ona amacımın Türkiye'yi dişarıya açmak ve Enka'yı uluslararası bir şirket, günümüzün deyimiyle global bir şirket haline getirmek olduğunu anlattım. Schwab'ı Enka Yönetim Kurulu'na davet ettim. Ne yapmak istediğimi anlayınca, "Hiç böyle bir görev yapmadım, ama memnuniyetle Enka'da çalışırım," diye cevap verdi; çok da iyi oldu.

Schwab sayesinde birçok insan ve kuruluşla tanıştım; benim uluslararası bir ilişki ağına sahip olmamda, Enka'nın uluslararası bir şirket haline gelmesinde Schwab'ın katkısı inkâr edilemez. Enka yabancılar tarafından güvenilen, aranan bir şirket oldu.

Bir ara Davos'ta o kadar faaldik ki bu toplantılar Türkiye'nin organizasyonu gibi görülmeye başladı. O zaman toplantılar çok görkemli geçiyordu, Türkiye'den de çok sayıda kişi katılıyordu. Katılanların hepsi dünyanın önde gelen politikacıları, işadamları ve ekonomi uzmanlarıydı. Bunlar için çok uğraştık, ama değdi doğrusu.

Bana göre Davos'un bize öğrettiği en önemli şey, uluslararası olmak. Ben orada sayılamayacak kadar çok kişi tanıdım. Rusya'nın eski başbakanlarından Yevgeni Primakov ve St. Petersburg Belediye Başkanı Anatoli Sobçak gibi isimlerle, Balkan ülkeleri liderleriyle,

daha pek çok kişiyle tanıştım. Bu insanları tanımak, onların dünyaya ve kendi ülkelerine ilişkin izlenimlerini öğrenmek bile çok değerli. Ufkunuzu açacak şeyler öğrenebileceğiniz çok sayıda insanla karşılaşabilirsiniz orada.

Babamı Kaybediyorum

Annemin ölümünden sonra babam çok yalnız kaldı. Bir süre yalnız yaşadı. Sonra Bebek'e bizim eve taşındı. Mutlu olması, annemin yokluğunu anlamaması için elimizden gelen her şeyi yapıyorduk. Babam annemin ölümünden sonra 9 yıl daha yaşadı. Onu 1975'te kaybettik. Onun da ölümü çok ilginç. O gün evde herkesi toplayıp büyük bir yemek vermiş. Torunlarıyla beraber olmuş, onları uzun uzun sevmiş. Sonra odasına çekil miş. Bir iki saat sonra onu odasında yaşamını yitirmiş olarak bulmuşlar.

Biz Lale'yle Tahran'daydık. Bir santral ihalesi için gitmiştik, o işin görüşmelerini yapıyorduk. Aziz dostum Hager Almanya'dan bizi buldu ve acı haberi verdi. Hemen Türkiye'ye döndük.

Şunu söylemek istiyorum. Bizi iyi yetiştirmek, mutlu etmek için gerek annem gerek babam her türlü fedakârlıkta bulundular. Onların son yıllarında rahat, huzurlu bir hayat sürmelerini ve istediklerini yapmalarını sağladığım için kendimi mutlu hissediyorum. Her ikisi de buna layık anne babaydı. Tanrı'ya şükür ki bu bana nasip oldu. Bu bakımdan içim rahat.

Deniz Tutkum Başlıyor

Benim denize tutkum gençlik yıllarımda başlamıştır. İlk teknem, 1972 yılında Karaca Taşkent'ten aldığım küçük teknedir. İsmi "Aera"ydı, Boğaz'da Akıntı Burnu'nu zor çıkardı. Onunla Boğaz'da, adalarda çok dolaştık yani çok kullandık o tekneyi; tekneyle haşır neşir olmamız böyle başladı.

Sonra Mavi Yolculuklara başladık, 1979 yılında İTÜ mezunları olarak 25. mezuniyet yılımızı Çeşme'de, Altınyunus Tatil Köyü'nde kutladık,

oradan Marmaris'e Martı Otel'e geçtik. Kayhan Kaptan teknesiyle bizi orada bekliyordu. O zaman için çok büyük, bugünün koşullarında çok küçük ve basit bir tekneydi. Sadece bir tuvaleti vardı, ihtiyaçlar sabah görülür ve o koy derhal terk edilirdi. Klima, sıcak su gibi bugün her teknede olan şeyler o zaman akla bile gelmezdi.

Kayhan Kaptan'ın teknesiyle çıkmaya başlayınca denizde yaşamayı öğrendik. Son derece sınırlı imkânları olan bu teknede çok güzel günlerimiz geçti. Sabahları, kahvaltıdan sonra ailece masanın etrafına otururduk, herkesin önüne farklı bir sebzeyi koyar, soymalarını isterdim, bitince hepsini bir tencerenin içine koyar türlü pişirirdik. Yemeği birlikte yaptığımız gibi, teknenin temizliğini de hep beraber ailece yapardık. Yazıhaneyle konuşmak için karaya çıkar, telefon sırası beklerdim. Bu koşullara rağmen yabancı konuklarımızı da teknede ağırlar, daha yeni yeni keşfedilmekte olan güzelim Akdeniz koylarının, bakir doğanın tadını çıkarırdık. Koyların birçoğunda bizden başka kimse olmazdı, arada sırada bir tekneye rastlardık. Çoğunlukla Bodrum'dan tekneye biner, iki hafta içinde bütün koylara uğrayarak Antalya'ya kadar gider, oradan uçakla İstanbul'a dönerdik.

Kayhan Kaptan'ın deniz bilgisine hayran kalıyorduk, biz yeni yeni öğreniyorduk; bu arada bir kez karaya oturduğumuzu da hatırlıyorum. Kaptan'ın çocukları Hikmet ve Mehmet, Alesta diye bir şirket kurdular, baba mesleğini profesyonel bir biçimde başarıyla devam ettiriyorlar.

"Aera" kullanılamaz hale gelince Jak Kamhi'nin tersanesinden "Yunus"u aldık. Ama Boğaz, Marmara Denizi kirlenmeye başladığı için çok az kullandık.

Denizi hem Lale de seviyordu, ben de seviyordum. Lale zaten Zonguldak'ta, deniz kulübünde büyümüş. O zaman Lale'yi herkes Amerikalı yüzücü ve oyuncu Esther Williams'a benzetirmiş. Çocuklar da yüzücü zaten; deniz hepimizin ortak tutkusu oldu. Biz de Mavi Yolculuklarla deniz sevgimizi tatmin etme yolunu tercih ettik.

Özel Uçak

70'li yıllarda yurtdışında işlerimiz artmaya başlayınca, yani Libya, Suudi Arabistan, Ürdün ve Irak'a açılınca ben zorlanmaya başladım. İşlere yetişemiyordum.

Tarifeli seferlerle çok zaman kaybediyordum. Saatler hatta bazen günler havaalanında geçiyordu. Baktım olacak gibi değil, bir çözüm bulmak için kafa yormaya başladım.

Arkadaşlar özel uçak fikrini ortaya attılar. Hesap kitap yaptık, baktık ki bizim için büyük avantaj sağlıyor. Hemen hemen hiç zaman kaybetmiyorum, buna karşılık ödediğimiz para da fazla değil. Derhal özel uçak kullanmaya başladım.

Ama satın alma yoluna gitmeyip kiraladık. O tarihte bu bize daha pratik geldi. Özel uçağın şu yararı oldu. Örneğin, cuma günü akşamüzeri Türkiye'den çıkıyor, gece Amman'da toplantı yapıyor, cumartesi sabahı erkenden Irak'a geçiyordum. Öğleye kadar oradaki işlerle ilgileniyor, öğleden sonra Cidde'ye uçuyordum.

Cidde'de gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra pazar sabahı Medine'ye şantiyeye gidiyordum. Orayı gördükten sonra Riyad'a geçiyor, o gece görüşmelerimi yapıyor, ertesi gün Tripoli'ye (Trablus) geçiyor, duruma göre bir-iki gün kalıp İstanbul'a dönüyordum.

Baş döndürücü bir hızdı, ama boşa enerji harcamadığım için, yani yollarda zaman öldürmediğim için fazla yorulmuyordum. Bu şekilde, zaman bulamadığım için ulaşamadığım yerlerdeki aksaklıklar kısa sürede ortadan kalktı.

Benim için zaman hep çok değerliydi. Amerika'ya giderken de Avrupa ve Amerika'daki programımı art arda yapıyor ve hep zamandan tasarruf etmeye çalışıyordum. Örneğin, sabah Paris'teki bir iş toplantısının ardından Concorde'la New York'a uçuyor, New York'ta Rodney Wagner'la JP Morgan'da toplantı yapıp, aynı gün saat 13.00'te tekrar Concorde'a yetişip Paris'e dönüyor ve 21.30 gibi Paris'teki iş yemeğine katılıyordum.

SADİ'Yİ KAYBEDİYORUM

Enka, 1980 yılına geldiğimizde yurtiçinde ve yurtdışında büyümeye devam ediyordu. Artık daha fazla ülkede çalışıyorduk. Suudi Arabistan da önemli pazarlarımızdan biri olmuştu. Mekke'ye içme suyu getirmiş, Medine'de çeşitli binalar yapmıştık.

1980 Ağustos ayında Sadi Riyad'a gitmişti. Oradan Cidde'ye geçecekti, 300 kişilik, büyük, tarifeli bir uçakla seyahat ediyordu. Uçakta yangın çıkıyor, zorunlu iniş yapıyorlar ama kapıları açamıyorlar.

Çıkan yangında uçakta bulunanlardan kimse kurtulamadı. Ne acıdır ki sevgili Sadi de 19 Ağustos 1980 günü orada yaşamını yitirdi.

Yangının uçakta bulunan Pakistanlı yolcuların piknik tüpü kullanmak istemeleri üzerine çıktığı söylendi. Gerçek bu mudur, değil midir, bilemiyorum. Hiçbir zaman da öğrenemedik.

O faciaya, Sadi'yi kaybetmenin acısına nasıl dayanabildim, bilmiyorum. Nasıl kalbim durmadı, şaşıyorum. Demek ki Tanrı insana inanılmaz bir sabır ve dayanma gücü veriyor.

Bu felaket benim yaşadığım ikinci acıydı. Kardeşim de yanarak ölmüştü. Onu da bir yangında yitirmiştim. O zaman da çok ağladım, çok dövündüm. Ama itiraf edeyim ki Sadi'nin acısı başkaydı. O bana kardeşimden daha yakındı. Onu kaybettiğimizde 49 yaşındaydı. 1,90 boyunda aslan gibi bir çocuktu. Acısını hâlâ yüreğimde duyarım. Hâlâ o feci kaza aklıma geldikçe yüreğim yanar.

Böyle bir felaketten sonra insan hiçbir şey yapamıyor. Allah'a isyan ediyor, dünyası kararıyor, fakat ne tuhaftır ki yaşam aynen devam ediyor. "Allahım, bu kadar adaletsiz olabileceğini hiç tahmin etmezdim," diye isyan ediyordum.

Uçak kazası olduğunda ben İstanbul'daydım. Riyad'dan aradıklarında yazıhanedeydim. Alıştıra alıştıra bana Sadi'nin öldüğünü bildirdiler. "Acaba o uçağa mi binmişti, başka uçağa mı binmişti?" diye çok düşündüm. Böyle felaket anlarında insan inanmak istemiyor ve garip garip şeyler düşünüyor. Araştırdık, yolcuların arasında isminin bulunduğunu öğrendik. Eve geldim, en zoru kız kardeşimle konuşmak oldu. Bu felaket nasıl anlatılır, insanın yüreği dayanmıyor. Ben nasıl dayandım, bilemiyorum.

Sadi'yi yalnız karısı, çocukları, kardeşi yitirmedi. Bütün Enka topluluğu, bütün spor dünyası çok sevdiği efendi bir insanı yitirmişti.

Sadi'yle aynı apartmanda yaşıyorduk. Benim bir oğlum, iki kızım; Sadi'nin bir oğlu, iki kızı; Süha'nın da bir oğlu, iki kızı vardı. Onlar birbirine yakın yaşlarda 9 çocuktu. Aynı kulüpte büyüdüler, birlikte spor yaptılar.

Çok mutlu bir yaşam sürüyorduk. Bahçede küçük bir tenis kortu vardı. Çocuklar spor yaparlar, biz de onları seyrederdik. Süha ve Sadi'yle beraber akşam yemeklerine gider veya terasta otururduk.

Ama Sadi'den sonra bu mutluluğumuz kalmadı.

Sadi Gülçelik Spor Sitesi'ni Kuruyoruz

Sadi'nin ölümünden sonra onun hatırası için bir şey yapmayı düşündüm. Ne yapılır? Çeşme yapılır, cami yapılır, kütüphane yapılır, okul yapılır. Bütün bunlar güzeldi ama beni tatmin etmiyordu. Sonunda ailece onun adına Sadi Gülçelik Spor Sitesi'ni kurmaya karar verdik. Onun ismini taşıyacak, Avrupa'nın en iyisi olacak modern tesislerde ona yakışan sporcular yetiştirmenin en doğru yol olduğunu düşündük. 1983 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından İstinye'de tahsis edilen arazide temel attık, 1988 yılında açılışını yaptık.

Bu tesisin yaşaması için sürekli bir gelir kaynağı olması gerekiyordu. Bunun için sağlam bir vakıf kurduk ki bugün varlığı hayli yüksektir.

Kurulacak tesislerde spor yapacak gençlerin yetişmesi için Enka Spor Kulübü'nü kurduk. Bu tesisin inşaat, bakım ve işletme masraflarının Enka Vakfı'nca sağlanmasını, yönetiminin ise Vakıf ve Enka Spor Kulübü tarafından üstlenilmesini planladık. Böylece bu eserin devamlılığını garanti altına aldık. Sadi Gülçelik Spor Sitesi'nin hayata geçmesiyle birlikte yetenekli gençlerin değerli hoca ve antrenörlerin nezaretinde spor yapmaları için çok geniş imkânlar sağladık. Gerek vakfın gerek Enka Spor Kulübü'nün kuruluşunda Zekâi Baloğlu'nun büyük katkısı oldu.

Spor Kulübü'nde sutopu hariç, takım sporlarını tercih etmedik; yüzme, atletizm, tenis gibi ferdi sporlarda faaliyetimiz var. Bunlar zor sporlardır. Sadi 50 defa milli olmuş, olimpiyatlara katılmış çok saygın bir basketbolcuydu. Ailemizden birçok genç Sadi'yi örnek alıp sporcu oldular. Kızım yüzmede Türkiye şampiyonuydu; onun kızı olan torunum İsviçre gençler tenis şampiyonu oldu. Başka bir torunum yüzmede Türkiye rekortmeni, 18 yaşında ama çok iyi dereceleri var. Ailemde bu şekilde çeşitli kuşaklardan 14 milli sporcu var. Sporun çok faydalı olduğuna inanıyorum. Gerek Yüzme İhtisas'ta gerek İTÜ'de gerekse Enka'da yetişen sporcuların hepsi yüksek tahsil yaptı, akademik olarak ve iş hayatında hepsi muvaffak oldu. Sporda kazanmasını ve kaybetmesini öğreniyorsun. Tecrübem o ki, sporda kazanmayı ve kaybetmeyi hoşgörüyle karşılamayı öğrenenler hayatta başarılı oluyorlar. Binlerce kişi Sadi Gülçelik Spor Sitesi'nden istifade ediyor. Uluslararası başarılara imza atan gençler orada yetişiyor.

Spor yapmak isteyen birçok insanın maddi imkânsızlıklar yüzünden ve öğrenimlerine devam etmek için sporu bıraktıklarını biliyorum. Başlangıçtaki esas düşüncemiz, muvaffak olmuş sporculara öğrenimlerine devam edebilmeleri için burs verilmesiydi. Zamanla buna ilaveler oldu, bilhassa sanat okuyanlara burs vermeye başladık. Sonra Enka okullarının kurulmasıyla eğitim ve spor faaliyetlerimiz daha da gelişti.

Enka Vakfı

Enka Vakfı'nda amaç eğitim, spor, sanat ve kültürün entegre edilmesiydi; bunda da muvaffak olduk. Yüzlerce sergi, konser, tiyatro

ve gösteri düzenlendi. Sporda da kendi branşlarımızda Türkiye'nin en iyilerindeniz, ya birinciyiz ya da ikinciyiz.

Enka Vakfı aracılığıyla uluslararası nitelikte sporcu yetiştirmek için yetenekli fakat maddi desteğe ihtiyaç duyan sporculara okullarında başarılı olmaları kaydıyla 1986 yılından itibaren burs vermeye başladık. Her ne kadar vakıf bursluların seçiminde Spor Kulübü'yle ortak hareket ediyorsa da benim burs politikam şudur: Birisi "İhtiyacım var," diyorsa verilir. Çünkü ben çok zorluklarla okudum, hatta 16 yaşında çalışmaya başladım. İTÜ'de okurken hem ders veriyor hem çalışıyordum, her türlü işi yaptım. Okulun sömestr harcı 20 TL'ydi, bunun da belirli bir sürede yatırılması gerekiyordu; ama bende para yoktu. Talebe Birliği'ne müracaat etmemi, oradan sömestr harcı için burs temin edebileceğimi söylediler. Burs için fakirlik ilmühaberi istediler. Hep tersyüz edilmiş kıyafetler giyiyordum, ama Nişantaşı'nda herkes beni zengin sanıyordu. Muhtara gidip çekinerek durumu anlattım; her isteyene fakirlik ilmühaberi verdiklerini söyleyip belgeyi yazdı. Talebe Birliği'ne müracaat ettim. Sonuçları ilan ettiler; 102 kişi müracaat etmiş, 100 kişiye vermişler. Benimle birlikte bir kişiye daha burs vermediler, buna çok bozuldum. İTÜ'de akşamları yurda gidilirdi, o akşam gittiğimde burs alanların poker oynadıklarını gördüm; bizde ise ekmek parası yoktu. Görünüşle bu iş olmaz; çok fakir görünür ama zengindir ya da çok zengin görünür ama fakirdir. Bilhassa benim bu hatıram yüzünden öğrenci burslarında tahkikat yapmak bana göre doğru değil.

Prensip olarak bütün bursları vakıf veriyor. Fakat bilhassa sanat konusunda yurtdışındaki pahalı bursları şahsen vermeye gayret ediyoruz. Lale, kendi yolunu çizmiş genç sanatçılara yurtdışında lisansüstü çalışma yapabilmeleri için burs veriyor. Bu şekilde çok sayıda burs verdik. Vakfın yurtdışında verdiği burslar da var, ama yurtdışında bir kişiye verdiğiniz parayla yurtiçinde 20 kişi okutabilirsiniz. Bunun haksızlık olduğu kanaatindeyim, Türkiye'nin bir eksikliği yok, yeter ki iyi üniversitelere girsinler. Yurtdışında dünyanın en iyi üniversitelerinde inşaat okuyan yakınlarım var, ama biliyorum ki İTÜ'den mezun olanların eğitimi hepsinden daha iyi.

Enka Spor Kulübü

Enka Spor'un amacı Sadi'nin seveceği, takdir edeceği karakterde

sporcular yetiştirmek. Enka'da her gün üç bine yakın genç spor yapıyor. Bu gençler eğitim ile sporu birlikte yürütüyorlar. Çocuk okuldan çıktıktan sonra ertesi gün okula gidene kadar ne yapacak? Alışveriş merkezlerinde gezerek, bilgisayar oyunları oynayarak vakit geçirmek yerine, spor yapıyorlar. Asıl gaye, gençlerin kötü alışkanlıklardan uzak durması, enerjisini doğru yönde kullanması, iyi beslenmesi ve sağlam bir kafa ve sağlam bir vücuda kavuşması.

Spor aynı zamanda gençlere ahlaklı olmayı, kazanmayı ve kaybetmeyi öğretiyor; kazandığında sevincini abartmamayı, kaybettiğinde mağlubiyete tahammül etmeyi öğretiyor. Dopingle mücadele de Enka'da en önem verdiğimiz konulardan biri. Sporcularımızı bu konuda devamlı eğitiyoruz.

Çocuklar küçük yaştan itibaren takım olmayı, arkadaş olmayı öğreniyorlar. İstanbullu-Anadolulu, tutucu-liberal, zengin-fakir, değişik çevrelerden gelen takım arkadaşları birlikte yaşıyor, kazanmak için birlikte mücadele ediyorlar. Böyle bir çevrede büyüyen çocuklar daha genç yaşta insanlar arasında ayrımcılık yapmamayı öğreniyorlar. Gerçek hayatta her türlü şarta uyum göstermekte, zor şartlarla mücadele etmekte çok daha başarılı oluyorlar. Sonuç olarak benim tecrübelerime göre, spor yapan gençler hayatta daha muvaffak oluyorlar.

Enka Spor Kulübü'nde atletizm, tenis, yüzme ve sutopu branşlarında faaliyet gösteriyoruz. Atletizmde hem kızlar hem erkeklerde Türkiye birincisiyiz, teniste de aynı şekilde. Sutopunda gençlerde 2013 yılında Türkiye şampiyonu, 2014'te ikinci, büyüklerde 2014 ve 2015'te Türkiye ikincisiyiz. Yüzmede de genelde Türkiye üçüncüsü oluyoruz.

Uluslararası alanda da sporcularımızın önemli başarıları var. 2012 Londra Olimpiyatları'na katılan 33 kişilik atletizm milli takımımızda yer alan sporcuların 16'sı Enka'dandı. Dünyada olimpiyatlara 16 sporcuyla katılan çok sayıda spor kulübü olduğunu sanmıyorum.

Önümüzdeki dönemde spor kulübümüzün Türkiye seviyesinin üzerine çıkıp, Türkiye'yi, Türk gençliğini ve Türk sporunu daha iyi tanıtacak seviyelere gelmesini istiyorum. Basının bireysel sporlara daha fazla önem vermesinin gençler için önemli bir teşvik olacağına inanıyorum.

Örneğin, Enka atletizm takımlarımız Avrupa ikincisi olduğunda maalesef kimsenin haberi olmadı.

Atletizm, tenis ve yüzmede dünyanın en iyi antrenörleriyle çalışıyoruz. Takımımızda atletizmde dünya ve Avrupa şampiyonları, teniste Amerika Açık Tenis Turnuvası şampiyonları var. Daha çok çalışıp önümüzdeki dönemde daha büyük başarılar elde etmeliyiz. Her şeyin başı çalışma...

Kültür Sanat

Gelişme demek sadece elektrik, yol demek değil. Eğitim ve kültür altyapılarının da geliştirilmesi şart. Kültür altyapısı toplumsal, maddi, ekonomik bütün hususların en gerekli unsurudur. Kültürsüz hiçbir şey olmaz.

İnsanlığın, ailelerin ve milletlerin devamlılığı ancak sahip oldukları kültürle olur. Kültüre sahip olmak ve onu yaygınlaştırabilmek için gidilecek yol ise eğitimdir. Bu bilinçle Enka Vakfı'nı kurduk. Anadolu ve Rumeli'deki 900 senelik kültürümüze hizmet eden yalnız vakıflar olmuştur.

Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi için sanatta gelişmesine ihtiyaç vardır. Sanata daha çok alaka göstermek lazım, daha çok sevmek lazım. Son 10 sene içinde Türkiye'de sanata karşı daha büyük alaka görüyorum; daha çok konser oluyor, daha çok galeri açılıyor, Türk resimleri yurtdışında satılmaya ve müzayedelere girmeye başladı. Bunların hepsi gelişmedir, ama neden bir Türk resminin fiyatı bugün Çinli bir ressamının modern eserinin fiyatı kadar olmasın? Bu, çalışmakla, ressamları lanse etmekle, galerilerle olur. Sanatçıların üretimlerine de destek olmak gerekir.

1989 yılında Enka çalışanları ve sporcular için Sadi Gülçelik Spor Sitesi içinde Kültür Programları'nı başlattık. Bu programları düzenlerken üniversiteler ve İstanbul'daki sanat kurumlarıyla yakın işbirliği yaptık. Bu programların gençlerimizin kültür ve sanat etkinliklerine yönelmelerine, iyi alışkanlıklar kazanmalarına ve asıl, sporda başarı için şart olan sporcu-aile-yönetici-antrenör arası

dayanışma ve bütünleşme ortamının güçlenmesine katkıda bulunacağı düşüncesindeydik. Gün geçtikçe bu programlar da gelişti, Sadi Gülçelik Spor Sitesi içinde okul kurulmasıyla birlikte öğrenci ve öğretmenlere de hizmet verilmeye başlandı. İstinye'deki bu tesisimiz zaman içinde önemli bir turne mekânı oldu. Günümüzde ise Eşref Denizhan Açıkhava Tiyatrosu'nda ve İbrahim Betil Oditoryumu'ndaki kış ve yaz programları geniş bir kitle tarafından izlenir oldu. Enka Kültür Sanat önemli bir sanat merkezi haline dönüştü; biletler hızla tükeniyor, gösteriler, dinletiler dolu salonlara hitap ediyor.

Enka Vakfı sanatın sürekliliğini sağlamak, sanat kurumlarını desteklemek ve daha fazla izleyiciye ulaşmak amacıyla çalışmalar yürütüyor. Vakıf yıllardır bu konuda üstüne düşeni Gül Mimaroğlu liderliğinde en iyi şekilde yapıyor.

Bu alanda sonuç alamadığım bazı girişimlerim de var. Mesela, Moskova'dan bale öğretmeni getirdim, bir bale okulu açılmasını istedim; müsait yerimiz de vardı. Ama alaka görmedi ve bu işten vazgeçmeye mecbur olduk. Enka Sinfonietta'yı kurduk; güzel konserler veriyorduk, muntazam da gidiyordu. Aşağı yukarı 30-40 müzisyen vardı, vakfa epeyce mali yük de teşkil ediyordu. Bir müddet sonra öyle bir bütçe çıkardılar ki, vakıf o parayla kültür sanatta çok daha iyi faaliyetler yapabilirdi. Herkesin yardım etmesi lazım. Vakfın parası yok değil, var ama vakfın parasını sarf ederken ekonomik davranıp herkese yardım etmek lazım. Enka Sinfonietta'nın devam etmemesi yazık oldu; çok üzüldüm ama hakikaten mümkün olamadı. Bir şeyi yaparken çok güzel olduğunu düşünüyorsunuz, ama herkesin aynı heyecanı da duyması lazım. Bu, sanatı sevme meselesi değil, memleketi sevme meselesidir.

Vakıf daha çok çalışacak, daha çok etkinlik yapacak; çocukları daha çok eğitecek, sanatçıları destekleyecek, hatta izleyicileri eğitecek; gelişme böyle olacak.

Enka Okulları

Sadi Gülçelik Spor Sitesi'ni ve Enka Vakfı'nı genç yaşta kaybettiğimiz Sadi'nin ismini yaşatmak için kurduk. İlerleyen yıllarda Vakıf birçok önemli ve hayırlı işe girişti. Yeri gelmişken onları da bu bölümde

anlatmak istiyorum.

İstanbul Özel Enka Okulları

Ben aslında Sadi Gülçelik Spor Sitesi içinde spor hastalıkları ve ortopedi hastanesi kurmayı istiyordum. Ama 1994 yılındaydı, bir gün Sinan bana, "Baba, sen gençleri çok seviyorsun, gel, önce bir okul kuralım," dedi. "Evet, ama bir şartım var. Nasıl ki, biz Enka olarak dünyada en iyi inşaat firmalarından biri olabildikse, bu okulun da dünyanın en iyi okullarından biri olması şartıyla olur," dedim. Hep bu amaç için çalıştık. 1996 eğitim yılında ilkokul Balmumcu'da geçici binasında, anaokulu ise İstinye'de faaliyete geçti. 1998 Nisan'ında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le birlikte İstinye'deki okulun açılışını yaptık. Okulun kuruluşuyla birlikte spor, eğitim ve sanatı Sadi Gülçelik Spor Sitesi'nde entegre etmemiz mümkün oldu. Okulun kurulmasında İbrahim Betil'in büyük katkısı oldu, Sinan da günü gününe izledi, destek oldu.

Öğrencilerin daha hür, araştırmacı, günün koşullarını anlayan, ülkedeki ve dünyadaki gelişmeleri takip eden, kendilerine güvenen gençler olarak yetişmeleri için Enka Okulları'nda elimizden gelen her türlü imkânı sunmaktayız. Amacımız, her öğrencinin kapasitesinin en üst düzeye çıkarılmasını sağlayacak bir eğitim vererek eleştirel düşünen, araştıran, sorgulayan, sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmek. Öğretmekten ziyade öğrenmenin merkezde yer aldığı bir sistem bu.

Biz okullara imtihanla veya ön elemeyle çocuk almıyoruz. Çocuklar müracaat sırasına göre okula alınıyor, bu nedenle her zekâ düzeyinde çocuk var.Okulu kurarken "çoklu zekâ" kavramından yola çıktık. Her çocuğun bir şeye kabiliyeti ve/veya ilgisi olabileceğini düşünüyoruz. Önemli olan çocuğun bu alanı özgürce keşfedebilmesi. Bunu sağlamak için katı disiplin kurallarından uzak, daha serbest bir eğitim sistemi uygulayarak öğrencilerin yeteneklerinin serbestçe ortaya çıkmasını hedefliyoruz. Aynı zamanda, çocuklara baskıyla öğretmeyi değil, çocuğun merakını teşvik ederek, severek öğrenmesini amaçlıyoruz. Ne kadar başarılı olacağımızı ancak uzun vadede anlayacağız. Ancak şu kadarını görüyoruz ki çocuklar okula severek geliyorlar. Birkaç yıldır okula talep o kadar arttı ki okula girebilmek için veliler, çocukları doğduğu tarihte okula kayıt yaptırmak zorunda kalıyorlar. Ara sınıflara da talep fazla ve giderek artıyor.

Toplumun farklı kesimlerinden çocukların birlikte okumaları onları okul sonrası yaşama daha iyi hazırlayacaktır. Bunun için öğrenci profilinin dengeli olmasını istiyorum. Dengeyi temin etmek için burs veriyoruz. Her sınıftan çocuk olmasını ne kadar temin ettiğimizi bilmiyorum, ama sanırım her geçen gün daha fazla oluyor. Öte yandan eğitimde fırsat eşitliğine önem veriyoruz. Eğitim verebileceğimize inandığımız nitelikte ve sayıda engelli öğrenciye de kucak açıyoruz. Böylece öğrenciler ileride toplum yaşamında karşılaşacakları, birlikte olacakları engelli kişilerle aynı sıraları paylaşarak yaşamayı öğreniyorlar.

Öğrencilerin kabiliyetlerini ve toplumsal becerilerini de geliştirmek için ders dışı etkinliklere çok önem veriyoruz. Zaten okulun bir spor kompleksi içinde yer alması büyük nimet. Öğrenciler çok sayıda ve değişik alanda etkinlikten istediklerini seçebiliyorlar.

Öğrencilerin hem Türkiye'de hem de yurtdışında kullanabilecekleri, gerçekten sağlam bir eğitim üzerine odaklanıyoruz. Okulumuzun felsefesi, Türk gelenek ve kültürüne dayanan, ama aynı zamanda uluslararası kalitede, dünyanın her yerine kolayca uyum sağlayabilecek nitelikte gençler yetiştirmek. Mezunlarımızın bir kısmı yurtdışında okumayı hedeflediklerinden Türkiye'de üniversite sınavına bile girmiyorlar. Yurtdışı üniversitelere girişte Enka İstanbul Okulu'nun çok başarılı olduğunu görüyorum. Mezunlarımızın çoğu Amerika, Kanada ve İngiltere'nin en iyi üniversitelerine girebiliyor. Farklı meslek dallarına da ilgi artmakta; sanat alanında, çok spesifik ve genelin dışındaki konularda eğitim almak isteyenlerin de sayısı artıyor; mesela yurtdışına orkestra şefi olmak için giden öğrencimiz de oldu.

Türkiye'deki üniversitelere girişte ise durumu pek parlak görmüyorum. Üniversiteye giriş başarısının artmasını istiyorum. Bilhassa iyi devlet üniversitelerini kazananların sayısını az buluyorum. Yurtdışına gitmek istemeyen öğrencilerimiz genelde devlet üniversitelerine giremiyor; çoğu vakıf üniversitelerinde okuyor. Bu ne kadar başarı düzeylerinden ne kadar onların taleplerinden kaynaklanıyor, bilemeyeceğim.

Adapazarı Okulu

17 Ağustos 1999 günü sabaha karşı ev sarsıldı, hem de çok sarsıldı. Uyandım, deprem olduğunu anladım. İlk saatlerde depremin merkezini ve büyüklüğünü öğrenmeye çalıştım; kısa sürede bu bilgileri toparladık. Gebze civarında bir şantiyemiz vardı. Sabah erken saatlerde, daha 10 olmamıştı, Gebze şantiyesinden Gölcük'e enkaz kaldırmak üzere iş makineleri gönderdik. Gölcük Donanma Komutanlığı aradı, bir tane 'loader' istedi. Düşündüm, bir tane ne iş yapar. Oraya 7-8 iş makinesiyle gerekli elemanlardan oluşan bir ekip gönderdik.

Sonra Ankara şantiyemizden çeşitli iş makinelerini Adapazarı'na sevk ettik. Enka'dan yaklaşık 800 kişi bölgeye gitti. Zonguldak'tan maden işçileri getirdik, çünkü enkaz altından insan çıkarmak çok zor bir hadise, enkazdan insan çıkarırken öldürebilirsiniz veya gecikirseniz yine insan öldürürsünüz. Artık sürekli telefon başındaydım, kurtarma işi için çok heyecanlanmıştım ve sürekli takip ediyordum. 106 kişiyi enkazdan canli çıkardık. Ama vefat edenlerin sayısı hakkında bilgi vermediler, zaten bilmek de istemezdim. Ancak vefat edenlerin cenazelerinin ailelerine teslim edilmesi de yerine getirilmesi gereken büyük bir görev. Ailelere cenazeleri teslim ettiğinizde bütün acılarına rağmen memnun oluyorlar.

Bu depremden sonra çok kişi ve kuruluş o bölgenin kalkınması için seferber oldu. Kimi depremzedelere ev yapıyordu, kimi doğrudan doğruya yardım ediyordu. Biz de Adapazarı'nda ne yapabileceğimiz konusunda kapsamlı çalışmalar yaptık, bu çalışmalar bölgeyi yakından tanımamızı sağladı. Bazı müesseseler siteler bile kuruyordu. Ama biz değişik bir şey yapmak istedik ve hem eğitime katkıda bulunmaya, hem de anne babalarını kaybetmiş çocukların okuyabilmeleri için okul yapmaya karar verdik. Okulu Milli Eğitim'e devretmeyip kendi bildiğimiz gibi işletmeye karar verdik. İstinye'deki okuldan zaten yeterince tecrübemiz vardı.

Okul kurmaya karar verince hızla uygulamaya geçtik. Öğretmenleri ve çocukları seçip okulu fevkalade süratle, kırk günde devreye soktuk. İnsan heyecanla, anlaşılmayacak birçok şeyi yapabiliyor.

Gerçekten başlangıç çok zordu. Büyük miktarda yatılı çocuk vardı. İşin zorluğu, çocukların depremden dolayı bozulan psikolojilerinden kaynaklanıyordu. Okula birçok psikolog göndermek zorunda kaldık. Başta kurucu temsilcisi İbrahim Betil olmak üzere yöneticiler ve psikologlar geceyi öğrencilerle geçiriyorlar, yaşadıkları travmayı atlatmaları için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Biz bu çocukları evlerinden minibüsle alıyor, okula getiriyor, her türlü yiyecek, giyecek ve eğitim masraflarını karşılıyorduk. İstanbul'da Enka Okulları'nda ne varsa aynısının Adapazarı'nda olmasını şart koştum. Bu çocuklar için elimizden gelen her türlü imkânı hazırladık. Sanatın her dalında aktif olmalarını teşvik ettik. Ben kendimi bu çocukların velisi olarak görüyordum, onun için İstinye'deki çocuklar neye sahipse aynısının bu çocuklara da sağlanması için itina ettim. Okula gittiğim zaman yaptıkları gösterilere hayran kalıyordum. Sanatın her alanında başarılıydılar, hele diploma törenleri muhteşem oluyordu.

Hatırladığım önemli bir hadise var. Oraya gittiğim zaman çocuklar beni büyükbabaları gibi görüyordu. Bir gün tam okuldan ayrılacağım on iki yaşlarında bir kız okuldan fırlayıp geldi ve bacağıma sarıldı; tir tir titriyordu, kucakladım. "Şarık Dede senden bir şey istiyorum," dedi. Ne istediğini sordum, ama bir türlü söyleyemiyordu. Sakinleştirdim, gözlerimin içine bakıp, "Kendine iyi bak," dedi. Bunu anlatırken şimdi bile gözlerim yaşarıyor. O heyecan gibi başka bir şey olamaz.

Bugün ne kadar isabetli bir iş yaptığımızı daha iyi anlıyorum. Bu okuldan mezun olanların hemen hemen hepsi Türkiye'nin en iyi üniversitelerini kazandılar. Üniversite eğitimini tamamlayanlar ruhen ve bedenen sağlıklı birer insan olarak toplum içinde kendilerine iyi bir yer edindiler. Halen Enka'nın çeşitli projelerinde görev yapan 13 mühendis ve 3 işletmeci ile Adapazarı Okulu'nda öğretmen olarak veya idari işlerde çalışan 5 kişi Adapazarı Lisesi mezunu; hepsi de çok başarılı. Bugün artık onlar Enka'nın başarısına katkıda bulunuyorlar. Enka'yı kendi şirketleri gibi görüp, sahip çıkıyorlar. Onlarla gurur duyuyorum.

Günümüzde tabii ki okulda depremzede çocuk kalmadı ama Adapazarı Özel Enka Okulları'nda ihtiyaç belirten herkese burs vererek, en iyi eğitimi sağlamaya devam ediyoruz. Öğrencilerin üniversiteye giriş başarılarını da yakından takip ediyorum.

Adapazarı Enka Okulları sadece bizim okuldaki çocukların, velilerin ve öğretmenlerin değil, Adapazarı'ndaki bütün çocukların, velilerin ve öğretmenlerin daha evrensel düşünmesine yardımcı oluyor, bu da beni çok mutlu ediyor.

Adapazarı Okulu'nu çok seviyorum, ne yapıyorlarsa makbulüm. Onların da daha çok muvaffak olmalarını isterim. Hayatımda, hayatımızda yaptığım en iyi işlerden biri bu oldu.

Bursa Ovaakça Şarık Tara Endüstri ve Meslek Lisesi

1998 yılında, Bursa Ovaakça Termik Santralı'nı Mitsubishi Heavy Industries'le birlikte yaparken bir de 18 derslikli bir okul yaptık ve Milli Eğitim Bakanlığı'na verdik. Oradakiler bizi sevdiler, biz de benimsedik ve sonra ilaveler yaptık. Bu okuldan başka, benim ismimi taşıyan, Enka tesislerinde bile bir yer yoktur. Doğrusu ben hiçbir zaman izin vermedim. Ama, Ovaakça'da emrivaki yapıp okula ismimi verdiler, böyle olunca daha çok sahip çıktık. İhtiyaçları olduğunda destekliyoruz, mezunlara burs veriyoruz, kalitesinin daha yüksek olmasına yardım ediyoruz. Ovaakça Lisesi'nin eski müdürü bizim Gebze'deki okulun müdürü, onun alakası da devam ediyor. Bu okulu daha mükemmelleştirmek ve imkân nispetinde Gebze okuluyla entegre etmek için çalışıyoruz.

Meslek okulunun başarısını bir miktar ölçtükten sonra Anadolu'da sanayinin bulunduğu münasip yerlerde yeni okullar açmayı düşünüyorum.

Gebze Meslek Lisesi

2008 yılının Mayıs ayında Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nde bir Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi kurmaya karar verdik. Okul inşaatı sürerken, eğitime Pimaş Fabrikası'nın bahçesinde kurulan prefabrik binalarda başladık. 2010-11 eğitim yılında da kendi binamıza taşındık.

Türk ekonomisinin geldiği noktada meslek okulu mezunlarına büyük ihtiyaç var. Avrupa'da sadece makine teknikerliği, kaynakçılık, tornacılık gibi mesleklerde değil, bilgi teknolojileri, hatta bankacılıkta çalışan insanların önemli kısmı meslek okullarından mezun oluyor. Türkiye'de de artık meslek liselerinden mezun gençler üniversite mezunlarından çok daha kolay iş buluyorlar; bu düşüncelerle emsallerine örnek olacak bir meslek lisesi kurmaya karar verdik. Gerçekten de bizden sonra Ankara Ticaret Odası yapacağı iki meslek okulu için tamamen bizim okulu örnek aldı.

Gebze Teknik ve Endüstri Meslek Lisemizde tüm öğrencilerimiz tam bursla okuyor. Her türlü masraf Enka Vakfı'nca karşılanıyor. Öğrencilerimizin bir çoğu da okulu bitirdikten sonra üniversitelerin mühendislik bölümlerine devam ediyor. Bu gençler mezun olduklarında hem teoriyi hem de uygulamayı/pratiği çok iyi bilen iyi birer mühendis olacaklar.

Enka Okulları: Farklı Modeller

Okul yaptırıp devlete devredildiği zaman eğitime de katkısı var, ama esas olarak bu, devlete yardım oluyor ve devletin klasik eğitim sistemiyle devam ediliyor. Bizim muhtelif yerlerde çok sayıda böyle okulumuz da var, mesela Adapazarı Depremi'nden sonra birkaç ilkokul yaptik ve devlete devrettik. İstemediğim halde zorla ismimi verdikleri ve ismimi taşıyan yegâne okul olan Bursa Ovaakça Meslek Lisesi de bunlardan biri.

Bizim sistemimizle okul yaptığımızda iki durum ortaya çıkıyor. İlki İstinye'deki gibi ücretli okul; burada hiçbir kâr gayesi olmamasına ve epeyce ücret alınmasına rağmen para yetmiyor, Vakıftan senede 2-3 milyon dolar takviye ediyoruz. Biz Milli Eğitim Bakanlığı'nın müfredatına ve izinlerine uygun olarak istediğimiz sistemi kuruyoruz. Bizim okulda 6 çocuğa bir öğretmen düşüyor, bana göre bu biraz abartılı, çünkü ABD'de oran 10 çocuğa bir öğretmen civarında. Bu nedenle masrafımız da çok yüksek oluyor, ama değişik bir sistemde eğitim yaptığımız için değişik şahsiyette çocuklar yetişiyor. Her zaman Robert Kolej ve Alman Lisesi'nin birbirinden farklı olduğu söylenir; Robert Kolej'de çocuklar daha serbest, Alman ve Fransız mekteplerinde ise daha muhafazakâr yetişirler. Biz çocukları daha

serbest olarak yetiştirmeye çalışıyoruz. Parası olan, devletin sırtından yükü alıp eğitimin bedelini ödesin. Diğer taraftan İstinye'de çok sayıda burs da veriyoruz, ayrıca onlarca yıldız sporcuyu bursla okutuyoruz.

Adapazarı ve Gebze okullarımız ise tamamen farklı; buradaki çocukları Darüşşafaka gibi okutuyoruz ve çok da muvaffak oluyoruz. Çocukları evlerinden servislerle alıp okula getiriyoruz, kitaplarını veriyoruz, hiçbir ödeme yapmıyorlar. Başta seçme yapmıyorduk; gayemiz, depremde anne ve babasını veya onlardan birini kaybetmiş olan çocukları almaktı. Artık böyle çocuklar kalmadığı için şimdi seçme imkânımız var. Üniversite imtihanlarına baktığımızda fevkalade muvaffak olduklarını görüyoruz, hepsi devlet üniversitelerine gidiyorlar ve her sene daha iyi oluyor. İstinye Okulu'yla bir miktar rekabet de var. Okul epeyce muhafazakâr olan Adapazarı'na kulüpleri, kapalı yüzme havuzuyla yeni bir düşünce sistemi getirdi.

Gebze'deki okulumuzu Almanya'daki bazı okullarla kardeş okul yaptık. Almanların söylediğine göre buradaki öğretim, uyguladığımız sistem ve teçhizatımız Almanya'dan daha ileri düzeyde. Bu şekilde örnek olmaya da çalışıyoruz, Ankara Ticaret Odası yapacağı iki meslek okulu için tamamen bizim okulu örnek aldı. Bütün bunlar hizmettir. Ayrıca burada meslek edinme kursları da başlattık, daha hızlı şekilde sürdüreceğiz.

Bu şekilde eğitime daha faydalı oluyoruz; serbest olduğumuz için dünya standartlarına daha kolay uyuyoruz, daha iyi malzeme kullanabiliyoruz, daha yüksek ücret ödeyerek daha iyi hoca istihdam edebiliyoruz. Bütün bunlar daha iyi eğitim sağlıyor. Çok iyi eğitim vermenin çok pahalıya mal olduğunu gördüm. İstinye'deki okulda 40.000 TL civarında ücret alıyoruz, ama bu bile yetmiyor. Adapazarı'nda her şeyin daha ucuz olmasına rağmen oradaki maliyet çocuk başına yılda 25.000 TL'nin, Gebze'de ise 16.500 TL'nin üzerinde; bu maliyeti devletin karşılaması zor.

Enkacı Öğrenciler

Enka'da, "Enkacıyız" düşüncesi hep vardı, ben de olması için hep gayret ettim. Enka, "Enkacılar" olmadan olamazdı. Benim, Sinan'ın ve birkaç kişinin Sibirya'nın en doğusundan Afrika'nın en batısına 30'dan

fazla şantiyeye sahip olabilmesi mümkün değil. Enkacılar işe sahip çıktıkları için işler yürüyor. Enkacılar sadece şantiye şefleri değil; formen, ustabaşı, usta seviyesinde, tüm yaşamı boyunca sadece Enka'da çalışmış arkadaşlarımız var. Enka'yı Enka yapan onlar.

Enka okullarından da birçok Enkacı çıkıyor. Bilhassa Adapazarı ve Gebze okullarından mezunların birçoğu ilerde Enka'da çalışmak amacıyla mühendislik fakültelerini tercih ediyor. Biz de bu çocuklara tahsilleri boyunca staj yeri temin ediyor, uzak yerlerdeki şantiyelere göndererek tecrübe kazanmalarını sağlıyoruz. Böylece hem dünyayı görüyorlar hem de şantiyenin heyecanını, betonun kokusunu genç yaşta hissediyorlar. İleriki yıllarda bu çocukların Enka'nın gelişmesine büyük katkıları olacağını biliyorum.

Arkadaşım, eniştem ve ortağım, büyük sporcu, sevgili Sadi Gülçelik'i kaybettiğimizde onun anısına bir tesis yapmaya karar verdik, onun kişiliğini yansıtsın istedik. Bugün onun adını taşıyan tesiste binlerce kişi spor yapıyor, dünya çapında sporcular yetişiyor, rekor kırıyor, uluslararası başarılara imza atıyor.

Amacımız sporu, eğitimi, kültür ve sanatı bütünleştiren bir yapı kurmaktı. Bu fikri gerçekleştirmek ve devamlılığını sağlamak için bir vakif gerekliydi. Enka Vakfı, tüm sermayesi çoğunlukla Enka ortaklarının verdiği hisselerle kuruldu. Ardından Enka Spor Kulübü, Enka Kültür Sanat ve Enka Okulları'nı hayata geçirdik.

Enka Vakfı otuz seneden beri spor, eğitim, kültür ve sanat alanlarında başarılı çalışmalarını sürdürüyor; örnek bir kurum oldu. Kültür sanat etkinliklerimiz binlerce izleyiciyle buluşuyor. İstinye, Adapazarı ve Gebze'deki okullarımızda 2.400'e yakın öğrenciye en ileri nitelikte eğitim veriliyor. Ayrıca, Enka Vakfı her yıl 2.250 öğrenciye burs sağlıyor.

Amacımız, her alanda diyalog ve hoşgörüye önem veren, dostluğa ve barışa hizmet eden, ilerici, çağdaş uygarlık seviyesinde gençler yetiştirmek. Bunda başarılı olduk. Gelecek bu gençlerindir.

Enka kardeşlik, dostluk, sevgi ve saygı yuvasıdır. Enka Vakfı, büyük

bir emek ve heyecanın ürünüdür; onu korumak ise daha fazlasını gerektirir. Biz bir miktar yaptık ama çok daha fazla olması gerekli. Enkacıların bu yapılanları daha ileri götüreceğine inanıyorum.

ÖZAL'LI YILLAR

İthal İkameci Politikaların Sonu Geliyor

Türkiye ekonomisi 1980'e kadar içedönük bir ekonomiydi. İçedönük ekonomi çok kolay; imal edersin, gümrükler kapalı olduğu için dış rekabet yok, istediğin fiyata satarsın. Fakat belki de iyi oldu, bu şekilde birçok zengin teşekkül etti ve sermaye birikimi oldu. Ama içedönük ekonomiyle 20. asrın sonunda artık bir ülkeyi idare etmenin imkânı yok. Nitekim her zaman büyük döviz sıkıntısı çektik. Türkiye 50 bin dolarlık ihracat yapamıyordu. Dünya Bankası 3 milyon dolarlık ihracat kredisi vermeyi teklif etmiş, proje getirin demiş. Ne Planlama Teşkilatı ne de Hazine Müsteşarlığı proje verebilmiş. Sonra karşı taraftan yardım istenmiş, kredinin bir kısmını alabilmişler. Bu düşüncelerle Türkiye ekonomisinin artık dışarı açılmasının, ihracat ve ithalat yapmasının, dış ticaret münasebetlerinin çoğalmasının icap ettiğini, hatta zorunlu olduğunu hep düşünüyordum. Ne demek Türk Parasını Koruma Kanunu? Mevcut kanun Türk parasını korumama kanunu. Dışarıya açılma düşünceleri bunun tesiri altında oldu. Bu düşüncelerim 1970'lerden evvel vardı, ama 1970'lerde yurtdışı tecrübelerim arttıkça güçlendi.

Türkiye çok büyük bir değişime gitmek zorundaydı. Bu nasıl olacaktı? Düşünüyor, düşünüyor sonunda hep şunu söylüyordum: "Bu iş başka türlü olmaz, dışarıya açılmamız lazım."

İş Dünyası Ecevit'e Karşı

Bülent Ecevit'in 1978-79 dönemindeki başbakanlığı ülkenin en zor günleriydi. Bir yandan yüksek enflasyon, hammadde yokluğu, enerji sıkıntısı, finansman zorlukları, bürokratik engeller, grevler, kapanan fabrikalar, artan karaborsacılık ve tefecilik; diğer yandan sağ-sol kavgaları, ülkücü-devrimci çatışmaları ve siyasi cinayetler ülkeyi uçurumun kıyısına getirmişti.

Ecevit'e saygı duyuyordum, ama ekonomik politikalarına hiçbir

şekilde katılmıyordum. Ecevit o yıllarda kişinin yaratıcılığına, rekabete dayanan serbest piyasa ekonomisine karşıydı. Ülkenin bu yöntemle kalkınacağına inanmıyordu. Kooperatifler aracılığıyla bir kalkınma modelinden yanaydı. Bu nedenle işadamlarıyla yani özel sektörle arası pek iyi değildi.

Biz işadamları olarak Ecevit'in ekonomi politikalarıyla bir yere varılamayacağını gördük. Bir şeyler yapılması gerekiyordu. Sonunda 1979 yılının Mayıs ayında TÜSİAD olarak gazetelere ilan verme kararı aldık.

İlanlar Man Ajans reklam şirketinin sahibi Eli Acıman'ın bürosunda, işadamlarının, akademisyenlerin ve profesyonellerin katkısıyla hazırlanıyor, birbirini izleyen toplantılar yapılıyordu. İyi güzel de bu ilanların yayımlanması için para gerekti. İlanların içeriği kadar nasıl para bulunacağı da tartışma konusuydu. Hatta bu hususun görüşüldüğü bir toplantıda konunun uzaması üzerine Asım Kocabıyık'la ben, "Biz yüzde 50-yüzde 50 bu masrafı üstleniriz, bundan sonrakileri siz düşünün," dedik. Bizim bu çıkışımız üzerine herkes, "Yok, öyle şey olmaz," dedi ve konu kapandı. Parayı kolayca topladık.

İş dünyasının bu çıkışı ülke için çok yararlı oldu. İlanlar genelde ekonomik içerikliydi, politik yanları zayıftı. Ona rağmen Ecevit ve bazı çevreler ilanlara çok kızdılar.

"İşadamları politikaya neden karışıyor?" dediler ki son derece haksızdılar. İşadamları tabii karışırlar, ülke hepimizin. Bu işlerle uğraşmak sadece politikacıların tekelinde değil ki.

Biz o zaman bu girişimi uluslararası alandaki gelişmelere tanık olduğumuz, geleceği daha iyi gördüğümüz için yaptık. Bu tartışma iyi oldu, ülkede bazı tabuların yıkılmasına öncülük etti.

Ecevit Hükümeti'ne Yardım

Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durum beni çok üzüyordu. Bir

şeyler yapmak, deneyimlerimize dayanarak yol göstermek istiyordum. İşte o sırada Ecevit Hükümeti bizden ihracat konusunda danışmanlık yapacak iki uzman istedi. Biz de seve seve verdik. Bu arkadaşlar gittiler ve ellerinden gelen yardımı yaptılar.

Bir gün Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin bana şöyle dedi: "Şarık Bey, siz bize karşı bir insansınız, neden bize yardım ediyorsunuz?"

"O iş başka, bu iş başka. Benim bir vatandaş olarak görevim, bu aşamada size yardım etmektir. Çünkü benim anlayışıma göre ülkenin çıkarı her şeyden önce gelir."

Yine o günlerde bazı garip gelişmeler de oldu. Sık sık birtakım sivil polisler bizim ofise gelmeye başladı. Önceleri ne olduğunu anlamadık. Sabahları geliyorlar ve bana bazı sorular yöneltiyorlardı.

Örneğin, "Nerelisin? Doğum yerin? Türkiye'ye ne zaman geldin? Yurtdışında nerelere gidiyorsun? Ne kadar kalıyorsun? Hangi ülkelerle iş yapıyorsun?" gibi bir sürü soru soruyorlardı.

Ben de her seferinde ciddi ciddi cevap veriyordum. Sonra birkaç gün görünmüyorlardı. Bir gün bakıyoruz yine kapıda beliriyorlar, yine aynı soruları soruyorlardı. Bir gün ben de onlara, "Ne ikide bir gelip aynı şeyleri soruyorsunuz?" diye çıkıştım.

Polisler emir aldıklarını, görevlerini yapmaya çalıştıklarını geveleediler. Bu çıkışımdan sonra ayakları kesildi ve bir daha gelmediler. Ama ben merak ettim ve bu işi kurcaladım.

Hatta bazı arkadaşlarımla nedeni konusunda kravatına iddiaya girdik. Sonunda uzun araştırmalardan sonra soruların nedeni anlaşıldı. Bizim Kıbrıs Rum Kesimi'ne bilgi aktarmamızdan şüpheleniliyormuş. Bunu duyunca şaşkına döndüm. Bizim Kıbrıs Rum Kesimi'yle uzaktan yakından ilgimiz yok ki ne bilgisi aktaracağız?

İnsan böyle bir şeyi nasıl aklına getirir, anlamıyorum. Bu

soruşturmanın amacını da anlamış değilim. Bize gözdağı vermeyi mi düşündüler ya da korkutmayı mı amaçladılar? Anlamak mümkün değil.

Bu olay beni çok üzdü. Ben her gittiğim ülkede ülkeme nasıl yararlı olabilirim diye onca çaba harcarken, istihbarat birimlerinin veya onlara emir verenlerin yaptıkları işgüzarlığa bakın. Akıl alacak gibi değil!

Ankara'ya danışman olarak gönderdiğimiz arkadaşlarımızın başına da benzer şeyler geldi. Bu iki arkadaş hiçbir ücret almaksızın görevlerini yerine getirdiler. Çok yararlı katkılarda bulundular. Derken 12 Eylül oldu, ikisi de uzun ve bıktırıcı sorgulamalara maruz kaldılar.

Turgut Özal'la Dostluğumuz Başlıyor

Türkiye'de dışa açılma düşüncesini o dönemlerde Turgut Özal da savunuyordu. Kendisini ilk kez 1960'larda DPT'de görmüştüm. Aynı okuldan olmamıza rağmen bir yakınlığımız yoktu, çünkü benden büyüktü. Teknik Üniversite'de (İTÜ) 2-3 sınıf büyük olunca araya çok mesafe giriyor. TÜSİAD'ın İzmir'deki bir danışma toplantısında rastlantı sonucu Özal'la yan yana oturduk; 1970'lerin sonlarıydı. MESS Başkanı ve TÜSİAD üyesiydi. Aynı okuldan olduğumuz için aramızda bir resmiyet olmadan söze girdik. Ona okul geleneği olarak "Ağabey" diyordum.

Ekonomik politikalara bakışımız çok uyuyordu, hemen hemen aynı şeyleri düşünüyorduk. Ona anlatmaya başladım: "Dışa açılıp ihracat yapmamız lazım." Kapalı ekonominin, devletçiliğin şiddetle karşısında olduğumu söylüyordum. Anlattıklarımın hemen hepsini onaylıyordu.

1979 yılı sonlarında ara seçimlerde oyları büyük oranda düşen Ecevit'in istifası üzerine Demirel azınlık hükümeti kurdu. Demirel baktı ki ülkenin ekonomisi facia, Türkiye yoklar ülkesine dönmüş, her tarafta uzun kuyruklar var, hiçbir şey bulunamıyor, akaryakıt, tüp gaz, yağ, sigara, ampul karaborsada, hemen ciddi önlemler almak için kolları sıvadi. Turgut Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirdi, ayrıca Devlet Planlama Teşkilatı'nı ona teslim etti. Türkiye'yi kısa zamanda

varlar ülkesi haline getirmesi için Özal'a tam yetki verdi. Turgut Bey hemen ekibini kurup kolları sıvadı.

Şerif Egeli ile Turgut Bey'in arası iyiydi. Şerif'e şöyle demiş: "Şarık'la görüşmek isterim, çünkü o 1970'lerden beri Türkiye'yi dışa açmaya çalışıyor." Ben de kendisini bir akşam yemeğine davet ettim. Şerif, "Aman, perhiz yemeği yaptır," diye tembih etti. Ona göre yemek hazırlattık. Turgut Bey o gece evvela perhiz yemeğini, daha sonra da normal yemeği yedi. Rahmetli çok iştahlıydı. Bu şekilde tanıştık ve sonrasında da beraberliğimiz sürdü.

Turgut Bey kadar ilerici bir kişiye rastlamadım. Türkiye'nin geleceğini Batı'da görüyordu. Bir soru sorduktan sonra hiçbir şekilde lafınızı kesmez, sonuna kadar dinler, muhakkak bir şeyler öğrenmek isterdi ve öğrendiğini başka yerde kullanırdı. Mesela, "Türk ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmek" sözünü bir gün laf arasında konuşuyorduk, ondan sonra hep kullanıyordu.

Bir konuyu iki saat anlatsanız, Turgut Bey sözünüzü kesmeden dinler, sonra kendi düşüncelerini söylerdi. Hemen her konuşmasında da karşısındakiyle uzlaşma yollarını arar bulurdu. Tartışılan konuda gelinen noktaya kendisi inandıysa karşısındakini de inandırmak için büyük çaba sarfederdi. Genellikle Turgut Bey'in toplantılarından fikirler üzerinde anlaşma sağlanarak çıkılırdı.

Bazen ona "Turgut Ağabey, sen insanı konuşurken ikna ediyorsun ama dışarı çıkıyorum yine ikna olmadığımı anlıyorum," derdim. Güler, elimi tutar, sonra şöyle derdi: "Gel, bir daha konuşalım." Böyle ilginç bir adamdı. Onunla çok iyi dost olduk.

Hemen her buluşmamızda, "Türkiye ne olacak? Türkiye'yi nasıl kalkındıracağız? İhracatı nasıl artıracağız? Dışarıya nasıl açılacağız? sorularına yanıt arardık. Sürekli bunları tartışır, beyin jimnastiği yapardık. Bu konuşmalar uzadıkça bazı parlak fikirler ortaya çıkardı. Turgut Bey bunları çok iyi yakalardı.

Konuları basite indirgemeyi çok iyi becerirdi. O zaman zaten çözüm kendiliğinden ortaya çıkardı. Bu, onun sürekli kullandığı yöntemdi.

Örneğin bir bakan gelir, konuyu, problemi anlatırdı. Turgut Bey konunun ayrıntılarını ayıklar ve yalın hale getirirdi. Turgut Bey bunu yaparken bakan sorunun çözümünü o konuşmanın içinde bulurdu.

Turgut Bey'le benim laiklik anlayışımız farklıydı. Zaten bu konu Türkiye'de hep farklı yorumlanmıştır. Bir insan hem dindar olabilir hem de laikliği savunabilir. Yani Müslümanlık ile laiklik arasında bir çelişki yoktur. Bu konuda pek anlaşamazdık. Ancak daha sonra onun düşüncelerinde değişiklik olduğunu gözledim. Turgut Bey fikirlerini kolayca değiştirebilen bir insandı.

Burada annemin sözü aklıma geldi. Rahmetli şöyle derdi: "Bir insan fikirlerini değiştirebildiği sürece mükemmele yaklaşır." Gençliğimde hep bunu düşünür, "Bu tutarsızlık olmaz mı? Bir insan dün söylediğinin ertesi gün tersini nasıl söyleyebilir?" derdim. Ama sonraları bu sözün doğru olduğunu anladım. İnsanın yanlışını düzeltmesi kadar büyük bir erdem olabilir mi?

Turgut Bey sürekli doğruyu ve mükemmeli arardı. Doğrusunu görünce veya öğrenince yanlış bildiği şeyleri değiştirmekten hiç çekinmezdi.

24 Ocak Kararları

12 Kasım 1979'da kurulan Demirel Hükümeti'nin hedefi, devletin ekonomideki payının azaltılması, korumacı politikalardan, ithal ikamesinden vazgeçilmesi, ekonominin dışa açılması ve özel sektör öncülüğünde büyümenin sağlanmasıydı. Demirel, Turgut Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı'na asaleten ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na vekâleten atadı. Böylece geniş yetkilerle göreve başlayan Özal ekonomide öngördüğü yapısal değişimi sağlayacak bir programı 24 Ocak 1980 tarihinde Bakanlar Kurulu'na sundu. Aynı gün kabul edilen kararlar tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçti.

Özünde 24 Ocak Kararları Özal'ın bütün konuşmalarının, görüş ve düşünce alışverişlerinin sonucudur. Bu kararlar özetle şudur: Türkiye dışarıya açılacak, liberal ekonomiye geçecek ve bunu geliştirecek. Bence 24 Ocak Kararları'nın en önemli yanı, bu politikaların ciddi bir şekilde uygulamaya konulmasıdır. Daha önceleri de benzer ekonomik

önlem paketleri hazırlanmış ancak kâğıt üzerinde kalmıştı. Ama bu kez öyle olmadı. Turgut Bey Demirel'den yetkiyi alınca bu işi cesaretle yaptı. Üstelik iyi de uygulandı.

24 Ocak Kararları alınması gereken kararlardı ve alındı. Bu çok heyecan vericiydi: Liberal ekonomiye geçeceğiz, dışa açılacağız, ihracat yapacağız, ihracata teşvik vereceğiz. Başkasına muhtaç olmadan kendimizi idare edeceğiz.

Bizde nedense ithalat hep tabu olarak görülmüştür. İthalat kötü, ihracat iyi. İnanış buydu ama buna rağmen herkes ithalat yapmayı yeğliyordu. Çünkü ithalat kolaydı.

İhracat yapmak için kapı kapı dolaşmanız gerekir. Hep söylerim, yumurta köyde satılmaz. Alacaksınız yumurtayı, kasabaya pazara götüreceksiniz ve orada satacaksınız.

Bu, satılık olan her şey için geçerlidir. Malınızı burada satamazsınız, götüreceksiniz, göstereceksiniz ve orada satacaksınız. Turgut Bey bu felsefeyi genç işadamlarıyla uygulamaya başladı.

Gençlere önem verdi, onları dış seyahatlerine götürdü. Seyahatlerde her akşam geç saatte bile olsa çağırdı, dinledi, konuştu. Çok açık bir adamdı ve inançlıydı. Memleketini seven bir insandı.

Amerika'da bir süre kalması çok faydalı olmuştu. Japonya'ya sık sık gitmiş olması, Türkiye'de özel sektörde bir süre çalışmış olması, girişimciliği öğrenmesi onun 1960'lardaki düşüncelerini değiştirmişti. Yoksa o da başta katı bir bürokrattı.

24 Ocak Kararları ülke içinde çok tartışma yaratmış, yurtdışında da ilgiyle takip edilmişti. İş çevreleri ve başta Dünya Bankası, IMF olmak üzere uluslararası finans kuruluşları bu kararları heyecanla karşıladılar. Bu kararları uygulayabilmek için siyasi iradeye ihtiyaç vardı. İşte 24 Ocak'ta Turgut Bey'in arkasında bu siyasi irade vardı. Onun için de başarılı oldu. Türkiye, 24 Ocak'ta yapmaya başladığı yapısal reformlara 1980'li yıllarda devam ederek yavaş yavaş bir

piyasa ekonomisine dönüştü, dünyayla entegrasyonda önemli mesafe katetti. Batıda "Türkiye mucizesi"nden söz edilmeye başlandı.

12 Eylül Darbesi

12 Eylül 1980'de İstanbul'daydım. Nasıl duyduğumu hatırlamıyorum. Ama doğrusu darbeyi bekliyordum, pek şaşırmadım.

Demirel iktidara geldiği zaman terörü, sağ-sol kavgasını orduyla işbirliği yapmak suretiyle engellemek için çok çabaladı. Daha koltuğuna oturur oturmaz askerleri davet etti ve ne istediklerini sordu. Terörü durdurmaları için her istediklerini vermeye hazır olduğunu söyledi. Ama nedense terör engellenemedi ve bütün gayretine rağmen Demirel darbeye engel olamadı.

Eğer Demirel 12 Eylül'den önce Türkiye'yi seçime götürebilseydi darbe olmazdı. Çünkü gerekçe kalmayacaktı. Demirel'in partisi büyük çoğunlukla iktidara tek başına gelecekti. O zaman siyasi istikrar sağlanacak, cumhurbaşkanı hemen seçilecek ve ülkede tansiyon düşecekti. Ekonomi 24 Ocak Kararları'yla rayına oturmuştu. Böylece ekonomik istikrar da sağlanmış olacaktı. Bu durumda darbe rafa kaldırılacaktı. Ama Demirel'in Meclis'te çoğunluğu yoktu, muhalefet partileri seçimi kaybedeceklerini biliyordu, seçime razı olmadı, dolayısıyla seçim kararı alamadı.

12 Eylül'de askerler yönetimi ele alıp parlamentoyu, siyasi partileri devre dışı bıraktıktan sonra bir hükümet kurdular. Başbakanlığa Bülend Ulusu Paşa, Başbakan Yardımcılığı'na Turgut Özal getirildi. Askerlerin hem 24 Ocak Kararları'na hem de Özal'a sahip çıkması 24 Ocak Kararları'nın taviz verilmeden uygulanmasına yardımcı oldu.

Benim gönlüm hiçbir zaman darbeden yana olmamıştır. Askeri yönetimi içime hiç sindirememişimdir. Ülkeyi yönetmek askerin işi değildir. Bence herkes kendi işini, üzerine düşeni yapmalı.

12 Eylül'ü mazur göstermek için, "kardeş kardeşi vuruyordu, bu darbe, bunu engellemek için gerekliydi," görüşüne bir yere kadar hak versem

bile, darbecilerin gençlere eziyet etmeye, işkence yapmaya hiç hakları yoktu, bunu anlamam mümkün değil.

İlk Kez İngilizce Konuşma Yapıyorum

Türkiye'de veya yurtdışında 40 yaşıma kadar topluluğa hitap edemezdim, çok heyecanlanırdım. Sonra kendimi zorlayarak alıştım. 1981'de Turgut Özal ve Şerif Egeli ile birlikte Amerika'da, Georgetown Üniversitesi'nde konuşma yapmaya davet edildim. Konuşmamı yazdım, İngilizceye çevirttim; basit sözcüklerle tercüme edilmesini istedim.

Hazırlanmak için okumaya başladım, "entrepreneurial" (girişimle ilgili) kelimesini bir türlü telaffuz edemiyordum. Mübalağa etmiyorum, 20 dakikalık konuşmayı belki 20-30 defa okudum; neredeyse ezberledim. Kürsüye çıktığımda baktım yine okuyamayacağım, hazırlıklı olduğum için irticalen konuştum ve çok beğenildi. II. Dünya Savaşı'nın önemli generallerinden Omar Bradley dinleyiciler arasındaydı, kürsüye gelip beni kutladı. O gün bu gündür konuşmalarımı hangi lisanda olursa olsun okumam; hem düzgün okuyamadığımdan hem de aceleciliğimden, okurken paragraf atlarım.

Turgut Özal Ayrılıyor

Turgut Bey'in başbakan yardımcılığı bir buçuk yıl sürdü. Banker skandalı patlayınca bu işten sorumlu tutulan Maliye Bakanı Kaya Erdem istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Turgut Bey de görevi bıraktı.

Zaten ayrılmak istiyordu, bu olayı fırsat bildi. Çünkü yapmak istediği pek çok şeyi yapamıyordu. Dışarıdan da bazı baskılar geliyordu. Çeşitli dedikodular yapılıyordu. Bunların Turgut Bey'in çalışma şevkini kırdığını zannediyorum.

Gerçi 12 Eylül yönetimi onu hoş tutuyordu ve pek müdahale etmiyordu. Ama dediğim gibi, tam bağımsız hissetmiyordu kendini. Evine çekildi. Ben sık sık gidiyordum ve uzun uzun konuşuyorduk.

Bir ara Kuveyt'e gitti. Giderken, "Müteahhitlere iş bakacağız," dedi. Bir şey çıkmadı ama oradaki güçlü ailelerle tanıştı. Ben o sırada Suudi Arabistan'daydım. Onu aradım, "Kuveyt'e geliyorum," dedim. Orada beni pek çok kişiyle tanıştırdı. O ailelerle daha sonraları da ilişkim oldu, ama Kuveyt'le iş yapamadık.

Turgut Bey herkese yardım etmeyi severdi. Yurtdışından bir iş aldığımız zaman çocuk gibi sevinirdi. Türkiye'nin kazandığını düşünür, dışarıya açılıyoruz diye memnun olurdu. Turgut Bey'in bu yanı beni çok mutlu ederdi.

Sık sık şöyle derdi: "Hayatta en yakın iki arkadaşım var. Biri Eymen (Topbaş), biri de sensin." Bu yakınlığımıza rağmen zaman zaman aramızda bazı anlaşmazlıklar oldu. Aklıma yatmayan şeyleri söylemekten hiç çekinmem. Benim karakterim budur; babam hakkında bile beğenmediğim şeyleri söylerim. Hakkında olumsuz bir şey söyleyemeyeceğim tek insan rahmetli annemdir.

Turgut Bey Parti Kurmaya Karar Veriyor

Turgut Ağabey'le Kuveyt'ten Zürih'e uçuyoruz. Hiç unutmuyorum, birden elimi tuttu ve şöyle dedi: "Şarık, sana bir sır vereceğim. Galiba ben bir parti kuracağım. Yani politikaya gireceğim. Bu işi ele alacağım. Rüyamda gördüm, Cenab-ı Allah benden bunu istiyor."

Böyle bir girişimde bulunacağını beklediğim halde yine de şaşırdım. Kolay değildi. Turgut Bey'in o sıralarda, yeni bir parti kurup bunu başariya götürecek denli karizması yoktu. Yine de benim bu işe aklım yattı.

"Ağabey, iyi edersin," diye karşılık verdim. Tam anımsayamıyorum, ama sanırım 1982 yılının başlarıydı. Askerlerin parti kurmasına izin verip vermeyeceklerini o gün uçakta uzun uzun tartıştık.

O tarihlerde seçime gidileceğine dair bir ışık da görünmüyordu. Ama

Turgut Bey içinden geçeni söylüyordu. Kendisini bu yola Allah'ın yönlendirdiğine samimi olarak inanıyordu. Sanırım başbakan olacağını hissediyordu. Çok inançlı bir adamdı Turgut Bey. Birlikte Zürih'e gittik, bir gün kalıp İstanbul'a döndük.

Sonunda politikaya atılmaya, parti kurmaya kesin olarak karar verdi. Sonra kalktı Amerika'ya gitti. Orada iki ay kaldı.

12 Eylül Sonrası Siyaset Şekilleniyor

Turgut Bey kalbindeki rahatsızlığı daha o zamanlar hissediyordu. Kilosu fazlaydı, zayıflamak, tedavi olmak ve seçime hazırlanmak için Houston'da karargâh kurdu.

Türkiye'ye döndükten sonra evine gittim. Politika için kendisine kadro kuruyordu. Parti kuracağı basına yansımıştı. O da ufak ufak kamuoyunu bu konuya alıştırıyordu.

İşte o günlerde önemli bir olay oldu. Orhan Karabulut Paşa benim çok iyi dostumdu. İskenderun'da askerlik yaparken orada Orhan Paşa'yla beraber olmuştum. O zaman yarbaydı zannediyorum, sık sık bir araya gelir, uzun uzun konuşurduk. Kendisi çok aydın bir insandır.

1982 yılında Orhan Paşa Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı'ydı. Ben bir iş için Ankara'ya gitmiştim. Sık sık yaptığım gibi bu eski dostumu aradim. O da meğer benimle görüşmek istiyormuş. "Bülend Paşa seni görmek istiyor," dedi.

Bülend Ulusu o zaman başbakan. Hemen gittim, hoşbeşten sonra bana direkt olarak şunları söyledi: "Evren Paşa muhafazakâr bir parti kurmak için beni görevlendirdi. Fakat ben bunu çok düşündüm. Şayet Turgut'un ve Sayın Demirel'in bunda mutabakatı olmazsa ben başarılı olamam. Sen ikisini de tanıyorsun. Onları bu konuda ikna edebilir misin, görüşlerini öğrenir misin?"

Ben olumlu yanıt verdim ve konuyu Demirel ile Turgut Bey'e

ileteceğimi söyledim. Bunun üzerine Bülend Paşa aynen şöyle dedi: "Süleyman Bey'e haksızlık ettik. Böyle bir parti kurarsak bütün problemleri hallederiz. Zaten ben 6 ay başbakanlık yapar, ondan sonra ehil ellere bunu devrederim."

Bülend Paşa çok akıllı ve iyi bir adamdır. Onunla daha önceden dostluğum vardı. Malezya'ya birlikte gitmiş, o gezi sırasında yakınlaşmıştık. Büyükelçi Rahmi Gümrükçüoğlu'nun oğlunun düğününde aynı masayı paylaşmıştık. Zaten Malezya seyahatine katılmamı da orada teklif etmişti.

Turgut Bey'i ilk gördüğümde hemen Bülend Paşa'nın sözlerini aktardim. Muhafazakâr bir parti kurmak için yeşil ışık beklediğini söyledim. Turgut Bey bana, "Git bu işi Süleyman Bey'e (Demirel) söyle," dedi. Turgut Bey cin gibi adam, kendisi onay vermeden önce Süleyman Bey'in bu işe nasıl baktığını öğrenmek istedi.

Demirel'le dostluğum var, ama bir açık kapı kalması için olayı Ekrem Ceyhun'a anlattım ve Süleyman Bey'le konuşmasını rica ettim. Ekrem Bey gitti, ama aradan günler geçtiği halde bir cevap gelmedi. Turgut Bey de cevabı merak ediyordu; "Ne oldu, ne haber geldi?" diye sordu. "Bir haber gelmedi, benim anladığım Süleyman Bey buna razı değil," dedim. Demirel'den ses çıkmayınca Bülend Ulusu'nun bu girişimi gerçekleşmedi, Ulusu da partinin başına geçmedi. Bunun üzerine Kenan Evren, Turgut Sunalp'i bu iş için görevlendirdi.

Bu arada Turgut Özal parti kurma çalışmalarını hızlandırdı. Bu sıralarda yaptığımız konuşmalarda ben ve benim gibi pek çok kimse, Turgut Bey'i Demirel'in ekibiyle birleşmemesi için uyardık. Çünkü askerlerin böyle bir partiye izin vermeyeceklerini tahmin etmek için dâhi olmaya gerek yoktu. Gerçekten de bir süre sonra gelişmeler bizi haklı çıkardı ve Demirel'in kurdurduğu Büyük Türkiye Partisi kapatıldı. O zaman Turgut Özal'ın ve Anavatan Partisi'nin (ANAP) önü açıldı.

Sunalp'ten Gelen Teklif

O günlerde Sunalp Paşa benimle yemek yemek istedi. Bizim evdeki o

yemekte Sunalp Paşa, Zekâi Baloğlu, Namık Şentürk vardı. Samimi konuşmalar oldu. Sunalp Paşa'yla aramızda şu konuşma geçti:

"Şarık Bey, sizin Turgut Özal'la aranız iyi. Turgut Bey'le birleşelim. Siz isterseniz bu işi halledersiniz."

"Tamam, birleşin ama onun durumu ne olacak?"

"Ona da bir bakanlık veririz."

"Paşam, acaba o size bir bakanlık verse nasıl olur?"

Benim de bazen böyle tersliğim tutar işte. Evime davet ettiğim bir kişiyle böyle konuşmamam gerekirdi, ama dayanamadım. Seçimi kazanacağından yüzde yüz emindi. Oysa ülkedeki hava hiç de öyle değildi. Sunalp'in çevresi onu yanlış yönlendiriyordu. Anladığım kadarıyla çok yanlış bilgiler veriyorlar, halkın kendisini seçeceğini söylüyorlardı. O da bunlara inanıyordu.

Benim böyle pat diye söylediğim bu sözlere bozuldu. Suratını astı ve şöyle dedi: "Şarık Bey, sizinle anlaşamayacağız." Ben de, "Eee, Paşam bu şartlarda anlaşamayız tabii. Ben söylediğinizi Turgut Bey'e teklif edemem. İsterseniz siz Turgut Bey'le doğrudan doğruya konuşun." diye cevap verdim.

ANAP'a İzin Çıkıyor

ANAP ismini Turgut Bey'in istediğini biliyorum. Nereden aklına geldiğini ya da nereden esinlendiğini ise merak edip sormadım.

Büyük Türkiye Partisi kapatılmasaydı ANAP diye bir parti olmazdı. Bu gerçeği Turgut Bey de görmüştü. ANAP'a toplayabildikleri insanların dağılmaması için çok çaba harcadı. Zaten Büyük Türkiye Partisi'ni kuranların çoğunluğu Turgut Bey'in arkadaşıydı. Eğer Turgut Bey Demirel'in ekibi içinde kalsaydı, pozisyonu ne olurdu, bilemiyorum.

Ama, eminim ki o parti içinde çok etkin, yaratıcı bir insan olurdu.

Yani şunu söylemek istiyorum: Büyük Türkiye Partisi'ne izin verilseydi, Turgut Bey de o partide yer alsaydı, ileride ANAP ve DYP (Doğru yol Partisi) diye iki parti olmazdı. Merkez sağda bölünme olmaz, hatta merkez solda da bölünme olmaz, Türkiye'nin yazgısı bambaşka bir çizgide şekillenirdi.

Neyse, yine o günlerin o sisli, belirsiz ortamına dönelim. Herkes köşesine çekilmiş, havayı kokluyordu. Herkes yanında görüneceği kişiyi titizlikle seçiyor, yanlış anlaşılmaktan ürküyordu.

Büyük Türkiye Partisi daha kendini toparlayamadan tarihin tozlu yapraklarına gömülüp gitmişti. ANAP'ın yaşamasına izin verilecek miydi? Yoksa onun da sonu Büyük Türkiye Partisi gibi mi olacaktı? Ankara'da birçok söylenti dolaşıyor, kulaktan kulağa bin bir söz söyleniyordu. Herkes tereddüt içindeydi, endişeli bir bekleyiş sürüyordu.

O günlerde çok iyi bildiğim bir şey daha vardı. O da Turgut Bey'in ateş üstünde oturduğuydu. Partinin kuruluşu için her şey hazırdı ama Özal bir ışık bekliyordu. Bu ışık Çankaya'dan, Evren'den gelecekti. Sinirler son derece gergindi.

Bir gün Orhan Karabulut Paşa'dan ANAP'a itiraz edilmeyecek haberini aldım. Turgut Bey'in parti kurmasına izin çıkmıştı, artık ANAP'ın önü açılmıştı. Kaynak güvenilirdi, en azından ben çok güveniyordum. Sevinçle doğru Yeniköy'e, Turgut Bey'in evine koştum ve selam sabah etmeden müjdeyi verdim: "Ağabey, hayırlısı olsun. Çok güvendiğim bir arkadaşımdan sana izin çıktığını duydum. Hayırlısı olsun."

Özal ayağa fırladı ve çocuk gibi sevindi. Evde bayram sevinci vardı, herkes birbirini kucaklıyor, kutluyordu. Turgut Ağabey hemen başvuru için harekete geçti. Sanıyorum o gün Turgut Bey kendisine başbakanlık yolu açıldığını anlamıştı. Ankara'ya gidildi ve kurucularla birlikte kuruluş başvurusu yapıldı. Sonra da partinin tabelası asılarak çalışmalara başlandı.

Parti kurulduktan sonra, ben bir işadamı olarak açıkça bu partiye yardim etmeye karar verdim. Birinci neden, Turgut Bey dostumdu. Yeteneklerini biliyordum. İkincisi ise, ekonomiye ilişkin düşüncelerimiz birbirine çok yakındı. Hatta ben Turgut Bey'den belki biraz daha liberaldim. Üçüncüsü, ANAP'ın dışındaki iki parti de 12 Eylül yönetimi tarafından kurdurulmuştu. ANAP tek demokratik partiydi ve kurulmasında önemli hizmetim olmuştu. Dördüncü nedenim de var. Bütün konuşmalarımızda Turgut Bey, "Ben dört siyasi eğilimden de oy alacağım," diyordu. ANAP selamı da bu düşünceyi simgeliyordu.

Gerçekten kuruluş aşamasında partide dört eğilimden de insan vardı. Örneğin Safa Giray. Safa benim arkadaşımdır, her zaman Halk Partisi'ne oy vermiş, hiçbir zaman Demokrat Partili olmamıştı. Safa, ANAP'ın kurucularından biri oldu. Daha sonra da çeşitli bakanlıklar yaptı. Turgut Bey'in ona büyük inancı vardı. Çünkü uzun yıllar birlikte çalışmışlardı. Bu sadece bir örnekti, yani kurucular arasında her eğilimden insan vardı.

Ancak şunu içtenlikle söylemeliyim ki o günlerde hiç kimse, karmakarışık bir siyasal ortamda kurulan bu partinin başarılı olacağına inanmıyordu. İş dünyasının önemli bir bölümü Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Parti'sini (MDP) tutuyordu. Çünkü birçokları gibi onlar da MDP'nin iktidara geleceğine inanıyorlardı.

İşte böyle inişli çıkışlı, heyecanlı, çeşitli engellerle dolu günleri aşarak Türkiye 1983 seçimlerine geldi. Seçim kampanyalarında ANAP'a gösterilen ilgi ümit veriyordu.

Halk, Sunalp Paşa'nın MDP'sini benimsememişti. Geniş halk kitleleri ANAP'a ve sempatik liderine hemen ısınmıştı. ANAP başarılı bir görünüm veriyordu ama tek başına iktidar şansı olduğunu düşünen azdı. Evren'in seçimlerden iki gün önce Özal aleyhine yaptığı konuşma da ters tepti ve ANAP'ın oylarını artırdı.

1983 Seçimleri

Sandık başına gitmeye üç gün kala Turgut Bey'e şöyle dedim: "Ağabey, bizim bilgisayar merkezimiz bir program hazırlayacak, seçim sonuçlarını dakika dakika izleyeceğiz. Sonuçları sana anında ileteceğim."

Öyle bir program hazırlandı. Aşağı yukarı on beş kişilik bir ekip bizim bilgisayar merkezinde seçimleri izliyordu. Turgut Bey, Yeniköy'de oyunu verdikten sonra bize geldi. Bu sonra âdet halini aldı, her seçimde oy verdikten sonra bize yemeğe gelir, daha sonra arabayla Ankara'ya giderdi.

1983 seçiminde sandıklar kapandıktan bir-iki saat sonra ilk sonuçlar televizyondan verilmeye başladı. Bizim bilgisayar merkezi oyların yüzde 10-15'ini önümüze koydu. Saat 23.00 civarında bizim aldığımız sonuçlara göre Turgut Bey seçimi kazanmıştı. ANAP'ın 209 veya 210 milletvekilliği çıkardığı anlaşılıyordu.

Ankara'yı aradım, Turgut Bey'e bizim sonuçları söyledim, şöyle dediğimi hatırlıyorum: "Ağabey, seçimi kazandın. 209 veya 210 milletvekili çıkarıyorsun."

"Yok, yok... Daha fazla," diye karşılık verdi. "Aman Ecevit'in durumuna düşmeyin. Acele edip herhangi bir açıklama yapmayın. Kesin sonuçları bekleyin," diye uyardım. Sonradan anladım ki onu uykudan uyandırmışım. Çünkü bakmış kazanıyor, gitmiş yatmış. İlginç adam. Kazandığı zaman gider yatardı. Ertesi sabah telefon ettim, "Ne haber?" dedim. "Yahu, hep senin dediğin çıkıyor. Gayet iyi," diye cevap verdi. Bizim dediğimiz gibi ANAP 211 milletvekili çıkarmıştı. Geçerli oyların yüzde 45'ini alan ANAP, 400 üyeli Meclis'te 211 milletvekiliyle tek başına iktidar olma şansını yakalıyordu. Özal çok mutluydu ama aynı zamanda tedirgindi. Sesinden anladım, fazla konuşmadık. Kazanacağını biliyordu ancak böyle büyük bir başarı da beklemiyordu. Tek başına iktidarı hiçbirimiz beklemiyorduk. Bu nedenle fazla hazırlığı yoktu.

Seçimlerden önce çok kişiye adaylık teklif etti. Hepsi çok saygın kişilerdi. Birçoğu Turgut Bey'in teklifini böyle bir sonuç ummadığı için kabul etmemişti. Onun için elinde tanınmış insanlar yoktu. Ancak ismi duyulmamış çok sayıda genç vardı. Bir de kurucular arasında ambargo

konulanlar, reddedilenler, veto edilenler vardı. Bunlar da kadrosunu zayıflatmıştı tabii, ama Turgut Bey bu meseleyi en iyi şekilde halledeceğine inanıyordu.

Her şey iyi, güzel. Herkes bulutların üzerinde uçuyor. Fakat çok önemli bir sorun vardı. Evren'in seçimden iki gün önce yaptığı, Turgut Bey'i ağır bir şekilde eleştirdiği konuşmadan sonra ortaya çıkan gergin hava nasıl yumuşatılacaktı?

Evren, Turgut Bey'i nasıl kabul edecek ve görevi kendisine verecekti? Günümüzde çok önemli gibi görünmeyen bu konu, o zaman herkesin beynini kemiriyordu. Hepimiz endişeliydik. Bir terslik olmasın istiyorduk. En çok Turgut Ağabey tedirgindi. O sıkıntılı günlerde bana, "Şimdi ben ne yapacağım, Çankaya'ya nasıl çıkacağım?" dedi. Evren'in başbakanlığı Özal'a vermemesi yeni bir darbe demekti.

"Politika böyledir. Yarışırken mücadele edilir, her şey söylenir. Ama iş bittikten sonra bütün politikacıların görevi öpüşmektir. Gidersin, Evren'in elini sıkarsın, iki yanağından öpersin. Bir dargınlık yok zaten aranızda, bu iş düzelir," dedim.

"Tamam, yapacağım," dedi. Gitti, sarılıp Evren'i öptü ve olay bitti. O gün görevi aldı ve çok hızlı bir şekilde kabinesini kurdu. Zaten rahmetli, o fiziğinin ve ağır hareketlerinin ardında canı çok tez bir adamdı. Karar verdiği anda hemen harekete geçer ve o işi bitirirdi.

Kendine özgü bir insandı. Karşısına çıkan her türlü engel onun canını sıkardı. Onun için kurallara bağlı kalmayı pek sevmezdi. Bu yanı onun başını çok ağrıtmıştır. Çoğu kez işi yapar bitirir, yasal işlemler arkadan gelirdi. Onun bu yanı çok eleştirilirdi. Ama o böyle bir insandı. Diğer bir deyişle, Turgut Ağabey kestirme yoldan gitmeye bayılırdı. Yaşamı boyunca da hep böyle davranmıştır.

Birbirini İzleyen Reformlar

Turgut Bey kabineyi kurar kurmaz reformlara girişti. Aklına koyduğu işi rayına oturtana kadar durmaksızın çalışırdı. Saatlerce kafasını

kaldırmazdı. Yorulmak nedir bilmezdi. Örneğin sabah başlar, bütün gün çalışır, gece de devam eder, sabaha karşı yatardı. Tabii ertesi gün geç kalkar, makamına gitmez, işleri konuttan yönetirdi. Bana göre bu tempo ve bu şekil çok yanlıştı.

Ama şunu kabul etmek gerekir ki çok iyi bir yöneticiydi. Devleti de özel sektörü de çok iyi tanıyordu. Deneyimliydi ve müthiş bir beyindi. Ona rağmen çevresine, uzmanlara sık sık danışırdı. Onları uzun uzun dinler, görüşlerinden yararlanırdı.

Örneğin, konvertibilite düzenlemesi öyle bir zamanda yapıldı ki buna hiç kimse cesaret edemezdi. Fakat Turgut Bey hesabını kitabını iyi yapmişti ve bu işe girmekten korkmadı. Yürümezse doğacak riskleri düşünmedi bile. Kendine güveniyordu. Onun bu yanı çok önemliydi.

Konvertibilite gibi yapısal reformları yapıp dünyaya açılmaya karar vermişti. Dışa açılım için şöyle bir yol gösterdi: "Bol bol geziler yapalım, uluslararası önemli toplantılara, kongrelere katılalım, dışarıdan insanlari Türkiye'ye davet edelim; onlara ülkeyi gezdirelim, olanaklarımızı gösterelim, insanımızı anlatalım, onları heyecanlandıralım, inandıralım."

Bunların hepsini yaptı ve Türk ekonomisini büyük ölçüde değiştirdi. Yalnız enflasyonu indiremedi. Özelleştirmede istediklerini yapması engellendi. Bunlarda başarılı olmamasına rağmen, yaptıkları dışarıda "Türk mucizesi" olarak adlandırıldı. Bu başarının bir tek sihirli anahtarı vardı; o da ekip çalışmasıydı. Bütün yetenekli insanları kimliğine, eski siyasi görüşüne aldırmadan devreye sokmasını ve çalıştırmasını bildi.

İlk başlarda iş dünyası ekonominin dışa açılmasından, ithalatın serbest bırakılmasından çok korkuyordu. İç piyasada yabancı mallarla rekabet etmek istemiyordu. Halbuki rekabet olmadan ekonomi olmaz. Reformlar orta vadede iş dünyasını çok olumlu etkiledi. Birkaç yıl içinde Türk şirketleri dünyayla rekabet edebilecek hale geldiler. Bugün 150 milyar dolar ihracat yapabiliyorsak bu başarının temelinde Özal'ın aldığı kararlar ve yaptığı reformlar vardır.

Malezya

1983 yılıydı, Malezya Başbakanı Dr. Mahattir Muhammed Türkiye'de yaptığımız ilk görüşmede bizi ısrarla ülkesine davet etmişti. "Bütün Türkleri büyük bir dostlukla, içtenlikle Malezya'ya bekliyoruz," diye eklemişti. Malezya Başbakanı'nın bu ısrarlı davetini duygulanarak kabul etmiştim. Malezya'ya gitmişken diğer Uzakdoğu ülkelerini de ziyaret etmek istiyordum. Katar ve Dubai'ye de gitmem gerekiyordu. Almanya'dan özel uçak kiraladım, böylece hem Uzakdoğu gezisini hem de Dubai ve Katar ziyaretlerini dört gün içinde tamamlama imkânını buldum.

Malezya Başbakanı'yla makamında görüştük, kendisinin Türkiye'ye ve Enka'ya verdiği önemi akşam bir kez de televizyon izlerken tespit ettik. Bizim ziyaretimiz birinci haber olarak çok geniş verildi. İki ülke arasında dostluğun ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinin önemi vurgulandı, bu haberi çok duygulanarak izlemiştim.

Malezya'da iş yapmak üzere Kuala Lumpur'da ofis kurduk. Malezya'nın yarısı Çinli yarısı Malay'dır; hâkimiyet Malaylarda, ekonomi Çinlilerdedir. Bu arada Malezya Başbakanı Dr. Mahattir Muhammed'le yakın arkadaş olduk, ailece görüşüyorduk. Türkiye'de Turgut Ağabey'le beraber yaptığımız yeniliklerden tecrübeli olduğum için devamlı ona Çinlilerle iyi geçinmesini öneriyor, serbest piyasa ekonomisinin şartlarını anlatıyordum. Mahattir'in karısı da kendisi gibi doktordur; ailece iyi anlaşıyorduk. Malezya'ya gittiğimizde bizi evine davet ediyordu, mütevazı bir evi vardı.

İstanbul'a bir Malay Prensi gelmişti; verilen resmi yemeğe beni de davet ettiler ve Lale'yle beni arkada bir masaya oturttular. Ertesi akşam Prens bir yemek verdi, ortada Prens, solunda ben, sağında Lale, benim solumda Prens'in karısı oturuyordu. İki ülke yetkililerinin protokol anlayışındaki farklılık işte böyleydi; benim de unutamadığım bir anım oldu bu olay.

Malezya'da fazla iş yapamadık ve oradaki ofisi kapatmaya mecbur olduk, ama ters bir şey olmadı. Bundan 15 sene sonra Mahattir İstanbul'a geldi, hâlâ başbakandı. Yemekte ben sağında oturuyordum. "Şarık, bir zamanlar sen bana ekonomiyi öğrettin, bundan istifade

ettim; bugün ihracatımız 150 milyar dolara çıktı ve Malezya ekonomisi gayet iyi gidiyor. O zaman sen bana öğrettin, şimdi ben sana öğreteyim," dedi. "Sen başbakandın, dinledin; bana anlatma, benim başbakanıma öğret," diye cevap verdim.

Sigara İthalatı Serbest Bırakılıyor

Turgut Ağabey ile gece saat 12'den sonra Çankaya'daki Başbakanlık Konutu'nda baş başa oturup ne yapılabileceğini konuşurduk; örneğin, sigara ithali, konvertibilite, bilgisayardan gümrük vergisi alınmaması, Avrupa Birliği'ne müracaat, Gümrük Birliği. Turgut Bey genellikle kendisine yapılan önerileri dikkatle dinler, eğer aklına yatarsa hemen uygulardı.

Bir gece yine konuşurken cebimden sigara paketini çıkarıp, "Bak Ağabey, şu anda bunu içtiğim için hapse gidebilirim. Türkiye'de bunu herkes içiyor, onun için ithalatını serbest bırakın. 500 lira ödüyoruz, değeri 100 lira; aradaki 400 lira kaçakçıya gidiyor. Aradaki fark için bir fon kurarsınız," dedim. Dikkatle dinledi, hiç sesini çıkarmadı. Ama belli ki kafasında konuyu evirip çeviriyor, nasıl uygulayacağını tartıyordu.

Gece saat 4'te Turgut Bey hemen telefonla Resmi Gazete'nin üç saat geç yayımlanması talimatını verdi. Adnan Kahveci'yi çağırdı. Kahveci geldi, uykulu; "Sigaranın serbest ithali için bir tebliğ yaz," dedi. Kahveci başta biraz itiraz etti, ama yazdı. Turgut Bey okudu, birkaç değişiklik yaptı ve tebliğ ertesi gün yayımlandı; böylece karaborsa kalktı, Konut Fonu kuruldu.

İşte o geceden sonra yabancı sigara Tekel tarafından ithal edilmeye başlandı. Bir anda gördük ki ne kaçak kaldı, ne kaçakçı. Hepsi kaybolup gitti. Devletin kasasına milyarlarca lira girdi. Turgut Bey böyle kararlari çabuk alırdı.

Yabancı sigaranın yasak olduğu yıllarda benim de başımdan garip bir olay geçmişti. 70'li yıllardı. Avrupa'dan bir yerden Lale'yle geliyoruz. O zamanki adıyla Yeşilköy Havalimanı'ndan iki karton Kent aldım, arka koltuğun üzerine attım.

Nişantaşı'na geldiğimde önümü bir polis hışımla kesti, beni durdurdu. Hiçbir şey söylemeden arka kapıyı açtı ve sigaraları aldı, sonra da bize dönüp, "Yürüyün karakola," dedi. İkimiz de şaşkına döndük, ama adam barut gibi. "Yahu, kardeşim biz yurtdışından geliyoruz, havaalanından aldık, bu bizim hakkımız," dedik fakat dinletemedik.

"Ben anlamam, yürüyün bakalım," diye bize bağırdı. Çaresiz kalktık Nişantaşı Karakolu'na gittik. Baktım komiser de aynı tutum içinde; bize kaçakçı muamelesi yapıyorlar. Biletimizi, pasaportumuzu gösterdik ama anlamaya niyetleri yok. Olacak gibi değil, başımız belaya girecek. Hemen komisere, "Bana izin verir misiniz, Namık Kemal Şentürk'ü arayacağım," dedim.

Namık Kemal Bey o sırada İstanbul valisiydi. Ben böyle söyleyip, telefona doğru hamle yapınca komiser hemen değişti, "Aman beyefendi, anlaşıldı siz yurtdışından geldiniz. Bir yanlış anlama oldu, kusura bakmayın," dedi. Sonra sigaraları verip bizi uğurladılar. Böylece Namık Kemal Bey sayesinde karakoldan kurtulduk. Yoksa kaçakçı olarak zabıt tutacaklardı. Bir şey çıkmayacaktı ama bir süre bizi uğraştıracaklardı.

İşte Turgut Bey'in yaptığı reformlar bu gibi saçmalıklara son verdi.

AB'ye Tam Üyelik Müracaatı

Türkiye'nin AB'ye girmesi şart. Bu ne ekonomik ne de sosyal bir meseledir; biz ya bu taraftan olacağız ya da öbür taraftan olacağız. Neden Doğu'da olmayalım derseniz, o tarafta bizi kimse sevmez. Batı da ne kadar sever o da ayrı bir mesele, ama Batıdakiler Doğudakilerden daha çok sever. Kişisel hak ve özgürlükler, azınlık hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü açısından AB'ye üye olmamız şart. Öte yandan, "Ekonomimizi mi geliştirir, ne lüzum var?" diyenler de haklı değil; onlar bizden üç misli daha ileride.

Her şeyden önce "Avrupa Birliği'ne girmeyelim," diyenlerin, gerçek anlamda Türkiye'yi düşünmeyen kişiler olduğu kanısındayım.

Memleketini, Atatürk'ü seven insanlar Avrupa Birliği'ne girmek isterler. Çünkü bu, "muasır medeniyet" seviyesi sözleriyle Atatürk'ün bize verdiği, belirttiği hedeftir. Avrupa Birliği'ne girmek için oyunu onların kaideleriyle oynamak lazım. Bunu yapmaya mecburuz. Bugüne kadar Avrupa Birliği'ne girmiş olsaydık, her şey çok farklı olurdu.

Her zaman Avrupa'yla entegrasyon için uğraştım. Bir akşam Başbakanlık Konutu'nda Turgut Ağabey'le, "Avrupa Topluluğu'na müracaat edelim, daha fazla beklemeyelim," dedik. Çalışmalara başlandı ve 1987 yılının baharında müracaat yapıldı. Müracaat yapıldıktan bir süre sonra, Aspen İtalya toplantıları vesilesiyle yakın dost olduğum ve o tarihte İtalya Dışişleri Bakanı olan Gianni De Michelis İstanbul'a geldi. "Şarik, tam üyelik şimdi olmayacak, ama EFTA ülkelerinden sonraki ilk ülkenin Türkiye olması için bir protokol yapılabilir," dedi. Ama bunu bizim taraf kabul etmedi. Doğrusu bu benim de hoşuma gitmemişti, ama yanlış düşünmüşüz, orada bir hatamız var. Keşke kabul etseymişiz. O tarihte İsveç, Avusturya, Finlandiya, Norveç, İsviçre, İzlanda ve Lihtenştayn EFTA üyesi ülkelerdi. 1995 yılında İsveç, Avusturya ve Finlandiya EFTA'dan ayrılarak AB üyesi oldular. De Michelis'in teklifini kabul etmiş olsak onlardan sonra biz girecektik. Daha sonra, o zaman hiç akla gelmeyen ülkeler, Bulgaristan, Romanya AB'ye girdi, biz hâlâ gireceğiz.

Özal Davos'ta

Davos toplantıları 1980'lerde büyük ilgi toplamaya başladı. Dünyanın her yerinden başbakanlar, cumhurbaşkanları, üst düzey politikacılar, işadamları ve belli başlı kamuoyu önderleri Davos'a geliyordu. Bunun bir önemi olmalı ki bu kadar kalburüstü insan katılıyordu. Toplantılarda konuşmak, kendi ülkesini tanıtmak çok önemli bir fırsattı. Orada iyi çalışan, ülkesinin tanıtımını iyi yapıyordu. Davos'ta aşağı yukarı 10 büyük panel, 100 farklı oturum yapılırdı.

Turgut Bey uluslararası olmaya açık bir insandı. Davos'a başbakan olarak ilk kez 1984 yılında katıldı. Türkiye hakkında broşürler yaptırıp herkese dağıttık, Türkiye günleri yaptık, yemekler verdik. Benim ofisim bunun için çalıştı. Para sarfettik, Türk işadamlarını oraya götürdük. Orada Türkiye'nin büyük bir ağırlığı vardı. "Davos'un yıldızı Türkiye" diye haberler çıktığında pek memnun olurdum.

Sonra 5-6 yıl World Economic Forum'la (WEF) Türkiye'de toplantılar düzenledik, yabancıları Türkiye'ye getirip ülkemizi tanıttık. Bu toplantılarda mutlaka ben evimde bir davet verir, gelenlerin Türk muhataplarıyla samimi bir ortamda kaynaşmalarına yardımcı olurdum.

Bu toplantıların en büyük faydası, insan tanımak ve arkadaş olduğunuz bu kişilerin ülkelerindeki kredilerini kullanabilmek. Bütün imkânlarını kendi memleketin için kullanacaksın, bu çok açık; ama dürüst olacaksın ki sana itibar etsinler. Bu tür toplantılarda devletle koordineli olarak çalışılırsa, daha büyük başarı sağlanır.

Kürtçe Şarkı

"Her lisanda şarkı söylemek serbest de, niye Kürtçe söylemek yasak?" diye sık sik aklıma takılıyordu. Bir insanın anadilini kullanması, anadilinde şarkı söylemesinden daha doğal ne olabilir ki? Çocukluğum Üsküp'te geçtiği için ben bu konularda her zaman daha hassas olmuşumdur.

Turgut Ağabey'in oğlu Efe'nin düğününe davetliydim, aynı masada oturuyorduk. İbrahim Tatlıses şarkı söylüyordu. Turgut Ağabey'e, "İbrahim'i çağıralım, Kürtçe bir şarkı söylesin," dedim. Turgut Ağabey çabuk anlardı, hemen çağırıp Kürtçe Şarkı söylemesini istedi. İbrahim Tatlıses önce şaşırdı, sonra başladı Kürtçe söylemeye. Bu, ilk defa umumi bir yerde söylenen Kürtçe Şarkıydı. Etrafa bakındım, hemen hemen herkesin yüzü gülüyordu. Kürtçe Şarkı ilk defa bir başbakanın düğününde söylendi, sonra da Kürtçe kasetler serbest bırakıldı. Serbest kalınca Raks'ın patronu Aslan Önel şikâyet etti; artık eskisi kadar satmaz olmuş, çünkü yasak değil!

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Kuruluyor

1985 yılında Özal beraberinde işadamlarıyla Amerika'ya gitti. Bu seyahat sırasında iki ülke işadamları arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek için Türk-Amerikan İş Konseyi kuruldu. Söz konusu seyahat Özal'ın Başkan Reagan'a "I don't want more aid, I want more

trade/Sizden daha fazla yardım değil, daha fazla ticaret istiyorum" sözleriyle hafızalara kazındı. Bu ciddi bir politika değişikliğiydi; yeni politikanın en önemli aracı da iki ülke özel kesimi arasındaki işbirliğini teşvik edecek İş Konseyi'ydi.

Özel sektörün ikinci iş konseyi ise Türk-Japon İş Konseyi'dir. Japonlarla münasebetim iyi olduğu için Turgut Bey benden iş konseyini kurmami istedi. Böylece Türk-Japon İş Konseyi Başkanlığı'nı kabul ettim ve bu işe çok da ciddi başladım. Karşı tarafta Japonya'nın patronlar örgütü olan KEIDANREN'in tayin ettiği, Komatsu Ltd. Başkanı Ryoichi Kawai vardı. İlk birkaç sene toplantıların hepsi benim ofisim tarafından organize edildi; rahmetli Filiz Ofluoğlu'nun çok emeği vardır, o sırada DEİK yoktu, sonradan kuruldu. Gerek İş Konseyi'nin ve gerek DEİK'in kuruluşunda KEIDANREN bizim için iyi bir örnek oldu. Doğrusu ben de KEIDANREN'den çok şey öğrendim.

İş konseylerinin sayıları artmaya başlayınca aralarında koordinasyonu sağlamak amacıyla DEİK kuruldu ve 1987 yılı başında faaliyete geçti. Ben önce DEİK'e pek sıcak bakmadım, biz zaten kendi ofislerimizden işleri yürütüyorduk. Ama yönetim kurulunda yer aldım. Sonra baktım, hem profesyonel kadronun hem de bizim bu işe inanmamız ve çok çalışmamız nedeniyle DEİK çok muvaffak oldu, başka ülkelerde benzeri yoktu.

DEİK iş dünyasına çok şey öğretti. Eskiden bilmiyorduk dünyayı. DEİK özel sektöre öğretti bunu. Ondan sonra Türk işadamı da daha girişken oldu. Biz eskiden toplantıya, kongreye falan gitmezdik. Ben 1969'da ilk defa Amerika'ya gittim, sonra Davos toplantılarına gitmeye başladım. Lisan da çok iyi bilmiyorum; kulaklık takardım, adam ne söylerse tekrar ederdim, bir şey anlayayım diye. O toplantıların bir usulü vardı, akşam yemeği vardı, bir adabı muaşereti vardı. Biz bunu da bilmezdik, sonra öğrendik bunları. DEİK'in bu şekilde çok faydası oldu. Yani sosyal bir faydası oldu. İş konseylerinin birinci gayesi dış ticareti artırmak olmakla birlikte, Türk işadamını terbiye etti. Hep onu derim, "international" yaptı.

DEİK'in en önemli özelliği, gönüllü bir kuruluş olmasıydı, profesyonel kadrosu da amatör bir heyecanla çalışıyordu, çok başarılı oldu, başta Yunanistan olmak üzere birçok ülke örnek almak istedi. Türkiye'de hep DEİK'e alternatifler yaratılmaya çalışıldı ama sonunda hep DEİK

ayakta kaldı. İş konseyi olan ülkelerde DEİK'in itibarı çok yüksekti. Alternatifler başarılı olamayınca hükümet sonunda nedense DEİK'i kamulaştırma kararı aldı. Halbuki DEİK'in gücü ve itibarı gönüllü bir kuruluş olmasından kaynaklanıyordu. Hayırlısı...

Türk-Japon İş Konseyi

Dediğim gibi Özal'ın önerisiyle Türk-Japon İş Konseyi'ni kurdum. Turgut Bey, iş konseyi çalışmalarına hep destek oldu, geldi açılışlarda konuştu, Japon yatırımcıları Türkiye'ye davet etti. Turgut Özal, hem Türkiye'nin Japon modelinden öğreneceği çok şey olduğuna inanıyor hem de Türkiye'ye yabancı yatırım çekmek için Japonya'ya büyük önem veriyordu. Teknolojiye olan tutkusu nedeniyle de Japonya ile işbirliğini önemsiyordu.

Türk-Japon İş Konseyi olarak çok güzel toplantılar yaptık. Toplantılara, gündeminden tutun tertibine kadar çok iyi hazırlanmak lazım. Bunları o tarihte fazla bilmememize rağmen başarılı olduk. Yaparak öğrendik. Karşı kanatta her zaman KEIDANREN'in en itibarlı üyeleri benim muhatabım oldu.

Japonlarla çalışmak zor değildir, kolaydır. Japonlarla işin zor tarafı mukavele imzalanana kadardır, sonrası kolay. Tabii gereken titizliği göstereceksin, sözünde duracaksın. Tecrübelerime göre, iki millet birbiriyle fevkalade iyi anlaşma özelliğine sahiptir. Aslında ilk tanışıklığımız 1970 yılında tamamladığımız Giresun Kâğıt Fabrikası inşaatı sırasında olmuştu. İşin mekanik kısmını Japonlar yapmıştı. Daha sonra Suudi Arabistan, Ortadoğu ve Türkiye'de Japon şirketleriyle ortak birçok projeyi üstlendik. Hepsini de başarılı bir şekilde bitirdik.

İş Konseyi faaliyetleri çerçevesinde Japon yatırımcıları Türkiye'ye çekmek için çaba gösterdik. Türkiye'nin AB'yle ilişkileri, Ortadoğu'ya yakınlığı, Doğu Avrupa'yla komşuluğu ve büyük iç pazarının Japon girişimciler için Türkiye'yi iyi bir üretim merkezi yapacağını anlattık. İki ülke arasında turizmin gelişmesi ve Türkiye'ye daha çok Japon turist çekebilmek için Türk Hava Yolları'nın Japonya'ya doğrudan uçmasını teşvik ettik.

Toyota'nın Türkiye'ye gelmesi için İş Konseyi başkanı olarak hem Japon tarafını hem Türk tarafını teşvik etmeye çalıştım. Özdemir Sabancı bu yatırım için çok uğraştı ama bir ara işler çıkmaza girmişti. O zaman onu ikna etmek için elimden geleni yaptım. "Japonlarla iş yapmak çok zor, galiba bu iş bozulacak," dediğinde, "Japonlarla anlaşma imzalanıncaya kadar her iş zor, ama imzaladıktan sonra kolay," diye cesaretlendirdim. Tecrübelerimi anlatarak, Özdemir'i toplantılara devam etmeye ikna ettim. Çıkmaz yola giren Toyota işi böylece gerçekleşti. Toyota klasik Japon yaklaşımıydı. Bu yatırımla Özdemir'in Türk-Japon ilişkilerine önemli katkısı oldu. Japonların otomotivde Avrupa'daki ilk ortak yatırımıydı. Bugün Toyota Türkiye'den yüksek miktarda ihracat yapıyor ve çok başarılı. Toyota'nın birçok tedarikçisi de onları takiben önemli yatırımlar yaptılar.

Bizim Japonlarla çok benzerliğimiz vardır. İmparatorluklar kurmuş ve geçen yüzyılda parlamenter sistemi benimsemiş bu iki toplum hep geleneklerine sadık kalmıştır. Dillerimizin, Türkçe ve Japoncanın grameri aynıdır. Japoncada birkaç yüz Türkçe kelime vardır. Köylerde yaşayan kadınların giysilerinin rengi, deseni birbirine benzer. Müziğimiz de çok farklı değildir; evlerimiz, yaşam biçimimiz çok ortak noktaya sahiptir. Yer yatakları; sabah olunca [yatakların] yüklüklere kaldırılması, akşam indirilmesi bizim de kırsal kesimde halen devam eden alışkanlıklardandır. Japonya'da hâlâ bohça kullanan insanlar görebilirsiniz. Her ne kadar iki toplum da erkek egemen olsa da Japonlarda da, bizde de evde kadın hâkimdir.

İş Konseyi toplantıları için Tokyo'ya her gidişimizde çok iyi kabul görür ve çok üst düzeyde görüşmeler yapardık. 1989-91 döneminde Başbakan Toşiki Kaifu İş Konseyi toplantılarından sonra beni iki defa kabul etti, çok verimli görüşmeler yaptık.

Japonlarla Orta Asya'ya Seyahat

Türk-Japon dostluğu ve işbirliğinin hem Türkiye'de hem de 3. ülkelerde mümkün olduğuna ben hep inandım ve tarafları da inandırmak için çalıştım. Kimi zaman başarılı oldum, kimi zaman Japon muhataplarimi ikna edemedim. Sovyetler Birliği dağılma sürecine girince, daha 1991 sonbaharında Rusya ve Ukrayna'daki iş

olanaklarını birlikte değerlendirmeyi teklif ettim. Ama siyasi ve ekonomik belirsizlik nedeniyle Japonlar bu teklifime sıcak bakmadı.

1993 yılının Nisan ayında DEİK-KEIDANREN ortak heyeti olarak Orta Asya ülkelerini ziyaret etmeye karar verdik. Bu seyahatin öncesinde İstanbul'da düzenlediğimiz seminerde heyet üyelerine bu ülkeler hakkında birinci elden bilgi verdik. Ziyaret edeceğimiz her ülkeden ekonomiden sorumlu üst düzey konuşmacılar davet etmiştik. Çok yararlı bir toplantı oldu. Aynı gün akşamı konuk Japon heyetinin Türk meslektaşlarıyla kaynaşmaları için bir akşam yemeği düzenledik. Seyahatin ilk ayağı Alma Ata'ydı. Sonra sırasıyla Taşkent, Semerkant, Bişkek ve Aşkabat programımızda yer alıyordu.

Ziyaret ettiğimiz her başkentte en üst düzeyde kabul gördük; Japon işadamları bölgenin sunduğu olanakları ve Türk iş dünyasının buradaki etkinliğini gördüler. Daha önceleri bölgedeki işleri Moskova ofisleri üzerinden takip ediyorlardı, ama bu seyahatten sonra İstanbul ofislerini devreye soktular. Türk şirketlerinin bu ülkelerde Japonların finansman olanaklarıyla gerçekleştirdiği birçok projenin ilk adımları bu seyahatte atıldı. Japonlar ve bizim için çeşitli yönleriyle unutulmaz bir gezi oldu.

Japonlardan Madalya

Türk-Japon ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesine katkılarımdan ötürü 1991 yılında Japon İmparatoru tarafından "Kutsal Hazine Altın ve Gümüş Yıldız Madalyası"yla onurlandırıldım. Aslında bu ödülün daha önce verilmesi düşünülmüş, ancak 60 yaş şartı olduğu için beklemişler. Ankara'da, Japonya Büyükelçiliği'nde düzenlenen, Lale'nin de katıldığı çok hoş bir törende Büyükelçi Takashi Sengoku takdim etti, çok mutlu oldum.

Japon geleneğinde 60 yaş çok önemli; hem ikinci çocukluğun başlangıcı hem de ikinci bahar olarak kutluyorlar. 60 yaşına basan kişinin hayatının yeni dönemine yeni doğan bir bebek gibi neşeyle, fırsatlarla girdiğine inanıyor ve gençlik ruhunu simgeleyen kırmızı yelek giydiriyorlar. Bana da giydirdiler.

Yunanistan'la İlişkiler Başlıyor

Ben Balkanlar'ı iyi bilen bir insan olarak Türkiye ile Yunanistan'ın dost olması ve barış içinde yaşaması gerektiğine hep inandım ve bunun gerçekleşmesi için elimden geleni yaptım.

Kavganın iki ülkeye de maliyeti çok. Bunu kim ödüyor? Halk ödüyor. Yunanistan şayet savunmaya bu kadar para harcamasaydı, belki bugünkü sıkıntıyı çekmezdi. Keşke biz de harcamasaydık, biz de muayyen zamanlarda büyük sıkıntılar çektik. İlaç alamıyorduk, tank alıyorduk. Bunun düzelmesi icap ettiğine kesinlikle inanıyordum. Halkların birbirine düşman olmadığını gördüm. Düşman olanlar da aslında bazı insanların yazdıkları yanlış tarihi okuyarak bu hisse kapılmış kişiler. Küçükken Üsküp'te Sırp ilkokuluna gittim. Öyle bir tarih okuturlardı ki Türk olduğumdan utanırdım. Annem iyi okumuş bir kadındı. Annem aynı tarihi anlattığında Türk olmakla iftihar ederdim. Eminim ikisi de doğru değildi, ikisi de abartılıydı. Yunan politikacılar Türkiye düşmanlığını politik malzeme olarak kullanıyorlardı. Türkiye'nin aleyhine ne kadar konuşurlarsa, o kadar fazla oy alacaklarını sanıyorlardı.

İlk Adım: Bilderberg Toplantısı

1984 yılında Bilderberg toplantısına gittim. Bu toplantının değişik, hatta garip bir yöntemi var. Herkes tek başına katılıyor. Sizi hemen bir otele kapatıyorlar, toplantıya katılanlar o süre içinde gece gündüz baş başa kalıyorlar. Akşam yemeğinden sonra barda bir adamın yakasında "Costas Karras-Greece" yazdığını gördüm. Hemen yanına gidip, "Merhaba, bana bir viski ikram eder misin?" dedim. Bana baktı, Türk olduğumu gördü. Kosta Karras büyük bir Yunan işadamı, gemileri var, ayrıca turizmle uğraşıyor; çok tanınmış bir aileye mensup. O gece viskileri arka arkaya yuvarladık ve dost olduk. Kosta çok iyi bir insan, ama kuvvetli de bir milliyetçi. Türkiye'yle ilişkilerde çok dikkatliydi. Onu, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin düzelebileceği konusunda ikna ettim.

Bilderberg toplantısından sonra aradan fazla zaman geçmeden Atina'ya gittim. Kosta ile Plaka'daki evinde baş başa konuştuk. Bu görüşmeyi basından sakladık. Böylece ilişkiler başladı. İlk toplantıyı

kosta'nın Londra'daki evinde yaptık, Türk ve Yunan işadamlarını bir araya getirdik. İlk defa orada ortak tarihimizin yeniden yazılmasını konuştuk, daha önce böyle şeylerin konuşulması bile mümkün değildi. İlk toplantı müspet bitti. Ama bu iş zor yürüyordu. O sırada PASOK iktidardaydı. Yunan işadamları yapılan görüşmelerin duyulmasını istemiyorlardı, İstanbul'a gelemediler. Yunanistan'da işadamları ister muhafazakâr ister sosyalist olsun politikacılardan çok korkardı. Onun için bu toplantılar çok gizli oldu.

Bu çalışmaları yürütürken Turgut Özal'la sürekli iletişim içindeydim. Özal Türkiye'nin tüm komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğine inanmıştı. Türk-Yunan sorununun da giderilmesi yönünde bir siyaset sürdürüyordu; iki ülke arasındaki gerilimlerin yapay olduğunu düşünüyor, ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirerek sorunların aşılabileceğine inanıyordu.

Çalışmaya Devam

Ben çalışmaya devam ettim, hem Yunan iş dünyasıyla yakınlaştım hem de Yunan siyasetçilerle dostluk kurdum. Nedense Türkiye'den müthiş çekiniyorlardı. Politikacılar da gereksiz bir şekilde Türk düşmanlığını körüklüyordu. Ben ilişkilerde olumsuzluğun daha çok Yunanlardan kaynaklandığını gördüm. Yunan dostlarıma hep şunu anlatmaya çalıştım:

"Aramızdaki sorunlar iç politikada kullanılmasın. Çünkü iki ülke arasındaki dostluk iç politikadan daha kıymetlidir. Partiler değişebilir, bu, demokrasinin kuralıdır; fakat komşular arasındaki dostluk, iki kardeşin ilişkisinden önemlidir."

Yunanistan'da çok ünlü bir arkadaşım var, Minos Kiriaku. Armatör, Ege Vakfı'nın başkanı ve Antena 2 televizyonunun sahibi; bu kanal muhafazakârların sesi gibi. 1987 yılında Ege Vakfı'nın düzenlediği toplantıda Türk ekonomisini anlatmam için beni Atina'ya davet etmişti, sevinerek kabul ettim.

Atina'da beni çok sıkı korumaya aldılar. Nereye gitsem altı polisle burun buruna yürüyordum. Otelde kapının önünde iki polis

bekliyordu. Bunu yadırgıyordum; alışmamışız, insan rahatsız oluyor. Neden korunma ihtiyacı var? Seminer çok güzel bir salonda yapılıyor. Muhafazakârların çoğu orada, PASOK'tan da iki bakan var; biri Ege, biri Makedonya bakanı. Konuşmalarda hepsi Türkiye karşıtı sözler ediyordu. Oysa Ege'nin konuşulacak birçok sorunu var. Mesela bir kirlenme problemi var. Ama varsa yoksa Türkiye. Ne faşistliğimiz kaldı, ne militaristliğimiz... Minos'a, "Biz ne söyleyeceğiz?" diye sordum. Cevap verdi: "Hiç korkma, 60 polis seninle meşgul." "Güzel de, bir şey olursa polisler ne yapacak? Korkmuyordum, ama şimdi çekiniyorum," dedim. Bana, "Sen becerirsin," dedi. Çıktık kürsüye, salonda çıt yok, başladım konuşmaya: "Size dostlarım demek istemiyorum." Birkaç saniye durdum ve devam ettim: "Kardeşlerim, kız kardeşlerim diyorum." Salondakiler gözleri açılmış bana bakıyorlar, hepsi şaşkın. Sonra birden bir hareket oldu ve salondaki herkes ayağa kalkıp beni alkışlamaya başladı. Alkışlardan sonra ben de rahatladım ve konuşmaya başladım. Onlara Türk pazarını anlattım, bizimle dost olmalarının kendi çıkarları için kaçınılmaz olduğunu vurguladım. İlgiyle dinlediler.

Atina'da olduğum sırada Dışişleri Bakan Yardımcısı [Yannis] Kapsis benimle görüşmek istedi, kabul ettim. Liseden sınıf arkadaşım Nazmi Akıman Atina'da büyükelçiydi. Nazmi beni, "Niye gidiyorsun, başın derde girer," diye uyardı. Kapsis büyük bir Türk düşmanı olarak biliniyordu. Ben yine de gittim. Kapsis, "Batı Trakya'daki Türklere iyi muamele ettiğimiz için nüfusları 80 binden 120 bine yükseldi. İstanbul'daki Yunanlar ise 40 binden 3-4 bine düştü. Onları Türkiye'den ayrılmaya mecbur ettiniz," dedi. Söylediklerinde doğru taraflar da var; 6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi gibi konularda hatalarımız var.

Derken Kapsis, bir Türkiye haritası açtı ve Ege'yi anlatmaya başladı. Lafını kestim; "Dışişleri Bakan Yardımcısı mısınız, Genelkurmay Başkanı mısınız?" dedim. Gülmeye başladı. O günden sonra ahbap olduk, ama bir sonuca varmaya olanak yoktu. Ayrılırken, İstanbul'a ve Çeşme'ye davet ettim. Dış politikada mevcut konularda anlaşamasan bile dostluklar kurmak çok önemlidir. Bir gün mutlaka faydası olur.

Mitsotakis ile Özal'ı Görüştürdüm

Konstantin Mitsotakis Türkiye'yi iyi bilen politikacılardan biridir.

1967 yılında askeri cunta tarafından gözaltına alındığında bir yolunu buluyor, o sırada Dışişleri Bakanı olan İhsan Sabri Çağlayangil'in yardımıyla Türkiye'ye kaçıyor. İlk durağı Türkiye olmak üzere 1974'e kadar sürgünde yaşıyor.

Mitsotakis'le 1990 yılı seçimlerinden önce, başbakan olmadan önce ahbap oldum. Güzel bir dostluğumuz oldu, halen de devam etmektedir.

Birkaç defa evine gittim. İlerleyen yıllarda benim de onu ve ailesini evimde ağırlama imkânım oldu. İlk kez evine gittiğimde, [daha sonra dışişleri bakanı olacak] kızı Dora [Bakoyannis], ki o tarihte çok gençti, bize kahve servisi yapmıştı. Bunu hiç unutmam.

Mitsotakis iktidara gelmeden önceydi, 1987-88 yıllarında Turgut Bey'le Viyana ve Zürih'te buluşmalarını sağladım. Bunlar gizli görüşmelerdi, iki kez görüştüler. Görüşmelerin temelinde Türkiye ile Yunanistan arasında kalıcı bir ilişki başlatmak için neler yapılacağı vardı. Beni ilk kendisi aramıştı. O zaman muhalefetteydi. İktidara gelmesi halinde Kıbrıs ve kita sahanlığı sorununu halletmeden Türkiye ile Yunanistan'ın dost olmasının zor olduğunu söylüyordu.

2000 yılının Ocak ayında, Selanik Müzik Evi'nin açılış merasimine davet edildim. Çok güzel bir salondu, Mozart ve Saint-Seans'ın piyano konçertolarını dinledik. Arada Yunan dostlarımla kahve içiyordum. K. Mitsotakis de oradaydı. Karşılaştığımızda, etrafındakilere dönerek, "Dikkat edin, Şarık Tara'yı ben uzun süredir tanıyorum. Kendisi hiçbir zaman çizgisini değiştirmeyen bir adamdır," diye iltifat etti. Tabii bu iltifattan çok memnun oldum.

Davos Türk-Yunan Dostluğuna Hizmet Ediyor

Prof. Schwab'la Türk-Yunan ilişkilerini uzun uzun konuşur, ne yapabileceğimize kafa yorardık. 1987 yılında Yunanistan'ın Kuzey Ege'de petrol arayacağını açıklaması üzerine Genelkurmay Başkanlığı Hora gemisinin ihtilaflı sulara açılacağını ve herhangi bir müdahalenin savaş nedeni sayılacağını açıklamıştı. Neyse ki Özal BBC'ye verdiği demeçle bu gerilimi hafifletmişti, neredeyse savaşın

eşiğinden dönülmüştü. Bir şeyler yapmak gerekiyordu. Sonunda 1988 Davos toplantısında Papandreu ile Özal'ı bir araya getirmek için ne gerekiyorsa yapmaya karar verdik. Kosta (Karras) ile girişimlerimiz sonuç vermemişti, bu yol daha etkili olabilirdi. Schwab da olumlu baktı.

Hemen Turgut Bey'le konuştum. Türk-Yunan dostluğunun kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Kıbrıs sorununun çözülmesi ve bütün anlaşmazlıkların ortadan kalkması gerektiğine inanıyordu. Turgut Ağabey, "Ne isterseniz yaparım," dedi; zaten cesur çıkışlar yapmaya yatkındı. O günlerde bütün sorun (Andreas) Papandreu'yu ikna etmekti. Schwab birkaç defa Atina'ya gidip Papandreu'yla görüştü. Sonunda iki tarafın da onayını aldık ve hemen kolları sıvadık.

Nihayet beklenen tarih geldi. Program uyarınca Özal bir kokteyl verecek, Papandreu da o kokteyle gelecekti; öyle de oldu. 30 Ocak 1988'de tarihi zirve gerçekleşti ve iki lider buluştu. Kokteyle yarısı Türk, yarısı Yunan 100'den fazla insan katıldı. Turgut Bey ile Papandreu'nun karşılaşıp el sıkışmaları görülecek manzaraydı. Onlar el sıkışınca, herkes gözyaşları içinde birbirinin elini sıktı. Papandreu ile Özal kucaklaştılar, yan yana oturdular. Herkes anlatılamayacak kadar mutluydu. Dile kolay, kaç yıl sonra gerçekleşiyordu böyle bir beraberlik. Bu güzel tabloyu seyrediyoruz. Birden Turgut Bey'in "Gel" diye işaret ettiğini fark ettim. Hemen yanlarına gittim. Hiç sözü döndürüp dolaştırmadan şöyle dedi: "Türk-Japon İş Konseyi'ni nasıl kurduysan, Türk-Yunan İş Konseyi'ni de kur." Başıyla onaylayan Papandreu hemen bir Yunan işadamına işaret etti; [bu,] Teodor Papaleksopulos adlı işadamıydı. Ona aynı talimatı verdi. Böylece konseyin kuruluşu için ilk adım atıldı.

İş Konseyini Kuruyorum

Biz İstanbul'a dönünce hemen DEİK bünyesinde İş Konseyi'nin Türk kanadını demokratik bir şekilde kurduk. Çalışmak isteyen herkesin yer aldığı bir yönetim kurulu oluşturduk.

Papaleksopulos'un Yunan kanadını kurması ise gecikti. Çünkü Yunan işadamları birbirlerine girdiler. Ticaret Odası borsayla kavga ediyor, borsa onunla kavga ediyor... Yunan tarafındaki sıkıntının nedeni,

Türkiye'ye karşı bir reaksiyon değildi. Yunan tarafı kendi arasında anlaşamadı. Hepsi de meraklıydı, hep "Ben yapayım," diyordu, ama "Yap" dediğin zaman yapmıyordu. Hem hiç kimse sahip çıkmıyor hem de herkes sahip çıkmak istiyordu. Ben aralarını bulmak için üç defa Atina'ya gittim. Selim'le (Egeli) beraber gittik, onları barıştırdık. Yani böyle kuruldu Yunan İş Konseyi.

İş Konseyi'nin ilk toplantısını 3-4 ay sonra Atina'da yaptık. Toplantının ardından düzenlediğimiz basın toplantısına ilgi büyüktü. En az 100 gazeteci vardı. Ben ve onların başkanı yan yana oturduk. Papaleksopulos benden büyük ve daha deneyimli, ama baktım hayli heyecanlı. Onu rahatlatmak için, "Merak etme, bana bırak. İstediğini söyle, sözün bitince ben toparlarım," dedim. "Şimdi öyle sualler soracaklar ki," dedi. "Sen hiç karışma; ben misafirim, ben cevaplarım," dedim. Toplantının sonunda, "Başka sorunuz yok mu?" dedim. "Ben sizin yerinizde olsaydim, şunları sorardım: 12 mil, kıta sahanlığı, Ruhban Okulu, Trakya'daki azınlıklar, Türkiye'deki Rum gayrimenkulleri. Ama sormadınız, ben de anlatmayacağım," dedim ve çok alkışlandım. Zaman içinde geçmişte Türkiye düşmanı olan Yunan basınıyla kardeş gibi olduk.

Özal'ın Atina Ziyareti

Yine 1988 yılında, Davos'ta alınan karar uyarınca Özal Atina'yı ziyaret etti. Çok önemli bir olaydı, 36 yıl sonra iki ülke arasındaki onca anlaşmazlıktan sonra Turgut Bey Türkiye Başbakanı olarak Yunanistan'ı ziyaret edecekti. Hepimiz heyecanlıydık, sorun çıkmasını istemiyorduk. Ziyaret günü geldi, çattı.

Atina'ya gittik, ama garip bir durumla karşılaştık. Heyeti Astir Palace'a götürdüler, Atina'nın dışında bir otel. Yani bizi uzakta tuttular. Turgut Bey'in programına katılamıyorduk. Hatta güvenlik endişesiyle Özal'ı Meçhul Asker Anıtı'na sabah 7'de götürdüler. Bir akşam yemek vardı. Dediler ki, "Bu davete güvenlik nedeniyle yalnız iki işadamı katılabilir." Beni ve Feyyaz Tokar'ı davet ettiler. Toplantıya gittim, bir baktım bütün Yunan işadamları orada. Bu durumu görünce çok üzüldüm. "Alay mi ediyorsunuz bizimle?" diye söylendim.

Bu olaya rağmen Atina gezisi başarılı oldu. Bazı anlaşmalar yapıldı.

Bundan sonra dışişleri bakanları düzeyinde toplantılar yapılmasına karar verildi.

İş Konseyi toplantıları için Yunanistan'a gittiğimizde, giderek daha az sayıda Yunan işadamının bu toplantılara katıldığını gördük. Onlar İstanbul'a geldiği zaman biz çırpındık, onlar için özel geceler düzenledik. Karşılıklı ilişkilerde, gerek konukseverlik bakımından, gerek ise toplantı organizasyonu ve katılım açısından biz her zaman daha iyi ev sahipliği yaptık. Türk-Yunan İş Konseyi'ndeki bütün Yunanlar bizim arkadaşlarımız oldu.

Yunanlar kolay insanlar aslında. Bir Yunan dünyanın en iyi arkadaşı, iki Yunan olunca dikkat edeceksin. Üç Yunan olunca çok zor. Çünkü kavga ediyorlar birbirleriyle. Yunan işadamlarının bir özelliği, hangi partiden olursa olsun, hükümetten çok çekinmeleri. Ama Türk-Yunan İş Konseyi'nin, Türkiye ile Yunanistan'ın arasının düzelmesine büyük katkısı olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim.

Aspen Enstitüsü

1950 yılında Washington'da bir grup entelektüel ve işadamı tarafından kurulmuş ve ardından hem ABD'nin çeşitli eyaletlerinde hem de Avrupa'da örgütlenmiş olan Aspen Enstitüsü çok itibarlı bir sivil toplum örgütüydü. Uluslararası düzeyde serbest görüş alışverişine imkân sağlayan bu kuruluşun İtalya'daki ayağı Roma'daydı.

1985 yılıydı, Türkiye'nin en hareketli olduğu yıllardan biri, Özal dönemi. Ekonomi canlanmış, dünyaya açılıyoruz. Aspen İtalya'nın Venedik'te yaptığı toplantıya davet edildim. Toplantının konusu Avrupa-Akdeniz ilişkileriydi. O zaman Aspen İtalya'nın Başkanı De Michelis'ti. Gianni De Michelis sonra Avrupa Topluluğu'nda Konsey Başkan Yardımcısı ve İtalya Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı.

Toplantıya geç gidebildim ve yemeğe katılamadım, fakat o gece sabah 4'e kadar kayıt sırasında verilen bütün dokümanları okudum. Baktım, Akdeniz'deki her memleketten bahsediyorlar, tek bahsedilmeyen Türkiye. Tanıtmadığımız için insanlar da Türkiye'yi bilmiyorlar ve Aspen gibi bir toplantıda, konu Akdeniz iken Türkiye'den söz

etmiyorlardı. Toplantıda Devlet Bakanı Tınaz Titiz de vardı. Türkiye'den sadece ikimiz katılıyorduk. Tınaz'a şöyle dedim: “Sen bir uçta oturuyorsun, ben bir uçta oturuyorum; bu toplantıyı artık Türkiye toplantısı haline getirelim." Türkiye'nin Akdeniz'deki rolünü anlatmaya başladık ve hakikaten toplantı neredeyse Türkiye toplantısı oldu.

Bu toplantıda De Michelis'le tanıştım, aramızda hemen bir yakınlık doğdu, halen de devam ediyor. Onun isteği üzerine Aspen Enstitüsü'ne üye oldum. De Michelis'i Türkiye dostu yaptım ve sık sık bir araya gelmeye başladık. Aspen İtalya'yı bir sonraki toplantıyı ilk kez İtalya dışında, İstanbul'da yapmaya ikna ettim.

Ertesi sene İstanbul'da muhteşem bir toplantı yaptık. Aspen toplantılarina hep üst seviyede insanlar iştirak eder; eski politikacılar, başbakanlar, dışişleri bakanları, profesörler, çok az sayıda üst seviye işadamları. Artık Aspen toplantılarının bir parçasıydık, toplantıdan sonra yazılacak ortak bildiride söz sahibi olduk. Venedik'teki raporlarda Türkiye'nin adı geçmezken ertesi yıl toplantının İstanbul'da yapılması büyük bir tezattır; demek ki çalışarak iyi sonuç almak mümkün.

İstanbul'dan sonra Kahire'de, Barselona'da, Marsilya'da, Malta'da toplantılar yaptık ve hepsi de Türkiye'yi tanıtmak için çok önemliydi. Biz o toplantılarda Akdeniz'de Türkiye'nin önemini gösterdik. Ayrıca beni Aspen İdare Meclisi üyesi yaptılar, ki İtalyanlar hariç üç yabancı vardı. Bütün bunlar beraberinde yeni dostluklar getiriyor, derdinizi anlatıyorsunuz, sizi müdafaa ediyorlar, sizi tanıyorlar.

Jivkov'la Görüşme

1988 yılıydı, Türk azınlığa yönelik baskıların iyice arttığı bir dönemdi; Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler dip noktadaydı. Bulgarlar beni Varna'da yapılan uluslararası bir toplantıya davet ettiler. Başbakan Todor Jivkov himayesinde düzenlenen, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin ele alınacağı üst düzey bir konferansti.

Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Hristo Hristov'un önerisiyle davet

edildiğimi sanıyorum. Daha önce onun Türkiye'deki temaslarına yardımcı olmuş, hatta Başbakan Özal'la görüşmesini sağlamıştım.

Varna'ya eşim Lale'yle birlikte gittim; Bulgarlar bizi çok iyi ağırladılar.

Toplantıya Avrupa'dan çok seçkin insanlar katılıyordu. Mesela, ünlü Alman politikacı [Franz Josef] Strauss ve FIAT fabrikalarının sahibi Agnelli vardı. Katılım düzeyi bakımından çok yüksek, ama konferans tekniğine göre çok ilkel bir toplantıydı. Toplantıya Devlet Başkanı Todor Jivkov katılıyordu. Toplantıdan sonra bir görevli geldi, "Sayın Jivkov yarın sizinle resepsiyon sırasında 9.05 ile 9.10 arasında görüşmek istiyor," dedi.

Ertesi gün sarayda akşam yemeği sonrası yakın dostum Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Hristo Hristov'la beraber Jivkov'un yanına gittik. Fevkalade kibar karşıladı. Bana, "Hristov'a gösterdiğiniz yakınlık için çok teşekkür ederim. Ekonomik ilişkiler gelişirse politik ilişkiler de kolayca gelişir," dedi. İki ülke münasebetlerinin gelişmesini bizim de arzu ettiğimizi söyleyerek politik ilişkilerin düzelmesinin kendisine bağlı olduğunu söyledim. "Nedir bu politik problemler?" diye sordu. Ben de, "Bulgaristan'da yapılanlar hiçbir şekilde insan haklarıyla bağdaşmaz. Siz Ahmet'i Hristo, Mehmet'i Boris yaparsanız büyük politik problemler çıkar, aramızdaki münasebetler düzelmez. Biz de bir söz vardır; kırk yıllık Kani olmaz Yanni," dedim. Jivkov dikkatle dinledi, şikâyetlerden bıktığı anlaşılıyordu. "Bütün uluslararası toplantılarda, kongrelerde Bulgaristan karşıtı konuşmalar yapıyorsunuz, bu da bizi rahatsız ediyor," dedi. "Siz her sene 500 bin kişiye iş vermek mecburiyetindesiniz, Bulgaristan'dan gelecek 800 bin kişiyi ne yapacaksınız?" diye sordu. "O da bizim problemimiz; gelirler, beğenmezlerse dönsünler. Bunu çözmek için isteyene pasaport vermeniz en iyi çözüm," diye ısrar ettim. "İsteyene pasaport vereyim Fransa'ya gitsin. Oradan ister Kanada'ya, ister Türkiye'ye gitsin," dedi. "Bu, beklenilmeyecek kadar güzel bir teklif. Ama bir sualim var. Bizimle dost olmak istiyorsanız neden Fransızları katalizör koyuyorsunuz?" dedim. O da, "Doğru," diye cevap verdi. Durdu durdu, "Bugünden itibaren Türkiye'ye gitmesi için isteyene pasaport vereceğim," dedi. Birtakım kişilere telefon etti. Böyle bir şey beklemiyordum. Temkinli davranarak, "Bunu Cumhurbaşkanımıza, Başbakanımıza, Dışişleri Bakanlığı'na bildirebilir miyim?" diye sordum. "Ben 25 senelik parti başkanıyım, cumhurbaşkanıyım. Benim sözüm sözdür. Lütfen söyleyin, bu iş bitmiştir," cevabını aldım. Beş

dakika [olması] planlanan görüşme 25 dakika sürdü.

Ertesi gün değil ama iki üç ay sonra Bulgaristan gerçekten her isteyen Türk'e pasaport verdi, Bulgaristan ile Türkiye arasındaki demir perde yıkıldı ve soydaşlarımız özgürlüklerine kavuştu.

Ermeni Lobisine Karşı Uğraş

Amerika'da büyük bir Ermeni lobisi var. Soykırım yasasını çıkartmaya çalışıyorlar. Çok etkinler, çünkü çok paraları var. Yunanlar da onlara yardım ediyordu ve durum çok sıkıntılıydı. 1980'lerin sonuydu veya 1990 yılıydı, tam hatırlamıyorum. Turgut Bey hepimizin bu işle uğraşmasını istedi. Bunun üzerine hemen devreye girdik. Amerika'da Philipp Brothers'ın CEO'su olan Ludwig Jesselson adlı çok iyi bir dostum vardı. Musevi'ydi, Türkiye'yi de severdi. New York'a gittiğim zaman ona uğrardım. Beni mutlaka yemeğe götürürdü,uzun uzun konuşurduk. Jesselson çok güçlü, New York'ta çok sayılan bir insandı, Belediye Başkanı'yla yakın dosttu. İsrail'de de saygın bir adamdı ve orada adını taşıyan birkaç hastane vardı. Bu bakımdan İsrail hükümeti üzerinde etkiliydi.

Ona Ermeni konusunu anlattım. "Sen üzülme, bununla ben uğraşayım, hallederiz," dedi. Nasıl halledeceğini hiç anlamadım. Birkaç hafta sonra bana telefon etti; "Şarık, bu iş halledilmiştir, hiç merak etmeyin. Bu tasarı Kongre'den çıkmaz," dedi. Meğer doğrudan Tel-Aviv'le konuşmuş, baskı yapmış.

Bana aktardığına göre Tel-Aviv'e şunu söylemiş: “Bugün dünyada barışa ihtiyaç var. Bu olaylar kimin suçu, bu da belli değil. Bugün bunun deşilmesinin kimseye yararı olmaz. Ama Türk milletini rahatsız eder ve Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olur. Bu konunun Kongre'de ele alınması önlenmelidir."

Bu tasarı Kongre'de az farkla da olsa reddedildi. Bu yalnız benim gayretimle olmadı, asıl emeği çok sevdiğim arkadaşım Jak Kamhi verdi. Jak Kamhi, uzun yıllar hem Amerika'da hem bazı Avrupa ülkelerinde Musevi lobilerinden ve gereğinde İsrail hükümetinden destek alarak Ermeni lobileriyle mücadele etti. Kuşkusuz bizim

Dışişleri Bakanlığı da ağırlığını koydu. Sonuçta bu girişim önlendi. Bu gibi olaylar, birlikte uğraşılırsa başarıyla önlenebiliyor.

Özal ve Özel Uçak

1985 ilkbaharıydı, bir gün Turgut Özal ve Vahit Halefoğlu bizim evdeler. Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Konstantin Çernenko'nun cenaze törenine Moskova'ya gidilecek. Nasıl gideceklerini sordum. İstanbul'dan Frankfurt'a gidip bir gece kalacaklarını, oradan Moskova'ya gideceklerini söylediler. Hesap ettim, bir haftalık program. "Siz ne yapıyorsunuz, biriniz bu memleketin Başbakanı, biriniz Dışişleri Bakanı," dedim. "Ne olacak?" diye sordular. "Şimdi telefon edeceğim; bir uçak sizi götürecek, bekleyecek, sabah gidip akşam döneceksiniz," dedim. Böylece bir günde hallettiler. Turgut Bey'in Moskova seyahatini devlet ödüyordu, özel uçağı nasıl ödeyeceği konusunda tereddüt etti. O zaman bu seyahat ancak 15 bin mark tutardı.

Sonra Turgut Bey bir Gulfstream uçak aldı. Pahalı bir uçak olduğu için biraz tenkit ettim. Türkiye'de bu şekilde Başbakan'ın özel uçağı olmasına alışıldı. Doğrusu Özal özel uçak kullanmaya başladığında çok da eleştirilmişti. Zaman içinde özel uçak kullanımı hem iş dünyasında hem de siyasiler arasında yaygınlaştı. Hatta bir gün Süleyman Demirel cumhurbaşkanıyken kendi özel uçağıyla Ankara'ya uçuyorduk. Her zamanki olgunluğuyla, "Özal'ı çok tenkit ettik, ama haklıymış," dedi.

Turgut Bey'in Hatası: Referandum

Turgut Bey partisini kurarken dört siyasi eğilimden insana hitap etmeye ve partisinde birleştirmeye özen gösterdi. Yani merkez sağ, sosyal demokrat, milliyetçi ve dindarları bir araya getirmeye çalıştı. Orduyla, basınla da arası çok iyiydi. Üniversitelere gidiyor, akademisyenlerle diyaloğunu geliştirmeye çalışıyordu. Eşrafla arası iyiydi. Hukukçularla görüş alışverişine önem veriyordu. Yani farklı kesimlerin hepsiyle diyaloğu vardı. Ülkede bir kardeşlik havası estirdi, ama bunu ancak 1987 referandumuna kadar devam ettirebildi. Siyasi yasakların kaldırılması için yapılan referandum bana göre çok yanlıştı. İnsanlar arasında düşmanlık yarattı.

Meydanlara çıkıp "Hayır" demek, insanların siyaset yapma haklarına karşı çıkmak ve bu hakları engellemek için çalışmak demokrasiyle bağdaşmaz. Ters bir sonuç da çıkabilirdi. O zaman ne olacaktı?

Referandumun olumsuz sonuçları oldu, bunları da hep beraber yaşadık. Aynı siyasi yaklaşıma sahip, vaktiyle beraber çalışmış, biri başbakan, diğeri müsteşarı olan iki kişinin hoşgörü ve diyaloğa bu derece kapalı olmasını anlamak mümkün değildi.

Dediğim gibi, Turgut Bey'in en büyük hatası referandumdur. Turgut Bey referandum yapmayacaktı; büyüklüğünü gösterip siyasilerin cezalarının kalkmasını parlamentodan geçirecekti. Buna imkânı da vardı, anayasa değişikliğini parlamentoda yapmak mümkündü.

Bir gece konutunda kendisini bu fikirden caydırmak için çok uğraştım, ama o aklına koymuştu, tartışmamız bir sonuca varmıyordu, ben de sabaha karşı 4'de Başbakanlık Konutu'nu terk ettim. Bu yüzden Turgut Bey'le 9 ay konuşmadık, dargın kaldık. Bana 9 ay sonra telefon etti ve "Haklıymışsın," dedi. "Biraz geç," dedim; çünkü bu yüzden hem merkez sağ, hem de merkez sol paramparça oldu. Eğer siyasi haklar parlamentoda verilseydi, bugün Türkiye siyasi olarak, demokrasi olarak çok daha iyi bir durumda olurdu.

DYP-SHP hükümeti kurulduğu zaman da istenmeyen olaylar meydana geldi. Bunlardan biri Safa Giray gibi bir insanın Yüce Divan'a gönderilmesiydi. Sonra yolsuzlukları ortaya çıkarmak için bir Devlet Bakanlığı kurdular. Herhalde yolsuzlukları takip edecek kurum bir devlet bakanlığı değildi.

Siyasi nedenlerle Bayındırlık Bakanları Safa Giray ve Cengiz Altınkaya, devleti ziyana soktukları gerekçesiyle Yüce Divan'a gönderildi.

Daha önce söylediğim gibi, Safa Giray benim İTÜ'den sınıf arkadaşımdır. Kendisini çok iyi tanırım, zaten onun için Yüce Divan'da kendisini savundum. Onun için aynen şöyle dedim: "O çok namuslu, ciddi, çalışkan, dostlarına bağlı, sosyal, vatansever bir insandır."

Safa Giray bakanlık yaptığı dönemde bakanlığı bir sisteme soktu. Onun bakanlığı döneminde kapısının önünde bekleyen kalabalıklar görmezdiniz. Halbuki bizde âdettir, bir bakanı görmeye gidersiniz kapısının önünde onlarca kişi bekler. Onun zamanında bunlar kalktı, randevu alan herkes gelip saatinde bakanla konuşurdu. Milletvekilleriyle de arasına mesafe koymuştu, politikayı hiçbir zaman kullanmadı.

Zaten yatırımcı bir bakanlığa gittiğinizde, eğer bakanın odasının önü boşsa o bakanlık iyi çalışıyor demektir. Ama bir sürü adam orada oturuyorsa bilin ki iş ayağa düşmüştür.

Safa Giray'ın böyle özellikleri de vardı, bunların hepsini Yüce Divan'da ayrıntılı bir şekilde anlattım. [Anayasa Mahkemesi Başkanı] Yekta (Güngör Özden) Bey, "Herkes sizin gibi anlatsa bir sorun kalmaz," dedi. Yüce Divan önemli olaylarda devreye girmeli. Yoksa böyle söylentilere dayalı, siyasi amaçlı işlerde değil. Zaten bu yüzden de yargılama gereğinden fazla uzadı. Sonuçta hepsi aklandı. Ama onca yıl bu insanların onurları ayaklar altına alındı.

Ben bu insanları tanıyan biri olarak onların yargılanmalarından, onlara yapılan haksızlıklardan hep utanç duydum. İş yapan, çalışan ve en önemlisi sorumluluk alan insanları karalamak gibi kötü bir huya sahibiz. İşte bu yargılama da bunun sonucuydu.

1987'de siyasi haklar Meclis tarafından iade edilmiş olsaydı, siyasette böylesine bir bölünme olmayacaktı. Ben hep merkez sağın ve merkez solun birleşmesinden yana oldum. Her fırsatta da bunu söyledim. Bu konudaki düşüncelerim Turgut Bey tarafından iltifat görmüyordu, ama ben yine de usanmadan iki partinin birleşmesi için ısrar ediyordum.

Zaten referandum için kavga da bu yüzden çıktı. Bir gün yine bu konuyu konuşurken, "Bak Ağabey, Türkiye'nin ilerlemesi için siyasi istikrar şart. Bu da ancak merkez sağın ve merkez solun birleşmesiyle gerçekleşebilir. Gel şu işi yapalım. Anavatan'ın Ana'sını, Doğru Yol'un da Yol'unu alalım ve Anayol diye bir parti kuralım," dedim.

Bu gerçekleşseydi, muhteşem bir olay olurdu. Belki de takip eden yıllarda çektiğimiz sıkıntıların hiçbiri meydana gelmezdi. Ama nedense Turgut Bey bu önerinin üzerinde bile durmadı. Benim de elimden fazla bir şey gelmedi.

Aslında Turgut Bey tecrübelerimizden faydalanmak isterdi. Hayatta en zor olan şey yardım etmek değil, yardım istemektir. Yardım etmek çok kolaydır. Belki de insanın egosunda vardır yardım etmek. Ama zor olan şey yardım talep etmek ve yardımı kabul etmektir. Özal bu büyük vasfa sahipti. Bizim deneyimlerimizi almak, kullanmak, konuşmak; bunları çok rahat kabul ederdi ve isterdi, açıkça talep ederdi. Birkaç defa olmuştur. Bir kararname çıkacak veya başka bir şey, yalnız ekonomi olması şart değil, toplumsal konular da olabilir; çağırırdı, konuşurdu sabaha kadar, dinler, sonra fikrini beyan ederdi. Ama referandum kararı bir istisna oldu.

Houston Seyahatinden Anılar

Turgut Ağabey 1987 seçimlerinden hemen sonra ABD'ye gidip Houston'da göz ameliyatı oldu. O zaman bana telefon etti ve beni Houston'a çağırdı. Çok meşguldüm, reddettim. Bir iki gün sonra yine aradı, ben de aynı cevabı vermek zorunda kaldım. Bunun üzerine Vahit Halefoğlu, "Ayıp, Başbakan iki kez çağırdı, belki bir ihtiyacı var," deyince hemen Lale'yle gittik.

Meğerse kalp rahatsızlığımı bildiği için Dr. [Michael] De Bakey beni muayene etsin diye israrla çağırırmış. Bu vesileyle Houston'da birlikte zaman geçirdik, onu iyi anlatan bazı olaylara tanıklık etme fırsatı buldum.

Bir gün, "Akşam müzayedeye gideceğiz, smokinin var mı? diye sordu. "Yok," dedim, "Benim de yok," dedi. Ama yine de gittik. Görkemli bir geceydi, herkes çok şıktı. Şimdi adını hatırlayamadığım ünlü bir şarkıcıyı dinledik, sonra önümüze kataloglar geldi, meğerse bir boğa müzayedesiymiş. Kafes içinde boğayı piste çıkarıp, açık artırmayla satıyorlardı. Boğanın üçte biri için fiyat verildiğini görünce biz şaşırdık. Ben "üçte bir nasıl olacak, boğa üçe mi bölünecek?" derken mesele anlaşıldı; boğa yılın dört ayını üçte birini alan kişinin

çiftliğinde geçiriyormuş.

Her akşam farklı bir yere gidiyorduk. Bir akşam rodeo yarışmasına gittik, izlemekten ne zevk aldıklarını o zaman da anlamadım, hâlâ da anlamam.

Başka bir akşam kapalı salonda Amerikan futbolu izlemeye gittik. Turgut Ağabey, her yeni şeye meraklıydı. Öğrenme arzusu da güçlüydü. Dünya Bankası'nda çalıştığı dönemde Amerikan futboluna merak sarmış ve öğrenmiş. Kurallarını bana basite indirgeyerek öyle güzel anlattı ki hem anlamaya başladım hem de izlemekten zevk aldım, sevdim. O zamandan beri Amerikan futbolundan ben de anlıyorum.

İran orijinli Amerikalı modacı/terzi Bijan'ın butikleri dünyanın en pahalı erkek giyim mağazalarından biri olarak bilinirdi. Turgut Ağabey hayatında hiç Bijan'a gitmedi, öyle bir ilgisi yoktu; ben meraklıydım. Biz Houston'dayken bir yakınım New York'tan telefon etti; "Ağabey, Houston'a geliyorum, sana ne getirebilirim?" diye sordu. Ben de "Bijan'a uğra, 2-3 kravatla, gömlek al," dedim. Sonra aklıma Turgut Ağabey geldi, ona da bir kravatla gömlek almasını söyledim. Bijan dünya çapındaki birçok siyasetçiyi, ünlü sanatçıyı giydiriyor ve isimlerini vitrinlerinde sergiliyordu. Her bir isim vitrinin bir bölümünde bulunan saatlerin altında yer alırdı. Bijan, o kravatla gömleğin Özal için olduğunu anlayınca hemen ismini de vitrine, bir saatin altına yerleştiriyor. Turgut Ağabey'in Bijan'la alakası bundan ibaretti ama sonra bu konuyu Türkiye'de haksız yere o kadar çok büyüttüler ki uzun süre Bijan ve Özal ismi birlikte anıldı, gündemde yer tuttu. Turgut Bey'e zarar verdi. Benim hatamdı.

ANAP'ta Gerileme Başlıyor

1987 yılından itibaren ANAP'ta erime başladı. Turgut Bey bunu görüyor ve çeşitli önlemler düşünüyordu ki bir kısmını uygulamaya da koydu.

Yeni bir seçim kanunu yaptı; o sayede, yüzde 36 oy almasına rağmen daha büyük bir çoğunlukla iktidar oldu. Yani oyu düştü ama garip bir

seçim kanunu sayesinde parlamentodaki sandalye sayısı arttı.

ANAP'taki oy erozyonu durmadı. Hatta daha da hızlandı. Bu duruma Özal çok üzülüyordu. Yerel seçimlerde bu oran yüzde 21'lere düşünce bu işin sonu gözüktü. Zannedersem işte o gece Özal cumhurbaşkanı olmaya karar verdi. Çünkü başbakanlığı koruyamayacağını anlamıştı. Turgut Bey gerçekçi bir insandı. Belli etmese de işin nereye varacağını kolayca görürdü.

Özal'ın oyunun böyle dramatik bir şekilde düşmesinin ailesinden kaynaklandığı inancı kamuoyunda çok yaygındı. Oysa ben bu kanıda değildim. Öte yandan, Özal çok iyi niyetli bir adamdı. Ailesine de çok bağlıydı, hepsini çok severdi. Çok yumuşak bir babaydı. Çocuklarına kolay kolay kızamazdı. Bunu da zaman zaman itiraf ederdi; "Onlara engel olamıyorum," derdi.

Vural Arıkan Olayı

Ben ANAP'ta gerileme döneminin daha önceleri Vural Arıkan olayıyla başladığına inanıyorum. Enka'dan ANAP'a katılan yegâne kişi Vural Arıkan'dı. Vural, Mülkiye mezunuydu, kendisi için "Mülkiye'nin en iyi talebelerinden birisi" denirdi. Bizde çalıştığı dönemde de çok başarılıydı, Enka şirketlerinde yönetim kurulu üyelikleri vardı, çok küçük de olsa bir hissesi de vardı. Çok dürüst ve çalışkan bir arkadaşımızdı. Vural'ın hesap uzmanlığından ayrılıp kendi şirketini kurmasına ben sebep olmuştum.

Vural'ın Maliye ve Gümrük Bakanı olduğu dönemde gümrüklerde yolsuzluk haberleri çıktı, Maliye Bakanlığı'nın üst yönetimi ve Vural da suçlanmaktaydı. Sanırım Ankara'daki üst düzey bürokrasinin kendi içindeki çekişmesinin bir yansımasıydı. Bazı gümrük müdürleri polis tarafından gözaltına alınmış ve konuşmaları için hırpalanmış. Vural ekibine sahip çıktı, gelişmelere çok sinirlendi ve sorumluların görevden alınmasını istedi. Basın toplantısı yapmak ve halka açıklama yaparak sorumluların cezalandırılmasını talep etmek niyetindeydi.

Özal yurtdışındaydı, kendisini aradım, konuştum; bana, "Bak Şarık, lütfen Vural'a söyle, basın toplantısı filan yapmasın. Ben yarın

dönüyorum, bu işi halledeceğim. Vural haklıdır. Döner dönmez Emniyet Müdürü'nü görevden alacağım," dedi. Vural beni kırmadı, "Başbakan inşallah verdiği sözü tutar," dedi ve beklemeyi kabul etti.

Bu, Vural'a yapılan bir komploydu; parti içinde, mason olduğu için mi, yoksa çok başarılı olduğu için mi tepki çekiyordu, bilemiyorum. Benim anladığım, olay Vural'ı harcama operasyonuydu.

İki gün sonra Turgut Bey Türkiye'ye döndü. Ama Vural'a verdiği sözü nedense tutamadı. Vural, zaten çok onurlu bir çocuktu, bu durum üzerine neredeyse çıldırdı.

Vural'ın azliyle sonuçlanan olay şöyle oldu. Özal Ankara'ya geçmedi ve İstanbul'da kaldı. Divan Oteli'nde aralarında benim de bulunduğum işadamlarıyla yemeği vardı, ona katıldı. O yemekte Mesut Yılmaz ve Vural da vardı. Olay bir iki gün içinde Meclis'te ele alınacaktı. Vural o gece Turgut Bey'den, Meclis'te parti adına kendisinin konuşması için onay vermesini istedi. Hiç unutmuyorum, Özal Vural'a şöyle cevap verdi: "Mesut hükümet sözcüsüdür. O konuşsun ama konuşmayı birlikte hazırlayın."

Bu talimat üzerine Mesut Yılmaz ve Vural Arıkan konuşmayı birlikte hazırlamışlar, ama bu konuşma Vural'ı tatmin etmemiş ve söz isteyip kürsüye çıkmış. O hırsla açmış ağzını yummuş gözünü. Bu konuşmadan sonra kıyamet koptu. 1984 sonbaharıydı, çevresi de Turgut Bey'i çok kışkırttı, Vural'ı azletti.

Vural'a haksızlık yapıldı. Bu olay onu o kadar çok üzdü ki daha sonraki yıllarda sağlığının bozulmasına neden oldu. En verimli çağında aramızdan ayrıldı. Yazık oldu, Türkiye'nin yetiştirdiği en iyi maliyecilerden biriydi.

Dediğim gibi, Vural Arıkan olayından sonra ANAP'ta düşüşün başladığı görüşündeyim. Birkaç yıl sonra benzer bir şekilde Safa'yı da küstürdüler. Partiye dört eğilim yerine tek eğilimden dar görüşlü bir grup hâkim olmaya başladı. Bu dar görüşlü insanların hâkimiyeti arttıkça parti küçüldü. Bu olayı bu kadar önemli görüyorum.

Çankaya Yolu

Evren'in görev süresinin sona ermesine daha zaman vardı ve konu henüz ülke gündemine girmemişti. Bir gün sağlam bir kaynaktan Özal'ın cumhurbaşkanı olma niyetini öğrendim. Hemen telefona sarıldım, Başbakanlık Konutu'nu aradım.

Derhal bağladılar, çok sıkılmıştım, hal hatır sormadan başladım konuşmaya: "Ağabey maşallah, cumhurbaşkanlığına soyunmuşsun. Olacak iş mi bu yaptığın? Bak; Türkiye'de cumhurbaşkanı olacak en az 100 kişi söyleyebilirim sana. Kırk yaşını doldurmuş, yüksek öğrenimi olan, dürüst, yol yordam bilen, aklı başında her insan cumhurbaşkanı olabilir. Ama sen cumhurbaşkanı olursan parti dağılır, siyasi istikrarsızlık olur, ülke sorunlar yaşar. Eğer son seçimlerde aldığın oy seni bu düşünceye sevkettiyse bu da yanlış. Politikada insan az oy da alır, çok oy da. Çalışıldığında her zaman oylar yükseltilir."

Turgut Ağabey hiç ses çıkarmadan bir solukta söylediklerimi dinledi. Sonra çok kısa bir cevap verdi; "Oyları artırmak pek o kadar da kolay değil. Üstelik bu da önemli bir görev..." Bunun üzerine "Peki ağabey, sen bilirsin," diyerek telefonu kapattım.

Tabii ki cumhurbaşkanlığı önemli bir mevki. Ama belli niteliklere sahip herkes o görevi yapabilir. Başbakanlığa gelince, o çok daha önemli. O işi herkes yapamaz. Belli birikimi, deneyimi, yeteneği, enerjisi olması gerekiyor. Çok daha sorumlu bir görev. Nitekim, bu konuda duyduğum endişelerde haklı olduğum ortaya çıktı. Turgut Ağabey cumhurbaşkanı oldu ama partisi bölündü. Ayrılanlar yeni parti kurdu, sürekli Mesut Bey'le çatışmaları oldu.

Turgut Bey Çankaya'ya çıkarken yerine Yıldırım Akbulut'u başbakan yaptı. Bu geçici bir durumdu, esas kararı ANAP Kongresi verecekti.

Kongreden kısa bir süre önce yine Turgut Ağabey'le konuşuyoruz. Konu ANAP Genel Başkanlığı. Turgut Bey hâlâ hangi adayı destekleyeceği konusunda kararsızdı. Adı geçen adaylar arasında artıları en fazla olan Mesut Yılmaz gibi görünüyordu. Takip eden

günlerde durum netleşti ve Yıldırım Akbulut ile Mesut Yılmaz iki favori aday olarak yarışa girdi. Sonuç olarak Mesut Bey kazandı; önce genel başkan, sonra da başbakan oldu.

Günler ilerledikçe Turgut Ağabey ile Mesut Bey'in araları limonileşti, sonra iyice açıldı. İkisinin de kendine göre haklı nedenleri olabilir, ama hayatta haklı olmak her zaman yeterli değildir.

Kıbrıs'ta Çözüm İçin Çabalar

Türk-Yunan dostluğu için en önemli husus Kıbrıs sorununun çözümüydü. Türkiye'nin AB üyeliğinin önündeki en büyük engel de Kıbrıs sorunuydu. Dolayısıyla Özal da bu konunun bir an önce çözülmesini arzu ediyordu. Zaman geçtikçe Türk tarafı hem nüfus olarak hem de maddi olarak büyüyordu. Giderek konu daha çetrefil bir hal alıyordu. Günümüzde de öyle.

J&P (Joannou & Paraskevaides Overseas Ltd.) isimli, Kıbrıs kökenli, Yunan inşaat şirketinin başkanı olan arkadaşım beni Güney Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yorgo Vassiliu'yla tanıştırmıştı. Vassiliu'yla hemen arkadaş olduk; girgin, sıcakkanlı, fevkalade sempatik.

Turgut Bey benim Vassiliu'yu tanıdığımı öğrenince Yunanistan'a şöyle bir mesaj gönderdi: "Sizin kamuoyu desteğiniz olduğu gibi benim de var. Bir toplantı yapalım, ama bu toplantıda Denktaş da, Vassiliu da, Mitsotakis de, ben de olayım. Bir saatlik bir toplantı istiyorum. Ondan sonra ben Vassiliu'yla problemleri görüşür, hallederim. Ama Yunan tarafı buna yanaşmadı; toplantıda Denktaş bulunursa, Kuzey Kıbrıs'ı resmen tanımış sayılacaklarından endişe ettiler.

Bir gün yine Davos'tayız, 1990 yılıydı, Vassiliu'yla onun kalmakta olduğu Europe Otel'in lobisinde kahve içiyor, sohbet ediyorduk. Vassiliu çok iyi bir adamdır. İş dünyasından geliyordu, sosyalistti. Sosyalistler pek milliyetçilik ve din ayrımcılığı yapmadıklarından onlarla anlaşmak muhafazakârlara kıyasla her zaman daha kolaydır. Yorgo'ya, "Sen Cumhurbaşkanı olunca çözüm sağlanacak diye sevinmiştim, ama hâlâ aynı noktadayız," dedim. Kendisiyle BM önerisini tartışmaya başlayınca anladım ki esas sorun sınırlar

konusunda. Bunun üzerine Yorgo'ya, "Ver odanın anahtarını," dedim. "Ne yapacaksın?" dedi. "Bekle," dedim. Çıktım odasına, Turgut Özal'ı aradım. "Durum böyle, böyle" diye anlattım. Turgut Ağabey, "Şimdi bizim oranımız yüzde 36, yüzde 29'a düşeriz, icap ederse yüzde 27'ye bile düşeriz. Ama bunu baştan söyleme, gerekirse telaffuz edersin," dedi ve ekledi: "Bunu halledersen çok sevinirim."

İndim aşağıya, "Yorgo, hallettim işi," dedim. "Kaç?" dedi. "29, bak 36'dan 29'a düşüyoruz, neredeyse yüzde 20 oranında," dedim. "Yok, asla olmaz," dedi. "Peki senin rakamın ne?" dedim. "25," dedi. "Bak, Yorgo sen benim iyi dostumsun, kardeş gibiyiz. Ben sana 25 desem, el sıkışacak mıyız?" dedim. "Eğer kardeş gibiysek bana 25 deme," dedi. "Peki, o zaman mesele yok," dedim. O zaman anladım ki tek konu sınırlar değil, her zaman olduğu gibi koyu milliyetçilik ve din nedeniyle Rum tarafı barışmaya hazır değil. Anlaşmazlığın devam etmesinin işlerine daha çok geldiğine inanmışlar.

Turgut Özal'ın Ölümü

Japonlarla Orta Asya ülkelerine yaptığımız seyahatin ikinci durağında, 17 Nisan 1993 günü, Taşkent'te sabah toplantımızı yaptık, öğleden sonra firmalar arası ikili görüşmeler devam ederken Moskova televizyonunu izleyen Şerif (Egeli) acı haberi verdi. Turgut Bey kalp krizi geçirmiş ve hastaneye kaldırılmıştı, resmi açıklama henüz yapılmamıştı, ama hayatını kaybettiğine ilişkin çeşitli yayın kuruluşlarından haberler geliyordu. Bu haber beni çok sarstı, gözyaşlarıma engel olamıyor, hemen Türkiye'ye dönmekten başka bir şey düşünemiyordum. İletişim ve ulaşım olanaklarının fevkalade kısıtlı olduğu bir coğrafyadaydık; Türkiye'yle ancak PTT'den kiralayıp yanımızda getirdiğimiz uydu telefonla bin bir zorlukla görüşebiliyorduk. Hemen Avrupa'dan bir özel uçak kiralanması için asistanım Nilay'ı (Tokay) aradım. Uçağı beklerken bu haberin doğru olmaması için dua ediyordum, maalesef ilerleyen saatlerde haber teyit edildi. Heyeti, seyahati birlikte organize ettiğimiz Türk-BDT İş Konseyleri Başkanı Nihat Gökyiğit'e emanet ettim; Almanya'dan gelen özel uçakla ben döndüm, onlar programı öngörüldüğü gibi uyguladılar.

Önce Ankara'ya gittim, Semra Hanım'a başsağlığı diledim. Sonra İstanbul'da cenaze törenine katıldım. Törene çok büyük bir kalabalık

katıldı. Tabutunun arkasında sanki bütün Türkiye yürüyordu. Herkes ağlıyordu. Türkiye yetiştirdiği en büyük insanlarından birini kaybetmişti. Aramızdan çok erken ayrıldı.

Turgut Bey'in ölümüne çok üzüldüm, evladını kaybetmiş bir baba, ağabeyini kaybetmiş bir kardeş gibi üzüldüm. Ayrıca, hem onu en verimli yaşlarında kaybettiğimiz için üzüldüm hem de Türkiye için daha çok yapacakları vardı, onlardan mahrum kaldığımız için üzüldüm.

80'LERDE ENKA

Patron Sinan...

Yücel Erdem ayrılınca genel müdür arıyorduk. Bir süre uygun bir aday çıkmadı, derken Enver (Çetmeli), "Neden başkasını arıyorsun, Sinan var," dedi. Sinan'a telefon açıp derhal İstanbul'a gelmesini istedim. "Şirketin bütün sorumluluğunu üstüne alacak mısın?" diye sordum. Sinan çalışkan çocuktur, "Alırım," dedi. "Ne zaman istersen bana danış, talep ettiğin müddetçe sana yardım ederim.Ama yardım talep etmek zordur, yardım kabul etmek de insanın zoruna gider. Bana malumat verirsen memnun olurum, ama vermezsen de üzülmem; bu sana bağlı," dedim. Bu uyarıyı yaparak işleri Sinan'a devrettim.

Sinan'ın daha çocukluğundan beri inşaatlara yatkınlığı vardı. Şantiyelerde dolaşırdı. Sonra çok iyi bir eğitim aldı. Zürih Teknik Üniversitesi'ni bitirdi. Suudi Arabistan'da 2-3 sene çalıştı. ABD'de Stanford Üniversitesi'nde MBA yaptı. Sonra yine Arabistan'a gitti. Altı haftalık çocuğunu aldı, çöllere Medine'ye gitti, çok iyi yetişti.

25 Şubat 1984 tarihinde Sinan genel müdür olarak göreve başladı. Ama ilk birkaç yıl Sinan, belki yalnız çalıştığımdan daha fazla çalıştırdı beni. Ne yapacaksın? Patron o; çalışacaksın! Çok tetkik ettim, aynı yerde çalışan baba-oğul arasında problemler oluyor. Ben hiçbir zaman, "Oğlum acemidir, gençtir," demedim. Çünkü bir insan beş senede tecrübe sahibi olur ya da olmaz. Sinan her zaman bana danıştı ve işlerden beni haberdar etti. Her şeyi birbirimize anlatıyorduk, ama son kararı o veriyordu.

Enka Küçülerek Büyüdü

1980'den sonra Enka baş döndürücü bir hızla büyüdü. Yurtdışında işimiz çoktu. Irak, Suudi Arabistan, Ürdün, Libya ve Cezayir'de işlerimiz vardı, iyi para kazanıyorduk.

Tabii o parayı bir yerlere yatırmak gerekiyordu. Pimaş'ı, Çimtaş'ı, Altaş'ı genişlettik. Bu kadarla kalmadık, daha çok yatırım yapmaya karar verdik. Sanayiye yöneldik, o dönemde birçok fabrika zor durumdaydı. 24 Ocak Kararları'ndan sonra Türkiye'nin uyguladığı dışa açılma politikasına ayak uyduramıyor, yurtdışında rekabet edemiyorlardı. Zor durumdaki 1314 fabrikayı satın aldık ve bilmediğimiz işlere girdik. Güney Sanayi'nin bir kısmını, Çetaş Çelik Endüstrisi'nin tamamını aldık. Burtrak, Esaş, Elmet Elektrometal'i aldık. Bu fabrikalarda büyük zorluklarla karşılaştık.

Bu kadar açılınca şanssızlıklar başladı. Yanlış seçimler de yaptık. Hiç tecrübemiz olmayan işlere giriştik. Ben hâlâ derim ki, "Çok iyi bildiğin işi yap, bilmediğin işi yapma." Nitekim biz inşaatı çok iyi biliyoruz.400 proje bitirdik, hemen hemen hiçbirinde zarar etmedik. Sanayiden anlamıyoruz.

Burtrak büyük bir fabrikaydı, senede 30 bin traktör üretecek kapasiteye sahipti. Çok da saygın ortaklarımız vardı: Vakıflar Bankası, Tevfik Ercan, Sıtkı Koçman gibi. Yönetimi bize bıraktılar, bunu biz istemiştik. Yönetim yetkisi tamamen bizdeydi ama ortaklığımız aynen sürüyordu. Bu da yetmedi, Burtrak'ı diriltemedik. Burtrak'ın borcunu kimse ödemek istemediği için üzerimize aldık. Söz verdiğimiz için borcu yüklendik. Böylece Burtrak'ı iflas ettirmedik, tasfiye ettik.

Öteki fabrikaları da diriltemedik. Çünkü dediğim gibi biz bu işleri bilmiyorduk. Tanımadığımız, bilmediğimiz sularda yüzmeye çalışıyorduk. Sonunda oturduk ve Sinan'ın da ısrarıyla çok büyük bir karar aldık. Enka içinde bir nevi özelleştirmeye gidecektik. Bunu da hiç vakit geçirmeden uygulamaya koyduk. Elektrometal'i, Çetaş Çelik Endüstrisi'ni tasfiye ettik. Güney Sanayi'deki hisselerimizi çok ucuz bir fiyata İş Bankası'na sattık. Parsan'ın hisselerini sattık Esaş'ı sattık. Öteki küçük fabrikaların hepsini kapattık. 14 fabrikanın faaliyetine son verdik.

Biz bu kararı bir yıl önce alsaydık, herhalde bize maliyeti daha az olacaktı. Bu operasyonda 3-4 bin kişinin işine son verdik. Bu da çok zor oldu. Borçları ödemek için 4-5 sene sıkıntı çektik, ama bütün borçları ödedik ve düzlüğe çıktık.

Bu fabrikaları Özal'ın telkiniyle aldığımızı düşünüyorlar. Özal tavsiye edebilir, ama akıllıysan almazsın. Özal o şirketlerin bazılarında çalışmıştı. Bize en çok tavsiyede bulunduğu Burtrak fabrikası oldu. Burtrak'ta dediğim gibi çok saygın ortaklarımız vardı, ama iflas ettirmek istediler. Bize yakışmayacağını söylediğimde ise bütün yükü benim almamı istediler, ben de aldım. Sonra çok pahalıya mal oldu.

Bütün Enka grubu böyle hızla küçülerek büyüdü. Kısa sürede bağlı bütün kuruluşlar toparlandılar ve durumlarını sağlamlaştırdılar.

Ras Lanuf ve Brega

1982 yılında Libya'da Ras Lanuf kentsel gelişim projesini Kutlutaş'la birlikte üstlendik. Eski Konut Bakanı Enver Sassi, Ras Lanuf Komitesi Başkanı olmuştu. 1980 yılında yeni kenti inşa etmeye talip olan Türk firmalarıyla görüşmek için İstanbul'a geldiğinde tanıştık, hemen dost olduk. Bizim organizasyon gücümüzden etkilenmiş, teklifimizi beğenmişti. Daha sonra Libya'daki nihai görüşmelerde kendisinin çok desteğini gördük.

Ali M. Elgiriani o tarihte Sanayi Bakanlığı Müsteşarı'ydı, bizi 70'li yılların başında Libya'da ilk gerçekleştirdiğimiz Bingazi Çimento Fabrikası gibi projelerden tanıyordu. Başta, Ras Lanuf projesinin boyutları nedeniyle Enka'nın bu projenin altından kalkıp kalkamayacağı hususunda biraz tereddüt etti. Onun endişelerini giderdikten sonra sözleşmeyi imzaladık. Ras Lanuf'tan sonra Brega kentsel gelişim projesini de tek başına üstlendik. Ras Lanuf ve Brega projeleri toplam 1 milyar doların üzerindeki bedelleriyle bugün bile Türk müteahhitlerinin yurtdışında aldıkları en büyük projeler arasındadır. Binlerce işçiyi Libya'ya gönderdik. Ben de sık sık Libya'ya gidip tüm detayları gözden geçirir, gelişmeleri yakından takip ederdim. Çeşitli zorluklarla karşılaşmamıza rağmen her iki projeyi de zamanında, en iyi şekilde tamamladık.

Ras Lanuf'ta bir de grev yaşadık; 3-4 bin kişilik büyük bir şantiyeydi. Üç işçi herkesi yoldan çıkarmıştı, radikal bir grev vardı. O kadar ileri gitmişlerdi ki mühendisleri rehin tutuyorlardı. Şantiyeye gittim: herkes korkmuştu. Gece koğuşlara gideceğimi söyledim, "Ağabey gidemezsin," diye karşı çıktılar. "Siz karışmayın," dedim. Arabanın

farlarını yaktım, klakson çalarak koğuşlara gittim. Daha çok İspirlilerin olduğu bir koğuşa girip, "Çay ikram edecek kimse yok mu?" diye sordum, adamlar şaşırdı. Biraz sohbet ettikten sonra, "O arkadaşlara söyleyin, yarın yüksek binanın üstüne çıkacağım. İşbaşı saat 7.30'da, eğer herkes o saatte gelmezse bu şantiyeyi kapatacağım. Beni tanırsınız, kapatırım dersem kapatırım," dedim. Mühendislerin yanına döndüğümde işi hallettiğimizi söyledim. "Grevin bitmesi çok zor," dediler. Sabah 7.30'da bütün işçiler geldi ve grev bitti. Grevi başlatan üç kişiyi de gönderdik. En önemlisi, işçinin sana itimat etmesi.

Libya'da iş yaptığımız sürece tüm yetkililerden büyük yakınlık gördük, Libyalılar biz hem çok seviyorlar hem de çok tutuyorlardı. Enver Sassi ve Ali Elgiriani iyi dostlarımız oldu, halen de bu dostluğumuz devam etmektedir.

Libya deyince söz etmeden geçemeyeceğim bir kişi de 80'lerin ikinci yarısında başbakanlık yapan Ömer Muntasır'dır. Çok değerli bir devlet adamıydı, çok da mütevazıydı. Kurban Bayramı'nda kurbanı kendisi keser, genellikle şoför istemez arabasını kendi kullanırdı. Hatta bir defasında Sirte'den Tripoli'ye gelirken trafik polisi çevirdiğinde başbakan olduğuna polisi inandıramamış. Kendisinden her zaman büyük dostluk gördük.

Sirte Bay Oteli

Bu projeleri bitirirken Kaddafi Sirte'de yapılacak Afrika Birliği toplantısı için 6 ayda bir otel ve konferans merkezi yapılması talimatını vermiş. Tabii bize müracaat ettiler. Olağanüstü bir çalışmayla projeyi gerçekten 6 ayda bitirdik.

Otelin dekorasyonu için görüştüğümüz Avrupalı firmalar hem yüksek fiyat istediler hem de süre için bizim öngördüğümüzün çok üstünde teklif verdiler. Zaman sıkışıklığı nedeniyle konuyu kendi içimizde halletmemiz gerekti, bunun üzerine Lale yardımımıza koştu. Otelin dekorasyonunu, tekstil ürünlerinden bütün mobilyalarına, mutfak araç gereçlerine, servis takımlarına kadar her şeyiyle Lale yaptı. Lale özel hayatımda olduğu kadar iş hayatımda da en büyük yardımcımdı. Yurtdışı seyahatlerde beni hiç yalnız bırakmaz, gerektiğinde

asistanlığımı yapar, görüşme notlarını yazıhaneye iletir, konuşmalarımı daktilo eder, gerekirse çevirisini yapardı. Sirte Oteli'nde ise bu sefer iç mimar gibi, dekoratör gibi çalıştı.

Bechtel'le Türkiye'de İlk İş

Bechtel'le Suudi Arabistan'da tanışmıştık. Atatürk Barajı'nın ihalesi sırasında ortaklık yapacak yabancı firma arıyorduk. Bechtel kuvvetli olduğu için onları tercih ettik. Bechtel, işin içinde benim olduğumu duyunca Suudi Arabistan'daki dostluğumuza atıfla "Muhakkak Enka'yla iş yapın," diye talimat vermiş. Beraber teklif verdik, ama ihaleyi alamadik. Sonra devam ettik, muhtelif işlere beraber girdik. Türkiye'de ilk kez Gerede-Ankara Otoyolu ve Ankara Çevreyolu'nda 250 km otoyol yaptık.

Bechtel'le proje bazında uzun soluklu bir işbirliğimiz, ortaklığımız oldu, halen de devam ediyor. İlk başta, biz proje yönetiminde ve denetiminde Amerikan sisteminden çok Alman sistemine yakın olduğumuz için aramızda uyum sağlamamız biraz zaman aldı. Ama sonra aynı lisani konuşmaya başladık, birbiri ardına dünyanın çeşitli yerlerinde başarılı projeler gerçekleştirdik.

Enka-Bechtel ortak girişiminin önemli projeleri arasında Gerede-Ankara otoyolunun yanı sıra Hollanda'da Rijnmond enerji merkezi; Gebze, Adapazarı, İzmir elektrik santralları; Arnavutluk, Hırvatistan, Kosova ve Romanya'da otoyollar, Kazakistan'da liman ve petrol sahaları, Rusya'da gaz ve petrol projeleri ile Muskat Uluslararası Havaalanı yer alıyor.

Yirmi beş senede 12 milyar dolarlık proje üstlendik. Türkiye'de ortak iki fabrikamız var. Ürettiğimiz parçaları Teksas'tan Avustralya'ya petrol ve gaz projesi üstlenmiş birçok firmaya ihraç ediyoruz.

Şeyh Zayed

Birleşik Arap Emirlikleri Kurucusu ve Devlet Başkanı, Abu Dabi Emiri Şeyh Zayed Türkiye'yi ziyaret edecekti. 1980'li yılların başıydı. Abu

Dabi'deki Türk Büyükelçisi beni aradı ve Şeyh Zayed'i misafir edip edemeyeceğimi sordu. Ben de hemen kabul ettim, "Memnuniyetle," diye cevap verdim.

Şeyhi evde ağırlamak için Lale'yle gerekenleri konuştuk, hatta bir saz heyeti ile Arapça şarkı söyleyen Yasemin Kutsi'yi de davet ettim. Sonra bir iş gezisi için gönül rahatlığıyla İstanbul'dan ayrıldım. Şeyhin bize geleceği günün sabahı İstanbul'a döndüm. Eve gittim, baktım Lale burnundan soluyor, "Senin Şeyh bütün heyetiyle geliyormuş ayrıca on beş, yirmi kadın da getiriyormuş," dedi.

Fena halde canım sıkıldı, "Bak Lale; kral, şeyh filan anlamam, yemeği iptal ederim," diye söylendim. Lale benim öfkelendiğimi görünce havayı yumuşatmak için evi boşalttığını, evdeki bütün kadınları üst kata çıkardığını söyledi.

Hatta yerde yemek yeneceği için bir odayı tamamen boşalttırmış. Beni yatıştırmak için, "Merak etme, her şey hazır ama dikkatli olun," dedi. Gecenin kazasız belasız bitmesi için dua etmekten başka yapacak bir şey yoktu. Çünkü bu işin çok dedikodusu yapılabilirdi.

Hava kararınca bir minibüs dolusu kız geldi. Küçük kızım manzarayı görünce "Baba, kızlar geldi," diye bağırarak bana takıldı. Başladık Şeyh Zayed'i beklemeye. Saat 21.30 sıralarında bir kız yanıma geldi ve bana, "Annem bu saate kadar izin verdi, şimdi ben ne yapacağım?" diye sormaz mı? Zaten burnumdan soluyorum, kızı kovaladım.

Neyse, bir saat kadar daha bekledik, sonunda Şeyh geldi. Yemek yedik, sonra salona geçildi. Şeyh bir kızı bir yanına, bir başka kızı da öbür yanına oturttu. Öteki kızlar kendi kendilerine dans ediyorlardı. Şeyhin bir adamı kızlara sürekli 100'er dolar dağıtıyordu. Ama ne Şeyh ne de heyetinden biri kızlara dokundu veya saygısızlık yaptı.

Sonra Yasemin Kutsi geldi, Arapça ve Türkçe şarkılar söyledi. Şeyh çok beğendi, onu Abu Dabi'ye davet etti. O gece hiçbir tatsız olay olmadı, ama ben bütün gece diken üstünde oturdum. Neyse gece kazasız, belasız bitti.

Beyaz Saray'la Tanışma

1984 yılındaydı, ABD Ankara Büyükelçisi Robert Strausz-Hupé beni aradı. ABD Başkan Yardımcısı George H.W. Bush'un küçük oğlu Neil'in Türkiye'yi ziyaret edeceğini söyledi, İstanbul'da bulunacağı sürede kendisiyle ilgilenip ilgilenemeyeceğimi sordu. "Memnuniyetle," diye cevap verdim. Neil'le İstanbul'da bir hafta meşgul olduk, o sırada da ahbap olduk. Amerika'ya dönerken çok memnun kaldığını söyledi ve beni ülkesine davet etti. Bu davet üzerine 1985 Şubat'ında Lale'yle birlikte Washington'a gittim. Bizi çok iyi karşıladı ve Beyaz Saray'da babasıyla tanıştırdı.

1987 ve 1988 yıllarında Amerikan Haberler Merkezi tarafından Washington'da, Başkan Ronald Reagan'ın himayesinde Uluslararası Konsey Konferansları yapılıyordu. Bu toplantılarda ABD'nin dış politikası ve diğer ülkeler tarafından nasıl algılandığı görüşülüyordu. ABD'nin hedeflerini, değerlerini ve politikalarını nasıl daha iyi anlatabileceği konusunda görüş alışverişi yapılıyordu. 1990'larda dünyanın durumuna ve Sovyetler Birliği'nin geleceğine ilişkin beklentiler başlıca gündem maddeleri arasında yer alıyordu.

Böylece, Başkan Reagan'ın özel sektör ağırlıklı gelişme/büyüme politikalari uyarınca kamu-özel kesim işbirliğini artırmak üzere bir platform yaratılmış oluyordu. Bu konferanslara ABD'nin müttefikleri ve dostları arasında yer alan 30 ülkeden 100 civarında seçilmiş işadamı katılıyordu. Dolayısıyla dünya ekonomisine ve politikasına yön verenlerin, gündemdeki konulara ilişkin görüş alışverişinde bulundukları bu toplantılar, işadamlarının geleceğe ilişkin planları açısından da çok aydınlatıcı oluyordu. Bu toplantılara Rahmi Koç, Sakıp Sabancı ve Jak Kamhi'yle birlikte katıldım.

Toplantıların açılış oturumları ve Başkan Reagan'ın evsahipliğindeki öğle yemekleri Beyaz Saray'da yapılıyordu. Ele alınan konular; Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler, borçlu ülkelerin sorunları, terör ve uyuşturucu trafiği, yeni teknolojiler ve ABD'nin gelecekteki rolü gibi geniş bir yelpazeyi oluşturuyordu. 1987 yılında Konsey toplantısına katıldığımda Moskova'da iş yaptığım biliniyordu. "Sovyetler Birliği hakkında ne düşünüyorsun? Ne tür gelişmeler bekliyorsun?" diye soruyorlardı. Sovyetler Birliği'nde ne olduğunu ve ne olacağını

anlattım, (Mihail) Gorbaçov'u anlattım. Ertesi sene yine Konsey toplantısına gittim. "Geçen sene anlattıklarınız aynen oldu. Şimdi ne düşünüyorsunuz?" dediler. Yeni gördüğüm başka şeyleri anlattım, herkesi memnun etti. Orada da CIA'in bütün haşmetine rağmen bazı şeylerin istihbaratını hiç iyi alamadığını gördüm.

RUSYA MACERASI

Ruslarla ilk merhabamız 1970-72'de Seydişehir Alüminyum Tesisleri inşaatında taşeron olarak çalıştığımız dönemde olmuştu, kırmızı çamur barajını yapmıştık. Daha sonra yine Rusların üstlendiği İskenderun Demir Çelik tesislerinin yarısını oluşturan üniteleri inşa etmiştik. 1978 yılından beri de Enka Pazarlama olarak SSCB'yle çalışıyorduk.

İlk İlişkiler

Turgut Bey iktidara geldikten sonra Türkiye'nin komşularıyla iyi ilişkiler kurması için çalıştı, bunun için öncelikle ekonomik ilişkileri güçlendirmeye özen gösterdi. O dönemde hava kirliliği başta Ankara olmak üzere birçok ilimizde insan sağlığını tehdit eder boyutlara gelmişti. Bu sorunu aşmak için SSCB'den doğal gaz ithali gündeme geldi.

Gaz Anlaşması'ndan evvel 1984 yılında SSCB Dış Ekonomik İşler Bakanı (Konstantin) Katuşev beni Rusya'ya davet etti. Çok iyi ağırladılar, gezdirdiler; orada iyi ahbap olduk ve Ruslara teşekkür ettim. Toplantılarda Rusça anladığımı söyleyince çok memnun oluyorlardı. Ankara Büyükelçisi (Vladimir) Lavrov'la da o zaman dostluğumuz gelişti.

Aklım fikrim Rusya'ydı. Nasıl dost oluruz? Dost olmadığın bir ülkeyle dostluk kurarak barışa hizmet etmiş olursun. Dış ticareti nasıl geliştiririz? Büyük pazar var, bir sürü ortak imkân var, kolay mal satacağımız bir ülke. Mesela, aynı malı ister Almanya'ya satarsın, ister Rusya'ya satarsın; ama Rusya'ya daha kolay satarsın, hatta daha iyi fiyata satarsın.

1984 Eylül'ünde Botaş SSCB'den 25 yıl süreyle doğal gaz ithaline olanak sağlayan anlaşmayı imzaladı. Botaş Genel Müdürü rahmetli Nezihi Berkkam'ın mimarı olduğu Doğal Gaz Anlaşması güzel bir anlaşmadır. Anlaşmada ilk başta nakit ve takas ödemeleri yarı

yarıyaydı. Ruslar doğal gaz satmayı çok istediklerinden Turgut Ağabey'e nakit ödemenin yüzde 30, mal ve hizmetle ödemenin yüzde 70 olması için ısrar etmesini söyledim. Nitekim anlaşma bu şekilde yapıldı. Bu anlaşma müteahhit olarak Rusya'da çalışmamıza olanak tanıdı.

İlk Moskova seyahatim sırasında görüştüğüm kişilerle çok iyi münasebetler kurdum. Ruslar bir insana itimat edince sonuna kadar ederler, ayrıca bizim alışmadığımız kadar takdir ederler. 1986 yılıydı, Turgut Bey'in Moskova seyahati kesinleşmişti. Ancak program, gündem üzerinde anlaşma yoktu. Ankara'daydım, Turgut Bey bu işi sonuçlandırmami istedi. Ben de aynı gün beş-altı defa Büyükelçiliğe gittim, sonunda iki tarafın da kabul ettiği programı, gündemi Büyükelçi Lavrov'la tespit ettim. Turgut Bey'in o seyahati çok başarılı geçti.

1987 yılında Enka Moskova temsilciliğini açtık. Açılış törenini Moskova'daki ilk beş yıldızlı otel olan Mejdunarodnaya Oteli'nde yaptık, çok güzel oldu. Katuşev ve bazı Politbüro üyelerinin katılması çok ses getirdi.

Aynı yıl, Bakan Yardımcısı (Oleg) Davidov Doğal Gaz Anlaşması çerçevesinde iş yapacakları müteahhitleri seçmek için Türkiye'ye geldi. Müteahhitler Birliği'nin düzenlediği toplantıya ben de Enka'yı anlatmak için katıldım. Tam bana sıra geldi, anlatmaya başladım, Davidov, "Bana Enka'yı anlatma, iyi biliyorum," dedi. "Nereden biliyorsunuz?" diye sordum. Davidov Libya'da Ticari Ateşe olarak çalışmış. Bir gün arabası çölün ortasında, Ras Lanuf'ta bizim şantiyenin yakınında arıza yapmış. Bizim çocuklar görmüşler, almışlar arabayı ustalarına götürmüşler. Davidov heyecan içinde, bizim çocuklar İngilizce bilmiyor; onun için şantiye şefine teslim etmişler, o ağırlamış. Yemek yedirmişler, şantiyeyi gezdirmişler. Birkaç saat sonra arabayı pırıl pırıl bir halde Davidov'a teslim etmişler.

İlk iki ihale 1.000 yataklı hastane ve Petrovski Pasajı'nın restorasyonuydu; ilk iki işi biz aldık. Ondan sonra arkası geldi. O tarihe kadar hep Sıcak iklimlerde çalışmıştık, artık yeni bir dönem başlıyordu, soğukla mücadele ederek inşaat yapacaktık.

1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği'nin dağılacağını tahmin eden az sayıda insan arasında ben de vardım. Ne olacağını yüzde yüz tahmin ettim. O zaman Gorbaçov başta değildi ve Perestroyka diye bir şey yoktu. Moskova'ya gittiğimde fark etmiştim; yemeklerde herkes biraz daha açık ve korkmadan konuşuyor, fıkralar anlatıyordu.

Hatta bir ziyaretim sırasında, yemekte, Ruslar benim de fıkra anlatmamı istediler, ben de meşhur fıkrayı anlattım. Amerikalılar casusluk için bin kişi arasından en iyisini seçip eğitmişler; Ruslardan iyi Rusça konuşuyor, daha iyi balalayka çalıyor ve dans ediyor. Rostov civarında bir yerde uçaktan atlıyor, paraşütünü gömüp kasabaya gidiyor. Bir bara girip votka istiyor, barmen "OK Johnny" diyor. Casus şarkı söylüyor, balalayka çalıyor, dans ediyor; "OK Johnny" diyorlar. Casus sonunda, "Benim Amerikalı olduğumu nereden anladınız?" diye sorunca "Hayatımızda hiç siyahi Rus görmedik," diyorlar. "ABD'de anlatırken Amerikalılar ne kadar demokrat, size anlatırken ne kadar saf diyorum," dedim. Hep birlikte güldük.

Sovyetler Birliği'nde bir iş alabilmek fevkalade uzun müzakereler gerektiriyordu. Uzun uzun pazarlık ettiklerinden müzakerelerin süresi bazen inşaat süresinden dahi fazla oluyordu. İşi aldıktan sonra şayet mukavele şartlarına göre yapıyorsanız hiçbir güçlükle karşılaşmıyordunuz. Batılı işadamlarının kanaatlerinin aksine, ben Sovyetler Birliği'nde çalışmakta hiçbir risk görmüyordum. Bunun dışında, Batı ülkelerinin Sovyetler Birliği'ni, Sovyetlerin de Batı'yı iyi tanımadıkları, bunun neticesinde büyük değerlendirme farklarının olduğu kanaatindeydim. Eğitimi, kültürü, edebiyatı, tarihi, müziği, balesi, sporu, muhtelif teknolojileri bu kadar ileri olan bir memleketin uçsuz bucaksız zenginliklerini de ilave ettiğimiz zaman daha iyi bir sevk ve idareyle rekabet şartlarını yaratarak, mallarının kalitesini yükselterek, Sovyet ekonomisinin çok kısa zamanda inanılmaz derecede gelişeceğine emindim.

270 milyonluk Sovyet pazarı ile 60 milyonluk Türk pazarının iki memleket için fevkalade önemli olduğuna inanıyordum. Türkiye'nin SSCB'den olduğu gibi SSCB'nin de Türkiye'den alacağı birçok teknoloji vardı ve bunu başka yerlerde aramamıza lüzum yoktu. Birbirimizi daha yakından tanırsak bu faaliyetler kolaylaşır, diye düşünüyordum ki zaman haklı olduğumu teyit etti.

Sonra Gorbaçov başa geldi, açıklık (Glasnost) ve yeniden yapılanma (Perestroyka) politikaları muvaffak oldu ve güzel bir şekilde de ayrıldı.

SSCB'nin Dağılması: Risk Almayı Bilmek

Sovyetler Birliği'nin dağılması işlerde büyük bir sıkıntıya neden olmadı. Örneğin, ben Türkiye'de otoyollardan istihkakımı almak için dört ay bekliyordum. Libya'da ödemeler bazen altı ay veya daha fazla gecikiyordu. Sovyetler Birliği'nde ise koskoca ülke dağıldı, ödemelerde sadece iki ay gecikme oldu.

O tarihlerde Türkiye'nin dışarı açılması için Rusya en uygun yerdi. "Zor günlerinde onlara sahip çıkarsak, ileride Türkiye için büyük bir pazar olur," görüşünden hareket ettik. Biz risk almak zorundaydık. Biz ne Alman'ız ne de Fransız. Onlar bize iş vermez. Biz buralarda riske girmek zorundaydık. Rusya'da sistem bozukluğu vardı. Sistem bozukluğu düzelmeden, bizim Rusya'ya girmemiz lazımdı. Yoksa sonra bizi sokmazlardı. Öyle iyi eğitilmiş bir halk ki yakında sistemlerini düzeltecekler, şimdi girersek en az 25 yıl kalırız, diye düşündük.

Riski göze alamazsanız, kazanamazsınız. Irak'ta, Libya'da çalışmak da riskliydi. Bu ülkelerde kaybımız da oldu. Ama işte, uluslararası ihalelere girebilecek düzeye de buralardan aldığımız derslerle geldik. Batı standartlarında, risk içermeyen ihaleleri gelişmiş ülkeler bize bırakır mıydı? Onların arasına girmek için riskleri göze alabilmemiz gerekti. Riskten çekinirseniz hiçbir yere varamazsınız.

Rusya'da her yeni iş aldığımızda birçok insan, "Şarık yine büyük riske girdi," demişti, ama zaman beni haklı çıkardı. Biz hiç tereddüt etmeden Rusya'da St. Petersburg'dan Sahalin'e kadar her yerde çalıştık, hiçbir problemle karşılaşmadık.

Benim bu yaklaşımımı Ruslar da karşılıksız bırakmadı. Beni Rusya'da çok seviyorlardı. Türkiye dahil, hiçbir yerde bana bu kadar iyi davranılmadı. Yaptıklarımdan ötürü bu kadar teşekkür edilmedi.

Lujkov'la Tanışma

1989 Ekim'inde Berlin Duvarı yıkıldı, ardından Sovyetler Birliği dağıldı, aynı coğrafyada 15 bağımsız ülke ortaya çıktı. Sovyetler Birliği dağıldığında bizim Rusya'da iki işimiz vardı: Petrovski Pasajı restorasyonu ve hastane inşaatı.

Hastane inşaatının alınmasında o zamanki Dış Ekonomik İlişkiler Bakan Yardımcısı (Oleg) Davidov'un çok yardımı olmuştu. Moskova'da son görüşmeleri yürütürken bizim hesaplarda bazı hatalar tespit etmiştim. Bu sayede Davidov'un istediği fiyata inmemiz mümkün oldu. İstanbul'da bu durumu bilmeyenler baştan beni çok tenkit etti, ama sonunda haklı olduğum ortaya çıktı.

Petrovski Pasajı ise Çarlık zamanında, 1905'te inşa edilmiş, sonra metruk hale gelmiş tarihi bir alışveriş merkezi. Moskova'nın ortasında, Bolsoy'a 100 metre mesafede. Biz pasajın restorasyonunu harika yaptik, nitekim o sayede uzun yıllar Moskova Belediye Başkanlığı yapacak olan Yuri Lujkov'la iyi dost oldum.

Şimdi, Petrovski Pasajı'nda Rusların bir vazifesi var. Bize çakıl verecekler, çimento verecekler, kereste verecekler ve demir verecekler. Bunları bir programa göre veriyorlar. Planlanan inşaat süresi 36 ay, ama malzemeyi erken alırsak 23 ayda bitiriyoruz. Moskova Belediyesi'ne gittim. O tarihte ne Belediye Başkanı V. Saikin'i ne de Başkan Yardımcısı Lujkov'u tanıyorum. İlk kez bir araya geldik; Moskova Belediye Başkanı'na, "Gerekli malzemeyi daha erken verebilir misiniz?" diye sordum. "Hayır Tara," dedi bana. Ben de, "Niye hayır?" dedim. "Çünkü biz programımızı yaptık," dedi. "Allah bile programını değiştirir, malzemeyi erken alırsak 13 ay evvel bitecek," dedim. "Yok, ben değiştirmem," dedi. Bütün argümanlarımı söylememe rağmen kabul etmedi. Ben de içimden, "Olmazsa olmaz ne yapayım," dedim. Çıkarken Lujkov, "Benim odama gelir misiniz?" dedi. Gittik odasına, oturduk. Benimle hemen "sen" diye konuşmaya başladı. "Sana bir şey soracağım. Emin misin bitireceğine?" dedi. "Emin olmasam, niye teklif edeyim?" dedim. "Ben sana malzemeyi istediğin tarihte sağlayacağım," dedi ve dediğini yaptı. Lujkov'la ilk böyle tanıştık.

Ondan sonra ne derdimiz varsa Lujkov'a gidiyorduk; hallediyordu. Bir

gün Petrovski Pasajı'na geldi. Baktı, "Çok güzel," dedi. Bu arada, 4.000 metrekare renkli mermer döşenmiş, İtalya'dan gelmiş mermerler, kalitesi gayet iyi ama rengi orijinal parçalarınkinden farklı. "Ben sökün hepsini. Yeni mermer sipariş edin," dedim. Lujkov elimden tuttu. "Ne yapıyorsun?" dedi. İdarenin gayet memnun ve işi kabule hazır olduğunu söyledi. "Söktürüyorum, yeniden döşenecek," dedim. "Söktürme," dedi. "Sana ne ya!" dedim. Ondan sonra yakın ahbap olduk. Derken Lujkov Belediye Başkanlığı'na talip oldu. Zaman içinde biz de kardeş gibi yakın olduk.

Petrovski Pasaji hanımların gittiği bir yermiş, Çarlık zamanında hanımlar en şık elbiseleriyle gezintiye gelirmiş. Slav ülkelerinde "promenade" âdeti vardır; bazı yerlerde bu, istasyon boyunda, bazı yerlerde pasajda olur. Pasajın böyle bir hatırası olduğu için açılışı iki ülke cumhurbaşkanı eşlerinin yapmasını istedim. Semra Hanım (Özal) ve Raisa Gorbaçov kabul etti. Her şeyin en iyisini yapmaya çalıştık; herkes çok beğendi, hayranlıkla seyrettiler. Geçenlerde gittim, hâlâ pırıl pırıl duruyor. Moskova'nın en güzel yerlerinden biri.

Petrovski Pasajı'nın açılışı için sopranolar, tenorlar, orkestra ayarlandı. O zaman biraz votka bulunabiliyordu, ama başka içki yoktu. Yemek hemen hemen hiç yoktu; 300 kişilik yemek büfesini orada hazırlamak mümkün değildi. O tarihte SSCB dağıldığı için tüm dağıtım sistemi çökmüş, ülke yoklar ülkesi haline gelmişti. Bütün yiyecekleri Türkiye'den getirdik, hatta üç katını getirdik. 300 kişi davetliydi. 1000 kişilikti büfe. Bana itiraz ettiler, "Niye 1000 kişilik büfe?" diye. "Size ne! Kaç metre masa yapıyorsunuz?" dedim. "30 metre." dediler. "İki katına çıkartın, 60 metre yapın," dedim. O bin kişilik yemeğin yarısı yendi. Yarısı ya torbaya ya cebe girdi, gitti eve. Torba bulamayan cebine koydu. Ben de zamanında göçmen olarak açlık çektiğim için bilirim. Anladım, eve götürüyorlar. Belki çocuklar ilk defa portakal görecek, Moskova öyleydi.

Lujkov'la Petrovski Pasajı'nın restorasyonu ile başlayan ahbaplığımız zaman içinde yakın arkadaşlığa, güçlü bir dostluğa dönüştü, dediğim gibi adeta kardeş gibi olduk. Lujkov'la her konuyu konuşurduk. Kendisini Özal'a benzetirim, karşısındakini dinlemeyi bilen ve ikna olduğunda hemen uygulamaya geçen bir insandır. Birkaç kez teknemde misafir oldu. Moskova'nın güncel sorunlarından başlar, Türk-Rus ilişkilerinin her boyutunu, bölgesel işbirliği imkânlarını, dünyadaki son gelişmeleri konuşur, görüş alışverişinde bulunurduk.

Sohbetlerimiz, ülkelerimizin Batılı anlamda demokrasiyi benimsemesi için gerekenleri de kapsardı. Bu sohbetlerin sonucunda hemen bazı kararlar alır ve uygulardı. Yeni Belediye Başkanı olduğu zamanlardı; Kore'den 5 bin taksi aldığını, büyük bir tamirhane kuracağını söyledi. "Sen deli misin, yapmaman icap eden şeyi yapıyorsun. Arabaları mukaveleyle 5 bin kişiye ver, yüzde 80'i vecibelerini yerine getirir, sen de böyle bir yük altına girmezsin," dedim. Anlaşmayı durdurdu.

Bir gün Lujkov'a şöyle dedim: "Dünyanın en zengin belediyesi Moskova; sen Paris'ten de, New York'tan da, Londra'dan da, Tokyo'dan da zenginsin." Hayretle yüzüme baktı. "Hangi belediyenin 2,5 milyon konutu, binlerce dükkânı, fabrikaları, hastanesi, mektebi, arazisi var? Senin. yapacağın iş, bunları özelleştirmek. Neden bunların onarımıyla uğraşıyorsun? Neden 400 bin adam çalıştırıyorsun?" dedim. Beraber olduğumuzda hep bu tür konuları konuşuyorduk. Lujkov, sözlerime değer veren bir politikacı olduğu için bu dediklerimi uyguladı.

Lujkov Moskova'ya büyük hizmetler yaptı. Moskova'yı Moskova yaptı. Moskova Belediye Başkanlığı bizdeki veya Avrupa'daki gibi değil, sorumluluk alanı çok geniş. O, Moskova Hükümet Başkanı olarak; yiyecek, içecek, sağlık, eğitim, ulaştırma, iskân, restorasyon ve kentsel gelişimden yani her şeyden sorumlu. Lujkov'un 1992 yılında geliştirmeye başladığı "Moscow City" isimli uluslararası iş merkezi projesi şehrin çehresini değiştirdi. Bizi de bu projede yer almaya kendisi teşvik etmişti, hatta arsa almam için ısrar etmişti. Orada aldığımız arsaya Naberejnaya Kulesi'ni yaptık, çok değer kazandı.

İleride anlatacağım gibi, eğer Yeltsin kabul etseydi ve Lujkov başbakan olsaydı, bugün bambaşka bir Rusya olurdu. Lujkov, aynı Özal gibi özgürlüklere, serbest piyasaya, Rusya'nın her alanda dünya ile entegre olması gerektiğine inanan biriydi.

Rusya ile İlişkiler Gelişiyor

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının hemen ardından Doğu Almanya'dan çekilecek Rus askerleri için çok sayıda konut yapılacağını duyduk. Bu işin bizim için en cazip yönü finansmanıydı. Çünkü parayı Alman hükümeti veriyordu. Asker konutları için uluslararası ihale açılması için çok yönlü bir çalışma başladı. Moskova ve Bonn Büyükelçilerimiz

bir yandan, Türkiye Müteahhitler Birliği (TMB) ve DEİK bir yandan Türk şirketlerinin de ihaleye girebilmesi için lobi yapmaya başladılar. Ben de Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Katuşev'e gittim; "Bu para sizin hakkınız. Yani Almanya size bunu hatır için vermiyor. Bu bir tür tazminattır. Onun için iyi değerlendirin. Yani işi iyi ve ucuz yaptırabilmek için uluslararası ihale açın," dedim.

Katuşev akıllı adam, ne demek istediğimi anladı. Çünkü Almanya bu inşaatların kendi firmalarına verilmesini zorluyordu. Halbuki böyle bir şart ileri sürmeye hakkı yoktu.

Sonunda uluslararası ihale açıldı. Almanlar kendilerine çok güveniyorlardı. Özellikle de tekniklerine... Almanlar şartnameyi çok ağır hazırlamışlardı; mesela fiyatı yüzde 30'la, teknik hazırlığı yüzde 70'le değerlendiriyorlardı. Hep kendilerinin en iyi teknik teklifi vereceklerini sanıyorlardı. Biz neredeyse projenin tamamını hazırladık, ihaleye bavullar dolusu dokümanla gittik, Alman şirketlerinden daha yüksek teknik puanlar aldık. İnşaat için çok kısa bir süre verdik. Bu şekilde Borisov şehrindeki ilk ihaleyi aldık. Sonra Slonim'deki ihaleyi de kazandık. Gerisi de geldi; Çaykovski, Krasnodar ve Rostov. Sovyet yetkililerin bize duydukları güven bu işte en büyük desteğimiz oldu.

Borisov projesini 180 günden az sürede bitirdik, olacak iş değildi; projenin toplam alanı 85 bin metrekareydi, 725 apartman dairesiyle sosyal ve teknik binalardan oluşuyordu. 3 bin kişilik şantiyede ne ekmek ne su vardı; her şeyi Türkiye'den getiriyorduk. Anahtarları teslim ederken kimse inanamadı. Enka çalışanları orada gerçekten bir mucize yarattılar.

Sovyet yetkililer açılışa çok önem verdiler, birkaç Alman bakan da geldi. General Griznov açılış konuşmasında sadece bize teşekkür etti. Almanlar parayı kendileri verdikleri için onlara teşekkür etmemesine kızdılar. Griznov da bana, "Kızarlarsa kızsınlar, bizim askerlerimizi çekmemizin bedeli bu kadar ucuz," dedi. Griznov ayrıca, "Şarık Tara'yı tanımadığım zamanı hayatımın kayıp günleri olarak görüyorum," diyerek bana unutamadığım bir iltifatta bulundu.

Vitali Korotiç

Korotiç Sovyetler Birliği'ndeki ilk muhaliflerdendi. Ogonyok dergisinin Genel Yayın Yönetmeni'ydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına giden süreçte önemli rol oynamıştı. Onunla dost oldum ve 1990 yılında Davos'a gelmesini ayarladım. Moskova'da büyük bir nümayiş yapıldı, en önde Korotiç yürüdü ve o fiyakayla Davos'a geldi. Daha sonra Amerika'ya kaçtı, orada profesör oldu. SSCB'nin dağılmasıyla Rusya'dan entelektüellerin Batı'ya göç etmesi yönündeki eğilim güçlendi. Korotiç, Davos'a Rusya'dan ilk gelenlerdendir. Ondan sonra Arkadi Volski, Anatoli Sobçak, Leonid Kravçuk gibi birçok kişi geldi.

Mosenka

O zamanlar Rusya'da bir yabancı şirketin gelip gayrimenkule yatırım yapması söz konusu değildi. Ama ben orada istikbal gördüm, nitekim gördüklerim de doğru çıktı. Yabancı şirketlerin ofis ve daire kiralamak için giderek artan talebi vardı. Kiralar Londra, New York seviyesindeydi ve yer bulunamıyordu. Lujkov'a ortak bir gayrimenkul şirketi kurmayı teklif ettim. Hemen kabul etti. Bu şekilde Moskova Belediyesi'yle yüzde 50-50 ortak Mosenka şirketini kurduk. Onlar uzun vadeli, 50 sene, arsa kiralamakta yardımcı oldular. Yaptığımız tüm binaları çok iyi fiyatlara kiraya verdik; bir dönem inşaatın maliyeti neredeyse bir senelik kiraya denk oluyordu. Belediye bir kısmını satınca hissemiz de çoğaldı, şimdi Mosenka'nın tamamen sahibiyiz. Mosenka nedeniyle diğer projelere girdik, mesela Krasnye Holmi (Kızıl Tepeler) projesini yaptık, orada da zamanla payımız arttı, artık tamamen bizim. Sonra "Ortağımız olmadan kendimiz proje yapalım," dedik ve gayrimenkul piyasasında çok büyüdük.

Dediğim gibi, 1988'de Rusya'da iş yapmaya başladık. Rusya'da ilk aldığımız projeleri, hastaneleri ve konutları çabuk yaptığımız için 1993'te artık orada meşhur olmuştuk. Parlamento o zaman Beyaz Ev diye bilinen binada faaliyet gösteriyordu. 1993'ün sonbaharında Yeltsin kendine yönelik darbe girişimi nedeniyle önce Parlamento'yu lağvetti, ardından gerilim tırmanınca direnişçileri sindirmek için Parlamento'yu bombaladı. Bombalanan Beyaz Ev'in onarımını bizim yapmamızı önerdiler. Üst kısmının restorasyonunu biz yaptık, alt kısmını Gama yaptı. Ama o olaylar sırasında Parlamento'nun gerektiği gibi arkasında durmadığını söyleyen Yeltsin, oranın yeniden parlamento binası olmasını istemedi; yeni bir bina gerekti. Yeni

parlamento binası olarak 120 bin m^2'lik eski Planlama Teşkilatı'nın binasını ayırdılar. Binanın onarımını bize verdiler ve üç ayda bitirmemizi istediler.

Bina perişan haldeydi, bütün içi yıkılıp yeniden yapılacaktı. "Bunu 2,5 ayda bitiririz" dediğimizde inanmadılar, daha doğrusu inanamadılar. Çünkü gerçekten de olacak iş değildi. Düşünün, binayı aşağı yukarı yeniden yapacaksınız, dayayıp döşeyeceksiniz. Enka bunu başardı, 22 milyon dolarlık işi 2,5 ayda bitirdik. O enkaz binayı pırıl pırıl bir Parlamento binası haline getirdik. Korkunç bir yarıştı; Enka orada zamanla yarışa girdi ve kazandı. 10 gün içinde Türkiye'den tam 3.200 işçi gönderdik; bu, 3.200 pasaport demek, vize demek, uçak bileti demek... Bu kadar insanı bulmak, seçmek, hazırlamak, yollamak. Düşünün ki bunların büyük çoğunluğu yurtdışına hiç çıkmamış, uçağa hiç binmemiş insanlar. Ama hiçbir terslik olmadan Türkiye'den Moskova'ya götürüldüler, orada yerleştirildiler, işbaşı yaptılar ve kimsenin inanamadığı o mucizeyi gerçekleştirdiler.

Bir de inşaat için gerekli olan malzeme var. Bunun akışının hiç aksamaması gerekir ki inşaat durmadan yürüsün. Bu da başarıldı. Malzemenin büyük bölümü Türkiye'den getirildi. Halıları Amerika'dan bulduk, çünkü zaman yok, nerede hazır bulursanız onu kullanacaksınız. 100 bin m^2 halı da öyle kolay bulunamıyor. Binanın ışıklandırması için yüzlerce avize gerekiyor. Bütün dünyayı taradık, hiçbir firma bu kadar kısa zamanda bu kadar avizeyi hazırlayamayacağını söyledi.

Sonunda Şişhane'de bir firma "Yaparım," dedi ve gerçekten söylediği günde de teslim etti. Enka'nın en büyük gücü bu lojistik becerisidir. İyi planlama, programlama yaparak ve çalışmayı bilgisayarla denetleyerek inşaatları aklın almayacağı kadar kısa zamanda yaptık. Bu, Enkacının inancının eseridir. Ruslar çok memnun kaldılar, o sayede de birçok kişiyle dost olduk, bunlardan birisi de 1992-98 döneminde başbakanlık yapan Viktor Çernomirdin'dir.

Dediğim gibi, Beyaz Ev'in ve yeni Parlamento binasının restorasyonunu çok kısa sürede yaptık, memnun kaldılar. Teşekkür etmek için Başbakan Çernomirdin'e nezaket ziyareti yaptım. Türkiye'deki durumu sordu, "Fevkalade kötü," dedim. "Neden?" diye sordu. "Bizim Batı Hattı'na gaz vermiyorsunuz, üç gündür yok. Ruslara

itimat edilir mi diye herkes tenkit ediyor," dedim. "Bizim hiç kabahatimiz yok, hat Ukrayna üzerinden geçiyor ve Ukrayna parayı vermediği için oradan çalmaya başladı. Müsaade edin, birkaç gün sonra gaz akacak. Ben Ukraynalılarla nasıl konuşulması icap ettiğini gayet iyi bilirim," dedi ve üç günde halletti.

İşgücümüz rakiplerimize göre daha ucuzdu. Yenilikleri takip ediyorduk, iyi geçiniyorduk. En mühim olanı, gayrimeşru yollardan gitmiyorduk, o yüzden bizi seviyorlardı. Vergimizi ödüyorduk. Bir Rus şirketinden daha iyi ve düzgün çalışıyorduk. Rusların az millette bulunan bir özelliği vardir, bizde de çok az bulunur; bir defa güvendikleri zaman devam ederler ve takdir etmesini bilirler. Takdirlerini açıkça söylerler, bundan hiç çekinmezler. Tersini de söylerler, ama şükür ki bizim başımıza gelmedi.

Bütün Avrupa Rusya'ya ters bakıyordu; halbuki Rusların çok sağlam kaideleri vardır, bunları yerine getirdiğiniz zaman hiçbir güçlük çekmezsiniz. Kendimize ait 60 katlı bir ofis binasının bütün projeleri bizim tarafımızdan hazırlandı ve üç ayda her şey tasdik oldu, çünkü biz Rus spesifikasyonlarına yüzde 100 uyduk. Almanlar inat eder, uymazlar, sonra da Rusya'da işler yürümüyor diye şikâyet ederler.

Moskova'da onlarca proje bitirdik. Benim için en önemli olanlardan biri de restore ettiğimiz kadın ve doğum hastanesiydi. Açılışı 1993 yılının Kasım ayında yapıldı. Açılış törenine Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in eşi Naina Yeltsin katıldı, o da inşaat mühendisidir. Bana Rus tıbbına yaptığım katkılardan dolayı fahri doktora verildi. Çok görkemli bir tören yaptılar. Bu doktorayı uzun yıllar önce Robert Koch almış, ondan sonra ilk bana verilmiş. Ben de, Ruslar da çok heyecanlıydık. Bana cüppe ve kep giydirdiler. Çok güzel bir diploma verdiler. Moskova'nın bütün ileri gelenleri oradaydı.

Oleg Soskovets ve Bavul Ticareti

Başbakan Yardımcısı Soskovets'le Rusya'da tanışmıştık. Türkiye'ye geldiğinde kendisini İstanbul'da ağırladım, sonra birlikte Ankara'ya gittik. Ankara'da katıldığımız bir davette bavul ticaretiyle ilgili görüşlerini açıkladı. "Türk mallarının Rusya'ya bavulla girmesi kaliteyi bozuyor ve sizin zararınıza oluyor. Tüccar vatandaşlarımız çok para

kazanmak için buradan en kötü, en ucuz malları alıp getiriyorlar. Bavul ticaretini önlemeye karar verdik. Sen ne dersin?" dedi. Bu sözlere çok üzüldüm. Hemen karşı çıktım: "Hata ediyorsunuz, çünkü bu iş, ticaretin yanı sıra eğitim gibidir. Vatandaşlarınız Türkiye'ye geliyor, 2 bin dolarlık mal alıp ülkelerine götürüyorlar, orada 3 bin dolara satıyorlar. Sonra yine geliyorlar, bu kez üç bin dolarlık mal alıyor, götürüp onu satıyorlar. Sizde eksik olan girişimcilik ruhudur. Bunu hem yapıyorlar hem öğreniyorlar; en önemli eğitim budur. Bunu önlerseniz kurmak istediğiniz piyasa ekonomisine en büyük darbeyi indirmiş olursunuz. Sakın bunu yapmayın," dedim. Dış Ekonomik İlişkiler Bakan Yardımcısı (Oleg) Davidov da yanımızdaydı, bana göz kırparak dediklerimi onayladı. Sanıyorum, Rus dostum konu üzerinde düşündükçe bu görüşünün yanlış olduğunu anladı, çünkü Rusya o dönemde böyle bir karar almadı.

Moskova'dan Sonra St. Petersburg

Moskova'da o tarihte bizden başkası yok, her şeyi yapıyoruz. Davos'ta St. Petersburg Belediye Başkanı Sobçak'la konuşurken, "Mosenka adlı bir firmanız var, gelin biz de sizinle bir St. Enka şirketi kuralım," dedi. Sonra düşündü, "Sen Müslüman'sın, St. Enka olmaz, ama PetEnka kuralım," dedi. Orada şirket kurmaya karar verdik. St. Petersburg'da Toyota fabrikası gibi birkaç fabrika yaptık, ama hiçbir zaman Moskova gibi olmadı.

Sobçak'la iş yapmaya gittik, ama Lujkov'un yaptığını yapamamış, Rus bürokrasisini yıkamamış. Moskova'da çok kısa sürede şirket kuruyorduk. Orada altı ay uğraştık, kuramadık ve vazgeçtik. O tarihte Sobçak'ın yardımcısı olan Putin'in çoğu zaman sorunların çözümüne yardımcı olduğunu biliyorum, ama şahsen o zaman tanışmadım.

Gennadi Selezniyov'un Beklenmedik Ricası

Moskova'ya her gittiğimde üst düzey yöneticilere iki üç nezaket ziyareti yaparım. Rusya Parlamentosu Duma'nın Sözcüsü Gennadi Selezniyov'la Davos'ta tanışıp, ahbap olmuştuk. Moskova ofisinde otururken televizyonu açtık, Duma'da hükümetin güvenoylaması vardı. Başbakan Çernomirdin ikinci oylamada kaybetti. Selezniyov'a telefon açıp, "Telaş içindesiniz, ziyaretinize gelecek sefer gelirim,"

dedim. "Şimdi geleceksin," dedi. Duma'ya gittim. Selezniyov'un yanında hâlâ kim olduğunu bilmediğim kalantor ve kibar bir adam daha vardı. Konuştuk, saate baktım 15 dakika olmuştu. Müsaade istediğimde, "Senden bir ricamız var; aslında bizim değil, Rus Parlamentosu'nun, Rus halkının ricası. Bugün beş partinin başkanları toplandık. Çernomirdin'in yerine geçecek ve Rusya'yı kalkındıracak bir namzet varsa o da Lujkov," dedi. "Doğrudur," diye cevap verdim. "Onu ikna edebilecek dünyada senden başka kimse yok," dedi.

Koskoca Rusya'nın başbakanlığı için ben ikna edeceğim; ben istersem olacak, istemezsem olmayacak! "Doğru söylüyorsunuz, ben de aynı fikirdeyim. Bu kadar zenginlik içinde bu kadar fakirlik olmaz. Ama Yuri Moskova Belediye Başkanlığı'ndan başka bir şey istemez," dedim. "Biliyoruz, ama sen ikna edersin," diye ısrar etti. "İkna etmek için bazı şartlarım var. Birincisi, güvenoylarının en az yüzde 80'ini alacak," dedim. Bunun için garanti verdi. "İkincisi, birçok değişiklik yapacak, ama 18 ay kimse tenkit etmeyecek," dedim. Bunu da temin edeceğini söyledi. Selezniyov kuvvetli bir siyasetçiydi. Şartlarımı hiç tereddüt etmeden kabul ettiler. "Senin Rusya'yı ne kadar sevdiğini biliyorum ve aramanı bekliyorum," dedi. Hakikaten Rusya'yı çok seviyorum, Rusya'nın muvaffak olmasını istiyorum.

Lujkov'la konuştum. "Olmaz Şarık," dedi. Rusya için önemli olduğunu, onun için pazarlık ettiğimi ve hepsinin garantisini aldığımı söyledim. "Düşüneyim," dedi. "Böyle şeylerde düşüneyim demek evettir," dedim. "İstediğin gibi olsun," dedi. Selezniyov'a konuşmamızı anlattım. "Çok teşekkür ederim; Rusya için çok büyük bir iş yaptın, bunu unutmayacağız," dedi. Sonra Yeltsin'in tasdikinden geçmesi lazımdı, ama Yeltsin Lujkov'u istememiş.

Vehbi Koç'la Dostluğum

Vehbi Bey'le daha önce anlattığım gibi 1963 yılında tanışmıştım. İlerleyen yıllarda Türk Demir Döküm, Arçelik ve Mudanya Kablo fabrikalarının müteahhitliğini yaptık. Bu işler sırasında dostluğumuz gelişti, uzun yıllar sürdü.

Vehbi Bey'in arzusuyla bir grup oluşturduk, 15-20 günde bir buluşuyor, beraber yemek yiyor ve ekonomi, politika hakkında

serbestçe görüş alışverişinde bulunuyorduk. Bu grupta başlangıçta Vehbi Bey ve benim dışımda; Sadi (Gülçelik), Osman Boyner, Mehmet Mermerci ve Muzaffer Gazioğlu vardı. Sonradan Ayduk Koray da katıldı.

Bu buluşmaların dışında zaman zaman birlikte seyahatler de yaptık. İki kez birlikte Mavi Yolculuk yaptık. İlk yolculukta 80, ikincisinde ise 90 yaşındaydı. O zaman henüz teknem yoktu. Fethiyeli Kayhan Kaptan'ın teknesiyle Mavi Yolculuğa çıkıyorduk. Onu ileri yaşlarda Mavi Yolculuğa çıkarmak riskliydi, ama tekneyle yolculuğu çok merak ettiği için ben de her türlü önlemi alarak bu işe girişiyordum.

Nitekim ilk Mavi Yolculuk'ta tekneyle Antalya'ya kadar gittik. Onların oteline, Talya Otel'e indik. Hayatından çok memnundu, ama oteldeki havalandırmadan üşüttü. Tabii aile bu rahatsızlıktan beni sorumlu tuttu. Halbuki Mavi Yolculuk'ta kendisine çok iyi bakmıştık ve kesinlikle teknede üşütmemişti.

Aynı gezi sırasında Kemer'e geldiğimizde, çocuklar tekneden inip etrafı gezmek istediler, Vehbi Bey, "Eğlence içinde eğlence olmaz," diyerek engel oldu. Çocuklar ancak Vehbi Bey uyuyunca inebildiler.

1982 yılında Vehbi Bey Suudi Arabistan ve Irak'a gitmek istediğini söyleyince, onu ağırlamak için güzel bir organizasyon yaptık, tüm ayrıntıları önceden düşündük. Bizim şantiyeleri birlikte gezdik. Viski istedi, onu da bir şekilde bulduk. Çok mutlu oldu ve yaptıklarımızı çok takdir ettiğini söyledi. Suudi Arabistan'dayken hem Enka olarak yaptıklarımızdan hem de mühendis ve işçilerle aramızdaki ilişkiden etkilenerek, "Bu nasıl bir yönetim?" diye sorunca, ben de, "Biz buna ağabey management diyoruz" dedim. Vehbi Bey, "Her türlü management'i anladım da ağabey management'ı anlamadım ama galiba fena çalışmıyor," diye cevapladı.

Herkes Vehbi Bey'in çok zor bir insan olduğunu söylerdi ama birlikte yaptığımız seyahatlerde hep çok uyumluydu. Tabii bazı şeylere dikkat etmek gerekiyordu. En başta programa kesinlikle uyulması gerekirdi. Programın aksaması veya saatlere uyulmaması canını çok sıkardı. Sabahları gazetelerin hazır olmasını isterdi. Gazete okumak sabahları vazgeçemeyeceği bir alışkanlıktı. Gazeteleri birisine yüksek sesle

okutur, o sırada kendisi notlar alırdı. Öğleden sonraları bir saat uyurdu. Akşamüzeri, saat 6 olunca mutlaka viski içmek isterdi. İçkisiyle birlikte sigarasını yakar, keyifle tellendirirdi. Zaten günde bir viski, en fazla 4-5 sigara içerdi. Bunların hiçbirinin aksamasını istemezdi.

Cuma günleri mutlaka camiye gidip namaz kılmak isterdi. Gezi programını yaparken bunu mutlaka göz önünde bulundurmanız gerekirdi. Haftada bir gün yürüyüş yapardı, bunun için uygun bir yürüyüş parkuru bulmanız gerekirdi.

Akşamları erken yemek yerdi, çünkü 10.30'da yatardı. Bizim eve geldiği zaman bu süreyi bir saat uzatırdı, bu gerçekten bir ayrıcalıktı. Yemekten sonra konyak ikramımı geri çevirmez ve bundan zevk alırdı.

Vehbi Bey'in günlük alışkanlıklarına uyar, özen gösterirseniz hiçbir sorunla karşılaşmazdınız.

Eski Sovyet Cumhuriyetleri Gezisi

Vehbi Bey'le en güzel gezimiz Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya yaptığımız seyahatti. Vehbi Bey bu seyahati daha önce yapmamızı istemişti ama işlerin çokluğu nedeniyle biraz gecikti. Ancak 1992 yılının Ağustos ayında fırsat bulabildik. Programı yapıp, hazırlıkları tamamladıktan sonra yola çıkmadan önce Vehbi Bey'e, "Torunum Mehmet'i getireyim mi?" diye sordum. "Sen bilirsin," diye cevapladı, bunun anlamı "Hayır" demekti. Ama ben yine de Mehmet'i götürdüm. Güzel bir uçak kiraladım, rahat bir yolculuk yaptık.

Vehbi Bey'e yardımcısı Hatice Hanım ve RAM Dış Ticaret'in genel müdürü Hasan Bengü eşlik ediyordu. Lale, Mehmet, ben ve şoförüm Faik ekibi tamamliyordu. İlk durağımız Moskova'da Rusya sorumlumuz Haluk Gerçek de bize katıldı.

Moskova Havaalanı'nda Rus Dışişleri Bakanlığı'ndan bir memur bizi karşıladı, pasaportları verdik ve beklemeden uçağın yanına kadar

gelmiş olan otomobillerimize binip otele gittik. Vehbi Bey bize gösterilen bu ayrıcalığı anlayamadı ve şaşırdı. Öyle ya, Rusya gibi bir ülkeye elimizi kolumuzu sallayarak giriyorduk. Vehbi Bey'e, Rusya'da bize hep böyle konukseverlik gösterdiklerini, işlemler bitince pasaportların otele gönderileceğini açıkladım.

Otele geldik, Metropol Otel'de konakladık. Vehbi Bey'e büyük bir süit ayırtmıştım, odadan çok bir daire gibiydi. Vehbi Bey odayı görünce orada kalmak istemedi. Herhalde çok pahalı olduğunu düşünmüştü. Rahmetli israfı hiç sevmezdi. "Sen benim misafirimsin, onun için oda işine ben karar veririm," deyince çaresiz razı oldu.

Biraz dinlendikten sonra programımızı uygulamaya başladık ve önce Moskova turu yaptık. Bizim yakında olan şantiyelerimizi de gezdik. Vehbi Bey sürekli sorular sordu, öyle ilginç ayrıntıları merak ediyordu ki biz hayret ediyorduk. Her şeyi dikkatle inceliyor ve arkasından aklımıza gelmeyecek hususları soruyordu.

Cuma günü camiye gitti, cuma namazını kıldı geldi. Gittiğine pişman olmuştu, cami çok sıcakmış, hocanın anlamadığı bir dilde verdiği vaaz çok uzunmuş, çok yorulmuş. Bir daha bilmediği bir camiye gitmeyeceğini söyledi.

Moskova'dan sonra St. Petersburg'a geçtik. O akşam müzikli bir yere gitmek istediğini söyledi. Müzikli yerlerde program geç saatte başlıyordu, Vehbi Bey'in yatma saatine uygun bir yer arıyordum. Çigan müziği yapılan bir lokantayı tavsiye ettiler. Yer ayırttık, sekize çeyrek kala barda buluşmak üzere sözleştik, odalarımıza çekildik.

Vehbi Bey çok dakik bir insandı, randevu saatlerine kendisi titizlikle uyar, karşısındakinden de aynı şeyi beklerdi. Bu huyunu bildiğim için erkenden bara gidip beklemeye başladım. Gerçekten tam zamanında geldi. Çok mutluydu, hatta gözlerinden bir iki damla yaş da geldi; evlatlarının bile kendisiyle benim kadar ilgilenmediğini söyledi. Tabii, bu bir iltifattı, çocukları Vehbi Bey'e çok düşkündü. Ama biz de baba-oğul gibi birbirimize yakındık.

Neyse, önerilen restorana gittik, hepimiz çok eğlendik, zaman hızla

geçti ve onun yatma saati geldi. Bana yavaşça eğilip, "Ne dersin Şarık, acaba 45 dakika daha kalsak mı?" diye sordu. Vehbi Bey'in arzusuyla otele dönüşü erteledik, çok iyi vakit geçirdiği için böyle bir istekte bulunması beni çok mutlu etti.

St. Petersburg'tan Minsk'e gittik. Büyük bir helikopterle Slonim'e, bizim şantiyeye uçtuk. Helikopterin büyük olması Vehbi Bey'e güven vermişti. Şantiyeyi dolaştık, yine aynı titizlikle her ayrıntıyla ilgilendi, sorular sordu, projeler üzerinde incelemeler yaptı.

Minsk'ten Kiev'e geçtik. Her başkentte yaptığımız gibi Büyükelçi'ye nezaket ziyareti yapmak istedik. Ancak sabah saatlerinde Büyükelçi meşgulmüş, köpeğini gezdirirmiş; ertesi gün gitmemiz istendi, biz de vazgeçtik. Vehbi Bey'in önce buna canı sıkıldı, ama keyfimiz o kadar yerindeydi ki pek üstünde durmadık.

Kiev'den Yalta'ya, Lale'nin ailesinin bir zamanlar yaşadığı yerleri görmeye gittik. Zamanında ailenin sahip olduğu binaları gördük. Lale'nin annesinin doğup büyüdüğü evi bulduk. Muhteşem bir binaydı, artık çocuklar için sanatoryum olarak kullanılıyordu. Yalta'nın tarihi ve doğal güzelliklerinden çok etkilendik.

Yalta son durağımızdı, İstanbul'a döndük. Hepimizin çok keyif aldığı bu güzel seyahatte Vehbi Bey'in torunumla ilişkileri beklemediğim şekilde sıcak gelişti. Döndüğümüzde bizi Vehbi Bey'in büyük kızı Semahat (Arsel) karşıladı. Semahat'e takılmadan edemedim, "Babanı sağ salim getirdim. Sana teslim ediyorum. Tansiyonunu kontrol et, sonra bana kabahat bulma," dedim.

Bu seyahatten sonra Vehbi Bey, çok sevdiği torunum Mehmet onuruna tam iki kez yemek verdi. Biri Kuruçeşme Divan'da, diğeri evinde. Her iki yemekte de Mehmet'i sağ tarafına oturttu, evindeki yemekte ona kendi kitabını imzalayıp verdi, "Büyüyünce oku," diye tembih etti. Ayrıca, nazar boncuklarından özel olarak yaptırdığı bir ağaç hediye etti. Vehbi Bey aslında herkesle arasına mesafe koyan bir insandı, Mehmet'e gösterdiği bu yakınlık hepimizi şaşırttı ve mutlu etti.

Zaman zaman içinde bulunduğum yoğun tempo nedeniyle sağlığımdan

endişe eder bunu sözlü ve/veya yazılı dile getirirdi. Vehbi Bey toprağına, insanına, dinine bağlı bir insandı. Türkiye'ye, Türk insanına sevdalıydı.

Sayın Bay Şarık Tara: Babtist Hospital Missouri U.S.A.

Sayın Bay Tara,

Sizinle tanışıklığımız herhalde 30 seneyi geçiyor. Türk Demir Döküm ve Arçelik fabrikalarımızın inşaatlarında müteahhitlik yaptınız. Ondan sonra dostluğumuz bugüne kadar devam etti. Diğer arkadaşlarla beraber yediğimiz yemeklerde gayet tatlı saatler geçirdik.

Zaman zaman size is hayatınızın çok fazla yoğun geçtiğini, bunun sıhhatinize tesir edeceğinden endişe ettiğimi söylediğini hatırlarsınız.

9 Kasım günü geçirdiğiniz ameliyattan sonra durumunuzu yakından takip ettim ve Lale hanıma bir telex çektim.

Tecrübeli ve akıllı bir baba oğluna şunu söylemiş önündeki kağıda (1) sayısını koy. Bu yıl liseyi bitirip diploma alacaksın. Bunun taşıdığı değer için de (1)'in yanına bir sıfır koy. Üniversiteyi de bitireceksin, onun için de önündeki rakkama iki sıfır ekle. Askerliğini bitirince iki sıfır daha koy. İş sahibi olup her yükselişin için birer sıfır ekle. Evlenince, çocukların olunca birer sıfır daha ekle. Ancak bütün bu sıfırlar öndeki (1) rakkamı ayakta durduğu müddetçe bir değer ifade eder, bu (1) sağlıktır, onu kaldırırsak geriye kalan sıfırlar ne kadar çok olursa olsun değerleri yalnız sıfırdır.

İnşallah bundan sonra daha sistemli calışarak kurduğunuz bu müesseyi sıhhatli bir sekilde yaşatırsınız.

Rahmi M. Koç bütün aile namına sizi ziyaret edecektir. Kendisiyle son yazdığın HATIRALARIM, GÖRÜŞLERIM, ÖĞÜTLERİM isimli kitabımdan bir tane gönderiyorum. Kendinizi iyi hissederseniz rahatça okursunuz veya okurlar dinlersiniz.

Pek yakında İstanbul'da görüşmek ümidi ile saygılarımı sunarım.

Vehbi Koç

cc: Bay Rahmi M. Koç

ULUSLARARASI İLİŞKİLERİM ARTIYOR (1990-2000)

Yeni Tekne

1990 yılıydı, 60 yaşıma gelmiştim, Mavi Yolculuğu çok sevdiğim halde doğru dürüst bir teknem yoktu. Sinan geldi dedi ki, "Baba sana bir tekne almaya karar verdik." Çok mutlu oldum. Tekne seçimi için temaslar sürerken Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) Bonn'da düzenlediği, Avrupa'nın entegrasyonunu konu alan konferansına katılıyordum. Bu konferansta, düzenleniş şekli bakımından ne kendim, ne şirketim, ne de ülkem için istediğim gibi temaslar yapma imkânım olmadığını görünce ben de zamanımı tekne seçimine ayırmaya karar verdim.

Sonunda Nice'te istediğim gibi bir tekne görünce, "Ben bunu istiyorum," diye kararımı Sinan'a bildirdim. Teknenin ismi "Cipitouba" idi, değiştirmedik. Yeni tekneyi aldıktan sonra Akdeniz'de Nice'ten bizim kıyılarımıza kadar tüm limanlara uğrayarak yaptığımız seyahat de unutamadığım hatıralarım arasındadır.

O tekneyi aldıktan sonra neredeyse yılın üçte birini Lale'yle teknede geçirmeye başladık. O güzellikler içinde teknede daha iyi çalışıyor, daha iyi düşünüyordum. Bütün düzenimi kurdum. Tekne benim hem evim hem bürom oldu. Yani işlerim aksamıyordu. Dostlarımı, iş yaptığım kişileri de davet ediyor, onlarla birlikte teknede vakit geçiriyordum. Teknede dostluklar, iş görüşmeleri bile başka oluyordu. Başta Moskova Belediye Başkani Lujkov ve Mitsui Başkanı Suematsu olmak üzere birçok kişiyle dostluğum teknede gelişmiştir. İnsan bu ortamda birbirine daha çok ısınıyor.

Lujkov denize girmesini, uzun yüzmeyi pek severdi. Ben her denize girişimde en az bir, bir buçuk saat kalırdım ama Lujkov benden bir saat daha fazla yüzerdi. Denize düşkünlüğümüz ortak zevklerimizden biriydi.

Lujkov ve eşi birkaç kez teknede konuğumuz oldu. Lujkov'un eşi Lena zor bir insandı; bir gün öğle yemeğinde makarna vardı, makarnanın domatesli sosu ayrı bir tabakta masaya diğer yiyeceklerle beraber önceden konmuştu. Lena domates sosunun tadına baktı, pek beğendi ve bütün sosu bitirdi, ben de ağzımı açıp bir şey söylemedim.Ama sıra makarnaya gelince, "Bunun sosu yok mu?" diye sordu, ben de, "Vardı ama sen bitirdin," diye cevapladım.

Putin başbakan olduğunda Lujkov'a, "Putin nasıl bir adamdır?" diye sordum, gülümsedi; "İyi bir adamdır," dedi, ama nedense ben bu cevabı negatif olarak algıladım.

1993 sonbaharında Türk-Japon İş Konseyi'nin ortak toplantısını İzmir'de yaptık. Toplantıdan sonra Suematsu ve eşini tekneye yemeğe davet etmiştim. İzmir'e ilk gelişleriydi, Ege'yi ilk kez görüyorlardı, tekneden ve ortamdan çok hoşlandıklarını görünce birkaç gün teknede kalmalarını ve kısa bir Mavi Tur yapmayı önerdim. Japonlar son derece planlı, programlı yaşamaya alışkın oldukları için bu teklifimi şaşkınlıkla karşıladılar. Ben ısrar edince programlarını değiştirmeye ikna oldular.

Otelde onları bekleyen asistanı Koichi Miyata'yı (şimdi Mitsui Sumitomo Financial Group Başkanı) aradım, Suematsu'yu rehine aldığımı söyleyip, onu da tekneye çağırdım. Şoförüm Faik'i (Atakan), Miyata'yı ve Suematsu'ların eşyalarını almak üzere hemen otele gönderdim. Faik otelden eşyaları alıyor ve teknede kamaralarına aynen otelde gördüğü düzende yerleştirilmelerini sağlıyor. Bu, Suematsulara hoş bir sürpriz oldu. Suematsular kamaralarına indiklerinde buna hem çok şaşırdıklarını hem de bu organizasyona hayran olduklarını söylediler. Kısa da olsa güzel bir tur yaptık, Ege'deki tarihi yerleri de gezdik, daha sonra Suematsu bunun hep keyifle hatırladığı ve Miyata'yla andığı bir öykü olduğunu söylediğinde ben de çok mutlu oldum.

Bulgaristan'da Jivkov dönemini takiben kısa süre başbakanlık yapan Andrey Lukanov'a 1990 yılında Davos'ta rastlamıştım, Komünist Parti'nin reformcu kanadına mensuptu; benimle görüşmek istedi. Odamda görüştük, çok ilginç bir öneri getirdi: "İlişkilerimizin düzelmesi için çok çaba harcadık. Bu siyasi çalışmalar çerçevesinde

Türkler sosyalistlerle birlikte hareket ederse hem sosyalistler hem de Türkler için iyi olur."

Lukanov Turgut Bey'in de, Hikmet Çetin'in de yakın dostuydu. Hatta Lukanov kısa süreli hapis yattığında Turgut Ağabey de Devlet Başkanı Jelyu Jelev nezdinde serbest bırakılması için girişimlerde bulunmuştu.

Lukanov çok zeki ve kültürlü bir insandı, kısa sürede iyi dost olduk ve başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da dostluğumuzu devam ettirdik. 1996 yazında kendisini tekneye davet ettim. Karısı, kızı ve oğluyla birlikte geldi; çok güzel bir 10 gün geçirdik.

Serbest piyasa ve sosyalizm üzerine bir kitap yazma hazırlığı yapıyordu. Sonbaharda önce iki ay Washington'da, ardından iki ay Moskova'da kalıp araştırma ve incelemelerini sürdürmek niyetindeydi. Sonbaharda ailece Washington'da buluşmak üzere sözleşmiştik. Maalesef ne bu buluşmamız gerçekleşti ne de kitabını yazabildi. Ekim ayının başında, Sofya'da evinin önünde göğsünden ve başından vurularak öldürüldü, katili yakalanamadı. Bu cinayetin ardında kimin olduğu anlaşılamadı. Çok yazık oldu.

Jose Maria Figueres Olsen, Kosta Rika'nın seçilmiş en genç cumhurbaşkanıdır. 1994-98 döneminde cumhurbaşkanıydı. Babası da üç dönem cumhurbaşkanlığı yapmış olan ve Don Pepe diye tanınan Jose Figueres Ferrer'dir. Jose Maria Figueres 2000 yılında Dünya Ekonomik Forumu Genel Müdürlüğü'ne atanınca, Prof. Schwab benimle tanıştırmak istedi. Ben de Schwab'ın teknede misafir olduğu tarihlerde onu da tekneye davet ettim. Çevre konularına çok önem veriyordu; bizim koylarımızı, doğal güzelliklerimizi gördüğü için çok mutlu oldu.

Orkestra şefi ve viyolonist Vladimir Spivakov'un Ermeni olan eşi Seta uzun müddet Erivan Radyosu'nun baş spikeriydi, bütün Ermenistan ona hayran. Öyle beyni yıkanmış ki Türkiye'ye gelmekten korkuyordu. İkna ettim, Türkiye'ye geldi ve hiçbir sorun olmadığını anladı. Daha sonra defalarca Türkiye'ye geldi.

Spivakov ve Seta ile teknede tatil yaptığımız zaman Gökova'da

Badem'in Seta'ye saldırması da unutamadığım anılarım arasındadır. 2006 yılının sonunda Didim açıklarında yaralı bir yavru Akdeniz fok balığı bulunduğunda tedavisi ve bakımı için Mustafa Koç devreye girmiş ve tüm masrafları üstlenmişti. Ancak, insanlarımızın aşırı ilgisiyle vahşi bir hayvan olan fok bu süreç içinde adeta evcilleştirilmişti. Sonuçta insanlarla haşır neşir olmaya alışmış olan Badem oynamak için, sevgiyle yaklaşmasına rağmen insanlara ciddi zarar verebilir hale gelmişti. Biz de Spivakov çiftiyle birlikte Gökova'da yüzerken karşıdan siyah bir şeyin süratle yaklaşmakta olduğunu gördük, Badem'miş, gitti Seta'yı adeta kucakladı. Hemen tekneden görevli arkadaşlar atladı, Seta'yı kurtardı. Türklerden korkan Seta ilk Türkiye seyahatinde Badem'in saldırısına uğradı! Seta hiç korkmamış, çok soğukkanlı davranmıştı. Biz Seta'yla ilgilenirken bir de baktık, Badem bizim tekneye bağlı olan küçük tekneye çıkmış, orada uzanmış, adeta dinleniyor.

Türk-Japon İlişkileri

Başbakan Tansu Çiller'le Japonya Seyahati

1995 yılının Şubat ayıydı, Başbakan Tansu Çiller Japonya'ya resmi bir ziyaret yapıyordu. Türk-Japon İş Konseyi Başkanı olarak ben de üyelerle birlikte kendisine refakat ediyordum. Tansu Çiller'le eskiden gelen dostluğumuz, samimiyetimiz vardı; kızımın komşusuydu. Tokyo'dayken, resmi program olmayan bir akşam için Çiller, "Şarık Ağabey İş Konseyi Başkanı, buraları içimizde en iyi o bilir, bizi akşam yemeğe götürsün," demiş. Bu haber gelince ben de "Memnuniyetle," dedim ve özel kalemine kaç kişi olacaklarını sordum. "En fazla sekiz," cevabını aldım.

Ginza'da çok güzel bir restoran vardı, "Mon Cher Ton Ton Teppanyaki". Yalnız, içki içilmesi, bir de yemeğin, Japonların yaptığı gibi, Hennessy Konyak'la sonlandırılması halinde iyice yüksek hatta astronomik denebilecek meblağlar ödeniyordu. Tansu Çiller ve beraberindekiler sekiz, artı ben ve İş Konseyi yönetim kurulundan Aslan Önel ve Taner Demir, on bir kişi oluyoruz; ben on iki kişilik rezervasyon yaptırdım.

Tansu Hanim, iyi niyetinden olsa gerek herkesi davet etmiş. Tüm

heyet geldi, 60 kişi olduk, garsonlar şaşkınlık içinde bizi nasıl sığdıracaklarını şaşırdılar. İlk kez böyle rezervasyonsuz onlarca kişiyle muhatap oluyorlar, ama Japon nezaketiyle başbakan heyeti diye itiraz etmeksizin ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlardı. O akşamın bana maliyeti belki de çocuklarımın düğününün üzerinde olmuştur.

Japonlarla Karadeniz Ülkelerine Seyahat

1997 yılı başında Balkan ülkelerine Japonlarla birlikte gidelim istedim. Karşı kanat Başkanı Seki'ye Balkanlar'ı anlattım, birlikte neler yapabiliriz açıkladım, ama bu da gerçekleşmedi.

Japonya'nın finansman ve teknik gücü vardı, fakat hammadde ve enerjiye ihtiyaç duyuyordu. Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleri enerji ve yeraltı kaynakları bakımından zengindi. Türkiye ise bölgede ortak mirası ve kültürü nedeniyle etkindi, organizasyon gücü yüksekti. Genç ve yetişmiş işgücü bölgenin zor koşullarına kolayca uyum sağlıyor, yerel yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirebiliyordu. Dolayısıyla bu tamamlayıcılıktan yararlanmak gerekiyordu.

Bu gerekçelerle 1997 yılı sonbaharında Kafkaslar'da enerji alanındaki olanakları yerinde incelemek için bir ortak misyon fikrim kabul gördü. Kajima'dan H. Tsukamoto ve DEİK BDT İş Konseyleri Başkanı Nihat Gökyiğit'le birlikte Türk ve Japon işadamlarından oluşan bir heyeti Kazakistan'a, Atrau'ya; Gürcistan'a, Tiflis'e ve Azerbaycan'a, Bakü'ye götürdük. O zaman zengin petrol yatakları olan Atrau için geleceğin Houston'ı diyorlardı. Tiflis'te Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze ve Bakü'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev heyetimizi kabul etti.

Mesut Bey o zaman başbakandı. Gitmeden önce kendisiyle görüştüm, bu ülkelerle ilişkiler hakkında sohbet ettik. Mesut Bey, Ermenistan konusunu açtı, "Aliyev'i bu konuda yumuşatmak iyi olur," dedi. Ben de Aliyev'le toplantıda bu konuyu açmaya niyetleniyordum. Bakü'deyken o zamanki Türk-Azeri İş Konseyi Başkanı, merhum Ali Yücel'le Aliyev görüşmesinde ele alınacak konuların üzerinden geçtik. "Aman Ağabey, sakın Ermenistan konusunu açma; Aliyev bu konuda çok hassas," diye uyardı. O tarihte Nihat (Gökyiğit), KEİ İş Konseyi'nde Türkiye'yi temsil ediyordu, Ermenistan da Konsey'e üye olduğu için sık temasları vardı. Görüşmenin sonunda Aliyev, Nihat Gökyiğit'e, "Sen Ermenistan'la

neler yapıyorsun?" diye çıkıştı. Ben yutkundum, bu konuya girmediğime sevindim.

Japon İş Konseyi'nde Başkanlık Devir Teslimi

Türk-Japon İş Konseyi çok başarılı oldu; yönetim kurulları, üyeler, DEİK Direktörlüğü herkes benimle beraber canla başla çalıştı. Diğer iş konseylerine de örnek oldu. Japonya'ya her gidişimizde de çok iyi ağırlandık, üst düzey temaslar gerçekleştirdik. Bu toplantılarımız sırasında değerli dostluklar da geliştirdik. İlginç anılar da biriktirdik.

Japonya Türkiye'nin önemli bir ekonomik ortağı olamadı, ama büyük projeler gerçekleştirdiler. Japonya'ya ihracat yapamadık, yaklaşık 1 milyar dolar ithalat yaparken 100 milyon dolarlık ihracat yapıyorduk. Türkiye'de yatırım yapmaları için ikna ettik. Türk-Japon İş Konseyi'ndeki çalışmalarımızın katkısıyla Japonlar Türkiye'de yatırım yapmaya başladı, büyük altyapı projelerinde de önemli ortaklıklar oldu. Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik olarak Japonların üretim merkezi olması konusunda istediğim kadar ilerleme olmadı.

Özal, Japonya'yı iyi tanıyordu ve seviyordu. Japonlarla iyi anlaşıyordu, Japonlar da onu seviyorlardı. Hafızam yanıltmıyorsa 17 defa Japonya'ya gitti. Japonlarla her alandaki ilişkileri takip etmek, sürdürmek lazım; siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkiler, spor ilişkileri. Enka olarak Japonya'da büro kurduk, ama büronun masrafı kadar bile ihracat yapamadık.

Japonlara şöyle diyordum: "Şirketimin adı Japonca (şarkı), soyadım Japonca (Tara balığı)." Japonlar itimat ettiğinde istediğin istikamete yönlendirebiliyorsun. Mesela, İş Konseyi toplantıları için Tokyo'ya gittiğimde Japon başbakanlarıyla görüşüyordum; sonra bildiğim kadarıyla bu düzeyde görüşmeler kalmadı.

Japonya'da birçok arkadaşım oldu. Mesela, Kajima şirketinin sahibi benim için bir doğum günü kutlaması yaptı; kendi evinde 50-60 kişilik bir ziyafet verdi. O ziyafetten aklımda kalanlardan biri, bir masa üzerinde hem Japon, hem Türk, hem Fransız yemeği olmasıydı. Böyle de ince düşünceli insanlar.

Japonya'ya gittiğiniz zaman size muhakkak hediye verilir. Genellikle Lale'yle beraber olduğum zaman Mikimoto incilerinden verilir. "Hep sana veriyorlar, bana vermiyorlar," diye Lale'ye takılırım. Bir defasında büyük bir kutu verdiler. Açtım içinden başka kutu çıktı, onun içinden de başka kutu. "Lale bunun içinde çok kıymetli bir şey var sanırım," dedim. Son kutuya kadar açtım, içinden büyük bir portakal boyutunda bir kavun çıktı. Meğer Japonlar için kavun kıymetli bir şeymiş. Halbuki bizde kim bakar o küçücük kavuna!

Japonya'ya ilk gitmeye başladığımız yıllarda Lale'yle dikkatimizi çeken şeylerin başında resepsiyonlarda olsun, sokakta olsun yerel giysili, kimonolu kadınların çoğunlukta olmasıydı, erkekler de ellerinde evrak çantası yerine bohça taşırdı. Giderek, gördüğümüz yerel giysili insanların sayısı azaldı, erkekler evrak çantası taşımaya başladı. Japonların sosyal yaşamındaki büyük değişimin tanıkları olduk.

Itochu'nun İstanbul'daki Ortadoğu Müdürü, dostum Tomoo Takahara'yla zaman zaman buluşur, öğle yemeği yerdik... O dönem Japonya'nın en parlak zamanıydı, kişi başına gelir 40 bin dolara yaklaşıyordu. Bir gün yemekte Japon endüstrisi ve ekonomisinin krize gireceğini söyledi. "Bilişim teknolojisinde ABD'nin 17 sene gerisindeyiz. II. Dünya Harbi'nde en büyük gemiler, en büyük toplar bizimdi, ama battik; çünkü bilgi teknolojisi yoktu, radar yoktu. Japonya aynen o dönemdeki gibi krize girecek," dedi. "Hayal görüyorsun," dedim. Sonra bütün dedikleri oldu. Bu benim için de ders oldu, Enka'yı bilişim teknolojisiyle entegre etmeye öncelik verdim.

2000 yılına geldiğimizde gençlerin önünü açmak için İş Konseyi Başkanlığı'ndan ayrıldım, yerime Başkan Yardımcısı Aslan Önel seçildi; ne zaman bana danışsalar elimden geldiğince yardımcı olmaya çalışıyorum.

Bursa Ovaakça Santralı ve Süleyman Demirel

Süleyman Demirel'i Devlet Su İşleri'nden ayrıldığı tarihlerde tanıdım; sanıyorum ilk kez İTÜ'lü ortak bir arkadaşımızın yazıhanesinde

karşılaştık. İkimiz de Adnan Menderes'in sevgili çocuklarıydık, dolayısıyla hemen birbirimize büyük sempati duyduk.

Zaman içinde birçok vesileyle bir araya geldik, birçok seyahatte birlikte olduk, ilişkimiz hep sürdü. Süleyman Bey, Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için büyük sabır ve gayret göstermiştir. Bu yönüne her zaman hayranlık duydum.

1992 yılının Aralık ayında Başbakan Demirel'in Japonya seyahatine katıldım. O seyahatte Mitsubishi Heavy Industries (MHI) Başkanı Yotaro İida'yı Süleyman Bey'le tanıştırdım. Otelde birlikte bir sabah kahvaltısı yaptık. Bu çalışma kahvaltısı Bursa Ovaakça doğal gaz çevrim santralini Mitsubishi'yle ortaklaşa yapmamıza vesile oldu. Üç yıl sonra, 1995 yılında anlaşmayı imzaladık ve 1996-99 döneminde inşaatı anahtar teslimi olarak tamamladık. Bu santral Keban'dan da, Karakaya'dan da, Atatürk Barajı'ndan da daha çok elektrik üreten bir tesis oldu. Bursa santralı, o tarihte Türkiye'deki kurulu gücün yüzde 7'si olmasına rağmen, üretilen enerjinin yüzde 12'ye yakın bir kısmını üretiyordu.

Türk-Yunan İlişkileri

Yunan İş Konseyi Başkanlığı'nda Nöbet Değişimi

Dediğim gibi iş konseyi toplantıları için Yunanistan'a gittiğimizde, giderek Yunan tarafında ilginin azaldığını gördük. Biz ise onlar Türkiye'ye geldiğinde her zaman en iyi şekilde ev sahipliği yaptık. 1992 yılının sonlarına doğruydu, ilişkilere yeni bir kan olumlu sonuç verir düşüncesiyle başkanlığı yakın dostum Rahmi Koç'a devrettim, ama ben Başkan Vekili olarak yine Yönetim Kurulu'nda kaldım.

1990'lı yıllarda Türk-Yunan ilişkileri iki büyük kriz yaşadı. 1996 Ocak ayında Kardak krizi iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getirdi. 1995 yılının son günlerinde bir Türk gemisi Kardak kayalıklarında karaya oturdu. Türk ve Yunan kurtarma ekipleri arasındaki anlaşmazlık her iki tarafın da kazanın kendi karasularında olduğunu iddia etmesiyle tırmandı. Sonunda Amerika'nın, Başkan Bill Clinton'ın araya girmesiyle tansiyon düştü.

İkinci kriz daha ağırdı, daha da uzun sürdü. 1999 Şubat ayında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Yunanistan'ın Kenya Büyükelçiliği'nde saklandığı ortaya çıktı. Bu durum ilişkileri iyice zorlaştırdı. Yunanistan'da Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos istifa etmek zorunda kaldı.

Pangalos'un yerine Bakan Yardımcısı Yorgo Papandreu'nun gelmesi Türk-Yunan ilişkileri açısından şans oldu. Papandreu, iki ülke arasında dostluğun iki ülkenin de lehine olacağına inanan bir siyasetçiydi. Bakan yardımcılığı döneminden tanışıyorduk. İş Konseyi'nin bazı toplantılarına katılmıştı, dost olmuştuk.

Türkiye'de Yunanistan'a karşı büyük bir tepki vardı. Ekonomik ambargo uygulanmasını isteyenlerin sayısı hızla artıyordu. Şubat ayında yaptığımız DEİK Yönetim Kurulu toplantısında Yunan mallarına boykot uygulanması gibi duygusal tepkilerle kararlar alınmasına sonuna kadar karşı çıktım ve başarılı oldum. İş Konseyi faaliyetlerini ilişkilerin normalleşmesine kadar dondurmayı kararlaştırdık. Rahmi Koç ertesi gün İş Konseyi Başkanlığı'ndan istifa etti.

Giderek sorun uluslararası bir hal aldı. 1999 senesinin Haziran ayında, iyi dostum olan ABD Atina Büyükelçisi Nicholas Burns beni telefonla arayıp, "Türk-Yunan ihtilafını çözmeye yardımcı olmak için bir akşam yemeği düzenlemeyi düşündüm. Sen ve 8-10 Yunan işadamını davet edeceğim. Belki siz bir çözüm bulunmasına katkıda bulunursunuz," dedi. Yunan işadamlarının hükümete fazla bir tesiri olamayacağını bildiğim halde reddetmiş olmamak için Atina'ya gideceğimi söyledim ve gittim.

Atina'da Yorgo Papandreu'nun sağ kolu gibi çalışan Aleks Rondos beni aradı ve Papandreu'nun benimle görüşmek istediğini bildirdi. Bakanlıkta yaptığımız görüşmede Papandreu, "İki ülkenin arası nasıl düzelir?" diye sordu. Ben "Samimi misin?" diye cevaplayınca, "Olmasam niye burada senin de zamanını alayım?" dedi. Bunun üzerine, "En başta Yunanistan'ın Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi desteklemesi ve Güney Kıbrıs'ın vetosunu engellemesi gerekir," diyerek anlatmaya başladım. Tüm konuları açık açık konuştuk, yapılması

gerekenleri belirledik.

Toplantıdan sonra hemen Ankara'ya, Dışişleri Bakanlığı'na detaylı bir not göndererek görüşmeyi aktardım ve mutabık kaldığımız maddeleri belirttim. Papandreu'yla görüşmemin sonuçlarını ise şöyle anlattım:

"Netice olarak, 15 seneden beri Türk-Yunan ilişkileriyle yakinen meşgul olan ve bu ilişkilerin gelişmesine inanan bir insan olarak bu zaman içindeki tecrübelerime dayanarak, Yunan tarafını hiçbir zaman bu kadar samimi ve yapıcı görmedim. Kanımca bu durumdan istifade ederek münasebetlerimizin gelişmesi için bizim de elimizden gelen her şeyi yapmamız icap etmektedir... Ayrıca, çözülmesi zor olan mevzuların ileride konuşulmasının daha uygun olacağı kanaatindeler; kıta sahanlığı, Kıbrıs, 12 mil, hatta kritik olan mevzuların bir müddet dondurulmasının mümkün olabileceğini düşünüyorum."

Amerikan Büyükelçiliği'ndeki yemeğe Büyükelçi'nin ricası üzerine yarim saat erken gittim ve günümüze kadar ikili ilişkilerde karşılaştığımız sorunları, güçlükleri anlattım; Papandreu'yla görüşmemin neticesinde edindiğim izlenimleri ve beklentilerimi görüştüm. Büyükelçi Burns iki ülke ilişkilerinin yeniden başlaması için yardımcı olmaya çalıştığını, ancak ABD Hükümetinin iki tarafın karşılıklı olarak anlaşmasını beklediğini; bu yemeğin amacının da bu süreçte iki ülke işadamlarının faydalı olmaları için elverişli bir ortam yaratmak olduğunu söyledi. Benim Papandreu'yla görüşmemin içeriğinden büyük heyecan ve sevinç duyarak Papandreu'yu telefonla aradı. Konuştuktan sonra beni kutladı.

O sırada Dışişleri Bakanımız İsmail Cem Birleşmiş Milletler toplantısına katılmak için New York'ta bulunuyordu. Papandreu da New York'a gidiyordu. Bazı zorluklara rağmen bizim üzerinde mutabık kaldığımız hususları içeren metni İsmail Cem'e ilettim ve meşhur New York Mutabakatı ikisi tarafından aşağı yukarı bizim Papandreu'yla görüştüğümüz şekilde imzalandı. Ben de Türk-Yunan dostluğuna hizmet ettiğim için mutlu oldum.

İsmail Cem ve Yorgo Papandreu Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluğun her iki ülkenin de çıkarına olduğuna inanarak kararlı bir şekilde bu yönde ilerlediler ve diyalog sürecinin mimarları oldular.

Yirmi senedir politikacıların atmaya korktukları adımları bu iki genç adam attılar ve iki ülke arasında barışın inşası konusunda gerekli altyapıyı oluşturdular. Biz de uğraşlarımızın nihayet bir sonuca ulaşmaya başlamasından büyük mutluluk duyduk.

Yeniden İş Konseyi Başkanlığı

İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'nun başlattığı diyalog süreci devam ederken iki ülkede peş peşe yaşanan depremler iki ülke halklarının birbirinin yardımına koşmasına vesile oldu. 17 Ağustos 1999 tarihli Marmara Depremi'nden sonra Yunan halkının gösterdiği yakınlık ilişkilerdeki değişimi gösteriyordu. Biz de DEİK Yönetim Kurulu'nda gelişmeleri değerlendirdik ve Öcalan krizi nedeniyle dondurulan İş Konseyi faaliyetlerine devam kararı aldık. Rahmi (Koç) İş Konseyi Başkanlığı'ndan o kriz sırasında istifa etmişti. Ben yine İş Konseyi Başkanlığı'nı üstlendim.

Atina Depremi

Türkiye'deki depremden bir müddet sonra, Eylül ayının başlarında (6 Eylül 1999) Atina'da deprem oldu. Adapazarı ve Gölcük kurtarma çalışmalarından edindiğimiz tecrübe vardı. Yunan dostlarımızın yardımına koşmamız gerektiğini düşündüm. Başında deneyimli mühendislerimizden Uğur Koyunoğlu'nun olduğu 21 kişilik bir ekip oluşturduk. Gerekli iş makineleri, araç gereçle donattığımız bu ekibi özel bir kargo uçağıyla Atina'ya gönderdik. Tabii önce Yunan makamlarından izin aldık. Bizim çocuklar gittiler, kurtarma çalışmalarına katkıda bulundular. Bu hem Yunan hem Türk kamuoyunda Türk-Yunan dostluğu açısından olumlu etki yaptı. Bizim ekip daha sonra Cumhurbaşkanı Konstantinos Stefanopulos tarafından kabul edildi, Atina Üniversitesi de madalya verdi.

Avrupa Futbol Şampiyonası'na Adaylık

Seul ve Tokyo, 2002 FIFA Dünya Kupası'na ortaklaşa evsahipliği yaptığında, "Niye İstanbul ile Atina 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği yapmasın?" diye düşündüm. Spor, dostlukları pekiştiren bir faaliyettir. Bunu önce yakın dostum FIFA

Başkanı Sepp Blatter'le görüştüm. Sonra konunun üstünde çalışmaya başladım.

Bana göre, Dünya Futbol Şampiyonası'nı Kore ve Japonya aldıktan sonra Avrupa Futbol Şampiyonası'nın Türkiye'ye verilmesi de çok uygundu. Hatta Türkiye ve Yunanistan'a verildiği takdirde birçok soru işareti ortadan kalkacaktı. Uzun müddet Türk-Yunan İş Konseyi Başkanlığı yaptığım için çok dostum vardı; Atina'ya gittim, onlarla konuşup ikna ettim. Her ne kadar Yunanların işbirliği yapacağına inanmasalar da, Türkiye'de Futbol Federasyonu'nu ikna ettim. Yunanistan Futbol Federasyonu Başkanı Vassili Gagatsis, Atina Belediye Başkanı Dimitri Avramopulos ve Türk yetkilileri bir araya getirdim. Ama yine yeterince çalışılmadı.

Büyük bir haksızlık oldu. Biz 75 milyon, Yunanistan 10 milyon, toplam 85 milyonluk nüfus var. İki tarafta da mükemmel tesisler var; Atina'da Olimpiyatlar'dan kalan tesisler, biz Olimpiyatlar'a hazırlık yaptığımız için birçok tesis var. Maalesef Avusturya ve İsviçre'ye karşı kaybettik. Onların nüfusu 15 milyon. Tesisleri yoktu, bizim tesislerimiz daha iyiydi.

Adaylık döneminde Avusturya Başbakan Yardımcısı Susanne Riess-Passer, Viyana'da benim için bir kokteyl düzenlemişti, sonra birlikte tiyatroya gittik. "Bırakın bu şampiyonayı biz alalım," dediğimde, "Siz çalışmıyorsunuz, biz alacağız," dedi ve dediği de çıktı.

Viyana-Bern'in bence. manası yoktu. Şampiyonanın İsviçre ve Avusturya'da yapılması dünya barışına ve ekonomisine ne fayda getirmiştir? Hiçbir fayda getirmemiştir, hatta bazı şehirlerde stadyum yapılması referandumla veto edilmişti. Ancak, tabii gelişmiş Avrupa ülkesi olmalarından dolayı isimleri vardı ve bizden çok çalıştılar.

Atina'nın Fahri Hemşerisi Oluyorum

2001 yılında Türk-Yunan dostluğuna katkılarımdan ötürü "Abdi İpekçi Barış ve Dostluk ödülü"nü aldım, çok mutlu oldum, benim için çok değerli bir ödüldür.

2004 yılında Türk-Yunan İş Konseyi Başkanlığı'ndan ayrılmaya karar verdim. Artık gençlere yol açmanın zamanı gelmişti. Benim de önerim üzerine İş Konseyi'nin kuruluşundan itibaren yardımcılığımı üstlenen ve Türk-Yunan dostluğu için çok emek vermiş olan Selim Egeli başkan seçildi. Kendisine başkanlığı süresince her zaman yardımcı olmaya çalıştım.

O tarihte Dora Bakoyannis Atina Belediye Başkanı'ydı, beni Atina'nın fahri hemşeriliğiyle onurlandırdı, çok mutlu oldum. 1 Haziran 2004 tarihinde belediyede düzenlenen öğle yemeğinde beratımı Dora'nın elinden aldım. Onca düşmanlık dolu yıllardan sonra böyle bir sonuç insanın çok hoşuna gidiyor.

Aynı akşam ben Türk ve Yunan dostlarıma Atina'da Grand Bretagne Oteli'nde bir akşam yemeği vererek teşekkür ettim. Yemekten önce Fazıl Say kısa bir resital verdi, bir kez daha herkesi kendisine hayran bıraktı. Yemeğe geniş bir katılım oldu, ama aksi gibi o akşam Atina'da Olimpiyatlar için verilen bir yemekle çakıştı. Yoksa politikacılardan daha da geniş bir katılım olurdu. Bizden Mesut Yılmaz, Yunan tarafından Ege ve Adalar Politikaları Bakanı Aristotelis Pavlidis, Kültür Bakanı Teodoros Pangalos, Dora Bakoyannis ve Atina Başpiskoposu Hristodulos katılımcılar arasındaydı. İş Konseyi'nin karşı kanadından dostum Strati Stratigis güzel bir konuşma yaparak benim ikili ilişkilere katkılarımı anlattı.

Senelerce Yunanlarla düşmandık ve bu nedenle iki ülke de ekonomik olarak ilerleyemiyordu, parasını silaha sarfediyordu. Nitekim Yunanların ekonomik krize girmesinde bunun da payı olmuştur.

İlişkilerde başarılı olabilmek için karşı tarafın size itimat etmesi ve sizi sevmesi lazım; şayet severlerse ve itimat ederlerse çok daha kolay diyalog kurabilirsiniz. Siz onları ve onlar sizi ikna ediyorlar. Türk-Yunan ilişkileri o kadar iyi bir seviyeye geldi ki Helsinki Zirvesi öncesinde Yorgo Papandreu, Türkiye'ye nasıl yardım edebileceğini sordu. Ona "Türkiye'yi destekleyin, hatta Güney Kıbrıs'ı da marke edin," dedim. Nitekim de böyle oldu.

Ama bu ilişkilerin bugünden yarına değişmemesi lazım, ilişkilerde

tutarlı olmak lazım. Bazı şeyleri değiştirmek gerektiğine inanırsanız bunları karşılıklı görüşerek yapmak lazım ve tarafsız olduğunuza karşi tarafın inanması lazım. Daha önce hiç akla gelmezdi, sonra Yunanlar Türkiye'de, Türkler de Yunanistan'da birçok yatırım yaptı ve ekonomik ilişkilerimiz fevkalade gelişti. Ama taraflardan birinin kusuru olur da bu saygı azalmaya başlarsa karşılıklı azalır. Nitekim şu anda diğer birçok ülkeyle ilişkilerimizde olduğu gibi Yunanistan'la ilişkilerimizde de maalesef bunu görmekteyiz. Bu durumu düzeltmek için insanların kendilerini sevdirmeleri lazım. Hiç kimse her şeyi bilme iddiasında olmamalı; karşı tarafı dinlemek ve onları anlamaya çalışmak lazım. Bu ihtiyacı rahmetli İsmail Cem çok iyi anladı ve Yorgo Papandreu'yla çok iyi bir dostluk kurdu. Zaten bu işi başlatan Turgut Özal, tamamlayanlar da İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'dur. Biz gerekli ortamı hazırlamaya çalıştık, ama Cem ve Papandreu ihtiyaç duyulan kararlılığı ve cesareti gösterdiler. Asıl başarı bu ikilinindir. Böylece Türkiye'nin Yunanistan'la birçok sorunu o zaman aşıldı ve ayrıca AB'de Türkiye'yi destekleyen bir ülke haline geldi.

Ama bunu kaybetmek çok kolaydır, zor olan devam ettirmektir. İş dünyasının, sivil toplum kuruluşlarının ve siyasilerin hassasiyetle Türk-Yunan ilişkilerini korumaları gereklidir. Haklı olmak şarttır, ama yeterli değildir.

Ayrıca, Yunanlarla dost olmak zevk verir, çünkü pek çok benzerliğimiz var; binlerce kelimemiz aynıdır, mutfağımız aynıdır, örf ve âdetlerimiz aynıdır, müziğimiz aynıdır.

Daha önce dediğim gibi İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'nun TürkYunan dostluğuna katkıları büyük. Ne yazık ki İsmail Cem'i genç yaşta, daha bu ülkeye çok hizmet edebileceği bir yaşta kaybettik. Papandreu ve İsmail Cem'in kızı İpek Cem Taha birlikte adeta bölgesel bir Nobel Ödülü olacak bir barış ödülü oluşturmayı düşünmüşler ve bu yıl içinde hayata geçiriyorlar: Cem-Papandreu Barış Ödülü. Bu ödülün ilkini bana ve İş Konseyi'ni kurduğumdaki muhatabım T. Papaleksopulos'a vermeyi kararlaştırdıklarını yeni öğrendim. Bu da beni son zamanlarda çok mutlu eden olaylardan biri oldu. Günümüzde giderek artan bölgesel istikrarsızlık ve ırkçılıkla mücadelede bu ödülün karar alıcılara ve kamuoyu önderlerine yakın geçmişin tecrübelerini ve birlikte çalışmanın, işbirliğinin önemini hatırlatarak yardımcı olmasını umuyorum.

Dörtlü Toplantılar

Türk-Yunan ilişkilerinin sağlıklı gelişmesindeki en büyük engel Kıbrıs sorunu olduğu için bu konuda her zaman elimden geleni yapmaya ve katkıda bulunmaya çalıştım.

Mart 1997'de, Selanik'te Balkanlar konulu bir toplantıya katıldım. Orada Güney Kıbrıs Dışişleri Bakanı Alekos Mihailidis'le tanıştım. "Kıbris sorununun çözümüne katkıda bulunmak için ne yapabiliriz?" diye uzun uzun tartıştık. Sonunda Kıbrıs'ın iki kesiminden ve Türkiye ile Yunanistan'dan işadamlarını bir araya getirecek bir toplantının yararlı olacağını düşündük. Amaç, iki kesim arasında güven ortamı oluşturmak, taraflar arasında ekonomik işbirliğini teşvik etmek ve siyasilere bu yolla mesaj vermekti. Toplantının açılışında katılımcılara şöyle seslendim:

"Biz işadamları bir masa etrafında oturup konuşarak anlaşamadığımız hususları halletmek imkânını aramaktayız. Belki de müzakere edince problem zannettiğimiz konuların bile problem olmadığını göreceğiz. Dikkat edeceğimiz husus, çözülebilecek konuların konuşulmasıdır. Zor olanları ilerideki toplantılara bırakabiliriz veya başkaları halleder. Ancak, esas olan husus çözülebilecek olanların problem olarak kalmamasıdır. Gayemiz, yaşadığımız bu bölgenin barış, kardeşlik içinde daha müreffeh olmasını temin etmek için elimizden geleni yapmaktır. Biz işadamları olarak politikacılara baskı yapmalıyız. Yoksa herkes anlaşma ve barış istiyor, bu herkesin menfaatinedir."

İkinci Dörtlü Toplantı'yı da hemen birkaç ay sonra Atina'da yaptık. İki tarafın çıkarına olacak projeleri belirledik, proje bazında görüşmeler yaptık. Ama maalesef bir ilerleme sağlayamadık.

Ne yazık ki sorunun çözümü için taraflarda siyasi irade henüz oluşmamıştı. İş çevreleri, özellikle Yunan tarafı hükümetlerinden yeşil ışık almadan bir girişimde bulunmak istemiyordu.

1997-98 yıllarında bu sefer Amerika'dan Columbia Üniversitesi ile Norveç'ten Oslo Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü, Türkiye ve

Yunanistan ile Kıbrıs'ın iki kesiminden işadamlarını bir araya getiren iki toplantı düzenledi. İlki Brüksel'deydi, ikincisi Oslo'da. Bu toplantıların arkasında ABD Başkanı'nın Özel Temsilcisi olan Richard Holbrooke vardı. Bizim toplantılardan farkı, katılanlar sadece işadamları değildi, AB'den ve çeşitli Avrupa ülkelerinden politikacılar da katılıyordu. İki toplantıya da katıldım. Üçüncüsünde ev sahipliğini üstlendim, toplantıyı İstanbul'da yaptık. Ama bu toplantı dizisi de çözüm açısından maalesef bekleneni vermedi.

Yakın dostum Richard Holbrooke'la gerek Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasına, gerekse Balkanlar'da barışın sağlanmasına yönelik olarak çeşitli vesilelerle birlikte çalıştım, işbirliği yaptım. Her zaman konulara olumlu ve yapıcı bir şekilde yaklaşırdı. Çok başarılı bir diplomattı.

Zaten kendisi tarihe Balkanlar'a barışı getiren Dayton Anlaşması'nın mimarı olarak geçti. Kendisini sevgi ve özlemle anıyorum.

Balkanlar

Balkanlar'da barış ve istikrara çok önem verdiğim için Balkan ülkeleriyle ilişkilerime hep itina ettim. Şahsen ve firma düzeyinde iyi ilişkiler kurmaya çalıştım. Davos toplantıları Balkanlı liderlerle dostluğumu geliştirmeme yardımcı oldu.

Tudjman'la Tanışıyorum

Hırvatistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde Sırplar hemen müdahale etmişti. Ateşkes sağlanıncaya kadar çok insan hayatını yitirmişti. O tarihlerde Davos'ta bağımsız Hırvatistan'ın ilk Cumhurbaşkani Franjo Tudjman'la tanıştığımda, "Sırplarla niye kavga ediyorsunuz? Sizin her şeyiniz aynı; lisanınız, kültürünüz, âdetleriniz, hemen hemen her şeyiniz aşağı yukarı aynı," dediğimde bana, "Ama biz Katolik'iz, onlar Ortodoks," diye cevap verdi.

Dinlerin hatta mezhep farklılıklarının ülkeler arası anlaşmazlıklarda, savaşlarda ne kadar önemli olduğu açıktır. Bütün dünya bilmelidir ki

dünyada barış için iki bölgede barış sağlanması elzemdir: Ortadoğu ve Balkanlar. Osmanlı İmparatorluğu zamanında, herhalde büyük ölçüde gösterilen toleransın sonucu, bu iki bölge asırlarca barış içinde yaşamıştır. Günümüzde ise her iki yerde de, özellikle Ortadoğu'da büyük sorunlar vardır. Çeşitli faktörlerin yanı sıra hakikatlere uymayan ve milletleri tahrik eden tarih yazımının bunda büyük rolü olmuştur.

Arnavutluk

Yıllarca dünyaya kapalı yaşayan Arnavutluk'la ilk ilişkim 1992 yılında Davos'ta oldu. Arnavutluk Başbakanı Fatos Nano ve Dışişleri Bakanı Muhammet Kaplani ve beraberlerindekilerle Lale'yle beraber oturup uzun uzun sohbet ettik, dost olduk. Daha sonra Sali Berişa başta olmak üzere bütün Arnavutluk liderleriyle dostluğum oldu.

Arnavutluk Devlet Başkanı Sali Berişa'yla 1992 yılında Türkiye ziyareti sırasında tanıştım. Daha önce, Enver Hoca döneminde doğal olarak Arnavutluk'la hiçbir temasım olmamıştı. Berişa'yla tanıştıktan sonra Enka'dan bir heyetle ziyaretine gittim. Pervaneli uçakla gittik, çünkü Tiran Havaalanı'na başka uçak inemiyordu. Etraf bunkerlerle doluydu. Arnavutluk'ta serbest pazar nosyonu hiç yoktu. Konumuz hep, "Arnavutluk serbest pazar ekonomisine nasıl geçer?" oldu. Mesela, Berişa ekmek fiyatına beş kuruş zam yapmaktan söz ediyordu, o zaman fiyatı "maliyet+kâr" olarak belirlemesi gerektiği konusunda uzun uzun konuştuğumuzu hatırlıyorum. Flora ve Ohri kenarındaki Podgoretz şehirlerine karayolu olmadığı için ancak helikopterle gidebildik.

O zaman Arnavutluk'ta hiçbir şey yoktu. Dünyaya açılmaları gerekiyordu.. Makedonya ile aralarında ciddi bir gerilim vardı. Makedonya Cumhurbaşkanı (Kiro) Gligorov'a Berişa'dan, "Bizim sorunumuz yok, yeter ki Makedonya'daki Arnavutlara anayasal haklarını tanısınlar," mesajını götürdüm. Ertesi gün Tiran'dan Üsküp'e uçtum. O zamanki Cumhurbaşkanı, çok takdir ettiğim politikacılardan biri olan Gligorov, beni ve arkadaşlarımı sarayda ağırladı. Akşam yemekte "Size Arnavutluk'tan böyle bir mesaj getiriyorum" deyince, "Yüzde yüz haklı, kabinede hiç Arnavut bakan yok, üç bakan olacak, ayrıca Sali Berişa'yla görüşmek istiyorum, ben Tiran'a giderim," dedi. Bu görüşmenin ardından kısa sürede üç Arnavut ve bir Türk bakan

tayin etti.

Bosna-Hersek

Aliya İzetbegoviç'le savaş öncesi dönemden başlayarak çok konuştum. Saraybosna'da ilk bir araya geldiğimizde daha savaş başlamamıştı. Orada, daha önce anlattığım gibi büyük bir şirketle, Hydrogranija ile ortaklığımız vardı. Bekhme Barajı'nı Hydrogranija ile ortaklaşa yapıyorduk. Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan ettiği dönemde Bosna'da Müslümanların bir hatası, kendilerini aşırı dindar olarak tanıtmalarıydı; bu, belki de Doğu'ya çok bağlı olmalarından kaynaklanıyordu. O dönemde yüzlerini yeterince Türkiye'ye dönmemeleri bence İzetbegoviç'in en büyük hatasıydı. Sanırım İran'dan, Pakistan'dan hatta Libya'dan yardım aldıkları için böyle bir politika yürüttüler.

1994 Şubat'ında, Saraybosna'da bombanın patladığı gün ben Münih'te, güvenlik politikaları konferansındayım. Konferansta Mesut (Yılmaz) Bey, Bahri Türker ve bir orgeneral de vardı. Saraydaki akşam yemeğine gitmeye üşendim. Lale'yle odada oturuyoruz. Televizyonda Saraybosna'da, pazar yerinde bombanın patladığını ve 68 kişinin öldüğünü öğrendim.

Hemen aşağıya indim. O sırada katılımcılar yavaş yavaş yemekten dönmeye başlamışlardı. Türkleri topladım, Bosna'nın tarihinden başlayarak durumu izah etmeye çalıştım. "Konferansta herkesin beş dakika konuşma hakkı var, herkes zamanı bu konu için kullansın," dedim.

Richard Perle de katılımcılar arasındaydı, onunla da uzun uzun BosnaHersek meselesini konuştum. "Çözüm nedir?" diye sordu. Şöyle cevap verdim: "Batı'nın Sırplara sert bir ültimatom vermesidir. Sırplara bir süre verilsin, kuşatmayı kaldırmazlarsa büyük bir bombardıman yapılsın. Ama yerleşim bölgeleri değil, dağ taş bombalansın. Sonra yine süre verilsin. O zaman bu iş halledilir. NATO bunu sağlasın." Ertesi gün Perle bu doğrultuda bir konuşma yaptı. Nitekim hemen arkasından NATO bir ültimatom verdi ve sonunda NATO'nun bombalamasıyla Saraybosna'nın Sırp kuşatmasından kurtulması sağlandı.

Beni çok üzen kanlı savaş sonunda bitti. Savaş sonrası ilk kez Tansu Çiller'le, sonra da Mesut Yılmaz'la Saraybosna'ya gittim. Tansu Çiller'le gittiğimiz zaman savaşın bütün izleri ortadaydı, güzelim Saraybosna'yı o halde görünce çok üzülmüştüm. Bu ziyaretler sırasında Federasyon Başbakanı Kapetanoviç ve Bosna Başbakanı Hasan Muratoviç'le de görüştüm. Her ikisini de Davos'tan tanıyordum. Türkiye-Bosna Hersek İş Konseyi'nin kurulmasını sağladım.

Mesut Yılmaz'la Saraybosna'ya gittiğimizde Başbakan Muratoviç'i ziyaretimizdeki kredi pazarlığını hep gülümseyerek hatırlarım. Türkiye o zaman Bosna-Hersek'e 80 milyon dolar proje kredisi açmıştı. Savaş sonrası ihtiyaçları çok çeşitliydi, her türlü tüketim malzemesine de acil ihtiyaçları olduğundan Başbakan Muratoviç kredinin bir bölümünün "untied" yani serbest olması için ısrar ediyordu. Yılmaz 20 milyon dolarlık kısmını serbest olarak verebiliriz deyince Muratoviç hiç memnun olmadı, "O zaman biz de almayız," dedi. Mesut Bey, "Ne yapalım?" der gibisinden bana bakınca, "Almazlarsa almasınlar," dedim. Bunun üzerine Muratoviç hemen fikir değiştirdi ve "Tamam alacağız," dedi. Ardından faiz pazarlığı başladı. Muratoviç faizi yüksek buldu. Mesut Bey'in "Biz başka ülkelerden aldığımız kredinin üzerine yarım puan ekliyoruz," diye açıklama yapmasına rağmen Muratoviç yine ısrar etti ve bu faiz oranı üzerinden alamayacaklarını söyledi. Biz de "Siz bilirsiniz," diyerek konuyu kapatınca, "Yok, yok, alıyoruz," diye ekledi.

Komünist dönemde kalma yönetim anlayışının etkisinden tam anlamıyla kurtulamamışlardı, aynı yaklaşımı otoyol inşaatları konusunda yaptığımız toplantılarda da gördük. Aliya İzetbegoviç istedi diye gittik, anlattık, tam bir yere varacaktık ki dönemin başbakanı engel oldu.

Hırvatistan

1995 veya 96 yılıydı, Davos toplantısında Hırvatistan Ekonomi Bakani Davor Stern'e rastladım. "Yarın sabah birlikte kahvaltı yapabilir miyiz?" diye sordu, ben de kabul ettim. Daha önce Hırvatistan'da ne yapılabileceğini düşünmemiştim. Ama Hırvatistan'ın doğal güzellikleri malum. Hırvatistan'ın turizm potansiyelini düşününce, yapılabilecek

tek şey kuzeyden güneye kadar bir otoyoldu, çünkü Hırvatistan Orta Avrupa'dan turizm amaçlı karayoluyla gidilecek yegâne ülkedir. Stern'le o görüşmemizde otoyol fikri doğdu.

Türkiye'deki otoyolu birlikte yaptığımız için Bechtel'le konuştuk. Bechtel kredi için Amerikan Ex-Im Bank'la konuşmaya başladı ve olumsuz cevap aldı. Zira Slovenya'daki Hırvat-Sloven müşterek yapımı nükleer santralın borcunu harp nedeniyle ödememişler. Bunun üzerine işi halletmek için Washington'a gittim. Hırvatistan'ın oradaki Büyükelçisi Miomir Zuzul, "Amerikalılar halledemedi, sen nasıl halledeceksin?" dedi. Ex-Im Bank Başkan Yardımcısı Rita Rodriguez'le İstanbul'da tanışmıştım, ona gittim.

"Bunların hayatı turizme bağlı; şimdi iki milyon turist var, otoyol yapılirsa rahat 15 milyona çıkar. Bu krediyi vermeniz lazım," dedim. Rita'yı ikna ettim. Sonra kredi müzakere edildi, anlaşma yapıldı. 1998 yılında Bechtel'le birlikte Bregana-Zagreb-Dubrovnik Otoyolu projesini üstlendik. 2004 yılında tamamladık, fevkalade güzel bir otoyol yaptık. Turist sayısı da 15 milyona çıktı.

Otoyol inşaatına başladığımızda Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tudjman'dı. Hırvatistan'ın kurucusu olan Tudjman'la, daha önce söylediğim gibi, gerek İstanbul'da gerek Zagreb ve Davos'ta muhtelif zamanlarda birlikte olduk.

1999'da Tudjman'ın ölümünden sonra Cumhurbaşkanı seçilen Stepan Mesiç'le yakın dost olduk. Kendisini cumhurbaşkanlığı yaptığı 10 yıl boyunca hemen hemen her yaz Brijuni'deki yazlığında ziyaret ettim. Mesiç'in talebi üzerine Kuzey Güney Ekonomik Forumu'nun bir toplantısını Brijuni adasında yaptık. Mesiç'le dostluğum hâlâ devam ediyor. Moğol asıllı olan Mesiç, tanıdığım en nitelikli/kaliteli insanlardan biridir.

Milosevic'le Karşılaşma

1996 veya 1997 yılıydı, Selanik'e Yunanistan ve Balkanlar konulu bir toplantıya konuşmacı olarak katıldım. Orada Belgrad Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Prof. Mihailo Miloyeviç'le tanıştım. Uzun uzun

bölgenin sorunlarını ve çözüm yollarını konuştuk.

O toplantıda ortak bir görüş ortaya çıktı. Balkanlar'da barışın yaşaması için bir tek şart var; o da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın ilişkilerini düzeltmesi ve aralarında anlaşmaları. Bu yalnız benim düşüncem değildi. O toplantıya katılan herkesin ortak inancıydı. Mantığın gereği de buydu.

İstanbul'a döndükten sonra bir davet aldım. 1997 ilkbaharında, Belgrad Ticaret ve Sanayi Odası'nın 140. kuruluş yıldönümü kutlamalarına katılmam isteniyordu. Gitmeye karar verdim ve Belgrad'a gittim.

Orada büyük yakınlık gösterdiler. Ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Nikola Şahinoviç'le tanıştırıldım. Aynı gün eskiden tanıdığım Başbakan Mirko Maryanoviç'le görüştüm.

Akşam da resepsiyona gittim, çok güzel karşıladılar. (Slobodan) Miloseviç'in geleceğini söylediler. Baktım karşıdan bana doğru geliyor; bir tarafında Maryanoviç, bir tarafında da Şahinoviç. Elini uzattı, ben de uzattım. "Slobodan, biliyor musun ki senden nefret ediyorum. Artık Bosna'daki gibi Kosovalıları da kesme," dedim. Bu sözden sonra ortamı yumuşatmak lazımdı, devam ettim: "İki kardeş de birbirinden nefret eder, ama barışma zamanıdır. Evvela Türkiye'yle barışmalısınız, bunun ilk şartı da Kosova'ya Tito'nun verdiği hakları vermek. Diğer şartları da beraber tespit ederiz." Baktım rahatladı. "Nasıl yapacağız bunu?" diye sordu. "Türkiye'ye bir ziyarete gelseniz," dedim. "İyi olur, ama sıra Türkiye'de," dedi. Maalesef hiç tasvip etmediğim bir ilke bu, dış politikada karşılıklılık... Demirel geldiğinde, birlikte Kosova'ya da gitmeyi kabul etti. Türkiye'ye geldiğimde Süleyman Bey'e söyledim. Süleyman Bey, "Tamam, yaparız," dedi. Sonra bana telefon etti, "Dışişleri Bakanlığı istemiyor gitmemi," dedi. O zaman biraz içerledim; ama iyi ki istememişler, isteselerdi bugünkü gibi bağımsız bir Kosova olmazdı.

Güneydoğu Avrupa Zirvesi

Büyük kısmını yaşadığım 20. asır, dünya tarihinin en acımasız asrıdır.

140 milyon kişi öldürülmüştür. Güneydoğu Avrupa asrın başından sonuna kadar bu olaylarla karşılaşmış, sayısız trajediler yaşamıştır.

Ben, çocuklarım, torunlarım, onların çocukları ve bütün dünya için barış istiyorum. Güneydoğu Avrupa'da 3-4 din, 40'a yakın farklı etnik grup vardır. Kişi başına milli gelir Avrupa'nın diğer bölgelerine göre çok daha düşüktür.

Tarihten aldığımız derslerle geçmişte yaşanan olumsuz olayların tekrarını engelleyecek önlemleri belirlemek, tartışmak ve uygulamaya koymak gerekir düşüncesiyle Güneydoğu Avrupa Zirvesi için girişimde bulundum.

Bütün Balkan liderleriyle sürekli görüşüyordum, zaman zaman aralarındaki farklı bakış açılarını gidermeye çalışıyordum. Hepsi bir araya gelsin, Balkanlar'ın çıkarına olan projeleri birlikte değerlendirsinler, aynı platformda bu tür projeleri destekleyebilecek uluslararası finans kuruluşları olsun istedim. Böylece hem Balkan ülkeleri arasında işbirliği konusunda yol almak mümkün olur, hem de barışa katkı sağlanır, diye düşündüm.

Bu fikrimi gerçekleştirmek üzere Makedonya yetkilileriyle görüştüm. Makedonya Dışişleri Bakanlığı ve DEİK organizasyonunda, Üsküp'te, 2005 yılı Mart ayında Güneydoğu Avrupa Zirvesi'ni düzenledik.

INEA'dan Prof. Jürgen Gramke Avrupa'dan konuşmacıların sağlanmasında yardımcı oldu.

Zirve Makedonya Cumhurbaşkanı Branko Sirvenkovski himayesinde yapıldı. Dokuz ülke devlet başkanları, başbakanları, bakanları ya da milletvekilleriyle temsil edildi. AB Komisyonu Başkanı Jose Barroso, eski Başkan Jacques Santer, eski Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş, Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı Koordinatörü Dr. Erhard Busek de katılımcılar arasındaydı.

Toplantıda bölgesel ekonomik işbirliğinin zaruri olduğu hususunda görüş birliği sağlandı ve tüm Balkan ülkelerinin AB'ye üyeliği

hedeflediği görüldü.

Güneydoğu Avrupa Zirvesi'nin sürekliliği olmasını istedim. İkincisini İstanbul'da, Başbakan'ın himayesinde yapalım diye uğraştım. Ama Ankara sürekli tarih değiştirince bu mümkün olamadı. Çok başarılı bir başlangıç yapan bu platform maalesef sürdürülemedi.

Kosova'nın Bağımsızlığı

Kosova'nın bağımsız olması gerektiğine hep inandım, nihayet 2008 yılında bağımsızlıklarını ilan etmelerine çok memnun oldum.

Eski Finlandiya Cumhurbaşkanı Ahtisaari iyi dostumdur, cumhurbaşkanı iken dahi evimde misafir etmiştim. Bu yüzden Lale'yle de arası gayet iyidir. Ahtisaari'ye her fırsatta Kosova konusundaki görüşlerimi anlatmıştım, tarihçesini, neler yapılması gerektiğini. Ama Ahtisaari BM Kosova Özel Temsilcisi olarak mekik diplomasisi yürüttüğü dönemde beni aramadı. Görüşmeler bittikten sonra ise arayıp, "Kosova işi aşağı yukarı senin istediğin şekilde halloldu," dedi. Bazı Avrupa devletlerinin Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmalarına hayret ediyorum. Hatta bu konuda Schröder'le münakaşa ettim. "Sırpların Kosova'da ne işi var?" diye sordum. Schröder tarihten bahsedince, "Sırplar orada 200 sene kalmışlar, biz 500 sene kalmışız. Kosova halkının yüzde 90'ı Müslüman, yüzde 85'i Arnavutça konuşuyor; dünyada başka böyle bir yer yok. Karadağ'daki referandumda yüzde 44 aleyhte olduğu zaman bir şey demediniz, şimdi Kosova'da neden karşı çıkıyorsunuz?" dedim.

Bunun sebebi dini ve etnik farklılık ve ekonomik durum. Bugün Kosova'da gayet iyi bir ilerleme var. Aynı durumu Arnavutluk'ta da görüyoruz, Sali Berişa gibi kuvvetli bir politikacı seçim kaybedebiliyor, demokratik yollarla iktidar değişiyor. Kosova'da Haşim Taçi'nin karşısında da güçlü bir muhalefet var.

Doğu Batı Enstitüsü'yle (East West Institute) İşbirliği

Daha önce anlattığım gibi, ben Üsküp'te doğan bir Türk'üm. Annem,

1390'a kadar tarihini bildiğimiz bir Türk ailesinin kızıdır. Babam Sancaklıdır; onun ailesi de Karadağ'dan göç etmiştir. Anneannem Priştinelidir. 12 yaşımda Üsküp'ten Türkiye'ye Bulgar pasaportuyla göç ettim. Demek ki ben aynı zamanda Güneydoğu Avrupalı bir Türk'üm.

Enka'yı kurduktan sonra yurtdışına açılmaya başladığımızda Balkan ülkeleriyle ilişki kurmaya özen gösterdim. Tüm Yugoslav cumhuriyetleriyle ekonomik veya ticari olsun, bir ilişki kurmuştum. Kimiyle üçüncü bir ülkede ortak ihale almış, kiminden ithalat yapmıştım. Bütün gayretlerimin sebebi Balkanlar'la yakınlık kurmak ve barışa katkıda bulunmaktı. Benim tüm Balkan ülkeleriyle bir gönül bağım var.

İlişkilerde gelişme ancak diyalogla ve ikna etmekle olur. Dolayısıyla, Balkan Savaşı'nın hemen ardından bu ülkeleri bir masa etrafında toplamayı düşünmeye başladım. Ortak menfaatlerini görmeleri ve konuşmaları onları işbirliğine götürecekti.

New York'ta yerleşik East West Institute (Doğu Batı Enstitüsü) dünyada çatışmaların önlenmesine katkıda bulunmak üzere çalışıyordu. Tabii Balkanlar da savaş nedeniyle gündemlerine girmişti. Enstitünün başkani John Mroz'la 1998'de New York'ta bir konferansta tanışmıştım. Sonra hem dostluğumuz hem de işbirliğimiz sürekli gelişti. Dostluğumuz Mroz'un yaşamını yitirdiği 2014 Ağustos'una kadar devam etti.

New York'ta John Mroz'la tanışmamıza vesile olan toplantı East West Institute ile Daimler Chrysler'in servis şirketi olan Debis'in ortaklaşa düzenlediği bir konferanstı. Daimler-Benz ve Chrysler'in birleşmesiyle bu grubun ağırlığı Avrupa'da çok artmıştı. Konferansın konusu Rusya'nın dünya ekonomisine entegrasyonunun nasıl sağlanabileceğiydi. Toplantıya Avrupa'dan ve Rusya'dan önde gelen kişiler katılıyordu. Ben de Rusya'da çalışan ve başarılı olan bir şirketin başkanı olarak davet edilmiştim. Bu konferans bana iki önemli dost kazandırdı. Biri Debis'in CEO'su ve Yönetim Kurulu Başkanı olan Dr. Klaus Mangold, diğeri de John Mroz'du.

Mroz'la birlikte DEİK'le işbirliği içinde 13-16 Mayıs 1999 tarihlerinde İstanbul'da bir toplantı düzenledik. Ana amaç, Balkan ülkeleri

arasında işbirliğiydi. Bu toplantı bir ilkti. Düzenleme aşamasında bizi caydırmak isteyen çok oldu ama vazgeçmedik; her ülkeden katılım olması için de çok uğraştık, farklı tarafların bir masada buluşması için ısrarlı olduk, sonunda başardık. "Savaş sonrası Balkanlar'da yaşayan herkesin yaşamlarını iyileştirmek için neler yapılabilir, özel sektörün rolü ve katkısı ne olabilir?" gibi sorulara beraberce cevap aradık. Birden çok ülkenin çıkarına olan altyapı projelerini tartıştık. Bu öncü bir toplantıydı sonra arkası geldi, birçok kurum ve kişi benzerini yapmaya başladı. Yani amacımıza ulaştık.

Doğu Batı Enstitüsü 2000 yılında New York'ta düzenlediği güzel bir akşam yemeğinde, Dışişleri Bakanları İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'ya "Yılın Devlet Adamları Ödülü"nü,bana da "Kurumsal Liderlik Ödülü"nü verdi. O gece başta ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright olmak üzere birçok uluslararası şahsiyet bu davete katılmıştı. Unutamadığım gecelerden biri oldu.

Avrupa Birliği'ne Üyelik İçin Çalışmalarım

Helsinki Zirvesi İçin Lobi

Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle üyelik müzakerelerine başlaması için ülke içinde de herkesin buna inanması ve katkıda bulunması gerekiyordu. Kamuoyu oluşturmak için basının ve kamuoyu önderlerinin de iyi bilgilendirilmesi önemliydi. Bunu sağlamak için Helsinki Zirvesi öncesinde Kasım 1999'dan itibaren 30-40 kişinin katıldığı bir dizi yemek organize ettim. Kendi aramızda "platform toplantıları" dediğimiz bu yemekler 2003 yılına kadar devam etti. Köşe yazarları, politikacılar, büyükelçiler, işadamları, akademisyenler, iş dünyası ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerini davet ediyordum. Bu yemeklerde herkes hem son gelişmeleri tartışıyor hem de kendi görüşlerini hiçbir kısıtlama olmaksızın paylaşabiliyordu. Bu toplantılarda ne not tutuluyor, ne de kayıt yapılıyordu, tabii sonunda bir açıklama da yapılmıyordu. Mesut Yılmaz, Deniz Baykal, Murat Karayalçın gibi politikacılar da gelip rahatça konuşuyorlardı.

Yurtiçinde AB yanlısı kamuoyu oluşturmaya çalışırken yurtdışında da politikacılar nezdinde lobi çalışmaları yaptım. AB yolundaki en büyük engel Yunanistan'dan geliyordu. Dediğim gibi, iki ülke arasında diyalogla her sorunun aşılacağına hep inandım. Sonunda Simitis

Hükümeti Yunanistan'ın vetosunu kaldırdı.

Yunanistan Temasları

Helsinki Zirvesi için lobi çalışmalarını yürütürken Atina'da Yeni Demokrasi Partisi Onursal Başkanı Konstantin Mitsotakis'i, Başbakan Kosta Simitis'i ve Yeni Demokrasi Partisi lideri Konstantin Karamanlis'i ziyaret ettim. Mitsotakis, Karamanlis'e kıyasla daha olumlu bir tutum sergiledi ve herkesin Başbakan Simitis'e yardımcı olması gerektiğini vurguladı; açıkça, Helsinki'de Türkiye'nin adaylığının kabul edilmesinden yana olduğunu söyledi. Karamanlis bu kadar açık bir destek vermemekle birlikte ters bir tutum içine de girmedi.

Atina Belediye Başkanı ve bazı bakanlarla da görüştükten sonra Türkiye aleyhtarlığıyla tanınan Başpiskopos Hristodulos'u ziyaret ettim.

Ortodoks Kilisesi'nin Yunanistan'daki kuvvetini bilen bir kişi olarak kendisinden randevu istedim. Derhal müspet cevap verdi. Başpiskopos, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesini fevkalade arzu ettiğini, TürkYunan dostluğuna taraftar olduğunu, Türkiye AB'ye aday üye olduğu takdirde Fener Patrikhanesi'nin de rahatlayacağını söyledi. Kendisine, AB'nin tek Ortodoks üyesi olan Yunanistan'ın da Türkiye'nin AB'ye girmesi neticesinde AB'nin imajının laiklik hususunda daha müspet olacağını ve bundan dolayı AB'de açıkça görülmeyen, fakat var olan bazı çekişmelerin ortadan kalkacağını söyledim. Örnek olarak da her şeyi ortak olan Ortodoks yeni Yugoslavya ile Katolik Hırvatistan'ın savaşını gösterdim. Kendisinden Helsinki'ye kadar neticenin istediğimiz gibi olması için dua etmesini rica ettim. Bunu da yapacağını içtenlikle ifade etti.

AB Başkentlerindeki Temaslar

1999 yılının Haziran ayında Atina'da (Yorgo) Papandreu'yla görüşüp AB Helsinki Zirvesi için kendisinden destek sözü aldıktan sonra AB başkentlerine gitmeye karar verdim. İlk olarak Almanya Şansölyesi (Başbakanı) Gerhard Schröder'den Temmuz ayında bir öğle yemeği randevusu aldım. Meral (Gezgin), Bülent (Eczacıbaşı) ve Yavuz'la

(Zeytinoğlu) birlikte gittik. Toplantı uzun sürdü; her konuyu açık açık konuştuk, çok samimi bir ortamda herkes düşüncesini açıkladı. Toplantının sonunda Schröder, "Köln'de başladığımız işi mutlaka bitirmeliyiz, Helsinki'de bu iş mutlaka bitmeli," dedi. Bu sözleri duyunca o kadar mutlu oldum ki.

Schröder'le şöyle bir anım var: Helsinki Zirvesi'nden önceydi, 1998 sonbaharında Almanya seçime gidiyordu ama Schröder'in kazanması zor görünüyordu, pek zayıf ihtimaldi, derken beklenenin aksine seçimi kazandı. Hemen karısına 100 tane gül gönderdim. Üstündeki karta, "Bu Gerhard'ın marifeti değil, sizin marifetinizdir. Tebrik ederim," yazdırdım. Akşam Schröder gelmiş, beni aradı; "Bu kadar senedir evliyim, iki gül göndermedim, sen 100 tane gönderiyorsun," diye hem teşekkür etti hem de serzenişte bulundu.

Schröder toplantısından hemen sonra AB Dönem Başkanı Finlandiya Cumhurbaşkanı Ahtisaari'yle Turku'da bir sabah kahvaltısında bir araya geldik. Helsinki'den karayoluyla Turku'ya gittim. Ahtisaari fevkalade sempatik bir adam, beni gayet iyi karşıladı. Randevuyu alan eski Finlandiya Ticaret Bakanı Eero Rantala da bana bu görüşmede refakat etti. Toplantının bir saat sürmesi planlanmıştı ama neredeyse iki saati buldu. Başta Demirel ve East West Institute'un Başkanı John Mroz olmak üzere ortak dostlarımızdan söz etmek bizim yakınlaşmamızı sağladı. Çok samimi bir görüşme oldu.

Ahtisaari'nin ilk sorusu, "Balkanlar konusunda ne düşünüyorsunuz?" oldu. Kendisine cevaben, bunun çözümünün çok zor, aynı zamanda çok kolay olduğunu, Balkanlar'ın gerçeklerini bilmek gerektiğini söyledim. Öncelikle Balkanlar'da milletleri birbirinden ayıran hususun, bu amaçla yanlış yazılmış tarih olduğunu izah ettim. Hıristiyan ve Müslümanlar arasında ayrım yapılmaması gerektiğini, Güneydoğu Avrupa'ya yapılması düşünülen yardımın öncelikle en çok ihtiyacı olan, savaş sırasında en fazla zarar görmüş Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova'ya yönlendirilmesi gerektiğini anlattım. Balkanlar'daki sorunların Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya işbirliğiyle çözülebileceğini açıkladım.

Balkanlar'dan sonra Kafkaslar ve Orta Asya'daki durumu tartıştık. Neticede hem Balkanlar'da hem de Kafkaslar'da Türkiye'nin önemini anlattım.

Konu AB'ye gelince Ahtisaari, İskandinav ülkeleriyle, başta Türkiye ve Yunanistan olmak üzere Güney Avrupa ülkeleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi için çalışılması gerektiğini söyledi. Sonbahar aylarında böyle bir toplantının Türkiye'de yapılması konusunda karara vardık. Böylece bu görüşmede 10-11 yıl çeşitli Avrupa kentlerinde yapılacak Kuzey-Güney Avrupa Ekonomik Forumu doğdu.

Sonunda konu Türkiye-AB ilişkilerine geldi. Bu çerçevede Öcalan krizinden Kıbrıs konusuna kadar geniş bir yelpazede her konuyu görüştük. Ahtisaari, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini Helsinki'de koşulsuz, gönülden destekleyeceğini ifade etti.

Bu görüşmeyle ben sadece Ahtisaari'nin desteğini değil, dostluğunu da kazandım ki bu dostluğumuz halen de devam etmekte.

Ekim ayının başlarında yine Eero Rantala'yla birlikte Stockholm'e gittim. İsveç Dışişleri Bakanı Anna Lindh'le görüştüm. Konumuz AB aday üyeliği olmakla beraber Anna Lindh öncelikle insan hakları ve Kürt konularını açtı. Bu konularda görüş alışverişinden sonra esas konuya gelince daha olumlu bir tavrı olduğunu gördüm. Birtakım hassasiyetlerine rağmen Helsinki'de Türkiye'ye sorun çıkarmayacakları izlenimini edindim. Daha sonra iş dünyası temsilcileriyle bir araya gelince onların daha olumlu bir tutum içinde olduklarını gözledim.

Ertesi gün Başbakan Jean-Claude Juncker'le görüşmek üzere Lüksemburg'a geçtim. Bu defa INEA Başkanı Jürgen Gramke bana refakat ediyordu. Juncker'le uzun bir görüşmemiz oldu. Pek çok konuyu ele aldık, önceki AB zirvelerinin kamuoyuna yansımamış yönleri hakkında da beni bilgilendirdi. Tabii yine Kıbrıs, insan hakları ve Kürt konuları gündemin öncelikli konularıydı. Balkanlar'da Türkiye ve Yunanistan işbirliğinin önemi konusunda görüş birliğine vardık.

Juncker, Helsinki'de Lüksemburg'un Türkiye'yi destekleyeceğini açıkladı. Ayrıca İspanya ve Portekiz'in tutumlarının olumlu olduğunu, ancak Fransa üstünde çalışılması gerektiğini anlattı. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'la teması üstlenmeyi önerdi ve kendisini Türkiye lehine ikna edeceğinden emin olduğunu söyledi.

Avusturya'yla temas etmemizde yarar olduğunu belirtti, İskandinav ülkelerinin de yakından izlenmesi gerektiğinin altını çizdi. Netice olarak Helsinki'de Lüksemburg'un engelleyici değil, bilakis yardımcı rol oynayacağı kanaatine vardım.

Ekim ayı içinde Avrupa Birliği Sosyalist Grup Başkanı Hannes Swoboda İstanbul'a geldiğinde kendisini eve yemeğe davet ettim. Sözü çok geçen bir kişi olduğu için bu görüşmeye çok önem veriyordum. Kendisine gerekli bütün bilgileri verdim, çeşitli Avrupa başkentlerindeki temaslarımı da anlattım ve desteğini istedim. O da bana yardımcı olacağına dair söz verdi.

Ekim ayı sonunda da İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) Başkanı Meral Gezgin'le Viyana'ya giderek Parlamento Başkanı Fischer, eski Başbakan Vranitzky ve Halk Partisi Fahri Başkanı Erhard Busek'le görüştüm. Avusturya'da seçimler yeni yapılmıştı. Hükümetin kurulmasında Fischer'in etkin ve önemli rol oynadığını biliyorduk. Bu nedenle önemli bir görüşmeydi. Fischer'le görüşmemizde Helsinki'de Türkiye'nin adaylığının kabul edilmesinin AB açısından önemini izah ettik. Kıbrıs ve insan hakları konusunda Türkiye'nin politikalarını anlattık. Görüşmenin sonunda Fischer Türkiye'nin adaylığını tümüyle desteklediklerini ve Helsinki'de tutumlarının bu yönde olacağını net bir biçimde ifade edince çok mutlu oldum.

Busek'le görüşmemiz daha çok Balkanlar hakkında oldu. Balkanlar'da Yunanistan'la işbirliği yapmamızın ve iki ülke şirketlerinin ortaklıklara gitmesinin önemini vurguladı.

Dışişleri'ne Rapor

Her görüşmeden sonra toplantı notlarını ayrıntılı olarak Dışişleri Bakanlığı'na gönderdim. Ben her zaman bireylerin devlete değil, devletin bireylere hizmet ettiği bir ülke özlemi içinde oldum. Bunu sağlamanın yolunun AB üyeliğinden geçtiğine inandım. Buna katkıda bulunmak için olanaklarımı seferber ettim, elimden geldiğince çalıştım. Bunları yaparken Ankara'yla yakın işbirliği içinde olmaya da özen gösterdim.

Başpiskopos Hristodulos'un Mektubu

10-11 Aralık 1999 da, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan aynı kriterler temelinde AB'ye katılmasını teminen çalışmaların başlatılması kararı alındı. Bundan büyük memnuniyet duydum.

Hristodulos'a, "Türkiye'nin adaylığı için lütfen dua ediniz," demiştim. Helsinki Zirvesi'nden sonra 22 Aralık'ta kendisi bana yazdığı mektupta Türkiye ve Yunanistan arasında kalıcı barış ve dostluk için desteğini aşağıdaki sözlerle açıkladı:

"Türkiye'nin şimdi Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke olarak resmen kabul edilmesinin memnuniyetiyle, yüzyıllardır birlikte yaşamış ve etkileşmiş ülkelerimiz ve uluslarımızın kalıcı dostluk ve işbirliği için destek ve dualarımı tekrarlamaktan büyük mutluluk duyuyorum.

Yüzyıllardan beri aynı bölgede yaşamış iki halk arasında her zaman görünmez bir dostluk ve güçlü kültürel alışveriş unsurları olmuştur. Her iki ülkeyi vuran depremler sırasında yaşanan krizlerde su yüzüne çıkan bu dostluğun daha da geliştirilip pekiştirilmesi, daha güçlü ilişki ve işbirliğine temel olabilmesi için söz konusu unsurlar ve diğer olumlu özelliklerin vurgulanıp işlenmesi gerekir. Ülkelerimiz barış ve ahenk içinde yaşayacak ve Avrupa Birliği çerçevesinde olumlu çalışacaksa, bu hususun yerine getirilmesi gerekir. Bu bağlamda sizin gibi, bütün insanlara ırk, ten rengi, inanç ayrımı yapmaksızın, aynı Tanrı'nın temel olarak eşit ve saygın çocukları gözüyle bakan adanmış kişilere önemli görev düşmektedir.

Lütfen halklarımız arasında dostluk, karşılıklı güven ve saygı duygularının gelişmesine yönelik duacı desteğime inanınız."

Türkiye'ye yakınlık gösteren Başpiskopos Hristodulos'u hükümetimiz "persona non grata" (istenmeyen kişi) ilan etmişti. Yunanistan'daki seçimlerden evvel Yorgo Papandreu beni arayıp, "Bu beni zor duruma soktu; kaldırılması için müdahale et," dedi. Mesut Yılmaz'a telefon

ettim; iki günde halledeceğini söyledi ve yaptı.

2013 senesinde Mitsotakis, kızı Dora ve torunu Kosta İstanbul'a geldiklerinde evimde öğle yemeğinde konuk ettim. Bütün aile politikacı. Onlara bu mektubu gösterdiğimde bana böyle bir mektup yazmış olmasına hepsi hayret etti. Kosta, mektubun kopyasını istedi. Demek ki barış için en önemli şey diyalog.

Sıra Müzakereler İçin Lobide: Bosphorus Round Table Girişimi

Helsinki Zirvesi'nde (1999 Aralık) Türkiye'nin adaylığı kabul edilmişti, bundan sonraki en önemli aşama katılım müzakerelerinin başlamasıydı. Kıbrıs konusu tarafların önünde çetrefilli bir konu olarak duruyordu.

Kopenhag Zirvesi öncesinde Avrupa'da temas ettiğim yetkililerle yaptığım görüşmelerden, yeterince çaba gösterirsek müzakerelerin başlaması için tarih verilebileceği kanaatine vardım. Bunun üzerine "European Round Table" benzeri bir "Bosphorus Round Table" kurmayı düşündüm. Bunun için (Jürgen) Gramke bana çok yardım etti. Avrupa'nın önde gelen ve saygın isimleriyle temas kurdum. Böyle münasebetlerde gidip görüşeceksin veya ahbabın senin namına konuşacak. Bütçeyi hesap ettik, 40 kişi senede iki defa toplansa 1,5 milyon dolar oluyor. Ekim ayında yaptığımızDEİK Yönetim Kurulu toplantısında 'Bosphorus Round Table' projemi anlattım. Başkan ve diğer arkadaşlarımla bu hususta mutlaka faaliyette bulunmamız gerektiği hususunda mutabakata vardık. Bu faaliyetler için bütçe ayrılmasının şart olduğunu konuştuk. TOBB İdare Meclisi toplantısından sonra bütçenin temin edileceği ifade edildi. Ben de hemen harekete geçtim, Avrupa'nın önde gelen siyasi liderleriyle temas ettim, bir kısmıyla da Gramke konuştu, çok kişiden olumlu cevap aldık.

Üzülerek söylemek isterim ki, Cumhuriyet tarihimizin bu en büyük davası için gereken bütçe verilmedi, Avrupalı dostlarıma da mahcup oldum. Bu proje gerçekleşseydi çok olumlu sonuçları olurdu. Yabancılar sizin adınıza konuşursa müspet netice almak mümkün oluyor; tüm lobi çalışmaları için geçerli bir kural bu. "Ben iyiyim," demek yerine, iyi olduğunuzu söyleyecek itibarlı kişiler lazım.

TOBB ve DEİK' in bu tutumu üzerine ben de kuruluşundan beri yer aldığım DEİK Yönetim Kurulu'ndan istifa ettim.

Davete Olumlu Cevap Verenler

Valdas Adamkus, Eski Cumhurbaşkanı, Litvanya

Joseph S. Blatter, FIFA Başkanı, İsviçre

Dr. Erhard Busek, Eski Başbakan Yardımcısı ve

AB'nin Eski Güneydoğu Avrupa Temsilcisi, Avusturya

Uffe Ellemann-Jensen, Eski Dışişleri Bakanı, Danimarka

Bjorn Godal, Eski Dışişleri Bakanı, Norveç

Prof. Jürgen Gramke, Eski Devlet Bakanı ve INEA Başkanı, Almanya

Václav Klaus, Eski Cumhurbaşkanı, Çek Cumhuriyeti

Hilmar Kopper, Eski Deutsche Bank Başkanı, Almanya

Aleksander Kwaśniewski, Eski Cumhurbaşkanı, Polonya

Paavo Lipponen, Eski Başbakan, Finlandiya

Lennart Meri, Eski Cumhurbaşkanı, Estonya

Dr. Eero Rantala, Eski Ticaret Bakanı, Finlandiya

Johannes Rau, Eski Cumhurbaşkanı, Almanya

Dr. Jacques Santer, Eski Başbakan ve

Eski AB Komisyonu Başkanı, Lüksemburg

Simeon Saxe-Coburg, Eski Başbakan, Bulgaristan
Rudolf Schuster, Eski Cumhurbaşkanı, Slovakya
Frank-Walter Steinmeier, Eski Dışişleri Bakanı, Almanya

Willem van Eekelen, Eski Savunma Bakanı, Hollanda
Ivo Vajgl, Eski Dışişleri Bakanı, Slovenya

Dr. Franz Vranitzky, Eski Başbakan, Avusturya

Peter Wallenberg, Eski Uluslararası Ticaret Odası Başkanı, İsveç

AB Üyeliği

Avrupa'da sosyalist ve muhafazakâr hükümetleri karşılaştırdığımızda her zaman sosyalist hükümetlerin Türkiye'ye daha yakın olduğunu gördüm. Bunun nedeni üzerinde düşündüm. Sosyalistler daha az milliyetçi, muhafazakârlar ise daha milliyetçi oldukları gibi din konusunda da daha az tolerans sahibi.

AB konusunda, her ne kadar başta Cumhurbaşkanı olmak üzere tüm yöneticiler AB üyeliğinin vazgeçilmez bir hedef olduğunu ifade ediyorlarsa da, uygulamaya baktığımda bu konuda gösterilen gayretlerin yetersiz kaldığını düşünüyorum. Hatta, zaman zaman yapılanlara bakarak 'Türkiye AB'ye girmek istiyor mu, istemiyor mu?' diye tereddüde düşüyorum. Türkiye'nin uzun vadede menfaati neyse ona göre davranmamız lazım.

Din farklılığı bizi AB'den ayıramaz, AB'nin de bizim de bunun bilincinde olmamız lazım. Yerimiz münakaşa edilmeyecek şekilde Avrupa'dır. Ayrıca, AB'nin bizden istedikleri kendilerinin de tatbik ettiği serbest ekonomiye, demokrasiye ve insan haklarına dayalı müktesebatı kabul etmemiz ve uygulamamızdır. Türkiye kesinlikle bu imkânı kaçırmamalıdır, kaçırılmasına neden olanlar büyük vebal altına girer.

Kuzey-Güney Avrupa Ekonomik Forumu

Ahtisaari'yle mutabık kaldığımız üzere Kuzey-Güney Avrupa Ekonomik Forumu'nun ilk toplantısını Eero Rantala'nın katkılarıyla, Türk-Yunan İş Konseyi etkinliği olarak 2000 yılının Mayıs ayında İstanbul'da düzenledik. Forum'un onursal başkanlığını M. Ahtisaari üstlendi. Ben de kurucu başkanı oldum. Avrupa'nın kuzeyinden ve

güneyinden işadamları ile politikacıları bir araya getirdik. Amaç, Avrupa'nın yaklaşım, zihniyet ve alışkanlıklar bakımından birbirinden kopuk olan bu iki bölgesi arasında ekonomik ve politik konularda işbirliğini ve karşılıklı anlayışı geliştirmekti. Çok başarılı oldu, ben bu toplantıların Türk-Yunan İş Konseyi tarafından dönüşümlü olarak İstanbul ve Atina'da yapılmasını istiyordum.

İkinci toplantıyı ertesi yıl Atina'da yaptık, ama maalesef katılım çok zayıf kaldı. Bunun üzerine bu toplantıları İş Konseyi yerine INEA ve DEİK işbirliğinde bir yıl Kuzey'de, ertesi yıl Güney'de bir kentte yapmaya karar verdik.

Sırasıyla, Stockholm'de Eski İsveç Başbakanı Carl Bildt'in katılımıyla, Hırvatistan'da Cumhurbaşkanı Mesiç'in himayesinde Brijuni Adası'nda, Vilnius'ta Cumhurbaşkanı Valdas Adamkus himayesinde, İspanya'nın önemli turizm merkezlerinden Mayorka Adası'nda Palma'da, Norveç Dışişleri Bakanlığı himayesinde Oslo'da, Karadağ'da Cumhurbaşkanı Filip Vujanoviç himayesinde Budva'da, Cumhurbaşkanları Abdullah Gül ve Süleyman Demirel'in katılımlarıyla İzmir'de bu toplantıları gerçekleştirdik.

Toplantıların katılımcıları çok geniş bir yelpaze oluşturuyordu. Gündeme bağlı olarak siyasi liderlerin yanı sıra AB parlamenterleri, işadamlari, ekonomik örgütlerin temsilcileri, dini cemaat, bilim, kültür, spor ve uluslararası kuruluş temsilcileri görüşlerini paylaşıyorlardı.

Onuncu toplantıyı Saraybosna'da yapmak istedim. Bu toplantının kapsamını biraz daha genişleterek Balkanlar'da barış temasının her yönüyle işlenmesini istedim. Çeşitli Avrupa ülkelerinden ve önemli kurumlardan konuşmacılarımızı belirledik, ancak DEİK bu toplantıya gereken ilgiyi göstermedi, konu ortada kaldı. INEA da tek başına sorumluluk almak istemedi. Ne yazık ki yapılan hazırlıklar boşa gitti, bu toplantıyı gerçekleştiremedik. Kuzey-Güney Avrupa Ekonomik Forumu da son buldu.

Her zaman olduğu gibi, bütün amacım bu çalışmalarla barışa daha çok hizmet etmekti. Beni en çok etkileyen, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözüdür. Çünkü birkaç kişi yüzünden dünyada on

milyonlarca kişinin öldüğünü gördük.

Maalesef Türkiye bugün bu tür toplantıları organize etmemekte; bunu Türkiye'nin uluslararası planda tezlerini kabul ettirmede büyük bir zafiyet olarak görüyorum. Dış politika kavgayla değil, sevgiyle yürütülür, aksi takdirde hüsranla karşılaşmak kaçınılmazdır.

Navaz Şerif ve Otoyol

Gerede-Ankara ve Ankara çevre yolu nedeniyle otoyol konusunu iyi biliyorduk. Yurtdışında otoyol inşaatı almak için sağa sola bakınıyorduk. Pakistan'da yapımı süren, kuzeyden güneye inen otoyolun uzatılacağını öğrendik. İnşa halindeki bölümünü Güney Koreliler yapıyordu. Yeni bölümleri almayı planladık.

Bunun için önce kredi bulmak gerekiyordu. Çünkü Pakistan'ın nakit parası yoktu. Mitsubishi'yle birlikte 500 milyon dolarlık bir kredi bulduk. Atlayıp İslamabad'a gittik ve Pakistan Karayolları Genel Müdürü'yle konuştuk. Önerilerimizi kendisine sunduk ve her konuda anlaştık. Karayolları önerilerimize çok sıcak yaklaştı ve hemen Başbakan'dan randevu aldı, Navaz Şerif'e gittik.

Başbakan bizi bütün kabine üyeleriyle birlikte karşıladı. Karayolları Genel Müdürü önceden Başbakan'ı bilgilendirmişti. Yani anlaşma için her şey hazırdı. El sıkışmaktan başka yapacak şey yoktu. Ama Maliye Bakanı ihalesiz olarak iş verilmesine itiraz etti ve proje gerçekleşemedi.

Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Navaz Şerif İstanbul'a geldiğinde benimle görüşmek istedi. Her zaman makama hürmet ederim, oteline gittim ve odasında uzun uzun konuştuk. Otoyolu yapmadıkları için Pakistan'ın ne kadar büyük kaybı olduğunu anlattı. Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da kendisiyle dostluğumuz devam etti, zaman zaman Davos'ta ve İstanbul'da bir araya geldik.

Bugünlerde yeniden Pakistan'la ilgileniyoruz. Önemli elektrik santralı projeleri var. Bu sefer Pakistan'da bir iş almayı çok istiyoruz.

Enerji Santralları

1997 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı "Yap-İşlet" yöntemiyle inşa edilecek beş doğal gaz santralı için ihaleye çıktı. Bunlar; Adapazarı, Ankara, Gebze, İskenderun ve İzmir santrallarıydı. Bizimkiler, "Kaçının ihalesine girsek doğru olur?" diye tartışıyorlardı. Ben, "Beşine de teklif verelim," diye ısrar ettim. Bunun için yanımızda iyi bir ortağa ihtiyaç vardi; "İnşaat mühendisliği kısmını biz mükemmel bir şekilde yaparız, ama makine, elektrik mühendisliği komplike işler, iyi bir ortakla biz beşini de yaparız," dedim. Böylece, Bechtel ve Shell'in ortaklığı olan InterGen'le birlikte ihaleye girdik. Daha önce yapılan anlaşmalarda sekiz sent olan elektrik fiyatına dört sent teklif ettik. Neticede beşine de en ucuz teklifi vermiş olduk. Herkes, "Bu fiyata yapılır mı?" diyerek hayret ediyordu.

Ama Başbakan Mesut Yılmaz, beşinin de bize verilmesi halinde tekel yaratılmış olur diyerek karşı çıktı, Avrupa Birliği konusunda Almanların ve İngilizlerin desteğine ihtiyaç vardı, iki santralı bizim fiyatlarımıza inmeleri koşuluyla onlara verdi, durumdan siyasi destek için yararlandı.

Biz Adapazarı, Gebze ve İzmir santrallarını yaptık. Bunlar yapılmasaydi Türkiye büyük bir enerji sıkıntısıyla karşı karşıya kalacaktı. Daha sonra İnterGen'in hisselerini alarak bu santralların ortağı iken sahibi haline geldik. Türkiye'nin toplam elektrik üretiminin yüzde 13'ünü karşılıyoruz. Ciroya göre ufak da olsa iyi bir kâr alıyoruz, memnunuz.

Mavi Akım

Sinan ve ben Türkiye'nin çok fazla gaza ihtiyacı olacağını, bunun için Rusya'dan gaz almamız ve Ukrayna'dan geçen boru hattına bağlı olmamamız icap ettiğini konuşuyorduk. Mavi Akım fikri ilk olarak Sinan ve Gazprom'a bağlı Gazexport'un Genel Müdürü (Yuri) Komarov'un sohbetinde ortaya çıktı. Karadeniz'in altından geçen bir boru hattı döşenmesini düşünüyorlar, ama denizde bu derinlikte ve bu uzunlukta daha önce hiç boru hattı yapılmamış. "Neden geçmesin?"

diyorlar ve orada karar veriyorlar. İki boru hattı yapılacak, her hat 8 milyar m^3 gaz taşıyacaktı. O zamana kadar yapılmamış ve çok zor bir işti.

Aslında bizim bu işle hiç alakamız yok, ama Türkiye'nin ihtiyacı olduğuna da emindik. Her ne kadar mukavelemize göre bizim santrallara gaz temini hükümetin görevi ise de ister istemez gazın kesilebileceğini düşündük. Ruslarla konuştuk, bir teklif getirdiler. Mesut Bey (Yılmaz) olumlu karşıladı, fakat çok baskı vardı. Kimse işin nasıl yürüyeceğini anlayamıyordu. Hatta, "Şarık Bey'in icadı Türkiye'nin başına ne dert açacak?" diye düşünenler de vardı.

Başbakanlık'ta Ruslarla bir toplantı vardı. Toplantıdan önce önemli konuları Mesut Bey'le konuşmuştuk, benim de katılmamı istedi. Aslında benim hiç alakam yoktu, ama gittim. Botaş'çıların hepsi bana ters ters bakıyordu, "Kim bilir kaça mal olacak bu bize?" şeklinde bir endişeleri vardı. O zamanın Gazprom Başkanı (Rem) Vahirev de toplantıdaydı. Mesut Bey gazın nerede teslim edileceğini sorduğunda Vahirev, "Samsun teslim, Karadeniz'i geçme riskini biz üstleniyoruz," deyince herkes rahatladı.

Fiyatın ne olacağı düşünüldü. Vahirev "Batı'dan aldığınız fiyatla aynı olacak," dedi. Batı'dan aldığımız iki fiyat vardı; biri Nezihi Berkkam'ın imzaladığı çok güzel bir anlaşma, ikincisi de ortak olarak daha sonra yapılan anlaşma. Vahirev hissetmiş olacak ki, "Ucuzundan," dedi. Karşı çıkılacak argüman kalmamıştı.Toplantıdan evvel Mesut Bey'i, "Amerikalılar bu projeden hiç hoşlanmıyorlar," diye uyarmıştım. Anlaşmanın imzalanmaması için yoğun kulis ve politik baskı yaptılar. Mesut Bey doğru bir iş yapıldığını biliyordu. Baskılara direndi ve anlaşmayı imzaladı. Kendi politik kariyeri için iyi olmadı ama Türkiye'nin enerji güvenliği için çok önemli bir adım atılmış oldu. 2002 yılında, herkesin "Blue Dream / Mavi Hayal" dediği proje hayalden gerçeğe döndü ve Samsun'dan gaz akımı başladı.

Mütemadiyen enerjiye daha çok bağımlı olduğumuz için endişeler var, bundan korkmamak lazım. Ne kadar fazla enerji tüketirsek o kadar daha iyi, sanayi o kadar gelişiyor. Yeterince üretemiyorsan ithal edersin, bağımlı olursun; üretemiyorsan kabahat sende. Bugün Almanya enerjiye bağımlı, Japonya bağımlı, çok ileri memleketlerin hepsi bağımlı. Hiç bağımlı olmayanlar Ortadoğu ülkeleri; petrolden

dünyanın parası geliyor, ama hiçbir şeyi beceremiyor, yine dışa bağımlı oluyorlar.

Takdir ve Ödüller

Memleketimiz güzel bir memleket. İnsanları da güzel. Fakat en büyük eksiğimiz, az takdir etmemiz. Örneğin, biri hakkında güzel konuşur, konuşur sonra bir "ama" der, her şeyi mahvederiz. Bu da bir alışkanlık meselesi. Ben herkesi takdir ederim. Herkes kendi düşüncesine, kendi gücüne göre bir şeyler yapar. Herkesin kabiliyeti, becerisi aynı değildir.

Rusların çok beğendiğim ve dediğim gibi bizde yeterince olmayan bir özellikleri var: Takdir etmesini biliyorlar. Sevdiklerini unutmazlar. Şerefe yemek verdiklerinde uyguladıkları güzel âdetleri var. Tamata, şeref misafiri hakkında bir konuşma yapar, "Ben neymişim," dersin; o kadar güzel konuşurlar. Sonra herkese sırayla söz verilir, ama lafı hiç uzatmazlar. Bunlar güzel âdetler, insana bir ferahlık verir. Birinci votkayı içmek gereklidir, sonra ister dudağını değdir, istersen iç. Takdirlerini, sevgilerini ifade şekli çok güzel. Bizde bir açılışta müteahhidin yeri hep arkalardadır, hiçbir zaman konuşturulmaz.

Benden ilk defa Necmettin Erbakan, Ankara otoyolunun açılışında konuşmamı istedi. Bu yaklaşımı beni çok memnun etmişti. Rusya'da açılışlarda hem ön sırada otursun, hem de konuşma yaparsın. Ruslar takdirlerini açıkça söylerler, bundan hiç çekinmezler.

Rusya'da yaptığımız işler bize büyük saygınlık kazandırdı. Enka, Rusya'da öncü kuvvet olarak savaştı ve bunu kazandı. Bizim bu başarımız öteki Türk firmalarının yolunu açtı. Doğrusu onlar da bu ünü, yaptıkları çok güzel işlerle pekiştirdiler. Rusya'daki bütün Türk firmaları bana gurur veriyor. Moskova'da dört hastane inşa ettik ve bir hastaneyi restore edip içinin donanımını yaptık. Rusya'nın en iyi tıp merkezini yaptık.

Ticari Liderlik Ödülü

1996 yılında Türk-Amerikan İş Konseyi ile muhatap örgütü AmerikanTürk Konseyi bana, Bechtel'le işbirliğimiz yoluyla Türk-Amerikan ilişkilerine yaptığımız katkılardan ötürü "Ticari Liderlik Ödülü" verdi. Washington'da bana bu ödül verildiğinde bir konuşma yaptım. Önceden hazırlığım yoktu, İngilizcem de malum, ama bir şeyler söylemeye mecburum. Amerikalıların neden hoşlanacağını düşündüm, uzun etmeden aklıma üç şey geldi. Biri; "Ben bir göçmenim, siz de göçmensiniz. Sizden, çok çalışmayı öğrendim, çok çalıştım. Amerika'nın benim yetişmemde, muvaffakiyetimde o bakımdan büyük katkısı vardır." Çok büyük alkış koptu. İkincisi, "Eşim her zaman yanımda oldu, zorlukları aşmamda çok yardımcı oldu." Üçüncüsü, "Zamanında şirketin yönetimini oğluma devretmeyi bildim." Onu da çok beğendiler, çok alkışladılar.

Deneyime İnanmam

Türk-Amerikan İş Konseyi'nin Washington'daki bir yıllık toplantısında yemekte konuşmacıydım. Konuşmaya, "I don't believe in experience," (Deneyime inanmam) diye başladım. Başta herkes şaşırdı. Devam edip nedenlerini açıkladım. Bir alkış, bir alkış. On beş dakikalık bir konuşmaydı, bitince herkes başıma toplandı, büyük bir ilgi gösterdiler. Yemekten önce Lale, "Mahçup olacaksın," dedi ve gelmedi. Bir de baktım, yukarıda tebrikleri kabul ediyor. Amerika'da konuşmak kolay, önemli olan bir fikir sahibi olmak ve içten konuşmak. İngiltere'de konuşamazsın. Amerika'da İngilizce konuştuğun zaman, "Ne güzel İngilizceniz var," diyorlar. İngiltere'de konuşmaya başlayınca hep düzeltiyorlar, o zaman iş daha da karışıyor.

70. Yaş Günü

22 Nisan 1999'da 70 yaşına girdim. Lale 70. yaşım için Kulüp 29'da bir kutlama yemeği düzenledi. Arkadaşlarımın, dostlarımın neredeyse hepsi bu kutlamaya katılarak beni mutlu ettiler. Yurtdışından da yakın arkadaşlarımın gelmesi beni ayrıca sevindirdi. Gecenin sürprizi Ajda Pekkan'dı, kendisi güzel bir konser verdi. Yaş günü pastasını da Lale tasarlamış, üzerinde Enka'nın o güne kadar çalıştığı tüm ülkelerin bayrağı vardı, çok güzel bir düşünceydi. Sonuç olarak çok hoş bir gece geçirdik, unutamayacağım anılarim arasında yer aldı.

Yüce Divan'da İkinci Tanıklık

Cumhur Ersümer'in Mavi Akım hattından alınan doğal gazın fiyat ve formülünde yapılan değişikliklerle kamu zararına neden olduğu iddiasıyla Yüce Divan'a sevki için oluşturulan TBMM'deki Soruşturma Komisyonu'na beni ve Sinan'ı tanık olarak çağırdılar. Toplantının başında muhatap olduğum sorular nedeniyle, "Önce şunu açıklığa kavuşturalım; beni buraya tanık olarak mı, sanık olarak mı çağırdınız?" diye sordum. Enerji santrallarına ilişkin soruları cevapladım. Derken Adanalı bir avukat milletvekili, "Rüşvet konusunda ne düşünüyorsunuz?" dedi. Ben görüşlerimi açıkladım, her yerde tekrar ettiğim gibi: "Devlet mukavelelerine sadık kalırsa, yükümlülüklerini zamanında yerine getirirse gayrimeşru paranın yüzde 90'ı ortadan kalkar," dedim. Milletvekili, "Biraz ileri gitmediniz mi?" dedi. Ben, "Daha devam edebilirim," deyince avukat hanım, "Aman, aman susun," diye uyardı, mecburen sustum.

Sinan, alışık olmadığı için fevkalade sinirliydi. Biz sabah oturumunda sorgulanacağımızı bekliyorduk, ona göre gittik ama öğleden sonraya kaldı. Sinan'a nerede yemek yemek istediğini sordum, "Yazıhanede, köfte yeriz," dedi. Öyle yaptık; Sinan'a, sormaları muhtemel olan tüm soruları yönelttim, onu elimden geldiğince iyi hazırladım.

Öğleden sonra önce beni tanık olarak kürsüye çağırdılar, bütün sorulara ayrıntılı cevaplar verdim. Sinan'a ayrıca soracakları bir husus kalmadı. Tanıklık yaptıktan sonra hemen çıkamıyorsunuz, oturumun sonuna kadar bekliyorsunuz. Sonunda çıktık, Sinan'a, "Öğlende nerede yemek yedik?" diye sordum. "Bilmiyorum baba" cevabını aldım. Sinan öğlende ne yediğini unutacak kadar heyecanlanmış ve gerilmişti.

Bu kez de siyasi nedenlerle Yüce Divan'da yargılama yolu açılmıştı; bana göre bu Türkiye'de bilmeyenlerin bilenleri cezalandırmasının bir yöntemi olarak kullanılıyordu.

Ermenistan'la Aramızı Düzeltmeye Çalıştım

Daha önce anlattığım gibi, ünlü şef Vladimir Spivakov'un eşi Seta Ermenistan'ın ileri gelenlerinden. Ermenistan Radyosu'nda baş spiker,

geniş bir çevresi var. Moskova'da bir yemekten sonra Vladimir ile Lale'ye başka arabayla gitmelerini söyledim. Ben de Seta'yla birlikte benim arabaya bindim. Araba'da Seta'ya, "Türkiye ile Ermenistan'ın arasını düzeltmek lazım. Bu anlaşmazlık iki ülkeye, daha çok da Ermenistan'a pahalıya mal oluyor. Yunanistan'la nasıl hallettiysek bunu da yapabiliriz. Türkiye tarafındaki tek şart soykırımı konuşmamak ve bu konuyu tarihçilere bırakmak. Sen Ermenistan Cumhurbaşkanı'yla konuş, Erivan bunu kabul ederse sorunu en iyi şekilde hallederiz. Gerek yatırım gerek geçişler bakımından isteklerinizi karşılarız," dedim.

Aradan birkaç ay geçti, Moskova'ya tekrar gittiğimde Seta'ya durumu sordum. "Konuştum, çok memnun oldular, Ermenistan'ın Moskova Büyükelçisi'yle görüşmeni istiyorlar," dedi. Bundan Ermeni tarafının razı olduğunu anladım, yoksa hemen reddederlerdi. Ama o gün İstanbul'a dönmek zorundaydım, Büyükelçi'yle görüşemedim.

Dolmabahçe Sarayı'nda Makedonya Cumhurbaşkanı için bir resepsiyon veriliyordu, ben de davetliydim. Orada Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e görüşmelerim hakkında bilgi verdim. "Çok zor bir iş," dedi. Ben uğraşmaya hazır olduğumu söyleyince "Tamam, konuş," dedi. Yemekte Dişişleri Bakanlığı Müsteşarı'na durumu anlattım. "Buna ben karar verememem, Ermenistan masasıyla konuşayım, değerlendirelim. Size pazartesi günü haber veririm," dedi. Böyle mühim bir konuda karar veremiyorsa ne demek istediğimi anlarsınız, orada en azından kanaatini söylemesi gerekirdi. Yıllar geçti hâlâ o pazartesi'nin gelmesini bekliyorum.

Putin'in Ziyareti

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 5-6 Aralık 2004 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etti. Putin, 32 yıl aradan sonra Türkiye'ye gelen ilk Rusya Devlet Başkanı'ydı, dolayısıyla bu ziyarete çok önem verilmekteydi. St. Petersburg Belediye Başkan Yardımcısı olduğu dönemde Belediye Başkanı Anatoli Sobçak'la çok iyi ilişkilerimiz vardı ama o zaman Putin'le tanışmamıştık.

Ankara'da yapılan toplantıda Putin, Rusya'da iş yapan Türk işadamlarıyla bir araya geldi. Putin ile şöyle bir konuşmamız oldu.

"Rusya'ya 100 bin kişi gönderdik, hiçbir polisiye hadise olmadı; ayrıca yüzlerce Rus gelinimiz var," dedim. Putin, "Siz de bize o kadar iş verin, biz de sizden gelin alalım," diye cevap verdi.

Teknem Yenileniyor

Giderek teknem yetmemeye, küçük gelmeye başladı, 2009 yılında yeni bir tekne aldık. Düz ayak kamarası olan ve denize girip çıkmamı kolaylaştıran bir tekne. Mühendislik çalışması Hollanda'da yapılan 35 metre uzunluğundaki bu tekne Türkiye'de inşa edildi. Gelişmiş teknik özellikleri nedeniyle o yılın en modern teknesi olarak tanımlanmaktaydı. Bu tekneye de 'Cipitouba II' ismini verdik.

Tekneyle aşağı yukarı tüm Yunan adalarını gezdim. Güneyde Girit ve Rodos'tan, Ege'de Kuzey Sporatlar dahil olmak üzere Boğazönü Adaları'na kadar hemen hemen tüm adaları gördüm. Adriyatik çok sevdiğim yerlerin başında geliyor, defalarca gittim. Adriyatik'te 1.070 ada var, ancak 60 küsuru iskân edilmiş. Dalmaçya kıyılarını ve Dubrovnik'i çok seviyorum. Uluslararası Dubrovnik Üniversitesi'nden aldığım fahri doktora'ya da bu nedenle çok değer veriyorum. Doğrusu, tekne benim ikinci hayatım oldu. Ege, bizim eşsiz güzellikteki kıyılarımız ve Adriyatik bana anlatamayacağım kadar mutluluk veriyor. Kısaca, teknede her zaman çok mutlu oluyorum.

2010'DAN GÜNÜMÜZE

80. Yaş Günüm

80. yaş günüm için Lale evde büyük bir davet verdi. İkram için çarşı gibi bir düzenleme yapıldı. O tarihte çok popüler olan Asmalımescit Sokağı'ndan esinlenilmişti. Yerler siyah beyaz karo gibi kaplanmıştı; sokak kapısının bir yanında çiçekçi, öbür yanında kestaneci vardı. Balkonda kurulan çok sayıda büfede hamburgerden, sosisten, köfteye, suşiye kadar farklı bir çok yiyecek ikram ediliyordu. Nisan sonu olmasına rağmen havanın çok güzel olması da bir şanstı. Artık iyice kalabalıklaşan ailem; çocuklarım, eşleri, torunlarım, onların eşleri ve bütün dostlarım 80. yaş günümde bana eşlik ettiler, çok mutlu oldum. Davet akşamüzeri saat 5 gibi başlamıştı, o saatten gecenin ilerleyen saatlerine kadar toplam 550 kişi gelip gitmişti. Bana yaşamımın o yıllarında can dostu olan sevdiğim kardeşim Engin'in Arda Turan'ı bu davete getirmesi ayrı bir hoşluk oldu. Lale'yle benim değerli dostumuz, Galatasaraylı, Türkiye Sutopu Milli Takım Kaptanı Engin Bora'yı her zaman sevgiyle, hasretle anıyoruz.

80 yaşından sonra sağlığım eskisi gibi durmadan oradan oraya koşturmaya el vermiyor, ama yine de aileme, Enka'ya ve ülkeme faydalı olmaya çalışıyorum.

Toplumsal Forum Başkanlığı

Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev'in 11-12 Mayıs 2010 tarihli Türkiye ziyaretinde iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da derinleştirilmesi amacıyla Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kuruldu. Amaç, geleneksel iyi komşuluğu ve çok boyutlu işbirliğini daha ileri taşımaktı.

Recep Tayyip Erdoğan ve Dmitri Medvedev başkanlığında faaliyet gösterecek olan ÜDİK, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin stratejisini ve ana hatlarını belirleyecek; siyasi, ekonomik-ticari ve kültürel-insani alanlarda önemli işbirliği projelerinin

gerçekleştirilmesini koordine edecekti. ÜDİK kapsamında iki ülke halklarını ve sivil toplum kuruluşlarını yakınlaştırmak ve işbirliği yapmalarını sağlamak üzere Türk ve Rus akademisyenler, araştırmacılar, işadamları, gazeteciler, iki ülkeyi ilgilendiren alanlarda çalışmalar yapan kanaat önderleri, sanatçı ve sporcuların katılımıyla bir Toplumsal Forum oluşturulmasına karar verilmiş.

Ankara'dan eski Moskova Büyükelçisi Halil Akıncı aradı, çok iyi dostuz. "Türkiye ile Rusya arasında bir anlaşma imzalandı. Buna göre üç forum var; ekonomik, siyasi ve toplumsal forum. Toplumsal Forum bir sivil inisiyatif olarak gelişecek. Burada, Toplumsal Forum'un kuruluşu için 40 kişi toplantıdayız. Başkan olmanı rica ediyoruz," dedi. "Başkan olamam," dedim. "Ankara'ya gelebilir misiniz?" diye sordu. "Sıhhatim müsait değil," dedim. "Biz İstanbul'a geliriz," diye ısrar etti. Arkadan gürültüler, ısrar, ısrar; oradakiler de istiyor. "Bunları sonra unutmayın," dedim. "Hiç merak etme, bundan sonra seninle beraberiz," dedi. Ben de kabul ettim. Kabul etmemin sebebi, hiçbir şey yapmasam dahi benim kadar az kişinin faydası olur. Benim kadar Rusya'yı bilen, orada takdir edilen, sevilen adam az. Sonra ne yapabileceğimizi, nelerin eksik olduğunu düşündüm. Böyle bir teşkilatın iyi bir sekretarya olmadan çalışamayacağını da biliyorum, mesela KEİ/Karadeniz Ekonomik İşbirliği güçlü bir sekretaryası olmadığı için arzulanan sonuçları vermemiştir, onun için bu işi en iyi yapabilecek kişiyi çağırdım. Sonra Yönetim Kurulu'nu Rusya'yı iyi bilen, bu işi en iyi yapacak kişilerden teşkil ettim; hiçbiri bana hayır demedi. Rusya'da okumuş, Rusça bilen iki genç de vardı.

Yönetim Kurulu hemen çalışmalarına başladı, Forum'un çalışma alanlarını ve esaslarını belirledi. Rus tarafıyla da sıkı bir işbirliği tesis ettik, onların da çalışmalarını yönlendirmeye başladık.

Toplantılar yapıldı, gayet iyi gidiyordu. Sonra baktım, galiba fazla çalışıyoruz, çünkü Ankara'da rahatsızlık başladı. Dışişleri'nden, belli etmeden mesaj vermeye çalıştılar. Zaten ısrarlar üzerine kabul etmiştim. Dışişleri Bakanı'ndan görevi kabul ettiğim için teşekkür mektubu da gelmişti. Bakanlığın Yönetim Kurulu'ndaki bazı isimlerin olmasından, bazı isimlerin de olmamasından rahatsız olduğu anlaşılıyordu. Bunu anlamıyorum, ne demek bizden veya sizden? Türkiye'de hepimiz biziz. Önemli olan bu işi en iyi yapabilecek kişilerin olması. Benim için fark etmezdi, kimi istediklerini söyleselerdi, çalışacak olduktan sonra onları da alırdık.

"Pazartesi günü Şarık Bey Ankara'ya gelsin," diye haber geldi. Ankara'ya gidemeyeceğimi söyleyip bir konferans görüşmesi yapmayı teklif ettim. İstemediler, israr da etmediler. Demek ki düşüncelerimiz hakikaten dedikleri gibi uymuyor. Biz insanlar arasında farklılık gözetmeyen, uzlaşmayla sorunları çözmek isteyen insanlarız. İstifa ettim, ben istifa edince herkes de bıraktı.

O güzelim program, o kadar çalışma ortada kaldı. Bütün komiteler kurulmuştu. Bugüne kadar birçok sergi açılırdı, birçok konser ve konferans verilirdi, kanunlardaki işbirliğine engel hususlar belirlenirdi, tarih kitaplarında iki toplumu düşmanlığa sevk eden hususların dökümü çıkarılırdı ve tarih kitaplarımızı yeniden yazarak tarihi doğru öğretebilirdik, muhtelif okullar kardeş okul olurdu, birçok alanda teknoloji transferi yapılırdı. Bütün bunlar üzerine çalışacaktık.

Sonra, bir sivil toplum kuruluşu olarak planlanan organizasyona kısa zamanda arka arkaya iki kez Meclis'ten Dış İlişkiler Komisyonu Başkanini tayin ettiler. Onlar da bir şey yapamadılar. Halbuki ben seçimle gelmiştim. Gerektiği gibi olması için bu işleri gönüllülerin yapması lazım.

Her şeye rağmen Türk-Rus ilişkileri açısından fevkalade iyi bir devreye geldik, bunu devam ettirip çalışmak lazım. Kültürel temasları ve spor temaslarını sıklaştırmak lazım. Edebiyat, tiyatro, müzik, resim olarak Ruslardan alacağımız çok şey var. Bizim de onlara vereceğimiz şeyler var. Klasik müzikte geç dönem romantikler ve modern dönemde Rus bestecilerin büyük ağırlığı var; Çaykovski, Rahmaninof, Prokofyev, Şostakoviç, Borodin. Muhteşem bir Rus edebiyatı vardır. İngiliz edebiyatında aklımıza Shakespeare geliyor, Alman edebiyatında Goethe, Schiller geliyor; ama Ruslar denilince akla arka arkaya en az 10 isim geliyor. Bu klasikleri daha iyi okutmak lazım.

Mesiç'le Umman Ziyareti

Muskat Havaalanı ana terminal binalarını Enka-Bechtel konsorsiyumu yapıyor. Bu projede bazı sorunlar olduğundan endişe ediyordum. Gidip yerinde görmek, bilgi almak ve gerekirse müdahale etmek için

Muskat'a gitmeye karar verdim. Yakın dostum Eski Hırvatistan Cumhurbaşkanı (Stepan) Mesiç'i de bu seyahate davet ettim, o da yanına torununu alıp bize katıldı. Lale, Mesic, torunu hep beraber Mart 2012'de Muskat'a gittik. Hem şantiyeyi ziyaret ettik, yerinde bilgi aldık, hem de Muskat'ı gezdik.

Yaşam Boyu Başarı Ödülü

Slovenya'nın Başkenti Lubliyana'da Uluslararası Ortadoğu ve Balkan Araştırmaları Enstitüsü (IFIMES) var. IFIMES'in onursal başkanlığını eski Hırvatistan Cumhurbaşkanı Stepan Mesiç yapıyor. 2013 yılı başında IFIMES bana, özellikle Balkan ülkelerindeki barışa katkımdan ötürü "Yaşam Boyu Başarı Ödülü" verdi. O tarihte sağlığım seyahate elvermediğinden, ben Lubliyana'ya gidemediğim için IFIMES'ten Mesiç başkanlığında bir heyet ödülü vermek için İstanbul'a geldi. Heyette Sırbistan Cumhuriyeti'nin eski Başbakanı Zoran Zivkoviç de yer alıyordu.

Ödülü takdim ederken Mesiç'in, "Tara, Enka'yı dünyada önde gelen inşaat şirketine dönüştürürken, gittiği ülkelerde dostluğun, barışın da inşa edilmesinde önemli rol oynadı. Şarık Tara, Ortadoğu ve Balkanlar'ın parlayan yüzüdür," diye konuşması beni çok mutlu etti.

Ben de törende yaptığım konuşmada; II. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun bir türlü sükûnete kavuşmadığını anlatarak, yaşanan gerilim ve savaşlarda etnik ve din farklılıklarının, mezhep çatışmalarının rol oynadığını ve bunların hâlâ sürdüğünü ifade ettim. Bölgedeki liderlere, "Dış politikayla iç politikayı kesinlikle karıştırmamak gerek," diye seslendim. Ayrıca, önümüzdeki yıllarda Makedonya'da Arnavutlar ile Makedonlar arasında sorunlar çıkabileceğini, şimdiden tedbir alınması gerektiğini söyledim. Söylediklerim maalesef yavaş yavaş gerçek oluyor. Umarım çok geç olmadan iki toplum bir şekilde uzlaşır.

Ben şuna inanıyorum: Biz hepimiz Allah'ın kullarıyız, hepimiz aynıyız. İnançlarımız değişik olabilir. Meselelere hoşgörüyle yaklaşmayı ve diyalogla çözmeyi öğrenmemiz gerekiyor. Dikkat ederseniz, tarih boyunca en radikal Hıristiyan ülkeler bizim en iyi dostumuz olmuştur, en iyi Müslüman ülkeler bizim en büyük düşmanımız olmuştur. Din ve

mezhep farklılıkları, aşırı milliyetçilik akımları barışın önündeki en büyük engeldir. Bunlardan kaçınmamız gerek.

Enka Çalışanlarıyla Yemekler

Enka çok büyüdü, daha da büyüyor. Büyük ve kalabalık bir aile olunca herkes birbirini iyi tanıma şansı bulamıyor. Halbuki ben Enka'nın başarısında Enka ruhunun büyük rol oynadığına inanıyorum. Bu ruhu kaybetmemek gerekir. Bu da ancak çalışanların birbirlerini iyi tanımalarıyla mümkün olur. Sadece birbirlerini değil, eşlerini de, ailelerini de tanımalılar ki iyi bir ekip olabilsinler. Buna çok önem verdiğim için 2014 yılı içinde her hafta sonu yönetimden birbirlerini tanımayan üç çifti evde akşam yemeğinde ağırlayarak katkıda bulunmaya itina ettim. Başarılı da oldum.

Emeklilerle Yemekler

Yıllar geçtikçe Enka'dan emekli olan arkadaşlarımızın sayısı da arttı. Bu arkadaşlarımızın Enka'dan kopmamaları için yılda bir kez bir yemekte herkesi toplamaya başladım. 2009 yılından beri bu yemekleri düzenliyorum, herkes severek geliyor, hem hasret gideriyor, hem de Enka ve Türkiye hakkında konuşuyor, görüş alışverişinde bulunuyoruz.

Gazi İshak Bey Türbesi

Gazi İshak Bey, Sultan II. Murad döneminin Rumeli akıncı beylerinden Üsküp fatihi Paşa Yiğit'in oğludur. İshak Bey ve oğlu İsa Bey Balkan ülkelerinin fethinde önemli rol oynamışlardır.

Üsküp'ün ilk nüvesini oluşturan yapılar; cami, imaret, eski han, bedesten, medrese, mektep, çifte hamam, yeni han İshak Bey tarafından inşa edilmiştir. Bu eserlerin masrafları kendisinin bu amaçla kurduğu vakıf tarafından karşılanmıştır.

İshak Bey'in tam ölüm tarihi bilinmiyor, ama Üsküp'te bulunan

türbesinin 1444-1446 yılları arasında inşa edildiği tahmin ediliyor. İshak Bey Türbesi, Sultan Murat Camisi'nin kuzeyinde kalan çok eski bir hazirenin içinde, Üsküp'e hakim bir tepede bulunuyor. Türbenin 1555 yılında Üsküp'te meydana gelen şiddetli depremde hasar gördüğünü ve 1689'da Avusturya işgali sırasında yıkıldığını tarih kitaplarından öğreniyoruz. Türbe günümüze kadar kendi haline terk edilmişti.

Annemin ailesi İshak Bey soyundan geldiği için türbenin o halde kalmasına gönlüm elvermedi. Hem aileme, milletime karşı bir görev olarak düşündüğüm için hem de Üsküp'ün Osmanlı kimliğinin korunmasına hizmet edeceği için türbenin restorasyonunu üstlendim. Türbeyi annemin anısına, aslına uygun bir şekilde restore ettik, 2014 yılında tamamladık.

Üsküp sınırları içinde bulunan Çayır Belediyesi bana katkılarımdan ötürü "Fahri Hemşerilik" verdi, böylece Üsküp'ün yanı sıra Çayır'ın da hemşerisi oldum.

Paşa Yiğit Bey Türbesi

İshak Bey Türbesi'ni bitirince babası Paşa Yiğit Bey'in türbesinin restorasyonu gündeme geldi. Dediğim gibi, Paşa Yiğit Bey 1392'de Üsküp'ü fethetmiş; kendisi Kosova Muharebesi'nde başkomutan olarak ordunun başındaymış.

Türbe ve manzumesi Üsküp'ün merkezinde, eski Osmanlı Çarşısı'nın içinde yer almaktadır. Türbenin restorasyonuna 2014 yılında başladık. Bu türbenin restorasyonunu kardeşim Vildan ve yeğenim Sevda Gülçelik ile çocuklarım Sinan, Zeynep ve Leyla'nın katkılarıyla yapıyorum. Kazılar sırasında bir ayazma ve mezar odasına (kripta) giden merdivenler ortaya çıktı, başka birtakım kalıntılar da bulundu, ama arkeologlar henüz bunların ne olduğunu tam açıklığa kavuşturamadılar. Ayazmanın şifalı olduğuna inanılıyor, rivayet ediliyor ki o sudan içen kekemeler sağlığına kavuşur, normal konuşmaya başlarmış. Türbenin yanında bir mescit ve kütüphane de varmış, onları da aslına uygun bir şekilde baştan yapıyoruz.

Son yıllarda Üsküp çok değişti, şehir merkezi yeni binalarla ve Hıristiyan dininin sembollerini içeren çok sayıda heykelle, haçla donatıldı. Başta kale olmak üzere Osmanlı mirası olan tarihi yapılar pek görünmez olmuş. Dolayısıyla bu türbeleri ve külliyelerini yeniden inşa ederek önemli bir görev yaptığımı düşünüyorum.

85. Yaş Günüm

Kısa süre önce 85. yaş günümü ailem ve çok yakın bazı dostlarımla. kutladım. Çocuklarımın yanı sıra torunlarım ve onların çocuklarının da bizimle olması beni çok memnun etti. Mutlu bir gündü. İnsanın 85 yaşına gelmesi güzel bir şey ama insan benim gibi sevgi dolu olunca, sevdiklerinden ayrılmamak için daha çok yaşamak istiyor.

BİTİRİRKEN

Ailem

Lale başarılarımın mimarıdır. O olmasaydı ne Şarık Tara olabilirdi ne de Enka. Az konuşan, ama her sıkıldığımda bir melek gibi devreye giren ve sorunlarımı çözmede inanılmayacak şekilde etkili olan bir insandır. Kurduğum dostluklarda çok önemli rol üstlendi. Lale yaşamı boyunca benim için, çocuklarımız için ve Enka için büyük özverilerde bulundu, en zor dönemlerde kurtarıcım oldu. Kendisine her zaman hayranlık ve minnet duydum.

Onun yaşamımdaki ağırlığı büyüktür, bugünlere gelmemdeki katkısı ölçülemez. Enka'nın kurulmasında, büyümesinde çok emeği geçti. Beni en zor dönemlerimde hiç yalnız bırakmadı. En sorunlu şantiyelere, en zor koşullarda benimle beraber geldi ve bana destek oldu. Şantiyelerdeki arkadaşlarımıza moral verdi. Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki Lale, Enka için benim kadar emek verdi.

Bütün uluslararası toplantılarda bana eşlik etmeyi de hiçbir zaman ihmal etmedi. Dame de Sion mezunu, kültürlü kızdır; üç lisanı gayet iyi bilir. İki eli kanda olsa, benimle dünyanın öbür ucuna gelir ve bir Türk kadını olarak ülkesini en iyi şekilde temsil eder. Ayrıca benim vermem icap eden veya icap etmeyen bütün davetler bizim evimizde olmuştur. Başka kimse üstüne almamıştır, bütün o yükü Lale almıştır, hâlâ da almaktadır. Her zaman beni daha temkinli olmaya teşvik etmiştir.

Lale çok iyi bir eş, fedakâr ve çocuklarına çok düşkün bir annedir. Çocuklarım çok iyi yetiştiler, sorunsuz yetişmelerinin tek nedeni Lale'dir. Onları şımartmadan, yakın ilgiyle, sevgiyle büyütmüş, öğrenimlerini en iyi şekilde tamamlamalarını sağlamıştır.

Daha önce söylediğim gibi, Sinan Alman Lisesi'nden sonra Zürih'te inşaat mühendisliği okudu. Yüksek lisansını da Zürih Teknik Üniversitesi'nde yaptı. Ardından Stanford Üniversitesi'nde işletme

dalinda yüksek lisans eğitimi aldı.

Zeynep, Alman Lisesi'nden sonra Zürih'te hukuk, sonra Amerika'da siyaset bilimi okudu. Leyla, Robert Koleji bitirip Amerika'da Rhode Island School of Design'da sanat ve mimarlık eğitimi gördü.

Ben çocuklarımı yetiştirirken bir para sorunları olmasın diye onlara harçlık vermedim. Değişik bir yöntem uyguladım. Bizim evde bir kâse vardı, oraya bir miktar para bırakırdım. O zamana göre 5 lira, 10 lira, makul bir miktar neyse...

Çocuklar sabah okula giderken ve tatilde evden çıkarken oradan kendilerine gerektiği kadar alırlardı. Yani kim ne kadar para isterse o kadar alabilirdi. Ben ilgilenmiyor gibi görünürdüm, ama kâsedeki paranın miktarı hep kontrolüm altındaydı.

Yani çocukların ne kadar harcadıklarını üç aşağı beş yukarı bilirdim. Hiçbiri de benim bu yöntemimi kötüye kullanmadı. Bu yüzden onları çok takdir ederim. Hayatta çocuklarımın hiçbir arzusuna "Hayır," demedim. Doğrusu onlar da benden olmadık bir şey istemediler.

Çok da iyi evlilikler yaptılar; gelinim Nazlı'yı, damatlarım Melih Keyman ile Arif Suyabatmaz'ı çocuklarım kadar benimsediğimi açıklıkla söyleyebilirim. Hiçbirini ayırmam. Özellikle Melih bana hitap ederken öyle bir "Baba" der ki, çocuklarımdan daha içten seslenir.

Çocuklarımın düğünlerini evimizin bahçesinde yaptık, otelleri tercih etmedik. Bu adeta bir aile geleneği oldu. Zeynep'in düğünündeydi; ikram ve gerekli organizasyonu Divan yapıyordu, bahçeye tam masalar kurulmuştu ki öğleden sonra, saat üç gibi bir yağmur başladı. Biz çok endişelendik, Divan'ın şef garsonu, "Merak etme Şarık Bey, bu yağmur birazdan diner, biz her şeyi yeniler, saatinde hazır ederiz," dedi. Gerçekten akşam, saat 7'den önce yeni masalar, yeni örtüler, servisler hepsi hazırdı.

Hepsinin de çocuğu oldu. Lale'yle ben genç yaşta torun sahibi olduğumuz için şanslıyız. Oğlumuz Sinan'dan üç torunumuz oldu:

Mehmet, Esra ve Ömer; Zeynep'ten, Ahmet ve Ceyda; Leyla'dan ise Aslı ve Ela olmak üzere 7 torunumuz var.

Hiçbir çocuğum veya torunumla bir problemim olmadı; hepsi iyi yetişti, iyi okudu. Torunlarımdan Aslı, Ömer ve Ela'nın İstanbul Enka Lisesi'nde okumaları beni ayrıca memnun etti. Aslı 2013'te, Ömer ise 2014'te mezun oldu. Ela halen okumakta. Çoğu spora düşkün oldu. Ceyda'nın İsviçre ve Türkiye tenis şampiyonlukları, Ömer'in Enka Spor Kulübü'nde, yüzmede dereceleri var; şimdi de üniversitedeki yarışmalarını, derecelerini yakından izliyorum. Torunlarımın hepsi o kadar iyi ki onlarla iftihar ediyorum.

Ailemde çeşitli kuşaklardan 14 milli sporcu var. Çocuklarımın, ardından torunlarımın spora ilgi göstermeleri ve çeşitli alanlarda başarılı olmaları beni çok mutlu ediyor. Sporda kazanmasını da kaybetmesini de öğreniyorsun, bu çok önem verdiğim bir konu.

Artık torun çocukları gelmeye başladı; bu ayrı bir mutluluk. Mehmet'in çocukları Sinan ve Defne, Esra'nın Mehmet ve Nedim ile Ceyda'nın Ali ve Sinan'ı ailemizin en yeni fertleri. Torun çocuklarından Mehmet, Sinan ve Ali'yi iyi tanıyorum, diğerleri iletişim kurmak için henüz çok küçükler. Sinan çok sessiz ve sakin bir çocuk, büyüklerle çok kolay ilişki kurabiliyor, otomobillere düşkün. Mehmet gözlediğim kadarıyla daha dışadönük, güler yüzlü ve de iştahlı bir çocuk. Ali ise etrafa neşe saçan, vinçlere, inşaat makinelerine meraklı bir yumurcak. Ceyda'nın Sinan'ı ailemizin en genç üyesi.

1956 yılında Lale'yle bir aile kurmak üzere yola çıktık. Önce 3 çocuğumuz, onların eşleri, derken 7 torunumuz, onların 3'ünün eşleri ve 6 torun çocuğuyla bugün 24 kişilik büyük bir aile olduk. Gurur duyuyorum.

Ailem deyince, bu tabloyu daha da genişleten yardımcılarımdan söz etmeden geçemeyeceğim. Uzun süredir hiç değişiklik olmadan aynı çatı altında yaşadığımız evdeki yardımcılarımızla, neredeyse 30 yıllık asistanımı ve ofis çalışanlarıyla, şoförümü de artık aile fertlerinden olarak görüyorum. Benim ve ailemin her türlü ihtiyacını karşılayan yardımcılarımızla 25-30 senedir çok şeyi paylaştık, iyi ve kötü günlerimizde gerçek aile fertleri gibi birbirimize destek olduk, birlikte

sevindik, birlikte üzüldük. Her zaman görevlerini içtenlikle, itinalı bir şekilde ve fedakârca yerine getirdiler, hepsine şükran duyuyorum.

Sultan Grup

Bilfinger Berger'den Rolf Hager, Bechtel'den Howard Wahl ile Robert Polvi ve ben çok yakın arkadaştık. Derken herkes bize Sultan Grup demeye başladı.

Rolf Hager'le Grün und Bilfinger'in yönetim kurulu başkanıyken tanışmıştım. Önce Grün und Bilfinger'le, ardından Bilfinger Berger'le Libya'da ve Suudi Arabistan'da çalışırken yakın dost olmuştuk. Yani 1970'lerin başından beri çok yakındık. Şirketin başına Nijerya'daki ekip geçtiği zaman biz anlaşamadık ve Bilfinger Berger'le iş yapamaz olduk, Hager de ayrıldı.

Robert Polvi yani kısaca Bob'la dostluğum, Atatürk Barajı'na birlikte teklif hazırlarken gelişti. Sonra birçok projede beraber çalıştık.

Howard Wahl'la 1983 yılında, San Francisco'daki Sanayi Konferansı'nda tanıştım. Aslında biz Bechtel'le zaten bir süredir çalışıyorduk, ama henüz enerji grubuyla bir ortaklığımız, işimiz olmamıştı. Howard o zaman Bechtel'de Amerika'da, Orta Batı'daki enerji işlerinden sorumluydu, ertesi yıl Avrupa ve Asya'daki enerji işlerinin başına gelince hem işbirliğimiz hem de dostluğumuz gelişti.

Bir yaz, yanılmıyorsam 1995 yazıydı, hep beraber teknede tatil yaparken "Hepimiz 12.500'er dolar koyalım, 50 bin dolarlık Enka hissesi alalım," diye teklif ettim. Kabul gördü, aldık, ertesi sene hisselerimizin değeri 300 bin dolara çıkmıştı. Bu parayı birlikte gezerek harcamaya karar verdik.

Eşlerimizle birlikte hepimiz Amerika'da buluştuk, kiraladığımız 40 metrelik güzel bir tekneyle Karayipler gezisi yaptık. Tüm masraflar oluşturduğumuz fondan harcandı ama para bitmedi.

Bob emekli olmuştu ve daha az vergi vermek için San Francisco'daki evini Las Vegas'a taşımıştı. Bizi evine davet etti, Las Vegas'a gittik, gezdik, hatta bir kez kumar da oynadık. Howard'ın, Kaliforniya ve Nevada arasında yer alan temiz, berrak suyuyla ünlü Tahoe Gölü kenarında bir evi vardı, oraya da gittik.

Para hâlâ bitmemişti. Bir seferinde de Polvi bizi çiftliğine davet etti. Oregon eyaletinde Salem şehrindeydi. Benim çocukluğumdan çiftliklere ait güzel anılarım olduğu için bu davet çok hoşuma gitmişti. Çiftlikte köpekler, tavuklar, koyunlar gibi çeşitli hayvanları görmeyi bekliyordum. Polvi'nin çiftliği benim hayalimdeki çiftliğe hiç uymuyordu. Arabayı Polvi kullanıyordu; bizi muntazam yollar, silolar, meyve ağaçları ve büyük bir ev karşıladı. Üç bin dönümlük çiftlikte değil hayvan, insan bile yoktu, her şeyi makineler yapıyordu. Çiftlikte elma ve kiraz ağaçları vardı, otomatik sulama devredeydi, ağaçların arası bir traktörün geçeceği mesafedeydi. Biz oradayken kirazların toplanma mevsimiydi, ortalıkta sadece birkaç işçi vardı, ağaçların altına brandalar serilmişti, makinelerle toplanan kirazlar, banttan doğru sandığa gidiyordu, tam anlamıyla otomasyon sağlanmıştı.

Çiftliğin yakınında bizim istediğimiz nitelikte restoranları olan bir yerleşim yeri yoktu. İlk akşam, yemeğe 40 mil uzaklıktaki bir restorana gidilecekti. Ben itiraz ettim, en yakın süpermarketin nerede olduğunu sordum, "5 mil mesafede" cevabını alınca Bob'un oğluyla doğru alışverişe gittik. İki market arabasını 200 dolara doldurduk, ne gerekiyorsa aldık. Eve gelince, "Haydi hanımlar, bana yardim edin," dedim. Güzel bir "fettucini" (yassı, kalın makarna) ve biber dolması yaptım. Herkes çok memnun kaldı, ilk geceyi öyle geçirdik.

Bir sonraki seyahatimizi Avrupa'ya yaptık. İsviçre'nin doğusunda yer alan Bad Ragaz'a gittik. Harcamalarımız yine fondan karşılandı. Çok güzel vakit geçirdik.

Hobilerim

Resim

Çok sayıda resim satın aldım, bazılarını hediye ettim. Önceleri ressam

ayrımı yapmadan, beğendiğim Türk ve yabancı ressamların tablolarını alırken zaman içinde tek bir ressama yoğunlaşmaya karar verdim. Kıymet verdiğim Türk ressamları arasında Halil Paşa ve Hikmet (Onat) Bey'in ve Burhan Doğançay'ın özel bir yeri vardır. Ali Koçman'ın hediyesi olan İbrahim Çallı'nın bir resmi var, onu çok beğenirim.

Orhan Peker'in 80 resminden oluşan bir koleksiyonum var; enteresan bir adam. Orhan Peker'in arka arkaya birkaç resmini beğenip alınca sonra devam ettim yani bu alandaki koleksiyonerliğim biraz tesadüfen başladı diyebiliriz.

Osman Hamdi Bey'in bir tane resmi var. Maddi zorluklarla okumama rağmen çalışmaya başladıktan sonra çok çabuk paralı adam oldum. 26 yaşındayken 4.000 TL maaş alıyordum, o zaman için Cumhurbaşkanı maaşından fazlaydı. Haydarpaşa Soğuk Hava Deposu ve Arnavutköy rıhtım inşaatlarında çifte mesaiden daha fazla çalışıp, aldığımı da hak ediyordum. O zamanlar proje müdürü olduğunda altında 5-10 tane mühendis olmazdı; yalnız başınaydım. Aşağı yukarı 50 sene kadar evvel Lale'yle birlikte bir müzayedeye gittik, ama geç kalmıştık, müzayede bitmişti. Satılmayan resimlere bakarken yanıma yaşlıca bir adam geldi ve kenarda duran bir resmi almamı söyledi.

Gösterdiği resim yaşlı bir adam portresiydi, bana hiç de sevimli gelmemişti. Kendi başıma olsaydım almayı kesinlikle düşüneceğim bir resim değildi ama o yaşlı adamı kırmak istemedim ve aldık. Meğerse o resim, Osman Hamdi Bey'in kendi yaptığı portresiymiş. Bugün evimin duvarlarını süsleyen resim koleksiyonumun en değerli parçasına işte böyle sahip oldum.

Böyle unutamadığım bir anısı olan ikinci bir resim daha var. İlk kez Marmaris'e giderken gördüğüm, Gökova'dan geçerken iki yanı okaliptüs ağaçlarıyla kaplı tünel gibi nefis bir yol vardı. Şimdi Marmaris yolunun sağında kalmış vaziyette, uzaktan görülüyor. O yola bayılmıştım. Beni çok etkilemişti. Sonra Marmaris'te bir süre kaldık ve İstanbul'a döndük.

Bir gün ressam Ayetullah Sümer'i ziyarete gittim. Resimlerine bakarken o yolun tablosunun gördüm. Şaşırdım ve kendisine bu tabloyu mutlaka almak istediğimi söyledim. Benim bu ricamı geri

çevirmedi; halen en sevdiğim tablolardan biridir.

Babam eski dostlarından, çevresinden kopamamıştı. Ben de onu hasret gidersin diye her yıl Yugoslavya'ya gönderirdim. Babam bu seyahatleri otomobille yapardı. Yugoslavya'da çok sayıda dostu vardı, onları ziyaret ederdi. Bir seyahati sırasında komünist rejimden önce çok zengin olan ama daha sonra servetini kaybeden bir dostunu ziyarete gidiyor. Maddi sıkıntı içinde olan dostu kendisinden, Hırvatistan'ın en ünlü ressamı Menci Clement Crnçiç'e ait olan iki tabloyu satın almasını teklif ediyor. Babam da ahbabına yardım amacıyla o tabloları alıp arabasının portbagajına bağlayıp Türkiye'ye getiriyor. Birini bana, birini de kız kardeşime armağan etti. İki resim de çok değerli ve kataloglarda yer almakta.

Bir diğer resim hikayesi de Moskova'dan. Moskova'da Akademi binasının inşaatı için teklif vermiştik. Akademi Başkanı ünlü ressam İlya Glazunov'du. Bizim rakibimiz İtalyanlardı. Bizim teklifimiz daha iyiydi ama İtalyanların Glazunov'la yakın ilişki kurduklarını, İtalya'ya davet ettiklerini duymuştuk.

Biz de karşı atağa geçtik, kendisine haber gönderip resimleriyle ilgilendiğimizi söyledik. Bizi evine davet etti, çok iyi karşıladı ve içki ikram etti. Ben Glazunov'a kendisinin en beğendiği resmi almak istediğimi söyledim. Salonda üstü örtülü bir resim duruyordu, hemen örtüyü kaldırdı ve "Bunu alın," dedi.

Baktım, çok güzel bir tablo, fiyatını sordum; "20 bin dolar," dedi. Jest yapacağız ya, hiç pazarlık yapmadan aldım. Ama bu alışverişten başta hiç de iyi bir sonuç alamadık. Birincisi, işi alamadık. İkincisi, Lale resmi hiç beğenmedi onun için evde bir yere astırmadı. Ama bu tablo büyük değer kazandı. Yani Glazunov'un bu tablosunu satın alarak işi lehimize çeviremedik, ama iyi bir yatırım yapmış olduk.

Ayrıca, Lale'nin çalışma yıllarından anı olarak bir de ufak Leonardo de Mango koleksiyonumuz var. Beyoğlu'nda, İsveç Konsolosluğu'nu geçince hemen orada, sahibi Lale'nin babasının arkadaşı olan bir antikacı vardı. Lale her gün iş çıkışı önünden geçtiği bu dükkândan sık sık kolunun altına bir de Mango sıkıştırmış olarak gelirdi.

İki yıl önce kaybettiğimiz Boşnak ressam Mirsad Berber iyi dostumdu. Kendisinin 8-10 resmi var, onlar anı olarak kaldı.

Ünlü Gürcü heykeltıraş ve ressam Zurab Tsereteli'yle de tanıştım, hatta kendisinin hediye ettiği bir çiçek resmi vardır.

Müzik

Bir gitar veya başka bir enstrüman çalma, usulünce bir şarkı mırıldanma isteğini hep duymuşumdur. Fakat bu hususta hiç yeteneğim yok, sesim ve kulağım ise İstiklal Marşı'nı bile söylemeye yetmiyor. Küçükken bana keman dersi de aldırdılar, ama yeteneğim olmadığı için bir süre sonra vazgeçmek zorunda kaldılar.

Kırklı yaşlarımın başlarında klasik müzik dinlemeye, kendimi bu konuda yetiştirmeye karar verdim. Daha önceleri çok istememe rağmen vaktim yoktu. Günde bir saat müzik dinleyerek kendi kendimi eğittim; bestecileri ve eserlerini tanımaya, her şeyden önemlisi zevk almaya başladım. Orkestra konserlerini mümkün olduğunca izlemeye gayret ettim. Başta Moskova olmak üzere Avrupa'nın çeşitli şehirlerindeki konserler ve müzikaller için mümkün olduğunca zaman ayırmaya çalıştım. Zamanla iyi bir dinleyici olduğuma inanıyorum. My Fair Lady müzikalinin Münih'teki prömiyerini Deutsches Theater'da ilk sıradan seyrettim; hâlâ hoş bir anım olarak aklımdadır.

Klasik müziğe ilgimin artmasında Gebrüder Anger şirketinin başında olan dostum Dr. Dotzauer'in çok katkısı olmuştur. Her yurtdışı seyahatimizde mutlaka önemli konserlere önceden bilet alır, gerekli organizasyonu yapardı. Berlin Filarmoni'nin ünlü şefi Herbert von Karajan'ı da ilk kez onun sayesinde Viyana'da dinlemiştim.

Zaman içinde klasik müziği daha çok sevdim; Çaykovski, Stravinsky, Prokofyev, Beethoven, Mozart ve Mahler favorilerim oldu. Her sabah havuzda yüzerken müzik dinlemeyi âdet haline getirdim.

Sadece iyi bir konser izlemek için Lale'yle birlikte bir geceliğine

yurtdışına gidip döndüğümüz çok olmuştur. Claudio Abbado, Valeri Gergiev, Zubin Mehta gibi dünyaca ünlü birçok şefle tanışma ve onları dinleme ayrıcalığına sahip oldum. Ama aralarında Fazıl Say ve Vladimir Spivakov'un yeri başkadır. Enka'nın daimi sanatçısı diyebileceğim Fazıl Say, Sadi Gülçelik Spor Sitesi'ndeki İbrahim Betil Oditoryumu ve Eşref Denizhan Açıkhava Tiyatrosu'nda pek çok konser vererek Enka Kültür Sanat'ın etkinliklerini hep destekledi, halen de devam ediyor. Fazıl Say ayrıca, Adapazarı Depremi'nden sonra öğrencilerin yaşadıkları travmayı atlatmalarına yardımcı olmak için Adapazarı Okulu'nda çeşitli etkinliklere katıldı.

Ünlü orkestra şefi ve viyolonist Vladimir Spivakov'u Moskova Uluslararası Müzik Evi'nin açılışında tanıdım, kısa sürede iyi dost olduk. Spivakov Vakfı ile Enka Kültür Sanat'ın işbirliği yapmasını sağladık. Böylece Türk ve Rus çocuklar bir araya geldiler, sanat aracılığıyla farklı dünyaları tanıdılar.

Briç

Biz İTÜ'lüler için briç adeta eğitimimizin bir parçasıydı. Üniversitede okurken bir taraftan ders çalışır, diğer taraftan Osmanbey'deki Suna Kahve'ye gidip briç oynayanları izlerdik. Mezun olduktan sonra bizim arkadaş grubumuzda yer alan herkes aşağı yukarı aynı tarihlerde evlendi. Ailece görüşmeye başladık, akşamları yemekten sonra biz erkekler hemen arka odaya geçiyor, briç oynamaya başlıyorduk. Bu duruma içerleyen Lale ve Vildan birkaç ders alıp bizimle oynamaya başladılar.

1960 İhtilali'nden sonra pek işimiz yoktu. Arkadaşlar gelirdi, Fındıklı'daki yazıhanenin arka odasında briç oynardık.

Sadi Gülçelik, Muzaffer Gazioğlu, Dr. Ahmet Çepoğlu, Süheyl Fansa, Ahmet Salahor ve Mehmet Mermerci ile eşleri briç arkadaşlarımızdı. Muzaffer Gazioğlu ile Süheyl Fansa'yı İskenderun'da askerliğim sırasında tanımıştım. Ahmet (Çepoğlu) Ağabey ile Yüzme İhtisas'tan dost olmuştum. Mehmet Mermerci'yi de onlar aracılığıyla tanıdım ve sevdim. Briç oynarken birlikte çok iyi vakit geçirirdik. 1970'li yıllarda her cumartesi, pazar aramızda turnuva yapardık. Hafta sonu programımız genelde şöyle olurdu: Belgrad Ormanı'nda yürüyüş,

ardından Boğaz'da öğle yemeği ve çoğunlukla bizim evde briç partisi. Haftada bir tekrarladığımız o buluşmalarımızın tadı hâlâ damağımdadır. Maalesef hepsi bu dünyadan göçüp gitti, yüreğimde büyük acılar bırakarak. Hepsini özlemle, rahmetle anıyorum.

Briç merakım yakın zamana kadar devam etti. Son zamanlarda da sevgili eşim ve sevgili yeğenim Sevda'yla (Gülçelik) Koringo oynuyoruz. Yeğenlerim arasında Sevda'nın yeri benim için bambaşkadır.

Spor

Daha önce anlattığım gibi, küçük yaştan beri spora düşkünlüğüm vardır. Çocukluğumda iyi futbol oynar, iyi yüzerdim. İstanbul'da ortaokul yıllarında yüksek atlamada herkesten daha iyiydim. Arkadaşlarım en fazla 135 cm atlarken ben 145 cm atlardım. Lise yıllarımda biraz hentbol ve basketbol oynadım. Şartlar elvermediği, bir yandan çalışmak bir yandan okumak zorunda kaldığım için yarım yamalak spor yaparak liseyi bitirdim. Üniversite yıllarımda da dediğim gibi İTÜ basketbol takımına girmeme rağmen bunu sürdüremedim. Doğal olarak karnını doyurmakta güçlük çeken insanın istediği gibi spor yapması mümkün olmuyor.

Ama hayatım boyunca her türlü spor müsabakasını ilgiyle takip etmişimdir. Seksen yıllık Galatasaraylıyım. İster spor kulübü yöneticiliği yaptığım dönemler olsun, ister o dönemlerin dışında her zaman her türlü sporu yakından, bilinçli bir şekilde izledim. Atletizm ve yüzmede başa yarışan tüm sporcular ve dünya dereceleri hakkında her zaman fikir sahibi olmuşumdur. Çocuklarımın hepsine sporu sevdirdim. Spor yapanlar kazanmayı da, kaybetmeyi de öğreniyorlar. Kendilerinden daha zengin, daha fakir insanlarla birlikte yaşamayı öğreniyorlar. Spor yapan çocuk çok daha donanımlı yetişiyor. Bunun için herkes çocuğunu spora yönlendirmeli.

Yemek

Yemek yemeyi çok seviyorum. Yapmasını da çok seviyorum. Boş vakitlerimde yemek düşündüğüm çok olmuştur. Bazen mutfağa girer,

aşçıya kafamdan bir tarif yaparım; enginarları soy, hafif haşla, bıldırcınları da hafif haşla, etlerini ayır, enginarların üzerine serp, üstüne beşamel sosunu dök, fırına ver, gibi.

Yemek yapmaya 1972'de enfarktüs geçirdikten sonra tek tip beslenmeye başlayınca ilgi duydum. En çok yediğim şey ızgara bonfileydi. Onu çeşitlendirmek için aklıma yatan tarifleri uygulayarak farklı şekillerde pişirmeye başladım.

Teknede bir İngiliz aşçımız vardı. Bir gün canım Boşnak böreği çekti. Aşçı hanıma tarif ettim, ama anlaşılan ne ben anlatabildim ne o anlayabildi. Bunun üzerine malzemeleri istedim ve kolları sıvadım. Annem yaparken çok izlemişliğim vardı, annemin nasıl yaptığını gözümün önüne getirerek yapmaya başladım. Bir kilo undan hamur tuttum, önce ikiye böldüm, sonra her parçayı on altıya bölüp bir servis tabağı büyüklüğünde açtım. Aralarına tereyağ sürerek böreğin alt ve üst katmanlarını hazırladım. Böreğin içine zevkinize göre ne isterseniz koyabilirsiniz: Ispanak, pazı, kabak, peynir, kıyma, kuşbaşı et, tavuk, hatta annemin yaptığı gibi bıldırcın. Daha önce söylediğim gibi, biz böreğe pite derdik, içine koyduğunuz malzemeye göre de ismini alır; ıspanak pitesi veya kabak pitesi gibi. Bu işin bazı incelikleri de vardır. Mesela iç olarak kabak kullanılacaksa, sulanmaması için mutlaka rendelenmiş kabağın bir tülbent içinde sıkılması gerekir. İşin püf noktalarını da hep annemi gözleyerek öğrenmiştim. Boşnak böreğini istediğim kıvamda yapınca hem teknedeki hem de evdeki aşçıya öğrettim. Şimdi bizim evde de, teknede de fevkalade lezzetli Boşnak böreği yapılır.

Kendi geliştirdiğim tarifler de var; bazı yemeklere ve çorbalara beyaz şarap veya bir kadeh votka çok yakışır. Örneğin, balık çorbası yaparken işin püf noktası balık etinin fazla pişmemesidir, votka eklenmesi de lezzeti artırır. Ayrıca, 300-400 gram karidesin kabuklarını fırında kızarttıktan sonra blender'dan geçirip toz haline getirip çorbaya ekleyince lezzeti mükemmel olur. Balık etini ve karidesleri son aşamada koyup bir iki taşım kaynatmak yeterlidir.

Yurtdışında çok değişik, ünlü, Michelin yıldızlı restoranlara gittim. Ama aklımda kalmış olan tek unutamadığım lezzet, Lozan yakınlarındaki bir restoranda yediğim somon sufledir. Aslına bakarsanız, yemeğin iyisini severim ama ben yemek ayırmam, ne olsa

yerim; dünyanın en iyi restoranlarında da, şantiyelerde de aynı zevkle yemek yerim. Bizim şantiyelerdeki yemeğin de iyi olduğunu söylemeden geçemeyeceğim.

Doktorlarım

Sağlık alanında genç yaştan itibaren hem kardiyolojik hem de ortopedik rahatsızlıklar yaşadığım için doktorlarım hayatımda önemli bir yer tutar. 1972 yılında Lale, Sinan ve Zeynep'le Münih Olimpiyatları'nı izlerken finallere iki gün kala enfarktüs geçirdim. Hemen hastaneye kaldırıldım. Bu, herhalde 42 yıllık stres dolu bir yaşamın sonucuydu. Finalleri izleyemediğime ayrıca üzüldüm.

Münih'te geçirdiğim enfarktüsü teşhis eden Dr. Stern hayatımı kurtardı. Eğer onun titizliği olmasaydı gerekenler yapılmayacak ve ben belki de bunu hayatımla ödeyecektim.

İstanbul'a döndükten sonra tanıştığım Dr. Tezer Ulusoy ise büyük saygı ve sevgi duyduğum bir insandır. 1973 yılının Nisan ayıydı. Beni Tezer'le rahmetli Prof. Siyami Ersek tanıştırdı. Ona kontrole gitmiştim. Bana, "Seni bir kardiyologa göndereceğim," dedi. Gittim, baktım, gepegenç bir kadın. Kendi kendime, "Eyvah, ben kendimi buna mi emanet edeceğim?" diye aklımdan geçirdim. Halbuki o sırada ben Amerika'ya, Cleveland'a gitmeyi ve anjiyo konusunda çok meşhur olan Dr. Zones'a muayene olmayı planlıyordum. Ama daha ilk muayenesinde Tezer'in mükemmel bir doktor olduğunu anladım ve o günden beri kendimi ona teslim ettim. Bugüne kadar gelmemi Tezer'e borçlu olduğumu söylemeliyim, her rahatsızlığımda yanımda oldu ve olmaya devam etmekte.

1982 yılıydı, hayli yoğun geçeceğini bildiğim için güne çok erken saatlerde ofiste çalışarak başlamıştım. Bazen anormal çalışan bir insan olmak da insana zarar veriyor, zaten anormal olan her şey zararlıdır. Çeşitli toplantı ve randevulardan sonra Hilton Oteli'ne, Lale ve konuklarımız olan Prof. Klaus Schwab ve eşiyle buluşmak için gittim.

Akşam yemeğine Büyükdere'deki Şamdan Lokantası'na gidecektik. Bir yere gittiğim zaman şoförün beni beklemesinden rahatsız olurdum,

şoförüme, "Sen git, arabayı ben kullanırım," dedim. Hilton'dan Büyükdere'ye, Şamdan'a yemeğe gittik. Eve gelirken yanımda karım, arabanın arkasında kızım ve kız kardeşim vardı. Tam Rumeli Hisarı'nın önünde bir top ve üç tane ağaç vardır. Çok yorgundum, direksiyonda uyuyakalmışım; Lale "Dikkat et," derken ağaca bindirdik.

Allahtan Leyla'ya bir şey olmadı. Ama kazada Lale'nin bütün yüzünü camlar kesti, dört kez ameliyat olması gerekti. Vildan'ın omzu kırıldı, uzun süre alçıda kaldı. Benim de sağ bacağım bilekten ve kalçadan kırıldı, hatta dağıldı. Ancak üç ameliyat geçirdikten sonra iyileşebildim. İlk iki ameliyatımı İsviçre'de, Lozan'da Dr.Wetstein yaptı. Sonra da Bern'de bir ameliyat oldum. Son kalça ameliyatımı New York'ta Dr. Paul Pellici, Dr. Helfet'le birlikte yaptı. Böylece dört kalça ameliyatı geçirdim. New York'taki ameliyat fevkalade başarılı oldu.

1987'de Moskova'da bir toplantıda büyük bir kalabalığa konuşma yaparken göğsümde bir ağrı hissettim. Acele İstanbul'a döndüm, hemen Tezer'e gittik. Yüklemeli bir EKG yaptığında, "Derhal Amerika'ya gidiyoruz" diye bana kararını bildirdi. St. Louis'de Washington Üniversitesi'nde Dr. Ümit Aker anjiyomu yaptı, sonra geldi durumu anlattı, "Baypas lazım," dedi. Ben mesleğe hürmet eden bir insanım, onun için hemen kabul ettim. Ertesi gün Dr. Connors ameliyatı yaptı. Kısa sürede ayağa kalktım, 10 gün sonra da İstanbul'a döndüm.

1993 yılının Mart ayıydı, Moskova'daydım. Akşam otelde odama çekilmiş dinleniyor, bir yandan da televizyon seyrediyordum. Uzaktan kumanda aletini elimden düşürünce oturduğum koltuktan eğilerek almak istedim. O esnada dengemi kaybederek kolumun üzerine düştüm, omzum kırıldı. Gerçekten inanılacak bir kaza değil. Ertesi gün Enka'nın Berlin'de ofis binası inşaatının temel atma törenine katılacaktım, tabii iptal ettim.

Bir keresinde lokantada ellerimi yıkarken kaydım, kaburga kemiklerim kırıldı. Bir seferinde ayağım takıldı, iki kolum birden kırıldı. İki kol kırılınca bu çok korkunç bir şeydir. Hiçbir şey yapamazsınız. Her şeyi başkasının yapması gerekir ki bu da beni çok rahatsız ediyordu. Ayağımı kırdım; ameliyatı Dr. Mehmet Demirhan'la birlikte, tesadüfen o tarihte Avrupa'da bulunan ve bu iş için İstanbul'a gelen Dr. Helfet

yaptı. Derken parmaklarım uyuşmaya başladı, sol elimin parmaklarını kurtarmak için Prof. Ayan Gülgönen karpal tünel ameliyatı yaptı. Yani kırılmadık yerim kalmadı. Allaha şükür, bunların hepsini atlattım.

Bu kadar sağlık sorunu yaşayınca doktorlarla çok daha sık haşır neşir olmak zorunda kaldım. Zaten doktorlar ta çocukluğumdan beri bende çok derin izler bırakmışlardır. Örneğin, Üsküp'te bana bakan çocuk doktoru Yakovleviç'i çok iyi hatırlıyorum. Ağır bir zatürre geçirmiştim, beni Yakovleviç iyileştirmişti.Amcamın kızı Rezzan Abla'yı ameliyat edip, sağlığına kavuşturan Doktor Asım Kulenoviç'in adı ailede herkesin ağzındaydı. Bütün aile ona hep minnet duyardı. Bir zamanların efsane doktoru Prof. Ekrem Şerif Egeli vardı. Onun benim yaşamımdaki yeri apayrıdır. Rahmetli kardeşim Yaşar'ın hastalığıyla çok ilgilenmişti. Daha sonra bütün ailenin derdini çeken Dr. Osman Üçer'i hiçbir zaman unutmayız.

Geçirdiğim trafik kazasında kırılan ayağımı ameliyat eden Dr. Moris Mueller'i ve ameliyatımda bulunan, başımdan hiç ayrılmayan çok yakın arkadaşım rahmetli Profesör Ziya Sezgin'i her zaman saygı ve sevgiyle anarim. Ziya'dan sonra Ortopedist Profesör Mahmut Berkman bana çok yakınlık ve dostluk göstermiştir. Ortopedi alanında çeşitli vesilelerle kendimi zaman zaman emanet ettiğim doktorlarım Yaman Ege, Mehmet Demirhan, Burak Beksaç ve yabancılardan, kalça ameliyatımı yapan David Helfet ile Paul Pellici zaman içinde yakın dostlarım oldular.

Rahmetli Prof. Ali Uras ve yine rahmetli Prof. Kenan Binak uzmanlık dallarında önemli başarılara imza attıkları gibi Türk sporuna yaptıkları katkılarla da hep aklımdadırlar. Yüzyılın beyin cerrahı diye anılan Prof. Gazi Yaşargil ve Prof. Kemal Alemdaroğlu çok değer verdiğim doktor dostlarım arasındadır.

Dermatolog Prof. Agop Kotoğyan, karpal tünel ameliyatımı yapan Mikrocerrah Prof. Ayan Gülgönen, Ürolog Prof. Serdar Erkan, Endokrinolog Prof. Temel Yılmaz, Kulak Burun Boğaz Uzmanı Doç. Burak Erdamar, Diş Doktorum Prof. Ata Anil, Psikiyatr Prof. Engin Eker ve Nörolog Dr. Zekiye Kural her ihtiyaç duyduğumda sağlık sorunlarımı gideren, hayatımı yaşanır kılan kıymetli dostlarımdır.

Leipzig'de ilk kez ablasyon tedavisi uygulayan ve pil takan doktorlarım Gerhard Hindricks ve Dr. Hans Kottkamp'ın hayat kaliteme katkıları büyüktür. Zürih Üniversitesi profesörlerinden değerli dostum Fırat Duru'nun sürekli gözetimi altında yaşamımı sürdürmekteyim. Yakın zamanda yine kalbimde aritmiye bağlı rahatsızlıklarımda Doç. Ahmet Akyol ve ekibinin yakın ilgisi benim için çok kıymetli.

Tüm sağlık sorunlarıma rağmen başta Tezer ve onun talebeleri olan bu pırıl pırıl gençler beni uzun süre ayakta tuttular. Doktorum oldukları gibi ilerleyen yaşıma rağmen benim arkadaşım da oldular.

Ne demişler: "Allah doktora muhtaç etmesin, ama doktorsuz da bırakmasın." Bu doğru bir söz. Onun için doktorlara hayatım boyunca hep minnet duymuşumdur.

Okulum ve Şirketim

Hayatımda, çocukluğumdan itibaren beni etkileyen çok kişi oldu. Burada, yetişkin bir insan oluncaya kadar düşünce ve duygularımı şekillendirmeye katkıda bulunan kişileri, özellikle hocalarımı anmak istiyorum.

Kadıköy Birinci Ortaokulu'nda Türkçe öğretmenim Adil Bey bana düzgün bir şekilde Türkçe konuşmayı ve en önemlisi dilbilgisi öğretti.

Şişli Terakki Lisesi'nde, annemin arkadaşı fizik öğretmenim Hasene (Güçlüer) Hanım beni kendi evladı gibi bağrına bastı, okula uyum sağlamamı kolaylaştırdı. Felsefe Hocam İhsan Kongar'dan felsefe, mantık, sosyoloji ve psikoloji öğrendim. Daha doğrusu İhsan Kongar bana düşünmeyi öğretti. Allah bana rakamları akılda tutma kabiliyet vermiş, ama hayatım boyunca işime yarayacak, rakamlarla düşünmemi, karar almamı ve izlememi sağlayacak matematiği hocam Kemal Gürsan'dan öğrendim.

İTÜ'de mukavemet hocam Prof. Mustafa İnan'dan mühendisliğin esası olan mukavemeti ve mekaniği öğrendim. Çalışma hayatımın

başlarında mühendis Ayhan Ülgen'den mühendisliğin uygulamasını öğrendim. İçinde bulunduğum şartlar sonucu çok çalışmayı prensip edindim.

İTÜ ve Okul Arkadaşlarım

İTÜ mezunu olmak bir ayrıcalık. İTÜ'lü olmak benim bütün hayatımın gidişatını belirledi. Sadi'yle beraber Enka'yı kurmamızda, Enka'nın günümüzde ulaştığı başarının kökeninde İTÜ'nün bize kazandırdığı tüm özelliklerin büyük katkısı var. Biz İTÜ'lüler çalışkanızdır, meseleleri çabuk anlarız, kolayca çözüm üretiriz ve beklemeye tahammülümüz yoktur, hemen harekete geçeriz. Bunlar bizim hayatımızı kolaylaştıran ve başarıya götüren özelliklerdir.

Biz İTÜ 54'lüler birbirimizden hiç ayrılmadık, güzel bir dostluğumuz oldu. Bütün İTÜ'lüler gibi ben de benden evvel mezun olanları bir ağabey, küçük olanları da bir kardeş olarak görmekteyim. İTÜ deyince, bugün bile 1954 yılında duyduğum heyecanı taşımaktayım. 1954 yılı İTÜ'nün o tarihe kadar en fazla mezun verdiği yıl oldu. Hepimizin arasında imrenilecek bir yakınlık, arkadaşlık, gerçek dostluk ve birliktelik vardı. Bu hep devam etti. Herkes yöneldiği alanda başarılı oldu. Aramızdan çok önemli işadamları, sanayiciler, projeciler, akademisyenler, yöneticiler, hatta politikacılar çıktı.

Enka'yı kurarken ve geliştirirken birçok dönem arkadaşımla omuz omuza verdim. Enka'da başından itibaren hep takım halinde çalıştık. Başta enişte m ve ortağım Sadi Gülçelik olmak üzere bu takımın en değerli üyelerinin büyük çoğunluğu İTÜ'den sınıf arkadaşlarımdı. Enka'da 54'lü en az 10 arkadaşımız vardı. İlk anda aklıma gelenler: Ben, Sadi Gülçelik, Eşref Denizhan, Yüksel Türel, Gurhan Çelebican, Mehmet Emin Arsu, Hüsamettin Sayran, Ahter Tiryakioğlu, Enver Çetmeli, Ergun Çağlar, Cavit Çıtak.

Bütün sınıf arkadaşları çeşitli vesilelerle yılda en az bir kere ailelerimizle birlikte toplanırız. Bu tür faaliyetleri hep takip ederim, devamı için ben de elimden geleni yaparım. Oğuz (Gürsel) da yıllardır, her yaz bütün sınıfı toplar, en iyi şekilde ağırlar.

1984 yılında İTÜ'den aldığım fahri doktora da hayatımda aldığım en kıymetli mükafattır.

Çok Çalıştım

Biz göçmen olduğumuzdan, katıldığımız toplumda kendimizi kabul ettirmek için canımızı dişimize takıp çalışırız. Geldiğimiz memlekette belirli bir düzeyde hayat seviyemiz olduğu için burada da aynı düzeyi tutturabilmek için icabında ölesiye bir mücadele verir, uğraşır, didiniriz. Aslında Rumeli'de de hayatımız hep mücadeleyle geçmişti. Kısacası mücadeleye alışık insanlarız. Öyle zannediyorum ki başarımızın en önemli sebebi bu.

Haftada 50-60 saatten az hiç çalışmadım. Çalışma saatlerim genellikle 9.00-20.00 arasıydı. Cumartesi ve pazar günlerinin en az 30'unu Arap ülkelerinde geçirirdim. Senenin neredeyse üçte birini yurtdışında geçirdiğim olurdu. Hafta içinde Batılı ülkelere giderken hafta sonlarını Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde geçirirdim. Havayoluyla yılda 200 bin km katettiğim olurdu. Bu, dünyayı beş kez dolaşmaya eşittir. Yurtdışından döndüğümde akşam saat sekiz buçuk, dokuz olsa bile önce yazıhaneye gider, masamdaki evraklara bakar, ondan sonra eve giderdim.

Üç dört yılda bir ancak bir hafta tatil yapabilirdim. Bütün iş hayatım boyunca evime evrak çantasıyla gitmemeye gayret ettim. Ama hafta sonlarında evimde iş toplantıları yaptığım çok olmuştur. İş gezilerimde ve bilhassa vaktimin büyük kısmını geçirdiğim uçak yolculuklarında okumaya gayret ediyordum. Okuduklarım ekonomik konulardaki yayınlar ve mühendislik mesleğini ilgilendiren dergilerdi. Öğle yemeklerini de, eğer iş yemeği yoksa masa başında çalışırken bir şeyler atıştırarak geçiştirirdim. İş arkadaşlarımla iş dışında da sohbet etmeye hep zaman ayırmışımdır. Uzun uzun memleket meselelerini, ekonomi ve politika konuşurduk. Ama spor da çoğu zaman bu sohbetlerde ağır basardı. İş yüzünden, ailem açısından önemli olan bazı olayları kaçırdığım olmuştur. Bu tür olaylara çok üzülürdüm, ama bunlar genellikle elimde olmayan nedenlerle, yaşadığım toplumun getirdiği zorunluluklar ve sorumluluklar nedeniyle olmuştur.

Arzum Enka'nın 100 Yaşını Aşması

Türkiye'de uzun süre taahhüt sektöründe faaliyette bulunmak her firmaya nasip olmuyor. Bunun belirli kıstasları var. Bunlara uymazsanız kısa sürede kaybolup gidersiniz. Zira taahhüt sektörü kılıç üzerinde yürümek gibi bir şey. Bir anda sağa veya sola yıkılabilirsiniz. Hele hele Türkiye'de taahhüt sektöründe iş yapmak deveye hendek atlatmak gibi bir şey. İş sahibinin mutlaka işin başında olması gerekir. İşi iyi takip etmek gerekir. Büyük taahhütlerin altına giriyorsunuz ve kaçağı, suistimali bol olan bir işle uğraşıyorsunuz. Bu nedenle mutlaka işin başında olmak gerekir. Tasarruf tedbirlerine de dikkat etmek gerekir.

Enka'da başından itibaren hep takım olarak çalıştık. Enka'yı eniştem Sadi Gülçelik'le beraber kurduk. Kadronun nüvesini sınıf arkadaşlarım oluşturdu. İşler büyüdükçe kadroyu yine onlarla genişlettim. Bizden birkaç sınıf aşağıda olan kardeşlerimiz de vardı. Bizim sevk ve idare sistemimiz bu nedenle ilginçti. Aramızdaki sevgi, saygı ve arkadaşlık ilişkileri kuvvetliydi. İlerleyen yıllarda bu, "ağabey management" olarak anılmaya başladı.

Dediğim gibi, bizde birlik ve beraberliğin temelinde ekip çalışması vardır. Sevgi ve saygıya dayalı olarak Enkacı ruhu gelişti. Ayrıca, Enka'da çalışan üst ve orta düzey insanların neredeyse yüzde 80'i aynı eğitimi görmüştür. Mühendislik okumuştur. Bu da ortak bir dili konuşmaları ve iyi anlaşmaları anlamına geliyor.

Enka'yı 27-28 yaşımdayken kurdum ve 56 yaşındayken, şirketi 28 yaşındaki oğluma devretmesini bildim. Oysa hâlâ enerji dolu olduğum yıllardı. O da elbette, diğer ekip arkadaşlarımızı kırmadan, kendi takımını kurdu. Derken üçüncü nesil yönetime geldi, torunum Mehmet genel müdür oldu. Böylece Enka hep gençlerle idare edildi.

Şirketin içinde bir aile havası vardır. Çalışan herkes benim evime gelir, herkes bana "Ağabey" der.

Biz şirketi kurduğumuz zaman hep zor işler yaptık. Kimsenin yapmadığı, yapamadığı işleri yaptık. Mesela fabrika çöker, biz gider o binayı ayağa kaldırırız. Gemi indirme kızağı yapılacaktır, kimse nasıl

yapılacağını bilmezdi ama biz o işi bitirirdik. Zor işler yaptık. Bu işler sayesinde şirketin uzmanlık alanları arttı ve uzman şirketler doğdu.

İkinci nesli biz yetiştirdik. Başta Sinan ve arkadaşları, hepsi 30'lu yaşlarında genel müdür yardımcısı oldular ve işi devraldılar. Onlar da aynı ruh ve sevgiyle çalışmaya devam ettiler.

Üçüncü nesli Sinan yetiştirdi; torunum Mehmet de aynı ruhu yaşatıyor ve o da fevkalade kabiliyetli. Bu hem Enka'nın hem de benim büyük şansım. Mehmet kendi akranlarıyla çalışıyor, fakat büyüklerine de hürmet ediyor. Ayrıca, bugün Enka Okulları'nda aynı felsefeyle yetişmiş mezunlarımızdan genç mühendisler de bu ruha fevkalade uygun şekilde Enka'da çalışıyor.

Çeşitli ülkelerde çalıştık, birbirinden çok farklı ülkelerde, ama çalıştığımız her ülkede her zaman en iyi işi yapmaya çalıştık, aynı zamanda barış ve dostluğa katkımız olsun istedik. Eskiden Fransızlar Türkiye'de iş yaparken "bon pour l'orient" (Doğu için yeterli) derlermiş. Biz hiçbir yerde bunu yapmadık. Çoğu Afrika ve Asya ülkelerinde olmak üzere on ülkede Amerikan sefaretlerini yaptık, bitirdik. Sekiz ülkede halen inşaatlarımız devam ediyor. Hiçbir problemimiz yok. Ayrıca Hollanda'da Bechtel'le ortak olarak çok güzel bir santral yaptık. Berlin'de çok güzel bir ofis binası yaptık. Çalıştığımız mühim yerlerden biri de Sahalin'dir (Rusya). O kadar geniş bir coğrafyada çalışıyoruz ki Papua Yeni Gine şantiyesinde güneş batarken Dominik'teki şantiyede sabah oluyor. Bunları bir Türk firması olarak yapmak zordu, çok uğraştık, ama artık herkes Türk inşaat firmalarının fevkalade iyi olduğunu kabul etti. Nitekim sürekli ödül alıyoruz. Demek ki çalışınca, dürüst olunca, işi zamanında ve makul fiyata yapınca her yerde saygınlığın oluyor. Bizde kimse işin gerektirdiği ülkeye gitmekte tereddüt etmiyor. Bu dediğim bütün Enkacılar için geçerli. Mehmet dört seneden fazla Moskova'da kaldı, Sinan üç sene Suudi Arabistan'da kaldı, hem de oraya 6 haftalık çocuğunu götürdü. Torunum Esra da Enka'da çalışan eşinin görevi nedeniyle bir yıl kadar küçük çocuğuyla Erbil'de yaşadı. Bu yaklaşımla muvaffak olmamak mümkün değil. Eminim ki bu anlayış Mehmet'ten sonra da devam edecektir. Yakında 60. yılımızı dolduracağız, inşallah 100 seneyi de doldururuz. Avrupa'da en çok kıskandığım, inşaat şirketlerinin devamlılığıdır. Bizde inşaat şirketleri hep kısa ömürlüdür, uzun süre devam edenler de bizim akranlarımızdır.

İz Bırakanlar

İçimde kalanlar

Çok seyahat ettim, iş için çok değişik ülkelere gittim, geçenlerde hesap ettim, 180 farklı havaalanına inmişim. Ama hayatta en çok üzüldüğüm konulardan biri bütün dünyayı dolaşıp Çin ve Avustralya'ya gitmemiş olmam. Üstelik Çin'de fabrikamız olmasına rağmen. Bir mühendis olarak yapmak istediğim ama çeşitli nedenlerle gerçekleştiremediklerim yani içimde ukde kalanlar şunlar:

Benim ismini koyduğum, gerçekleşmesini istediğim mühim bir yol var, "Road of Peace / Barış Otoyolu". Slovenya'dan başlıyor, Hırvatistan ve Bosna'yı geçiyor, sahil boyunca Karadağ'a geliyor, Karadağ'dan Arnavutluk'a geçiyor ve oradan Yunanistan üzerinden bizim otoyola bağlanıp Orta Asya'ya kadar yol alıyor. Bu güzergâhtaki bütün milletleri birleştiriyor. Bu yolun Türkiye ve Yunanistan'daki kısmı yapıldı. Bunu artık birinin yapması lazım.

Başladım, ama istediğim gibi bir baraj yapamadım. Bekhme Barajı 1,5 milyar dolarlık çok güzel bir projeydi, ambargo başlayınca üçte birini yaptık ve bıraktık.

Uzun müddettir bir stadyum yapmak istiyordum. Yakın zamana kadar yapamadık, ama son zamanlarda en iyisini Enka yaptı. Ukrayna'nın Donetsk şehrindeki bu stadyumun Avrupa'nın en güzel stadyumu olduğunu söylüyorlar.

Bir asma köprü yapmak istiyordum. İzmit körfez geçişi işini almıştık, ama beceremeyip ihaleyi iptal ettiler. Projesi için çok masraf etmiştik, çok güzel bir işti. Türkiye'ye de, bizim masrafımıza da yazık oldu. Körfez geçişi projesinde daha önce köprü ve bir miktar otoyol vardı. Biz IHI (Ishikawajima-Harima Heavy Industries) ile anlaştık. BOT (Yap, İşlet, Devret) modelinde hesabını yaptık ve teklif verdik, en ucuz fiyat bizimkiydi. Dünyanın parasını sarf ettik. Fakat bazı şirketler yakışmayacak şeyler yaptılar ve neticede ihaleden vazgeçildi. O zaman ihale edilseydi şimdiye kadar çoktan Körfez geçişi yapılacaktı ve

dünyanın en uzun üçüncü asma köprüsü de Türkiye'de olacaktı. Şimdi Çimtaş köprünün çelik konstrüksiyonunu Japonlara taşeron olarak yapıyor. Böylesi daha iyi, daha rahat; muhatabımız Karayolları değil, Japon firma.

Türkiye'nin genç nüfusuna önemli bir istihdam kaynağı sağlayabilecek ve gelişmesine büyük katkı yapacak bir fırsatı da zamanında değerlendiremediğim için üzgünüm: 1983-84'lerde Enka'nın mali durumu çok iyiydi, lüzumsuz yere yeni fabrikalar alıyorduk. Her zaman Türkiye'nin kendisine güvenerek dünya ekonomisine entegre olmasından yana oldum. En büyük ekonomi dünya ekonomisidir. "Biz bunun dışında kalamayız," diye düşündüm. Müteahhitlik sektöründen sonra hizmet sektörüne de el attım. Hardware için büyük sermaye lazım. Türkiye'de bir software şirketi kurmak istedim. Türkiye'de software üretelim, Amerika'ya ihraç edelim istedim. ABD pazarı çok büyük, Türkiye'den de büyük bir beyin göçü vardı, halen de var ya. Hem beyin göçünü engelleyecektik, hem de iyi yetişmiş, lisan bilen gençlerimizin Türkiye'de üretim yaparak çok sofistike bir ihracat kalemini gerçekleştirmesini sağlayacaktık.

Zorladım, ama tek başına yapamıyorsun, herkesin inanması lazım. Herkese zor geldi ve o güzelim proje kaldı. Şimdi bu işte Hintliler çok ilerde. Bu alanda en büyük Hintli şirketin başkanı bunu duymuş. Davos'ta bana, "Sizinle Türkiye'de bir şey yapalım, siz de bunu düşünmüşsünüz," dedi. Ben de, "Atı alan Üsküdar'ı geçti," dedim. Yapabilseydik bugün Türkiye bambaşka olurdu. Bu şirketler bugün çok yüksek paralara satılıyor. Türkiye'de şimdi daha küçük ölçekte yapılanlar da var. Güzel bir fikirdi, yazık oldu.

İstanbul'un Olimpiyat adaylığını ilk ben telaffuz ettim. İyi takdim edersek ve adam adama çalışırsak Olimpiyatların İstanbul'da olmaması için hiçbir sebep yok. Olimpiyatlara ev sahipliği yapması halinde Türkiye'nin spor sayesinde daha fazla uluslararası olacağını düşünüyorum. 2020 Olimpiyatları için çok büyük şansımız vardı, ama maalesef yine kazanamadık.

Olimpiyatlara 2016 yılında Enka Spor'dan 30-40 kişi göndermeyi hedefliyoruz. Bunun için sporcuların antrenmanlarıyla eğitimleri arasında optimum dengeyi kurmak gerekir. Hem okullarına devam edebilmeliler hem de antrenmanlarından okul nedeniyle geri

kalmamalılar. Bu yönde çalışmalarımızı sürdürüyoruz.

Üsküp'teki Aile Evi

Üsküp'te büyüdüğüm ev devletleştirilmişti. Dönemin Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov'a, "Evi bana tahsis et, annemin, babamın adına bir kütüphane yapayım," dedim. Gligorov, "Niye sadece kütüphane, güzel bir Türk Kültür Merkezi olsun," dedi. Yirmi sene geçti, her gelen Makedonya Cumhurbaşkanı ve Başbakan söz veriyor ancak bir gelişme sağlanamıyor. Şimdiki Makedonya Başbakanı'nın son ziyaretinde kendisine şöyle söyledim: "Gligorov'un dediği gibi Türk Kültür Merkezi değil de sadece annemin, babamın adına bir kütüphane olsaydı, sizin tarafta Türk kompleksi ortaya çıkmayacaktı ve kütüphane çoktan devreye girmiş olacaktı. Annemin, babamın ismi Üsküp'te, evlerinde kütüphanenin ismi olarak yaşayacaktı." Bu, gerçekten içimde ukde kalan işlerden biridir.

Kabul Etmediğim Görevler

Kendi işimin dışında bana iki pozisyon teklif edilmiştir. Bana, "Türkiye'de ne olmak isterdiniz?" diye sorarsanız, ikisini de olmayı çok isterdim. Sayın (Süleyman) Demirel bana, 1977 yılında, İstanbul Belediye Başkanlığı adaylığı teklif etti, kabul etmedim. Şimdi doğru olmak lazim; kabul etmememin sebeplerinden biri o sırada [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin çok kuvvetli olmasıydı. Belki oy çoğaltırdım, ama kazanma ihtimalim çok azdı. Fakat politikaya girmiş olurdum.

İkincisi, Turgut Bey ile beraber Başbakanlık Konutu'nun bahçesinde oturuyoruz. Dış politikada yapılan hataları anlatıyordum. "Madem öyle, gel yarın Dışişleri Bakanı ol," dedi. "Ağabey, ben size bunları Dışişleri Bakanı olmak için anlatmıyorum; prensip olarak dışarıdan daha fazla faydam olur," dedim. "Kaçarsınız," dedi. "Ben hiçbir zaman hiçbir işten kaçmadım," dedim. Orada öyle anlaştık. Vahit (Halefoğlu) Bey'den hemen sonra, 1987 genel seçimleri sonrasıydı. Fakat kabul etmediğimiçin biraz pişmanım. Dışişleri Bakanı olmadığım için değil; bakan olsaydım belki Turgut Bey'in referandum yapmasını engelleyebilirdim.

Keyifle Hatırladıklarım

Türkiye'nin iç ve dış politikalarını etkileyen birçok olayın içinde yer aldım veya doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulundum. Dış politika açısından yaşamımda iz bırakan olayları Varna'da, Bulgar Türklerine vize verilmesi konusunda Todor Jivkov'la görüşmem; Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'nun ünlü New York görüşmesinden önce Atina'da Papandreu'yla görüşerek gündemdeki konuların üzerinden geçmemiz; Belgrad'da Slobodan Milosevic'e, "Senden nefret ediyorum," demem ve Helsinki Zirvesi öncesi Bonn'da Schröder'le öğle yemeğinde bir araya geldiğimizde Türkiye'nin adaylığı konusunda söz almamız olarak özetleyebilirim. Ayrıca Türk-Yunan, Türk-Rus dostluğuna ve Balkanlar'da barışa katkılarımdan dolayı memnuniyet duyuyorum.

Hayatım boyunca unutamadığım iltifatlar var. Özellikle üç tanesi beni çok etkilemiştir:

Üç tanesi de üç değişik başbakan tarafından söylenmiştir. Rahmetli Adnan Menderes'le çok yakın dostluğumuz vardı, neredeyse baba-oğul gibiydik. Bana inanmıştı. Onu tanıdığım zaman 25 yaşındaydım, arkadaşlık kuracak kadar, beş senelik bir tanışıklığımız vardı. Çok sevdiğim, takdir ettiğim bir insandır. Bana göre Adnan Bey'e yapılan Türk milleti için büyük bir yüz karasıdır, bunu hiçbir zaman temizleyemeyiz. Beni oğlu gibi sevdiğini söylemişti. Bu benim için unutulmayacak kadar mühimdi.

Bir başkası Turgut Özal'la yaşandı. Her ne kadar 50 yaşından sonra tanıştıysak da Turgut Özal'la iki kardeş gibiydik. Bana bir gün, "Şarık sen hayatımın en iyi arkadaşısın," dedi. Benim için Turgut Bey yakın bir arkadaştı, ama en iyisi değildi. Birkaç tane daha iyi arkadaşım vardı, belki onların daha eski arkadaşım olması dolayısıyla. Onun beni en iyi arkadaş olarak tarif etmesi hoşuma gitti.

Üçüncüsü Sali Berişa'yla ilgili. Bundan 5-6 sene evvel Arnavutluk otoyol sözleşmesini imzaladık, kutluyoruz. Başbakan Sali Berişa yanında çalışanlara, "Şimdiye kadar ben vazifemi yaptım, bundan sonra benim işim bitmiştir. Herhangi bir problem olursa bana değil,

Şarık Tara'ya soracaksınız. Benim namı hesabıma o karar verebilir," dedi. Ben müteahhitim, benim karar vermemi bekliyor.

Yaşam Felsefem

Sevmek ve Mutlu Olmak

Yaşam felsefem sevmek üstüne kurulu. Ben her şeyi severim. Dünyada, canlılar içinde en güzel varlık insan. İnsanların kötü taraflarını görmeyeceksiniz, kavga etmeyeceksiniz. Hoşgörünüzü kaybetmeyeceksiniz, diyaloğa inanacaksınız. En önemlisi, karşınızdakinin itimadını kazanacaksınız ve bunu kaybetmeyeceksiniz. İnsanları sevin; ben hayatımda kötü bir adama rastlamadım. Kırk yılda bir rastladıysam da ya kaldırım değiştirmişimdir ya da gidip yüzüne söylemişimdir. Hele karşımdaki kavga etmeye kalkarsa hemen kaçarım, neme lazım diye.

Dünyada en önemli şey mutlu olmaktır. Niye mutsuz olacaksınız ki? Bu dünyaya gelmişsiniz bir kez, mutlu olun. İnsan kendi kendini mutlu veya mutsuz eder. Her şeyi sevin, kendinizi, karşınızdakini hatta elinizde tuttuğunuz bardağı, gördüğünüz manzarayı; bunlar size hizmet ediyor.Ama benim için en güzel sevgi, ülke sevgisidir. Bende göçmenliğimden ötürü, çocukluğumda yaşadıklarımdan dolayı ülke sevgisi çok güçlenmiştir.

Geçmişe bakmaya hiç vakit ayırmadım. Hep ileriye bakmak lazım. Geçmişten tecrübeleri alırsınız. İnsan hafızası geçmişte yaptığı hataları hatırlar. Herkes hata yapabilir, önemli olan hataları tekrarlamamaktır. Ayrıca hata yaptığın zaman onu düzeltmeyi de bilmek gerekir. Aktif çalışma hayatımda bizim çocuklara hep, "Karar alın, bütün doğru kararlar sizindir, bütün yanlış kararlar da benim," derdim. Çünkü yanlış kararı düzeltebilirsiniz, ama karar almadınız mı ortada hiçbir eser de olmaz.

Her zaman söylediğim ve savunduğum bir söz var: Bir insan beş senede ya tecrübe sahibi olur ya da olmaz. Ben tecrübeye fazla inanmayan bir insanım. Hatta 30-40 yıllık tecrübe yenilenmemişse tehlikelidir. Ancak son beş senede kendini yenileyen tecrübe gayet

iyidir. Son beş senede yaşanan gelişmeler Hz. İsa'dan bu yana olanlardan daha fazladır.

Dürüst olacaksınız, dürüst olmak bir fazilet değil, herkesin olması gereken bir hal. Çalışkan olacaksınız ve en iyisini yapacaksınız, ama iş hayatında her şeyden önce dürüst olacaksınız. Hatta bulunduğunuz ortamda iyiden daha iyisini yapacaksınız. Eski dönemlerde Türkiye'nin ortamı çok zordu. Makine yoktu, kalifiye eleman yoktu, bugüne kıyasla hiçbir şey yoktu. Çok süratli yapmak için çok, çok çalışacaksınız. Başkalarının fikirlerine hürmet edeceksiniz. Yardım etmek kolaydır, yardım istemek zordur. Bilenden yardım isteyeceksiniz, ancak siz de yardım edeceksiniz.

Maddi konular söz konusu olunca her zaman şu ilkeyle hareket ettim: Müsrif olma, cimri de olma, ama ikisinden biri olman gerekirse ilkini ol. En iyisi bonkör ol.

Hiçbir zaman korumam olmadı, ne yurtiçinde, ne de yurtdışında. Biri ölümü göze alıp öldürmeye kalkarsa zaten başarır, korumaların bu işte günahı ne?

İster kendi arabam olsun ister taksi, tek başınaysam şoförün yanına otururum. Arkada oturmak bana büyüklük taslamak gibi gelir. O da insan ben de insan. Orada burada rastladığım herkesle iki kelime de olsa konuşurum. Herkesi adam yerine koyarım. Bunları da düşünerek yapmam, içimden geldiği için yaparım.

Uluslararası Olmak

Her zaman Türkiye ne kadar dışarıya açılırsa, ekonomisi dünya ekonomisiyle bütünleşirse, bunlara yönelik düzenlemeleri yaparsa, Türkiye'nin önü o kadar açılır ve ülkede demokrasi ve hukuk devleti yerleşir. diye düşündüm. Demokrasiyi istiyoruz. Tabii en güzel idare demokrasi. Ama demokrasinin şartı olan bir ekonomi sistemi var, o da serbest piyasa ekonomisi. Bence ekonomide serbest rekabet olmayınca bizim demokrasi istemeye de hakkımız yok. Bu amaçla hem ben uluslararası olmak için çalıştım hem de şirketimi ve ülkemi uluslararası yapmak için elimden geleni yaptım.

Uluslararası Toplantılar

Uluslararası toplantılara katılmak hayatımda önemli bir yer tutmuştur. Bunun çok yararını gördüm.

Amerikalı bir kişiyle ahbap olmakla Türkiye'deki bir insanla, Japonya'daki biriyle dost olmak arasında bir fark yok. Bu açıdan onlar çok özel adamlar değil. Sadece siyaset alanında değil, dünyadaki büyük sanayiciler arasında da birçok dostum oldu. Konuşuyorsunuz, ahbaplık ediyorsunuz, zevklerinizi paylaşıyorsunuz.

Dikkat edeceğiniz şey; doğru konuşacaksınız, abartmayacaksınız, randevuya tam zamanında gideceksiniz, hatta beş dakika önce gideceksiniz, kimseyi bekletmeyeceksiniz, istismar etmeyeceksiniz.

San Francisco'daki Sanayi Konferansları'na muntazaman katıldım. Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu öncesi düzenlenen Avrupa İşletme Forumu toplantılarından başlayarak bütün toplantılarda yer aldım. Davet edildiğim tüm toplantılara katılmaya özen gösterdim. Bilderberg, Aspen İtalya, Wehrkunde, AGİK gibi. Bu toplantılarda çok sayıda politikacı ve işadamıyla dost oldum. Bu dostlukları sürdürmeye özen gösterdim, vakit ayırdım, emek harcadım. Ülkeme, ekonomiye, şirketime bir yarar sağlayacağına inandığım bütün toplantılara hep zaman ayırdım, hiç üşenmeksizin, çok uzakta bile olsalar katıldım.

Türkiye'den politikacıların, bürokratların uluslararası forumlara katılmalarını teşvik ettim. Gerektiğinde davet edilmeleri için çaba gösterdim.

Türkiye'de birçok uluslararası toplantının düzenlenmesi için her türlü desteği verdim. Kişileri yüreklendirdim. Türkiye'ye çeşitli vesilelerle gelen politikacıları, işadamlarını, akademisyenleri, gazetecileri, bürokratları, sivil toplum kuruluşu liderlerini evimde misafir ettim. Benimle ilgisi olmayan toplantılara katılanları bile ağırladım. Bütün bunları, uluslararası toplantıları Türkiye'ye çekebilmek, Türkiye'yi tanıtabilmek ve dışarıya açabilmek için yaptım. Başarılı da oldum.

Konuk Resmi Heyetler

Benim yabancılarla ilişkilerimin iyi olduğu bilindiği için Ankara'ya resmi konuklar geldiğinde Dışişleri Bakanlığı bana telefon eder, "Acaba bu konukları ağırlar mısın?" diye sorardı. Amerika'dan, Batı Avrupa'dan biri gelince herkes sahip çıkardı. Öte yandan Cezayir, Yugoslavya, Bulgaristan gibi ülkelerden heyetler geldiğinde kimse umursamazdı. Neyse, sonra DEİK ve iş konseyleri bu görevi üstlendiler.

Yabancı konukları ağırlamayı ben hep bir ülke görevi olarak gördüm ve o anlayışla hareket ettim.

Bir tarihte Almanya'dan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı başkanlığında bürokratların ve işadamlarının oluşturduğu bir heyet gelmişti. Bizim heyete de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Özdem Sanberk başkanlık ediyordu.Toplantılara katıldım, son gün heyeti öğle yemeği için bizim spor tesislerine davet ettim. Heyeti, özellikle Sadi Gülçelik Spor Sitesi'nde ağırlamak istedim ki Türkiye'de bu nitelikte tesisler olduğunu görsünler. Gayet güzel yemekler de hazırlattım, mükemmel bir ağırlama oldu.

Yemekte Almanya Dışişleri Müsteşarı'na, "Bu akşam ne yapıyorsunuz?" diye sordum. "Bir progamımız yok, boşuz," yanıtını aldım. Müsteşar'ın çok sempatik Finlandiyalı eşi de yanındaydı. "Bu akşam biz bir arkadaşımıza davetliyiz. Buyurun sizi de götüreyim," deyince önce itiraz ettiler, sonra baktılar ki ben davetimde çok samimiyim, kabul ettiler.

Akşam önce bizim eve gittik, biraz oturduktan sonra Lale'yi de alıp davete gittik. Herkes o gece benim konuğum olan Alman çifti el üstünde tuttu. Aslında bu bizim için olağan bir davranıştı, ama onlar böyle şeylere alışık olmadıkları için şaşırdılar, bir o kadar da mutlu oldular.

Saatler ilerledikçe samimiyetimiz arttı, söz de dönüp dolaşıp

TürkiyeAvrupa ilişkilerine geldi. O tarihte daha Gümrük Birliği'ne girmemiştik. O gece orada olan herkes Türkiye'nin Gümrük Birliği ve AB'ye üyeliği için lobi yaptı.

Almanya Dışişleri Müsteşarı, "Türkiye'yi böyle tanımıyordum. Türkiye benim tanıdığımdan farklıymış. Yazık ki Türkiye-Avrupa ilişkilerinde biz şimdiye kadar Türkiye lehine ağırlığımızı yeterince koymadık," diye yorum yaptı.

Aynı müsteşarla ilerleyen tarihlerde Münih'te düzenlenen bir toplantida karşılaştık. Bosna konusunda bizimle aynı paralelde bir konuşma yaptı. Çok da yardımı oldu. Çünkü bu konuyu da daha önce detaylı bir şekilde aramızda konuşmuştuk.

Şunu unutmayalım, bu dünya çok küçük. Bütün sorunlar da küçük bir grup içinde konuşuluyor. O grupta ne kadar etkili olursak ülkemizi o kadar iyi tanıtma şansına sahip oluyoruz.

İnsan İlişkilerine Önem Vermek

Bir işadamı kiminle, nasıl konuşabileceğini kestirebilmelidir. Bu çok önemlidir. Sert ton kullanacağınız ortam vardır, alttan alacağınız, karşınızdakini öveceğiniz ortam vardır. Zamanında duygusal, zamanında katı olmak gerekir. Ama bütün bunları yaparken ana kural şudur: Hangi koşullar altında olursa olsun karşınızdakini aldatmayı düşünmeyeceksiniz. Hep doğru ve dürüst olacaksınız. Bana göre başarının tek ve değişmez koşulu budur. Bunun tersini yapan belki bir iki küçük başarı kazanabilir, ama çok kısa süre içinde tepetaklak oluverir.

Benim en büyük özelliğim, ki bunu sonradan kazanmadım, yaradılışım böyle, insanlarla çok çabuk arkadaş olabilmektir. Bunun nedeni de insanları çok sevmem. Dünyada en güzel duygu sevgi ve dostluktur. İnsanlarla dost olduğunuz zaman önünüzde açılmayacak kapı yoktur. Hiç ummadığınız zaman, öyle bir yerde, öyle bir arkadaşınız karşınıza çıkar ki sizin sorununuzu çözüverir.

İşim icabı birçok şansa sahip oldum. Çok sayıda ülkede, çok sayıda milletle ortak iş yaptım. Tabii yurtdışında müteahhitlik yaptığınız zaman hep en üst düzeyde yöneticilerle, politikacılarla tanışıyorsunuz. Temel atmayı başbakan yapıyor, açılışı cumhurbaşkanı yapıyor, iyi yaptığınız iş takdir topluyor. Bu arada konuşuyor, ahbap oluyorsunuz. Derin ahbaplıklar için biraz çaba ve zaman sarfetmeniz gerekiyor. Yükümlülükleriniz olduğunda, davet edildiğinizde gideceksiniz; "Ne yapayım, işim vardı," demeyeceksiniz.

Mesela, bir akşam Japonya Dışişleri Bakanı, ertesi akşam Makedonya Cumhurbaşkanı, sonraki gün Atina Belediye Başkanı onuruna resepsiyon olurdu, hepsini takip ederdim, hiçbir zaman mazeret beyan etmezdim.

Tabii bu görüşmeler öncesinde hazırlık da gerekiyor. Mesela, Cezayir Başbakanı gelmişti. O gelmeden önce ben oturdum ve Cezayir hakkında birkaç rapor okudum. Cezayir nasıl bir ülkedir? Nüfusu, milli geliri ne kadar? Yatırımları, ihracatı, ithalatı nasıl seyrediyor? Allah bana rakamları akılda tutma ve çabuk hesaplama kabiliyeti vermiş. Dolayısıyla hemen akıldan bir analiz yapabiliyorum. O memleket hakkında temel bilgileriniz olunca da rahat rahat konuşabiliyorsunuz. Başbakan da benim değerlendirmelerimden etkilenerek, "Cezayir'i nasıl bu kadar iyi tanıyorsunuz?" diye sormuştu. Çok da değil, yarım saatinizi, kırk beş dakikanızı verince o memleketi genel hatlarıyla tanıyorsunuz.

Devlet başkanlarıyla, devlet büyükleriyle arkadaşlığımı, dostluğumu onlar iktidardan ayrıldıklarında, devreden çıktıklarında da aynen devam ettirmeye hep özen gösterdim. Görev süresi dolduktan sonra ilişkinin kesildiği dostlukların bir manası yok.

Bir işadamı olarak ben bir devlet başkanına, bir başbakana bir şey söylediğim zaman bu Türkiye'yi bağlamaz. Ama karşımdaki siyasi kişi bir şey söylediği zaman onu bağlar. Yani yükümlülük altına sokar. Benim söylediklerim ise Türkiye'yi yükümlülük altına sokmaz. Bu durumdan akıllıca istifade ederek, söz sahibi siyasilerle konuştuğunuz zaman memleketiniz için faydalı olan bazı mesajları verebildiğiniz gibi karşı tarafın bilgi ve düşüncelerini kolayca öğrenirsiniz. Tabii bunları yaparken sorumlu makamlarla çok yakın diyalog içinde bulunmanız gerekiyor. Bu ilişkiler ancak böyle yarar sağlar.

Dediğim gibi, benim çok değişik ülkeden pek çok arkadaşım var. Mesela Ahtisaari de arkadaşım, Schröder de arkadaşım. Her fırsatta onlarla görüşmeye çalışırım. İlişkilerimi koparmamak için büyük çaba harcarım. Bundan çok büyük mutluluk duyarım. İşim olsun olmasın, ben arkadaşlarımı zamanım ve enerjim yettiği kadar ararım ve onlarla birlikte olurum.

Son Söz

Esas olan gelecektir. Geçmişten birçok tecrübe edinmemiz mümkündür. Bu ancak, geleceğimizin daha iyi olması için bir yoldur. Gelecek, geçmişten daha uzundur. Geçmiş insanların hafızasında çok yakın gözükür. Halbuki gelecek sonsuzdur.

Geleceğin daha mutlu ve müreffeh olması için insanların çalışması ve bazı tedbirlerin alınması lazımdır. Tedbirlerin en mühimi, gençlerin daha iyi yetiştirilmesidir.

Gençler geleceğin tek unsurudur. En değerli varlığımız olan insan gücünü dünyadaki yeniliklere, ileri teknolojiye göre eğitmek geleceğimiz için çok önemlidir. Ben Enka'nın kuruluşundan itibaren buna öncelik verdim ve bu konuda her zaman elimden geleni yaptım. Ben her şeye olumlu yaklaşan, aynı zamanda çok çalışan bir insanım. 24 saat, 48 saat çalıştığım çok olmuştur. Hatta bir dönem 72 saate doğru gidiyordum ki dayanamadım, düştüm. Herkesle iyi geçinirim. Elime aldığım her işin en iyisini yapmaya çalışırım, proje olarak, kalite olarak.

Her işi kaliteli, tekniğine uygun ve süratle tamamlamak çok önemli. Gelişen teknolojiyi yakından takip etmek başarının bir parçası. Beraber çalıştığım insanlarla ve ortaklarımla olan ilişkilerimde birinci prensibim hep dürüstlük oldu. Belki birçok konuda fedakârlıklarım ya da görmezden geldiğim şeyler olmuştur, ama dürüstlükten hiçbir zaman ve hiçbir şekilde fedakârlık etmedim. Dürüstçe çalıştım ve dürüstlük bekledim.

Genç neslin bizden daha iyi yetiştiğinin bilinci içinde olması gerektiğini düşünüyorum. Hele bugünkü şartlarda çok daha süratle deneyim sahibi olabilirler. Çok çalışmaları ve bu çalışma sırasında doğruluktan vazgeçmemeleri ve kendilerini uluslararası ortama, şartlara hazırlamaları gerekiyor. Bunların arkasından başarının gelmesi zaten kaçınılmaz.

Dünyada herkes bir şey yapar; en çalışkanından en tembeline kadar her kişinin bir uğraşı, bir meşgalesi vardır. İnsanlar bu meşgaleleri sırasında zaman zaman, hatta sık sık karar vermek durumunda kalırlar. Neyi yapacağına, nasıl yapacağına, hangisini daha önce yapacağına ve tabii en önemlisi, yapıp yapmamaya karar vermek mecburiyetindedirler. Çünkü hayat karar vermekle yürür. Kişi güne sabah yataktan kalkmaya karar vermekle başlar. Bir kere buna karar veremediği sürece gerisi bekler de bekler. İnsanın sorumluluk derecesi ve karar verilecek konunun önemi arttıkça karar verebilme güçlüğü de bununla orantılı olarak artar.

İşte bu güçlük insanı en çok yıldıran, gözünde en çok büyüyen güçlüktür. Oysa yanlış kararlar bile düzeltilebilir, sonuçları bir türlü tamir veya telafi edilebilir. Halbuki kararsızlık her şeyi mahveder. Hayatın beklemeye hiç tahammülü yoktur. Çünkü karardaki gecikme her şeyi zamanın acımasız tahribatına uğratır. Onun için de hiçbir "iş programı"nda hiçbir aktivite için "karar verme süresi" diye bir süre ayrılmaz. Bu nedenle benim en takdir ettiğim hatta hayran olduğum kişiler gözünü kırpmadan karar verebilenlerdir.

Her zaman mükemmeli arzu etmek başarının en önemli sırrıdır. Günümüzde işlerin niteliği yoğun bir ekip çalışmasını gerektirmektedir. Kişinin en doğruyu kendisinin bildiğine, en iyiyi kendisinin yapabileceğine olan temelsiz inancı, insanın kendisini de, kendisiyle birlikte çalışanları da başarısızlığa götürür. Şu halde kendine güvenip, inanarak mütevazı olmak, başkalarının fikirlerine saygı göstermek en iyi çözüm olacaktır.

Yardım etmek kadar yardım talep etmek ve kabul etmek de önemlidir. Ayrıca güvenilir bir insan olmak için insanın öncelikle etrafındakilere güvenmesi gereklidir. Takdir edilmek, insanların gayelerinden biridir. İnsan karşısındakilerde takdir edilecek özellikleri buldukça kendisi de benzer özellikleri geliştirir. Bütün bunların temelinde insanlara

sevgiyle yaklaşma gereği vardır.

EK: NİŞAN, MADALYA VE ÖDÜLLER

Nişan ve Madalya:

Polonya'ya hizmetlerinden dolayı Polonya Devlet Konseyi tarafından verilen Altın Madalya, 27 Mart 1985.

Türk-Japon ekonomik ilişkilerine üstün katkılarından dolayı Japon İmparatoru tarafından verilen Kutsal Hazine Altın ve Gümüş Yıldız Nişanı, 29 Nisan 1991.

Türkiye'nin dünyada tanıtımında gösterdiği üstün başarıdan dolayı Cumhurbaşkanı tarafından verilen T.C. Devlet Üstün Hizmet Madalyası, 27 Ekim 1997.

Hırvatistan ile Türkiye arasında ekonomik ve diğer ilişkilerin gelişmesine üstün katkılarından dolayı Hırvatistan Cumhurbaşkanı tarafından verilen Hırvatistan Seher Yıldızı Blaz Lorkovic Nişanı, 22 Kasım 2005.

Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında ticari-ekonomik ilişkilerin gelişmesine, Rus dili ve kültürünün yurtdışında benimsenmesine üstün katkılarından dolayı Rusya Devlet Başkanı tarafından verilen Dostluk Nişanı, 25 Eylül 2010.

Ödül:

Gold Mercury International tarafından verilen Verimli Gelişme ve Uluslararası İşbirliği Ödülü, 1983.

Türkiye'nin dünyada tanıtımı için hizmetlerinden dolayı T.C. Dışişler Bakanlığı tarafından verilen Üstün Hizmet Ödülü, 17 Mayıs 1991.

Enka-Bechtel işbirliğinin örnek başarısından dolayı Amerikan-Türk Konseyi (ATC) tarafından verilen Ticari Liderlik Ödülü, 8 Mart 1996.

İTÜ Mezunlar Derneği'nin, derneğe ve üniversiteye eşsiz hizmetlerinden ötürü verdiği «Senenin Mezunu» payesi, 28 Mayıs 1996.

Ülke altyapısı ve teknolojik gelişmesine katkılarından ve ITÜ'ye desteğinden ötürü İTÜ tarafından verilen Altın Arı Ödülü, 21 Nisan 2000.

Türkiye ve Yunanistan depremlerindeki yardımlarından, Balkanlar'ın yeniden inşasına katkılarından dolayı Doğu Batı Enstitüsü tarafından verilen Kurumsal Liderlik Ödülü, 2 Mayıs 2000.

Türk-Yunan dostluğuna katkılarından dolayı Birleşmiş Milletler himayesinde Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü, 2 Kasım 2001.

İTÜ'ye desteğinden ve yaptığı bağışlardan ötürü İTÜ tarafından verilen Altın Arı Ödülü, 20 Mayıs 2011.

Ortadoğu ve Balkan Araştırmaları Uluslararası Enstitüsü (IHMES) tarafından verilen Yaşam Boyu Başarı Ödülü, 26 Ocak 2013.

Fahri Doktora:

İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından verilen Fahri Doktora Diploması, 10 Mayıs 1984.

Moskova Tıp Akademisi tarafından verilen Fahri Doktora Diploması, 17 Kasım 1993.

Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü tarafından verilen Fahri Doktora Diploması, 29 Ocak 2003.

Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından verilen Fahri Doktora Diploması, 26 Aralık 2005.

Dubrovnik Uluslararası Üniversitesi tarafından verilen Fahri Doktora Diploması, 1 Haziran 2013.

Fahri Hemşerilik:

Türk-Yunan dostluğuna katkıları nedeniyle Atina Belediye Başkanı tarafından verilen Atina Şehir Madalyası, 1 Haziran 2004.

Üsküp Şehir Konseyi tarafından verilen Fahri Hemşerilik Beratı, 30 Kasım 2005.

Üsküp ve Çayır Belediyesi'ne sunduğu destek ve katkılardan ötürü

Çayır Belediyesi tarafından verilen Fahri Hemşerilik Beratı, 1 Haziran 2014.

Şarık Tara nın aldığı başlıca nişan, madalya ve ödüllerdir. Tara'nın sahip olduğu çok sayıdaki diğer ödüllere burada yer verilmemiştir.